

SVR - Studie

2010 / 1

De stad maakt het verschil!

Analyses op de Stadsmonitor 2008

Luk Bral & Hilde Schelfaut (red.)

Studiedienst van de Vlaamse Regering

LUK BRAL & HILDE SCHELFAUT (RED.)

DE STAD MAAKT HET VERSCHIL

De Stadsmonitor onder de loep:
analyses op de Stadsmonitor 2008

Vlaamse overheid

Samenstelling

Studiedienst van de Vlaamse Regering in overleg met het team Stedenbeleid van het Agentschap Binnenlands Bestuur

Verantwoordelijke uitgever

Josée Lemaître
Administrateur-generaal
Boudewijnlaan 30 bus 23
1000 Brussel

Lay-out cover

Patricia Van Dichel

Lay-out

Creatieve Pers, Winkel 90, 2300 Turnhout

Druk

Drukkerij Beukeleirs, Lerenveld 23-25, 2547 Lint

Depotnummer

D/2010/3241/005

Bestellingen

[http:// publicaties.vlaanderen.be](http://publicaties.vlaanderen.be)

Delen uit deze uitgave mogen worden verveelvoudigd en openbaar gemaakt indien de auteur van de bijdrage en de titel van deze studie uitdrukkelijk als bron worden vermeld.

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van haar of zijn deel.

VOORWOORD

‘De stad maakt het verschil!’ is een bundeling van analyses op de Stadsmonitor 2008. De Stadsmonitor is een instrument van het Vlaamse stedenbeleid dat zowel de Vlaamse overheid als de stadsbesturen moet toelaten na te gaan of de steden al dan niet in een meer leefbare en duurzame richting evolueren. De Stadsmonitor beschrijft aan de hand van indicatoren de evoluties die zich in de steden voordoen vanuit een visie op duurzaamheid en dit voor de verschillende beleidsdomeinen. De jongste editie is een coproductie van het team Stedenbeleid van het Agentschap Binnenlands Bestuur en de Studiedienst van de Vlaamse Regering. De resultaten van de Stadsmonitor 2008 werden op een congres in Hasselt (2 maart 2009) voorgesteld en daarna in de 13 centrumsteden toegelicht.

Naast een beschrijving van evoluties groeit de vraag naar verklaringen van de vastgestelde ontwikkelingen. Lopen deze ontwikkelingen parallel met wat elders in Vlaanderen wordt vastgesteld? Is er nog zo iets als stedelijkheid in een verstedelijkte regio zoals Vlaanderen? Kunnen we wel spreken over ‘de stad’, zijn de verschillen binnen de steden niet groter dan deze tussen de steden zelf? Daarbij wordt er telkens van uit gegaan dat de plek waar iemand woont er toe doet. Maar zijn het niet eerder de bewoners die de buurt, de stad of de regio kleuren?

Deze en nog heel wat andere vragen hebben de Studiedienst van de Vlaamse Regering er toe aangezet de vele data van de Stadsmonitor verder te analyseren op zoek naar verklaringen en verbanden voor vastgestelde verschillen. Vanuit diverse invalshoeken en thematieken werd nagegaan in welke mate de stad er toe doet. Om dit te achterhalen werden allerhande analysetechnieken toegepast op de enquêteresultaten en werden subjectieve variabelen afgezet ten opzichte van objectief geregistreerde gegevens. Hiervoor werd de databank van de Stadsmonitor gekoppeld aan andere databanken, en werd de survey van de Stadsmonitor 2008 vergeleken met andere surveys op Vlaams niveau.

Het geheel biedt een zeer verscheiden pallet van wetenschappelijke analyses die een interessante aanvulling betekenen op de Stadsmonitor. Ze maken duidelijk hoe complex het stedelijk gebeuren wel is. De besluiten die uit de analyses kunnen getrokken worden, zijn ook niet steeds eenduidig. Dit maakt het des te moeilijker om er beleidsconclusies aan vast te knopen. Toch laat het vele materiaal toe een aantal grote lijnen te trekken. Gezien de grote verschillen tussen de steden en de rest van Vlaanderen, wordt andermaal aangetoond dat een Vlaams stedenbeleid noodzakelijk blijft. De grote verschillen tussen de steden onderling versterken de roep om nog meer maatwerk. Dit geldt trouwens ook binnen de steden zelf. Geen wijk of buurt is dezelfde. Een aantal bijdragen kunnen dan ook gelezen worden als een pleidooi voor het versterken van de gebiedsgerichte werking. Het is niet steeds de plek die voor de grootste verklaringskracht zorgt. Dit geeft aan dat buurten en wijken vooral gekleurd worden door hun bewoners. Voor het beleid is dit een signaal dat geslaagde gebiedsgerichte werking niet kan zonder koppeling aan een doelgroepenbeleid.

De analyses die hier worden weergegeven zijn gegroeid uit een samenwerking tussen de Studiedienst van de Vlaamse Regering en het team Stedenbeleid van het Agentschap Binnenlands Bestuur. Verschillende leden van de Stedenstuurgroep van de Stadsmonitor, bestaande uit vertegenwoordigers van de 13 centrumsteden, medewerkers van de Studiedienst en van het team Stedenbeleid en een aantal externe onderzoekers stonden in voor de review van de teksten. Ze leverden kritische maar constructieve commentaar die de kwaliteit van de bijdragen heeft verhoogd. We willen hen hiervoor hartelijk danken!

Josée Lemaître
Administrateur-generaal
Studiedienst van de Vlaamse Regering

Guido Decoster
Administrateur-generaal
Agentschap Binnenlands Bestuur

INHOUDSTAFEL

VOORWOORD	3
IN VOGELVLUCHT	7
DE PEN IS SCHERPER DAN DE STEM AAN DE LIJN Over de verschillen tussen de drie edities van de survey van de Stadsmonitor <i>Jan Pickery</i>	17
LEEFVORMEN IN DE CENTRUMSTEDEN, 1995 - 2007 Een analyse van gegevens uit het rijksregister <i>Edith Lodewijckx</i>	41
ARM IN DE STAD? Sociaal-economisch profiel van leefvormtypes in de centrumsteden <i>Martine Corijn</i>	73
ETNISCHE DIVERSITEIT EN SOCIAAL KAPITAAL Samenleven en de kleur van de stad! <i>Luk Bral • Guy Pauwels</i>	107
MAAKT DE STAD HET VERSCHIL? Ruimtelijke verschillen in subjectieve beleving <i>Hilde Schelfaut</i>	145

PARTICIPATIE IN VELE VORMEN EN KLEUREN. Een empirische analyse in de Vlaamse centrumsteden. <i>Dries Verlet • Stefaan Tubex</i>	173
DE NABIJHEID VAN VOORZIENINGEN, EEN POSITIEVE IMPACT OP DE TEVREDENHEID? <i>Jan Pickery • Stefaan Tubex</i>	203
OP ZOEK NAAR EEN LEEFSITUATIE-INDEX VOOR DE VLAAMSE CENTRUMSTEDEN <i>Jo Noppe • Hilde Schelfaut</i>	231
DE STADSMONITOR: EEN MAAT VOOR EFFICIËNTIE EN EFFECTIVITEIT? Casus: het bibliotheekwezen <i>Dries Verlet • Dirk Festraets • Dirk Moons</i>	273

IN VOGELVLUCHT

De titel van het boek klinkt zeer affirmatief: de stad maakt het verschil! Of dit echt zo is, moet blijken uit de bijdragen in deze publicatie. Vanuit diverse invalshoeken en thematieken wordt nagegaan in welke mate de stad er toe doet. Worden je opvattingen, houdingen en gedragingen (mee) bepaald door de ruimtelijke omgeving? Maakt het uit of je ergens op de buiten of in de stad woont? Kunnen we wel spreken van 'de stad'. Zijn er niet grote verschillen tussen de steden onderling? Sommige analyses gaan nog verder en zoeken naar verschillen binnen de steden zelf. Telkens wordt daarbij de vraag gesteld of de plek waar je woont wel mogelijke verschillen verklaart of dat het niet eerder andere elementen, zoals persoons- of gezinskenmerken, die opinies, houdingen en gedragingen verklaren.

Bronnen

Vrijwel alle analyses in deze publicatie zijn uitgevoerd op de data van de Stadsmonitor 2008. Aan de basis van de Stadsmonitor ligt een visie op een leefbare en duurzame stad. Deze visie werd omgezet in bekommernissen en intenties en vertaald in indicatoren die moeten toelaten de ontwikkelingen in de centrumsteden op te volgen. Die centrumsteden zijn de grootsteden Antwerpen en Gent en de regionale steden Aalst, Brugge, Genk, Hasselt, Leuven, Kortrijk, Mechelen, Oostende, Roeselare, Sint-Niklaas en Turnhout. Drie soorten datasets werden gebruikt om de indicatoren te voeden: centrale databanken beschikbaar in federale of Vlaamse instellingen, decentrale data die de steden zelf hebben verzameld, aangevuld met een grootschalige survey in de 13 steden. Meer dan 15.000 respondenten werden daarin naar hun meningen en gedragingen bevraagd over diverse aspecten die met de leefbaarheid van de stad te maken hebben. Per stad werden minimaal 500 respondenten gerealiseerd, de uitspraken zijn representatief op stadsniveau.

In tegenstelling tot vorige edities van de Stadsmonitor werd voor de survey van de editie 2008 overgestapt van een telefonische bevraging van stadsbewoners naar een

postenquête. In zijn methodologische bijdrage verantwoordt Jan Pickery deze overstap en geeft aan welke implicaties dit heeft. De keuze voor een andere manier van bevragen heeft namelijk nogal wat bijkomende effecten. Zo was het gebruikte steekproefkader niet hetzelfde, werd de steekproef op een andere wijze getrokken en werden er deze keer ook weegcoëfficiënten berekend. Al deze verschillen maken het moeilijk om de resultaten over de jaren heen te vergelijken. Voor het vergelijken van feiten en gedragingen valt het nog mee, bij de bevroegde opinies zijn de verschillen vrij groot.

De analyses werken bijna alle met het surveymateriaal van de Stadsmonitor 2008. Dit laat toe verschillen tussen de steden onderling te onderzoeken. Om de steden met de rest van Vlaanderen te vergelijken werd vooral een beroep gedaan op de SCV-survey, een jaarlijkse enquête van de Studiedienst van de Vlaamse Regering naar gedragingen, waarden en opinies van de Vlaamse bevolking. De SCV-survey laat toe verschillen na te gaan tussen bewoners van meer landelijke gemeenten tot inwoners van de steden. Daarbij wordt een classificatie op basis van stedelijkheid gemaakt: grootsteden, regionale steden, stedelijke rand, kleinere steden, gemeenten in het overgangsgebied en plattelandsgemeenten.

Steden: van klassieke naar nieuwe leefvormen

De evolutie van de leefvormen, beschreven in het artikel van Edith Lodewijckx op basis van Rijksregisterdata, bevestigen alvast de stelling van dit boek. Steden verschillen van de rest van Vlaanderen. Bovendien zijn de verschillen tussen de steden onderling doorgaans zeer groot. Ze maakt een onderscheid tussen nieuwe leefvormen en klassieke leefvormen. Onder de nieuwe leefvormen vallen het alleen wonen, het ongehuwd samenwonen, ongehuwd ouderschap en éénouderschap.

De steden tellen in vergelijking met de rest van Vlaanderen verhoudingsgewijs meer alleenwonenden, ongehuwd samenwonenden, ongehuwde ouders en eenoudergezinnen. Deze leefvormen hebben zich het jongste decennium nog verder doorgezet. Wel geeft ze aan dat de niet-steden deze leefvormen meer en meer aan het overnemen zijn en er een inhaaloperatie plaats grijpt.

Het verschil tussen klassieke en nieuwe of moderne leefvormen bekijkt ze ook in de centrumsteden zelf. Antwerpen, Gent en Oostende komen naar voor als de meest 'moderne' steden. Deze 3 steden worden gevolgd door Leuven. Genk is in deze benadering de meest 'traditionele' stad. De andere steden liggen vrij dicht bij elkaar al kan er een onderscheid gemaakt worden tussen Hasselt, Aalst, Brugge, Mechelen en Turnhout die meer naar de

nieuwe leefvormen tenderen en Roeselare, Kortrijk en Sint-Niklaas als iets meer 'traditionele' steden. De positie van Genk wordt zeker mee bepaald door de hoge aanwezigheid van personen van vreemde herkomst. Bijna een kwart van de bevolking is van Italiaanse, Spaanse, Turkse of Marokkaanse herkomst.

In Antwerpen doet zich een merkwaardig fenomeen voor. Deze stad was eind vorige eeuw duidelijk een voorloper op het vlak van nieuwe leefvormen maar sinds begin deze eeuw is er een trend bij de jongere leeftijdsgroepen naar de meer klassieke leefvormen. Er wordt meer met een partner samengewoond, jongvolwassenen huwen meer en er leven opnieuw meer mensen samen met kinderen. Deze trendbreuk hangt vermoedelijk samen met een verdrievoudiging van het aandeel allochtone jongvolwassenen die meer dan andere jongeren nog opteren voor klassieke leefvormen.

De leefvorm soms belangrijker dan de plaats waar je woont

Martine Corijn gaat in haar bijdrage in op de sociaal-economische verschillen tussen de centrumsteden en de rest van Vlaanderen en tussen de 13 centrumsteden onderling. Zij houdt daarbij rekening met de verschillen naar leefvormtype tussen de woongebieden en steden. Zij baseert haar analyse op gegevens van de EU-SILC-survey, de survey Stadsmonitor 2008 en verschillende administratieve databanken.

Zij vindt vooreerst een aantal sociaal-economische verschillen tussen de steden en de niet-steden, niet zozeer op vlak van armoede, wel op vlak van huisvesting. Huishoudens in de steden zijn minder vaak eigenaar van het huis waarin ze wonen, wonen in huizen met minder comfort, kunnen beschikken over minder materiële welstand en spreken zich negatiever uit over hun woonomgeving. De armoede-indicatoren geven geen duidelijke verschillen tussen de huishoudens in steden en in de niet-steden.

De huisvestingsverschillen blijven ook overeind als gecontroleerd wordt voor de verschillende leefvormtypes in de steden en daarbuiten. Personen die leven in hetzelfde leefvormtype en met dezelfde leeftijd, zijn op vlak van huisvesting dus slechter af in de steden. De auteur gaat zo na wat het unieke effect is van het in de stad wonen. Maar tegelijk blijkt dat stedelingen minder risico op financiële armoede lopen dan niet-stedelingen. Dat heeft te maken met het feit dat alleenstaanden buiten de steden geconfronteerd worden met een hoger risico op armoede dan alleenstaanden binnen de steden. De auteur maakt daarmee duidelijk dat men moet opletten met algemene conclusies over de sociaal-economische situatie van bepaalde leefvormtypes omdat deze kan verschillen naargelang het woongebied. Er wordt daarom terecht opgemerkt dat er in het bestaande doelgroepenbeleid, dat bijvoorbeeld veel aandacht heeft voor de mindere positie van alleenstaan-

den en alleenstaande ouders, specifieke territoriale accenten moeten ingebracht worden. Het beleid dient terdege rekening te houden met de verschillende sociaal-economische profielen van leefvormtypes binnen en buiten de stad.

Ook tussen de centrumsteden onderling blijven de armoedever schillen beperkt als rekening wordt gehouden met de verschillen inzake leefvormtypes. Toch onderscheiden Leuven en Hasselt zich door hun geringer aantal lage inkomens. In Antwerpen heeft men meer dan in de andere steden problemen met het betalen van gezondheidszorg. Op vlak van huisvesting zijn de verschillen groter. In Gent en Oostende zijn er meer huurders, in Kortrijk en Roeselare dan weer minder. Ten slotte blijken vooral de huishoudens in Aalst en Turnhout minder tevreden over hun woonomgeving. Het unieke effect van de stad blijkt dus groter inzake huisvesting dan inzake armoede.

Etnisch culturele diversiteit beïnvloedt de sociale samenhang in onze steden en buurten

Etnisch culturele diversiteit wordt een steeds markanter kenmerk van onze samenleving maar is vooralsnog voornamelijk een stedelijk fenomeen. Als niet alleen met de nationaliteit maar ook met de herkomst wordt rekening gehouden, kunnen we zeggen dat één op tien Vlamingen van vreemde herkomst is. Etnisch culturele diversiteit concentreert zich vooral in de steden met Genk als uitschieter waar bijna de helft van de bevolking van vreemde herkomst is. In Antwerpen is dit ondertussen tot een kwart van de bevolking opgelopen met concentraties in bepaalde wijken.

De bevolking reageert zeer verschillend op de toename van vreemdelingen in onze samenleving. Sommigen zien daar vooral een bedreiging in, anderen zien het als een verrijking en een uitdaging. In hun bijdrage gaan Luk Bral en Guy Pauwels na of de houding ten opzichte van vreemdelingen al dan niet beïnvloed wordt door de plaats waar men woont. Sta je anders tegenover vreemdelingen als je in een stad of op het platteland woont. Maakt het verschil of je in een buurt woont met veel of weinig vreemdelingen? Zij stellen vast dat inwoners van de grootsteden en de regionale steden toleranter staan tegenover vreemdelingen. Dit gaat echter enkel op voor buurten waar een beperkt aantal vreemdelingen woont.

De jongste jaren is er heel wat te doen over het effect van etnische culturele diversiteit op het samenleven. Zo zou deze het sociaal kapitaal en de sociale cohesie in buurten aantasten. Wetenschappelijke eensgezindheid over deze stelling is er geenszins. De onderzoeksresultaten spreken elkaar ook tegen. De auteurs onderzoeken deze stelling op

buurt- en stadsdeelniveau. Op buurtniveau stellen ze vast dat het vertrouwen in de medemens, het actief lidmaatschap en de tevredenheid over contacten met vrienden en burens in buurten met veel vreemdelingen beduidend lager ligt dan in buurten met weinig tot geen vreemdelingen. Op stadsdeelniveau hangt de aanwezigheid van vreemdelingen niet duidelijk samen met het vertrouwen dat mensen in hun medemens stellen. In stadsdelen met veel vreemdelingen en waar het aantal immigranten de jongste jaren is toegenomen, ligt het actief lidmaatschap wel lager. De aanwezigheid van vreemdelingen hangt ook samen met de tevredenheid over de contacten in de buurt. In stadsdelen met veel vreemdelingen is de bevolking duidelijk minder tevreden. Hier hoort wel een waarschuwing bij: het is niet het stadsdeelniveau dat de grootste verklaringskracht heeft om houdingen en gedrag van stadsbewoners te voorspellen. Het zijn de persoons- en gezinskenmerken die dit doen: leeftijd, opleiding, leefvormtype en het al dan niet eigenaar zijn van het huis waarin men woont.

Deze vaststellingen zijn niet onbelangrijk voor het beleid. Onbekend blijft onbemind! Wie niet met vreemdelingen te maken heeft, reageert negatiever en angstiger. Inzetten op interculturele contacten zou hier zeker een positief effect kunnen hebben. De situatie is complexer in buurten met veel vreemdelingen. Ook hier reageren de bewoners negatief op alles wat vreemd is en is er duidelijk sprake van een aantasting van het sociaal kapitaal waardoor het samenleven problematischer wordt. Dit heeft vooral te maken met de persoonlijke positie van de gezinnen die er wonen. Dit geeft aan dat zowel een doelgroepenbeleid als investeren in buurt- en wijkwerking noodzakelijk zijn. Bovendien zal blijvend moeten gezocht worden naar een evenwichtige sociale mix waardoor samenleven van culturen als een rijkdom ervaren wordt.

Publieke ruimte maakt het verschil in de stad

Hilde Schelfaut onderzoekt in welke mate de stad waar je woont een rol speelt bij percepties van publieke ruimte en beoordeling van voorzieningen op stads- en buurtniveau. Het belang van de kwaliteit van de ruime woonomgeving is een belangrijke randvoorwaarde bij het realiseren van aantrekkelijke woonsteden en één van de speerpunten in de beleidsvisie.

De percepties die bij de bevolking leven over de publieke ruimte en de beoordeling van voorzieningen verschillen volgens verstedelijkingsgraad. Bovendien zijn deze verschillen bij de perceptie van de publieke ruimte groter volgens verstedelijkingsgraad dan bij het beoordelen van voorzieningen.

De kwaliteit van de publieke ruimte in de regionale en kleine steden wordt hoger ingeschat dan in de grootsteden. Stadsbewoners zijn milder in hun oordeel over de publieke ruimte in hun stad dan stadsbezoekers. Verschillen doorheen de tijd zijn er niet.

De jongste jaren is de tevredenheid over buurtvoorzieningen over de ganse lijn licht toegenomen. Voor groenindruk is deze positieve evolutie onder meer toe te schrijven aan een toegenomen tevredenheid in de stad.

Dat de gemeentelijke variatie in percepties en beoordeling samenhangt met de graad van verstedelijking, zal weinig lezers verwonderen. Maar dat de verschillen tussen de centrumsteden dikwijls nog groter zijn dan de verschillen tussen de stedelijke gebieden en de rest van Vlaanderen, is op zich een interessante vaststelling. De ene centrumstad is duidelijk de andere niet. Ongeacht wie je bent, maakt het wel degelijk uit in welke centrumstad je woont. Het zijn vooral aspecten van kwaliteit van de publieke ruimte die in sommige centrumsteden nog onvoldoende aansluiten bij het beeld dat mensen hebben van een vitale, aantrekkelijke stad. Het effect van de stad waar je woont, is dan ook het grootst bij het verklaren van percepties van de publieke ruimte. Het effect van de stad als woonplaats is er ook bij het beoordelen van voorzieningen op stads- en buurniveau, maar het relatieve belang van de variabele woonplaats is een pak kleiner dan bij het verklaren van percepties van publieke ruimte. Hier spelen de persoons- en woonkenmerken een meer prominente rol.

Deze vaststellingen zijn belangrijk voor het beleid. Als je weet dat het net de fysische woonomgevingsfactoren zijn die als belangrijke pull factor meespelen bij het wegtrekken uit de stad, liggen hier alvast nog een pak uitdagingen.

Dat er vaak grote onderlinge verschillen bestaan tussen de centrumsteden, vraagt maatwerk in het kader van een sterk partnerschap met de stedelijke overheden.

Participatie hangt samen met vertrouwen, niet noodzakelijk met tevredenheid

Sociale samenhang hangt onder meer af van de mate waarin mensen betrokken zijn bij het maatschappelijke leven en bij het beleid. Zeker in steden is het belangrijk na te gaan in welke mate de bevolking betrokken is en wie al dan niet participeert. Dries Verlet en Stefaan Tubex komen in hun bijdrage tot 6 vormen van participatie. Deze vormen van participatie hangen nauw samen al kunnen ze ook in twee clusters worden gebundeld: enerzijds vormen van maatschappelijke of sociale participatie (deelname aan culturele

activiteiten, actief lidmaatschap van een vereniging, sportactief) en anderzijds vormen van beleidsparticipatie (actief informeren, zelf initiatieven nemen om zaken te veranderen, actief politiek participeren). Op de klassieke politieke participatie na, zijn er nogal wat verschillen tussen de steden. Wie maatschappelijk participeert, vertoont een hogere buurt- en stadstevredenheid dan wie dit niet doet. Dit is niet het geval voor de vormen van beleidsparticipatie. Hogere betrokkenheid hier hangt niet samen met een grotere buurt- of stadstevredenheid. Men mag veronderstellen dat men hier met meer kritische burgers te maken heeft.

Beleidsbetrokkenheid brengt een positievere houding mee ten opzichte van de informatievoorziening door de stad. Let wel, ook dit is geen garantie voor tevredenheid over de inspanningen die de stad levert om burgers te betrekken. Dit is wel het geval bij de maatschappelijke participatie. Actieve leden van verenigingen, culturele participanten en sportievelingen zijn doorgaans meer tevreden over de informatievoorziening en over de inspanningen die steden leveren om burgers bij het beleid te betrekken. Wie op één of andere manier participeert, is hoe dan ook meer bereid om mee te praten en te denken over de stad, heeft meer vertrouwen in het stadsbestuur, andere maatschappelijke actoren en in zijn medemens. Dit geeft aan dat met een gerichte aanpak om burgers te betrekken en te activeren het vertrouwen kan verhoogd worden.

Participeren is meestal gekoppeld aan een aantal sociaaldemografische kenmerken. Het is vooral het opleidingsniveau dat sterk samenhangt met het participatiegedrag van de respondenten. Voor sommigen een aanleiding om van een participatie-elite te spreken. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe hoger het inkomen, hoe hoger de participatie. Bij beleidsparticipatie speelt ook nog sterk het gendereffect: mannen zijn duidelijk meer betrokken dan vrouwen.

Speelt de stad waarin je woont dan geen rol meer? De maatschappelijke participatie hangt vooral samen met de sociaaldemografische kenmerken. Bij de beleidsparticipatie blijft er wel degelijk een effect van de stad waar men woont. Trouwens ook hoe lang men in de stad woont, speelt een rol. Hoe langer men in de stad woont, hoe hoger de kans op participatie.

Nabijheid geen garantie voor tevredenheid

Voor de buurtvoorzieningen stelt zich de vraag of nabijheid van voorzieningen de tevredenheid bevordert. Voor 4 voorzieningen, met name speelruimte, buurtgroen, apo-

theke en voorzieningen openbaar vervoer is dit duidelijk het geval. Telkens is er een sterke samenhang tussen de objectieve indicator en de subjectieve tevredenheid. Voor jeugdruimte, kinderopvang en huisartsen blijkt er geen samenhang tussen nabijheid en tevredenheid.

Opmerkelijk is, zo stellen Jan Pickery en Stefaan Tubex dat de nabijheid van de meeste voorzieningen geen belangrijke rol blijkt te spelen voor de algemene buurttevredenheid. Alleen de nabijheid van buurtgroen heeft een duidelijk positief effect op de algemene buurttevredenheid. Maar andere variabelen zijn veel belangrijker om buurttevredenheid te verklaren. Hoger opgeleiden, mannen, autochtonen, eigenaars en bewoners van een eengezinswoning in open of halfopen bebouwing zijn meer tevreden.

Functieverweving in de stad is blijkbaar niet direct de grootste zorg van de stadsbewoners. Persoons- en woningkenmerken blijken betere voorspellers van buurttevredenheid dan nabijheid, tenzij dus voor buurtgroen. Openbaar buurtgroen op wandelafstand maakt mensen meer tevreden over hun buurt.

De bomen en het bos

De Stadsmonitor 2008 bevat 129 ingevulde indicatoren gespreid over 11 domeinen en principes. De keuze van elke indicator is goed afgewogen en gekoppeld aan de visie die rond de Stadsmonitor is ontwikkeld. Basiscriterium bij de selectie was de mate waarin de indicator inzicht kon geven in de ontwikkeling naar meer duurzame en leefbare steden. De vele indicatoren die dikwijls tegengestelde ontwikkelingen aangeven, roepen bij velen de vraag op naar een globaal oordeel over de stad. In hun bijdrage gaan Jo Noppe en Hilde Schelfaut na of het mogelijk is om te komen tot één samengestelde index. Daarbij kiezen ze de 'leefsituatie' van de stadsbewoners als invalshoek. Terwijl bij het concept leefbaarheid de nadruk ligt op de stad en de wijze waarop de stad tegemoetkomt aan de behoeftevoorziening van de stadsbewoners en -gebruikers, staat bij het concept leefsituatie het individu of de stadsbewoner en zijn concrete leefomstandigheden centraal.

De index wordt geconstrueerd op basis van een aantal basisbehoeften dat betrekking heeft op de woon- en gezondheidssituatie, vrijetijds- en sociale participatie van de stadsbewoners. De resultaten van de analyse wijzen op verschillen tussen de steden met steden die hoog scoren (Hasselt, Genk, Brugge) en steden die lager scoren (Antwerpen, Mechelen en Gent).

De onderzoekers maken een onderscheid tussen de leefsituatie enerzijds en factoren die

deze leefsituatie mee vorm geven anderzijds waardoor de effecten van persoonsgebonden eigenschappen en diverse vormen van kapitaal (financieel, menselijk en sociaal) op de leefsituatie kunnen worden onderzocht. De analyse maakt duidelijk dat met de leeftijd de leefsituatie verbetert. Wie thuis inwoont, scoort ook hoger in tegenstelling tot alleenstaanden en alleenstaande ouders. Daarnaast speelt nationaliteit, inkomen, opleiding en sociaal kapitaal ook een rol. Belg zijn, kunnen beschikken over een hogere inkomen, hoger opgeleid zijn, bij ziekte beroep kunnen doen op vrienden, burens en familie en vertrouwen hebben in de medemens, zorgt voor een hogere score op de leefsituatie-index.

De Stadsmonitor, geen maat voor efficiëntie en effectiviteit

Het verzamelen van cijfers, ze omzetten in indicatoren en daarover communiceren, houdt heel wat risico's in. Velen verliezen de context waarin de cijfers verzameld zijn wel eens uit het oog. Zo vormt een duidelijk uitgebalanceerde en overlegde visie over leefbare en duurzame steden de basis van de Stadsmonitor. Wie de link tussen de indicatoren en deze visie doorknipt en zich enkel blind staart op de indicatoren en de cijfers, misbruikt eigenlijk het datamateriaal. Dit is des te meer het geval wanneer de resultaten of de cijfers gebruikt worden om de stadsbesturen zelf te evalueren. Het succes van een stadsbestuur kan niet afgelezen worden uit de aangeboden indicatoren. De Stadsmonitor is daar niet voor opgezet. Wel moet een stadsbestuur op basis van het vele cijfermateriaal kunnen nagaan of de stad op de diverse domeinen en voor de verschillende duurzaamheidsprincipes al dan niet in de goede richting evolueert. Of het toch niet mogelijk is bepaalde resultaten van de Stadsmonitor te gebruiken om de efficiëntie en de effectiviteit van het stadsbeleid te meten, hebben Dries Verlet, Dirk Moons en Dirk Festraets uitgetest voor de bibliotheeksector. Hun resultaten maken duidelijk dat indicatoren op zich misschien wel bruikbaar zijn maar onvoldoende om een degelijke evaluatie van het beleid te voeren. Vooreerst worden de gebruikte indicatoren uit hun context gerukt en anderzijds wordt nogmaals aangegeven dat grondige evaluatie van het beleid een specifieke set van vooraf gevalideerde indicatoren vereist om in het kader van een evaluatie gehanteerd te worden. Nu vandaag de roep om meer efficiëntie en effectiviteit van de overheid steeds luider gaat klinken, een niet mis te verstane boodschap.

Jan Pickery
Studiedienst van de
Vlaamse Regering

DE PEN IS SCHERPER DAN DE STEM AAN DE LIJN

Over de verschillen tussen de drie edities
van de survey van de Stadsmonitor

Samenvatting

Voor de derde editie van de survey voor de Stadsmonitor in 2008 werd de gebruikte methodologie fundamenteel gewijzigd ten opzichte van de twee voorgaande edities. Het meest zichtbare verschil was dat de enquêtes via de post werden afgenomen. In 2004 en 2006 werd er nog geopteerd voor een telefonische survey. Maar de keuze voor een andere modus impliceerde nog meer wijzigingen. Zo was het gebruikte steekproefkader niet hetzelfde, werd de steekproef op een andere wijze getrokken en werden er deze keer ook weegcoëfficiënten berekend. Al deze verschillen maken het moeilijk om de resultaten over de jaren heen te vergelijken. In deze bijdrage doen wij een poging om de impact van die verschillen tussen de survey van 2008 en deze van 2004 en 2006 in te schatten. Kennis van die impact maakt een echte vergelijking nog altijd vrijwel onmogelijk, maar kan wel aangeven welke besluiten wel en welke niet getrokken mogen worden wanneer de resultaten van de drie jaargangen naast elkaar geplaatst worden.

1. Inleiding

1.1. Van telefonische surveys in 2004 en 2006 naar een postenquête in 2008

Bij de opstart van de Stadsmonitor in 2004 werd een hele lijst op te volgen indicatoren gedefinieerd. Voor een aantal van die indicatoren was het duidelijk dat ze ingevuld moesten worden met behulp van een survey. In 2004 werd er daarbij gekozen voor een telefonische survey en in 2006 werd die keuze bestendigd. In beide jaren werden de te-

lefoonnummers volledig toevallig geselecteerd uit een recent telefoonbestand (Infobel). Dat bestand bevat grosso modo alle niet-geheime, vaste telefoonnummers van private huishoudens in België. Mobiele nummers kunnen ook opgenomen worden, maar in de praktijk blijkt het aantal gsm-nummers in het bestand ook nu nog altijd verwaarloosbaar klein.

Het gebruik van deze methodiek zorgde ervoor dat niet iedereen in aanmerking kwam om bevestigd te worden. Huishoudens zonder telefoon, huishoudens met enkel een geheim nummer en/of uitsluitend één of meerdere gsm's vielen sowieso uit de boot. Dit in combinatie met een selectieve nonrespons zorgde ervoor dat de uiteindelijk bevestigde populatie zowel in 2004 als in 2006 op een aantal criteria sterk afweek van de doelpopulatie (zie Schelfaut, 2008, 17-21). Het aantal vrouwen was oververtegenwoordigd en het aantal jongeren (15-24j en 25-34j) ondervertegenwoordigd.

Deze vaststellingen in combinatie met de wetenschap dat het bezit van vaste telefoonlijnen almaar afneemt (zie bijvoorbeeld BIPT, 2009), leidden in 2008 tot een evaluatie en uiteindelijk wijziging van de gekozen surveymethodologie. Ook het onderzoekscentrum dat de survey in 2004 en 2006 begeleidde (het Centrum voor Duurzame Ontwikkeling (CDO), UGent), pleitte overigens voor het invoeren van nieuwe methodologie. Rekening houdend met de pro's en contra's van verschillende bevestigingsvormen werd er uiteindelijk geopteerd voor een schriftelijke enquête (Schelfaut 2009, 4-7).

Een direct gevolg van deze keuze was dat er niet meer een beroep moest gedaan worden op hetzelfde steekproefkader voor het selecteren van respondenten. De dekking van het Infobel-bestand is immers verre van volledig. Als het bezit van een vaste telefoon zonder geheim nummer geen voorwaarde voor enquêtering is, is er bovendien wel een omvattende lijst beschikbaar: het bevolkingsregister van de verschillende steden met de adressen van alle inwoners.

Een ander steekproefkader laat ook andere wijzen van steekproeftrekking toe. Het bevolkingsregister bevat immers bijkomende informatie (zoals bijvoorbeeld geslacht, nationaliteit, leeftijd...) die gebruikt kan worden om de steekproeftrekking een beetje te sturen. Uiteindelijk werd de geografische spreiding binnen de verschillende centrumsteden onder controle gehouden met expliciete stratificatie over de deelgemeenten en/of postcodes en werd bijkomend impliciet gestratificeerd op drie persoonlijkheidskenmerken (geslacht, leeftijd en nationaliteit). Impliciete stratificatie houdt in dat de lijst in eerste instantie gerangschikt wordt volgens die variabelen. Daarna worden personen uit de lijst geselecteerd met een vaste "sprong". Het resultaat is dat de leeftijds-, geslachts- en nationaliteitsverdelingen van de getrokken steekproef alvast de populatie perfect weer-

spiegelen. De uiteindelijk gerealiseerde steekproef kan hier natuurlijk nog van afwijken door verschillende nonrespons.

Het is duidelijk dat al deze verschillen tussen de telefonische bevragingen in 2004 en 2006 en de postenquête in 2008 niet zomaar onder de mat geveegd kunnen worden wanneer de resultaten van de afzonderlijke surveys naast elkaar geplaatst worden. Over de effecten van de methode op de bekomen resultaten bestaat immers al een hele onderzoekstraditie binnen de surveymethodologie. In de volgende sectie worden enkele relevante bevindingen van die onderzoekstraditie opgelijst.

1.2. Over de verschillen tussen telefonische surveys en postenquêtes

De effecten van een surveymethode op de bekomen antwoorden worden moduseffecten genoemd (“mode effect” in het Engels). Zoals ook al bleek uit de voorgaande sectie kunnen die moduseffecten verder opgedeeld worden in een aantal afzonderlijke effecten. Groves et al. (2004, 148-160) maken een opdeling in vier effecten. Ten eerste hebben het steekproefkader en het steekproefdesign een impact op de resultaten. Ten tweede speelt de mate van dekking van de populatie een rol. Ten derde hebben verschillende modi andere nonresponsimplicaties. Tenslotte is er ook nog een direct of zuiver effect van de manier van bevraging.

De eerste twee effecten zijn duidelijk. Als de lijsten waaruit respondenten geselecteerd worden verschillen, dan zal de uiteindelijk ondervraagde groep respondenten natuurlijk ook verschillen. In feite zijn de populaties waarvoor de resultaten veralgemeend kunnen worden verschillend. Andere lijsten laten ook andere steekproefdesigns toe. In 2008 konden we de spreiding over de verschillende deelgemeenten van de centrumsteden onder controle houden. Het Infobelbestand dat in 2004 en 2006 gebruikt werd, laat dit niet toe. De beperkingen van het Infobelbestand maken ook dat in 2004 en 2006 heel wat stadsbewoners gewoon niet geïnterviewd konden worden omdat zij niet voorkomen in dat bestand. Dat bestand heeft een andere (en veel slechtere) dekking van de populatie dan het bevolkingsregister. De reeds vermelde ondervertegenwoordiging van enkele categorieën is er een rechtstreekse uitloper van.

Differentiële nonrespons (hoger of lager en/of bij andere groepen) speelt ook een rol. Verschillende surveymodi hebben traditioneel een andere responsgraad en -vertekening. Meestal wordt bij telefonische surveys een hogere respons opgetekend dan bij postenquêtes, maar bij de surveys van de Stadsmonitor waren de verschillen eerder beperkt. In 2004 werd bij 55% van de geselecteerde telefoonnummers een succesvol interview afgenomen,

in 2006 lag dit percentage op 49% (Schelfaut 2009, 3). Maar de nettorespons op de post-enquête van 2008 bedroeg ook 48% (ibid., 13). Dat ligt dus in de lijn van het percentage dat gehaald werd bij de laatste telefonische bevraging.

Een vergelijkbare responsgraad sluit echter niet uit dat de aard van de (non)respons zeer verschillend is. De uitgeselecteerde stadsbewoners die in 2008 weigerden de vragenlijst in te vullen en terug te sturen, konden een beter zicht hebben op de inhoud van de enquête dan diegenen die in 2004 of 2006 weigerden deel te nemen aan de telefonische bevraging. Aan de telefoon situeert een interviewer kort het onderzoek, maar iemand die een brief ontvangt, kan heel de vragenlijst doorlopen alvorens te beslissen om al dan niet deel te nemen. Bij een postenquête is het potentiële risico op vertekening door nonrespons dus groter omdat de beslissing over deelname gelinkt kan zijn aan de inhoud van de vragenlijst (Groves e.a. 2004, 155). Mensen met een uitgesproken mening over hun stad zouden sneller geneigd kunnen zijn om een ingevulde vragenlijst in te sturen.

Er zijn ook nog andere mechanismen die tot gevolg kunnen hebben dat de nonresponsvertekening in de postenquête verschilt van deze in de telefonische surveys. In de meeste telefonische surveys zijn mannen ondervertegenwoordigd. Vrouwen nemen vaker de telefoon op en een selectiemechanisme op basis van verjaardagen volstaat blijkbaar niet of wordt in de telefonische interviewsituatie onvoldoende correct uitgevoerd om tot een evenredige geslachtsverdeling te komen (O'Rourke & Lakner, 1989). Ook in de Stadsmonitorsurveys van 2004 en 2006 waren vrouwen inderdaad oververtegenwoordigd.

Het laatste moduseffect is een rechtstreeks effect van de manier van bevraging. Dezelfde respondenten kunnen op dezelfde vraag anders reageren al naargelang die vraag aan de telefoon of schriftelijk gesteld en beantwoord moet worden. Deze zuivere moduseffecten kunnen volgens Tourangeau (2004) verklaard worden door drie verschillende sleutelkenmerken van de gebruikte methodologie:

- 1) de mate van privacy die wordt toegelaten door een methode,
- 2) de legitimiteit die verleend wordt door een methode, en
- 3) de cognitieve last die een methode oplegt aan de respondent.

Als deze kenmerken concreet worden ingevuld voor de surveys van de Stadsmonitor, blijkt bijvoorbeeld dat telefonische enquêtes niet echt als privé ervaren worden. Ook kan de legitimiteit ervan onder druk staan omdat respondenten ze verwarren met telemarketing. Ten slotte zijn lange vragen in de mondelinge communicatie niet zo voor de hand liggend, zij kunnen botsen op de grenzen van het geheugen van de respondenten.

Dillman e.a. (1996) maken een andere, maar eigenlijk zeer gelijklopende driedeling van de verschillen tussen post- en telefonische enquêtes die verantwoordelijk zijn voor een verschillend antwoordgedrag:

- 1) de aanwezigheid van een interviewer,
- 2) het gebruik van visuele versus mondelinge communicatie, en
- 3) de bepaling van het tempo van het interview.

De aanwezigheid van een interviewer zorgt ervoor dat mensen aan de telefoon vaker sociaal-wenselijke antwoorden zullen geven. Zij zullen sociaal wenselijk gedrag overrapporteren en sociaal onwenselijk gedrag onderrapporteren. De visuele communicatie van een postenquête maakt het mogelijk om alle antwoordalternatieven rustig te bekijken. Een opsomming van die alternatieven aan de telefoon wordt anders ervaren en vraagt ook een grotere inspanning van de respondent. Het gevolg kan zijn dat die vaker zal kiezen voor de laatst genoemde alternatieven. Dit wordt in het Engels ook wel het “recency effect” genoemd. Ten slotte kan de respondent van een postenquête eerst de volledige vragenlijst doorbladeren en dan stap voor stap alle vragen invullen. Zo wordt bij schriftelijke enquêtes vaker een consistent antwoordgedrag vastgesteld dan bij telefonische surveys.

Er bestaat ook heel wat empirische evidentie over verschillend antwoordgedrag bij telefonische en postenquêtes dat gezien kan worden als een illustratie van de hierboven aangehaalde verschillen. Zo toonden Dillman e.a. (2009) aan dat respondenten van telefoonsurveys vaker de extreme positieve antwoordcategorieën kiezen dan respondenten van postenquêtes. Aan de andere extreme kant van de schaal zijn de verschillen minder groot. De Vries e.a. (2005) vinden dat respondenten van een telefonische survey in vergelijking met deze van de postenquête meer geneigd zijn om positieve evaluaties te geven van de hulpverlening die ze ontvangen. Eenzelfde vaststelling bij Fowler e.a. (1998). Bij hun onderzoek werden in de telefonische survey meer positieve en minder problematische antwoorden geregistreerd op vragen over de gezondheid en ervaringen met gezondheidsvoorzieningen dan in de postenquête. Ook in België zijn dergelijke effecten aangetoond. Zo vonden Dewaele e.a. (2008) dat post-respondenten zich onveiliger blijken te voelen en ook minder tevreden zijn over het werk van de politiediensten dan respondenten van de telefonische survey en dit na controle voor achtergrondkenmerken. Telefonische respondenten gebruiken veel vaker de categorieën “heel goed” of “zeer tevreden”. Dit verschil werd ook gevonden als de respondenten van de postenquête wel in het bezit zijn van een vaste lijn, een bijkomende indicatie dat het wel degelijk een moduseffect in de strikte zin van de betekenis is. Ook voor gedragingen worden vaak verschillen opgetekend. Zo wordt in telefonische surveys systematisch minder alcoholconsumptie gerapporteerd dan in postenquêtes (zie bijvoorbeeld Kraus & Augustin, 2001). Vergelijkbare conclusies gelden voor illegaal drugsgebruik (Aquilino, 1994) en onveilig seksueel gedrag (Acree e.a., 1999).

Er zijn dus inderdaad veel indicaties dat mensen minder geneigd zijn om een sociaal onwenselijk antwoord uit te spreken tegen een interviewer dan om het neer te schrijven.

Uit het voorgaande blijkt dat er twee grote problemen zijn bij de vergelijking van de resultaten van verschillende surveys van de Stadsmonitor: de bevraagde populatie is niet identiek (door een ander steekproefkader en -design en door een differentiële nonrespons) en de wijze waarop die populatie bevraagd werd, verschilt. In de volgende sectie geven we een inschatting van het eerste probleem en tonen we hoe er mee omgegaan kan worden (ook al is de oplossing zeker niet perfect), in de daaropvolgende sectie illustreren we het tweede probleem, waarvoor er eigenlijk geen goede oplossing is.

2. Over de representativiteit van de verschillende surveys van de Stadsmonitor en het gebruik van weegcoëfficiënten

Schelfaut (2009, 16-21) vergelijkt de uiteindelijk bevraagde groep respondenten van de verschillende surveys van de Stadsmonitor met enkele gekende populatieverdelingen. Voor de drie surveys geldt dat mannen ondervertegenwoordigd zijn en vrouwen oververtegenwoordigd, maar de respectievelijke over- en ondervertegenwoordiging is groter in de telefonische surveys van 2004 en 2006 dan in de postenquête van 2008. In 2008 bedroeg het aandeel ondervraagde mannen bijna 47%, terwijl dat in 2006 en 2004 telkens 44% was. Van alle inwoners van de 13 centrumsteden die tot de doelpopulatie behoren is 49% man.

Vergelijkbare vaststellingen kunnen gemaakt worden voor leeftijd en nationaliteit. De jongste leeftijdsgroep (16-24j) is altijd ondervertegenwoordigd bij de respondenten, maar deze ondervertegenwoordiging is sterker in de telefonische surveys dan in de postenquête. In 2008 behoorde 12% van de respondenten tot deze leeftijdscategorie, in 2004 en 2006 was dit telkens slechts 8%. In de populatie is het percentage hoger dan 14%. In 2004 en 2006 werden telkens 3% niet-Belgen ondervraagd, in 2008 was dat 5%. Een kanttekening hierbij is wel dat het percentage vreemdelingen in de populatie in die periode ook steeg. De relatieve ondervertegenwoordiging is voor deze variabele al bij al stabiel gebleven.

Tot slot kan ook nog opleidingsniveau bekeken worden. Hiervoor zijn er geen actuele vergelijkingscijfers beschikbaar. Schelfaut (2009, 20) kijkt naar de verdeling volgens de laatste volkstelling, de Socio-Economische Enquête van 2001. Eigenlijk kan ook gewoon nagegaan worden wat het aandeel van lager geschoolden is in de steekproef. Dat is op zich een indicatie van kwaliteit omdat dat aandeel van de laaggeschoolden (mensen die enkel lager onderwijs gevolgd hebben) doorgaans veel te laag is in surveys (Billiet 2007, 26) . In 2004 en 2006 bedroeg het aandeel laaggeschoolden (geen diploma of ten hoogste een diploma lager onderwijs) respectievelijk 13,2% en 13,6%. In 2008 was dit bijna

17%. Dit mag enigszins verwonderlijk heten omdat het invullen van een vragenlijst een zekere inspanning vergt, die je niet direct verwacht van laaggeschoolden.

Voor de verschillende onderzochte achtergrondkenmerken kan dus zonder twijfel gesteld worden dat de postenquête van 2008 de populatie beter weerspiegelt dan de telefonische surveys van 2004 en 2006.

In 2008 werd de informatie van het bevolkingsregister ook gebruikt om te wegen voor nonrespons. Ook van de mensen die niet deelnamen, was immers de leeftijd, het geslacht, de nationaliteit en de woonplaats gekend. Die informatie kan gebruikt worden om weegcoëfficiënten te berekenen die ervoor kunnen of zouden moeten zorgen dat de survey-resultaten minder vertekend zijn. Als sommige personen (jongeren, ouderen, vrouwen, mannen, ...) over- of ondervetegenwoordigd zijn in een survey als gevolg van ongelijke selectiekansen of door een variabele nonrespons, is het resultaat dat de uitspraken die gebaseerd zijn op die survey vertekend kunnen zijn. Het gebruik van gewichten kan die vertekening verminderen. Ondervetegenwoordigde categorieën krijgen immers een groter gewicht bij het berekenen van percentages, gemiddelden,... en overvetegenwoordigde categorieën een kleiner gewicht.

De weging die uiteindelijk toegepast werd op de data van de survey van 2008 doet grosso modo twee dingen (zie ook Pickery, 2010). In eerste instantie wordt er gekeken naar de selectiekans gegeven de steekproefomvang en de bevolkingsaantallen van de verschillende centrumsteden (voor Antwerpen en Turnhout ook naar de bevolkingsaantallen van respectievelijk de districten en de stadsdelen). Een weegcoëfficiënt die evenredig is aan de verhouding tussen het bevolkingsaantal en de steekproefomvang heeft als resultaat dat gewogen percentages die berekend zijn op het hele databestand, gelden voor alle inwoners van de 13 centrumsteden.

In tweede instantie wordt de kans dat een geselecteerde stadsbewoner deelneemt aan de survey, gegeven zijn/haar leeftijd en geslacht berekend. De tweede component van de weegcoëfficiënten is gelijk aan de inverse van deze responskans. Het resultaat is dat de gewogen data representatief zijn voor de variabelen leeftijd en geslacht. De leeftijds- en geslachtsverdeling binnen de steden (en dus ook voor alle 13 centrumsteden samen) wordt na de weging perfect weerspiegeld.

Als bepaalde kenmerken grote verschillen vertonen tussen de centrumsteden of als die kenmerken samenhangen met leeftijd en/of geslacht dan zal de gewogen verdeling voor die kenmerken anders zijn dan de ongewogen verdeling. In welke mate de weging er in slaagt om minder vertekende schattingen op te leveren is echter maar de vraag. Bij het tweede

aspect van onze weging kunnen immers vragen gesteld worden zoals: “Hoe belangrijk zijn leeftijd en geslacht als predictoren van andere gemeten variabelen in de survey van de Stadsmonitor?” en “Is het nonresponsmechanisme sowieso niet te complex zodat zulke eenvoudige weging eigenlijk weinig of niets uitmaakt?”. Er is waarschijnlijk zoiets als een geneigdheid om deel te nemen aan surveys, en zelfs als die geneigdheid samenhangt met leeftijd en geslacht, dan is het natuurlijk een illusie dat zo’n relatief eenvoudige weging alles corrigeert. Maar, omdat de variantie van de weegcoëfficiënten niet al te groot is, zijn mogelijk nadelen van de weging in de vorm van een kleinere betrouwbaarheid ook beperkt.

Deze bedenkingen moeten zeker meegenomen worden bij de analyse. Wegen voor non-respons is geen wondermiddel. Maar de vaststelling dat vrijwel alle belangrijke wetenschappelijke surveys (SILC-survey¹, ESS², Gezondheidsenquête,...) weegcoëfficiënten berekenen, deed de Studiedienst van de Vlaamse Regering toch ook besluiten dat dat aangewezen was voor de survey van 2008, en dit in tegenstelling tot wat gebeurde bij de voorgaande edities. Over het eerste aspect van de weging kan overigens weinig discussie bestaan. Bij de vorige edities van de Stadsmonitor was het vrijwel onmogelijk om uitspraken te doen op basis van een analyse van het volledige databestand. Grote steden als Gent en Antwerpen hadden bijvoorbeeld wel wat meer respondenten dan kleinere steden, maar niet in verhouding tot hun bevolkingsomvang en zij waren bijgevolg sterk ondervertegenwoordigd. Door niet te wegen voor bevolkingsomvang was een veralgemening op basis van een analyse van het volledige bestand helemaal onmogelijk. Om het even welk percentage dat berekend werd, kon onmogelijk vertaald worden naar een percentage van alle inwoners van de centrumsteden.

In deze vaststelling zit ineens de eerste aanzet om tot betere vergelijkingsmogelijkheden van de verschillende surveys te komen. In essentie is het resultaat van de weegprocedure in 2008 immers identiek aan de resultaten die een poststratificatie voor de variabelen leeftijd, geslacht en bevolkingsomvang van de stad zou hebben. Zo’n poststratificatie kan ook voor de surveys van 2004 en 2006 nog uitgevoerd worden. Die poststratificatie maakt dat ook de gewogen data van 2004 en 2006 de geslachts- en leeftijdsverdeling perfect weerspiegelen en dat gewogen resultaten voor het hele bestand gelden voor alle inwoners van de 13 centrumsteden.

Eigenlijk geschiedt de berekening van de weegcoëfficiënten voor 2004 en 2006 anders dan de werkwijze in 2008. In 2008 kijken we naar kenmerken van de getrokken steekproef

---

¹ Statistics on Income and Living Conditions

² European Social Survey

(zowel respondenten als nonrespondenten), terwijl we voor 2004 en 2006 vertrekken van populatieverdelingen. Maar omdat de steekproef in 2008 gestuurd werd, is het resultaat wel dat de databestanden van de drie surveys alvast voor geslacht, leeftijd en bevolkingsomvang de populatie perfect weerspiegelen en dus vergelijkbaar zijn.

Voor de volledigheid illustreren we de verschillende weegprocedures voor de stad Aalst. Voor 2004 en 2006 zijn de berekende weegcoëfficiënten dus gewoon het resultaat van een vergelijking van de populatie- en steekproefcijfers. De tabel hieronder illustreert de weegprocedure voor de survey van 2004 voor Aalst.

Tabel 1. Berekening van de weegcoëfficiënten voor de survey van 2004 voor Aalst

	populatie		respons		weegcoëfficiënt	
	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw
16-25j	4.450	4.394	18	26	247,2	169,0
26-35j	5.234	5.032	33	50	158,6	100,6
36-45j	6.377	6.130	50	59	127,5	103,9
46-55j	5.610	5.320	44	44	127,5	120,9
56-65j	4.101	4.307	62	47	66,1	91,6
66-75j	3.653	4.530	39	44	93,7	103,0
76j+	1.976	3.656	17	28	116,2	130,6

In 2004 telde Aalst 4.450 mannelijke inwoners tussen 16 en 25 jaar. In het surveybestand voor dat jaar zaten er 18 mannen van die leeftijdscategorie. De weegcoëfficiënt voor die mannen is dan gewoon gelijk aan de breuk tussen beide $4.450/18 (= 247,2)$.

In 2008 werd de weegcoëfficiënt in 2 stappen berekend. De eerste stap was louter gebaseerd op steekproef- en populatieomvang. De steekproef voor Aalst telde 1.500 eenheden. De eerste component van de berekende weegcoëfficiënt is dan gelijk aan de populatieomvang gedeeld door die steekproefomvang. In 2008 telde Aalst 65.747 inwoners ouder dan 16; het eerste deel van die weegcoëfficiënt is dus gelijk aan $65.747/1.500 (= 43,83)$.

Voor het tweede deel van de weegcoëfficiënt (de nonresponsweegcoëfficiënt) bekijken we de respons per categorie van de gezamenlijke verdeling van leeftijd en geslacht. De tweede component van de weegcoëfficiënt is dan gelijk aan de verhouding tussen beide, zoals tabel 2 illustreert. De uiteindelijke weegcoëfficiënt is gewoon het product van beide componenten. Voor 16 tot 25-jarige mannen is dat dus $43,83 \cdot 2,78 (= 121,8)$.

Tabel 2. Berekening van de tweede component van de weegcoëfficiënten voor de survey van 2008 voor Aalst

	steekproef		respons		nonrespons- weegcoëfficiënt	
	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw
16-25j	100	101	36	43	2,78	2,35
26-35j	116	112	40	48	2,90	2,33
36-45j	138	137	56	62	2,46	2,21
46-55j	140	134	70	83	2,00	1,61
56-65j	101	103	52	64	1,94	1,61
66-75j	78	94	42	44	1,86	2,14
76j+	52	94	30	29	1,73	3,24

De uiteindelijk gebruikte gewichten bij de vergelijking van de resultaten zijn dus de poststratificatieweegcoëfficiënten voor 2004 en 2006 en de combinatie van het designgewicht (op basis van de selectiekans) en het nonresponsgewicht voor 2008. Het moge duidelijk zijn dat deze weegcoëfficiënten het probleem van de selectieve dekking van de populatie of de selectieve nonrespons niet zullen oplossen. Dat zou alleen het geval zijn als bijvoorbeeld in 2004 16 tot 25-jarige mannen, die niet deelnemen aan de survey omdat ze niet beschikken over een vast telefoontoestel, voor alle andere variabelen van de survey een vergelijkbaar antwoordpatroon hebben als de 16 tot 25-jarige mannen die wel bereikbaar zijn via de vaste lijn en participeerden aan de survey. Dat is een veronderstelling die niet hard gemaakt kan worden. Bovendien blijkt uit onderzoek dat het niet zo is (zie bijvoorbeeld Pickery & Carton, 2004). Maar de weegcoëfficiënten zorgen er wel voor dat de drie surveys elk de populatie perfect weerspiegelen voor wat betreft de leeftijds- en geslachtsverdeling en de bevolkingsomvang van de respectievelijke steden. Dat is alvast een stap naar een betere vergelijkbaarheid. Als we in de volgende sectie antwoordverdelingen van de afzonderlijke surveys vergelijken zullen we daarom telkens kijken naar de gewogen verdelingen.

3. Over de verschillen in het antwoordgedrag tijdens de telefonische surveys en de postenquête

Zowel in 2006 als in 2008 werden heel wat vragen uit de survey van 2004 letterlijk hernomen, dit met de bedoeling om de verschillende resultaten vergelijkbaar te maken.

De resultaten van 2006 zijn ook veelvuldig vergeleken met die van 2004. Maar rekening houdende met de in paragraaf 1.2. aangehaalde verschillen tussen telefonische surveys en postenquêtes is het duidelijk dat eenzelfde vergelijking voor 2008 niet zo evident is. Dat blijkt bovendien direct als de antwoordverdelingen voor enkele variabelen bekeken worden. Ook als we in de drie surveys gebruik maken van de weegcoëfficiënten die in de voorgaande sectie beschreven werden, vinden we heel markante verschillen, waarvan moeilijk aangenomen kan worden dat ze reële verschillen in attitudes of gedragingen weerspiegelen. We tonen hieronder enkele gewogen univariate frequentieverdelingen die die verschillen illustreren, zowel voor houding- en opinievrage als voor feiten- en gedragsvragen.

3.1. Verschillen bij houding- en opinievrage

Eén van de eerste vragen uit de survey polst naar de tevredenheid met de buurt. Globaal genomen zijn de inwoners van de centrumsteden best tevreden over hun buurt. Dat geldt voor de 3 surveyjaren. Maar er zijn toch opmerkelijke verschillen. Zowel in 2004 als in 2006 was het vaakst vermelde antwoordalternatief “zeer tevreden”, in 2008 is dat overduidelijk niet meer het geval en is “eerder tevreden” de modus. (zie tabel 3).

Tabel 3. Gewogen verdelingen van de antwoorden op de vraag “In welke mate ben je tevreden over de buurt waar je woont?” voor 2004, 2006 en 2008 (in procenten)

	buurrttevredenheid		
	2004	2006	2008
zeer ontevreden	2,5	2,0	3,1
eerder ontevreden	4,2	4,1	6,6
noch tevreden, noch ontevreden	6,9	5,5	13,2
eerder tevreden	42,8	40,8	48,9
zeer tevreden	43,6	47,6	28,2

De respondenten van de schriftelijke enquête hebben veel minder het extreem positieve antwoord gekozen. Alle andere antwoordcategorieën hebben aan populariteit gewonnen, maar het zijn toch vooral de neutrale (noch noch) en de gematigd positieve categorie die vaker als antwoordalternatief verschijnen.

De volgende vraag in de surveys peilde naar de tevredenheid met de stad. De verschillen in antwoordpatronen tussen de 3 surveyjaren voor die vraag zijn vrijwel identiek aan deze in tabel 3. Het aandeel “zeer tevreden” in 2008 ligt ongeveer 15 procentpunten lager dan

het gemiddelde van de percentages van 2004 en 2006. Die 15 procentpunten verdelen zich over alle andere categorieën, maar zijn vooral terug te vinden bij de neutrale en gematigd positieve antwoorden.

Deze gevonden verschillen in buurt- en stadstevredenheid tussen 2004/2006 en 2008 kunnen niet te wijten zijn aan andere meningen in de afzonderlijke steden. Er zijn inderdaad grote verschillen tussen de centrumsteden in buurt- en stadstevredenheid, maar de weegcoëfficiënten maken dat alle steden in de verschillende surveyresultaten evenredig vertegenwoordigd zijn. Door die weegcoëfficiënten is het ook zeer onwaarschijnlijk dat een andere populatiesamenstelling de oorzaak is van het andere antwoordgedrag. Dit kan nog meer uitgesloten worden met een modelmatige aanpak, waarbij de tevredenheid afhankelijk gesteld wordt van een reeks achtergrondvariabelen en er dus niet alleen rekening gehouden wordt met een andere samenstelling naar geslacht en leeftijd. Voor zo'n modelmatige aanpak nemen we net als in het indicatorenboek Stadsmonitor 2008 (Bral e.a., 2009) de eerste 3 antwoordcategorieën samen en de laatste twee. Voor 2004 blijkt het aandeel tevredenen dan hoger dan 86% te zijn, voor 2006 zelfs hoger dan 88% en voor 2008 "slechts" 77%. In een model voor het globale bestand van de drie surveys wordt deze tevredenheid de afhankelijke variabele van een logistische regressie met zes onafhankelijke variabelen: leeftijd (in 7 categorieën), geslacht, opleidingsniveau (in 3 categorieën: ten hoogste lager secundair, hoger secundair en hoger onderwijs), huishoudtype (in 6 categorieën: woont alleen, woont alleen met kinderen, met partner zonder kinderen, met partner en kinderen, bij ouders en andere) en bewonerstitel (eigenaar/geen eigenaar) en surveyjaar. In die logistische regressie zijn de verschillen tussen 2004/2006 en 2008 zelfs nog een beetje groter. Het model heeft een kleine verklaringskracht (pseudo $R^2 = 0,05$), wat duidelijk maakt dat buurttevredenheid slechts in beperkte mate verklaard wordt door achtergrondkenmerken. Maar het is eveneens duidelijk dat de verschillen tussen de resultaten van de survey 2008 en deze van de surveys 2004 en 2006 niet terug te brengen zijn tot een andere samenstelling van de respondentenpopulaties voor die achtergrondkenmerken.

Voor de algemene vragen over de tevredenheid bevestigen onze resultaten dus duidelijk vroegere onderzoeksbevindingen die reeds hierboven aangehaald werden. Respondenten van telefoonsurveys kiezen vaker de extreme positieve antwoordcategorieën dan respondenten van postenquêtes. Aan de andere extreme kant van de schaal zijn de verschillen minder groot. Voor beleidsmakers vormt dit een evident probleem omdat in het indicatorenboek het aandeel tevredenen in elke stad wordt opgenomen. Uit het voorgaande blijkt dat deze indicator van 2008 zeker niet zomaar vergeleken mag worden met deze uit 2004 en 2006. In de plaats daarvan werd in Bral e.a. (2009) de relatieve positie van elke stad weergegeven voor de drie surveyjaren. Dat alternatief gaat uit van de hypothese dat het

methode-effect in elke stad in dezelfde mate speelt. Die hypothese is moeilijk te testen, maar aanwijzingen (empirische of theoretische) van het tegendeel zijn er evenmin.

De tevredenheid met de buurt en de stad werden ook gemeten aan de hand van een aantal specifieke items (aanwezige voorzieningen, netheid van straten en pleinen...). Voor elk van die items werd een stelling aangeboden, waarmee de respondent zijn/haar mate van instemming kon uitdrukken. Het evalueren van specifieke aspecten met deze formulering zorgt voor een vergelijkbaar patroon in de antwoordverschillen tussen de telefonische en postale enquêtes. Tabel 4 en 5 illustreren de verschillen voor de netheid van de straten in de buurt en schoonheid van de straten en de pleinen in de stad.

Tabel 4. Gewogen verdelingen van de mate van instemming met de uitspraak “de straten en voetpaden in mijn buurt zijn over het algemeen netjes”, voor 2004, 2006 en 2008 (in procenten)

	instemming met stelling over de buurt		
	2004	2006	2008
helemaal oneens	11,8	10,5	7,9
eerder oneens	16,5	16,9	17,7
niet eens, niet oneens	7,0	7,7	14,6
eerder eens	31,3	35,5	40,7
helemaal eens	33,1	29,2	18,8
weet niet	0,2	0,2	0,3

Tabel 5. Gewogen verdelingen van de mate van instemming met de uitspraak “de straten en pleinen in mijn stad zijn mooi aangelegd” voor 2004, 2006 en 2008 (in procenten)

	instemming met stelling over de stad		
	2004	2006	2008
helemaal oneens	4,2	3,4	3,0
eerder oneens	10,4	9,5	10,1
niet eens, niet oneens	11,3	10,3	18,1
eerder eens	40,2	41,4	45,3
helemaal eens	32,7	34,1	22,5
weet niet	1,2	1,3	1,0

Tabel 4 en 5 laten een vergelijkbaar patroon zien. In 2008 waren beduidend veel minder stadsbewoners het “helemaal eens” met de stelling dat de straten en voetpaden in hun

buurt over het algemeen netjes zijn of met de stelling dat de straten en pleinen in de stad mooi aangelegd zijn. Vooral de middencategorie en de categorie “eerder eens” worden dan weer vaker uitgekozen. Dit is ook voor de andere items het steeds terugkerende patroon. Voor de buurt werden 8 verschillende items aangeboden; over mooie gebouwen, nette straten en voetpaden, buurtgroen, speelvoorzieningen, plekken voor de jeugd, activiteiten voor ouderen, praten met mensen uit de buurt en parkeerplaatsen. Gemiddeld lag het aandeel in de extreem positieve categorie in 2008 9,5 procentpunten lager dan het gemiddelde van de andere surveyjaren. De aandelen in de middencategorie en de gematigd positieve categorieën lagen gemiddeld respectievelijk 6,3 en 3,3 procentpunten hoger. Voor de stad werden 6 items bevroegd, waarvan er 5 positief geformuleerd werden; over fierheid op de stad, mooie straten en pleinen, mooi aangelegde parken, de uitstraling van momumenten en het nette centrum van de stad. Gemiddeld werd de categorie “helemaal eens” bij die 5 items in 2008 10,7 procentpunten minder uitgekozen dan het gemiddelde van 2004 en 2006. De aandelen van de middencategorie en van de categorie “eerder eens” lagen beide gemiddeld 6 procentpunten hoger. Er is dus wel degelijk een consistent moduseffect. De extreem positieve categorie wordt minder vaak uitgekozen in de postenquête en dit geldt zowel bij de algemene vragen naar tevredenheid als bij de meer specifieke items die bevroegd werden door te peilen naar de instemming met bepaalde uitspraken.

In het lijstje van de items met betrekking tot de stad is het vijfde item interessant omdat de richting van de formulering anders is. De uitspraak luidt: “De parken en pleinen in mijn stad zijn vuil en slecht onderhouden.” Instemming met deze stelling wijst uiteraard op een negatieve inschatting door de respondent. Tabel 6 toont dat ook hier minder vaak het extreem positieve antwoord wordt uitgekozen (in dit geval is dat dus “helemaal oneens”), maar het verschil is wel wat kleiner. Het bedraagt slechts 6,8 procentpunten (terwijl het gemiddelde verschil voor de meest positieve categorie 10,7 procentpunten was). Het verschil voor de middencategorie (“noch noch”) is wel vergelijkbaar met wat vastgesteld werd in tabel 5.

Tabel 6 maakt ook duidelijk dat de verschillen die aangetoond worden in tabellen 3 tot 5 waarschijnlijk niet het gevolg zijn van een systematische keuze voor het laatst aangeboden antwoordalternatief in de telefonische modus (het zogenaamde “recency effect”). Mocht dat wel het geval zijn, dan zou voor deze vraag “helemaal eens” veel vaker als antwoord moeten gekozen zijn in 2004 en 2006 dan in 2008.

Tabel 6. Gewogen verdelingen van de mate van instemming met de uitspraak “De parken en pleinen in mijn stad zijn vuil en slecht onderhouden.” voor 2004, 2006 en 2008 (in procenten)

	instemming met stelling over de stad		
	2004	2006	2008
helemaal oneens	33,5	30,9	25,4
eerder oneens	33,3	36,6	37,3
niet eens, niet oneens	10,5	9,6	18,1
eerder eens	12,3	12,8	11,2
helemaal eens	6,0	6,0	4,7
weet niet	4,4	4,2	3,5

Er zijn nog 2 batterijen met items die opinies of tevredenheid bevragen waarvan de vraagformuleringen identiek waren tussen 2004, 2006 en 2008: de tevredenheid met aanbod aan culturele en vrijetijdsvoorzieningen (6 voorzieningen, antwoordschaal van zeer ontevreden tot zeer tevreden) en de mening over de informatie vanwege het stadsbestuur (8 uitspraken, te beoordelen met helemaal oneens tot helemaal eens, 2 uitspraken zijn negatief geformuleerd). Tabel 7 en 8 illustreren telkens één item van de respectievelijke batterijen. Ook hier blijft het patroon hetzelfde. Respondenten van de postale enquête kiezen consequent minder vaak voor de extreem positieve antwoordcategorieën. Bij de peiling naar de tevredenheid met het aanbod aan voorzieningen ligt het aandeel in de categorie “zeer tevreden” gemiddeld 12,6 procentpunten lager dan het gemiddelde van 2004 en 2006. In tabel 7 bedraagt dat verschil zelfs 13,7 procentpunten. Bij de 6 positief geformuleerde items over de informatie vanwege de stad, ligt het aandeel in de categorie “helemaal eens” gemiddeld 13 procentpunten lager dan het gemiddelde van de twee andere surveyjaren (in tabel 8 zelfs 16,8 procentpunten). Opvallend bij deze laatste itembatterij is dat de neutrale middencategorie met bijna alle winst gaat lopen. Het aandeel in de categorie “eerder eens” ligt gemiddeld slechts 0,9 procentpunten hoger. Bij beide vragen valt eveneens op dat het aantal “geen mening” en “weet niet” antwoorden sterk toegenomen is in de postenquête. Hierbij dient opgemerkt dat deze antwoordoptie expliciet werd aangeboden in de schriftelijke vragenlijst (wel afgescheiden van de andere antwoordmogelijkheden). Bij de telefonische enquête was de mogelijkheid ook voorzien, maar de interviewer moest ze niet voorlezen.

Tabel 7. Gewogen verdelingen van de mate van tevredenheid met het aanbod aan culturele voorzieningen (schouwburg, museum, bioscoop) in de stad voor 2004, 2006 en 2008 (in procenten)

	tevredenheid met aanbod aan culturele voorzieningen		
	2004	2006	2008
zeer ontevreden	1,4	1,0	1,8
eerder ontevreden	4,5	3,8	4,3
noch tevreden, noch ontevreden	5,7	5,3	10,0
eerder tevreden	38,3	40,7	43,5
zeer tevreden	46,5	45,6	32,3
geen mening	2,3	3,6	8,1

Tabel 8. Gewogen verdelingen van de mate van instemming met de uitspraak "Ik krijg voldoende informatie over de voorzieningen in de stad (inzake zorg, opvang, onderwijs...)" voor 2004, 2006 en 2008 (in procenten)

	tevredenheid met voorzieningen		
	2004	2006	2008
helemaal oneens	4,5	2,9	3,3
eerder oneens	11,5	9,9	10,9
niet eens, niet oneens	10,4	10,2	18,7
eerder eens	35,3	38,8	39,9
helemaal eens	35,3	36,1	18,9
weet niet	3,0	2,2	8,3

Ook bij de negatief geformuleerde items wordt het meest positieve antwoord (in dat geval "helemaal oneens") beduidend minder vaak gekozen, maar dat geldt eveneens voor het gematigd positieve antwoord en – in mindere mate – voor de gematigd en extreem negatieve antwoorden. Het middenalternatief en het "weet niet" antwoord winnen aan belang (zie tabel 9). Bij de negatief geformuleerde items is het beeld dus toch wat minder duidelijk. Maar de algemene vaststelling dat de extreem positieve categorie minder vaak gekozen wordt, blijft ook hier geldig.

Tabel 9. Gewogen verdelingen van de mate van instemming met de uitspraak “De meeste informatie van het stadsbestuur is te ingewikkeld om te begrijpen.” voor 2004, 2006 en 2008 (in procenten)

	instemming met stelling over de stad		
	2004	2006	2008
helemaal oneens	24,6	21,2	11,0
eerder oneens	31,8	36,2	25,9
niet eens, niet oneens	12,5	12,0	30,3
eerder eens	17,8	17,7	14,7
helemaal eens	9,4	9,0	6,2
weet niet	3,9	4,0	11,8

De laatste opinievroeg die identiek geformuleerd was in de drie surveys is deze over het vertrouwen in de instellingen. De respondenten moesten 6 instellingen beoordelen met een vijfpuntenschaal gaande van zeer weinig vertrouwen tot zeer veel vertrouwen. Het beeld is hier toch een beetje anders. Eerder dan het meest positieve antwoord is het vooral de categorie “veel vertrouwen” die aan populariteit inboet in de postenquête ten voordele van de middencategorie “noch weinig, noch veel”. In tabel 10 ligt het aandeel in de categorie “veel vertrouwen” in 2008 8,6 procentpunten lager dan het gemiddelde van 2004 en 2006. Voor de 6 bevroegde instellingen samen, bedraagt het gemiddelde verschil zelfs 10,1 procentpunten. Voor alle instellingen geldt overigens dat de extreem positieve categorie ook in 2004 en 2006 relatief weinig gekozen werd. In die zin is het niet verwonderlijk dat het grootste verschil zich situeert bij de categorie daaronder. De formulering van dat gematigde antwoordalternatief (“veel vertrouwen”) is op zich ook al positiever dan bij de andere batterijen (“eerder eens” of “eerder tevreden”).

Tabel 10. Gewogen verdelingen van de antwoorden op de vraag “In welke mate heb je vertrouwen in de stedelijke overheid?” voor 2004, 2006 en 2008 (in procenten)

	vertrouwen in Vlaamse overheid		
	2004	2006	2008
zeer weinig	7,8	6,6	7,6
weinig	17,1	15,2	13,8
noch weinig, noch veel	32,4	31,8	44,1
veel	37,6	40,4	30,3
zeer veel	5,1	6,1	4,2

De conclusie van deze sectie over de opinievariabelen is duidelijk dat een vergelijking van de survey van 2008 met de voorgaande surveys niet opgaat, ook niet als we de populaties vergelijkbaarder maken met behulp van weegcoëfficiënten of als we modelmatig controleren voor een vijftal achtergrondvariabelen. De aangetroffen verschillen zijn zodanig groot dat het zeer onwaarschijnlijk is dat er veranderde opinies aan ten grondslag liggen. De verschillen die we aantreffen, liggen trouwens in de lijn van wat de onderzoeksliteratuur ons leert. In de postenquête wordt vooral minder vaak gekozen voor de meest positieve antwoorden.

Een exacte inschatting van het moduseffect is onmogelijk maar de gemiddelde verschillen die per itembatterij opgetekend worden, kunnen eventueel als indicatie gelden. Met regressietechnieken kunnen de berekende verschillen nog uitgezuiverd worden zodat ze zeker niet te wijten zijn aan verschillen in achtergrondkenmerken. Voor items waarbij het verschil merkkelijk groter of kleiner is dan dat gemiddelde verschil, kan er dan geargumenteed worden dat er een werkelijke opiniewijziging heeft plaatsgevonden. Maar een hard bewijs is dit natuurlijk niet.

3.2. Verschillen bij feiten en gedragingen

De 3 surveys bevatten niet zoveel terugkerende vragen naar feiten en gedragingen. Cultuur- en vrijetijdsparticipatie, lidmaatschap van verenigingen en sportbeoefening zijn wel 3 maal identiek bevestigd.

Voor cultuur- en vrijetijdsparticipatie zijn de verschillen beperkt. Het grootste verschil wordt aangetroffen bij het bijwonen van toneelvoorstellingen. In 2008 zegt 56,2% dat nooit te hebben gedaan tijdens het afgelopen jaar, in 2004 en 2006 was dat respectievelijk 46,3% en 48,6%. Maar voor de 8 bevestigde activiteiten bedraagt het gemiddelde verschil voor geen enkele van de 4 antwoordcategorieën 3 procentpunten. Er is dus zeker geen groot consistent verschil in de ene of de andere richting. Tabel 11 is in die zin niet illustratief. Bovendien wordt het aandeel volledige niet-participanten (mensen die aan geen enkele van de 8 bevestigde activiteiten participeerden tijdens het afgelopen jaar) in de 3 edities vrijwel even hoog geschat. In 2004 was dat 8%, in 2006 7,2% en in 2008 7,4%. De verschillen tussen de 3 jaren zijn dus beperkt. Bovendien verkleinen ze nog in een model dat controleert voor leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en huishoudtype.

Tabel 11. Gewogen verdelingen van het bijwonen van toneelvoorstellingen tijdens het afgelopen jaar voor 2004, 2006 en 2008 (in procenten)

	aantal keren toneelvoorstelling bijgewoond		
	2004	2006	2008
nooit	46,3	48,6	56,2
1 tot 6 keer	46,9	46,1	40,2
7 tot 12 keer	4,8	3,6	2,8
meer dan 12 keer	2,0	1,7	0,8

Ook bij de vraag over het verenigingsleven zijn er weinig indicaties voor moduseffecten. Voor de meeste verenigingen zijn de verschillen zeer beperkt. Het grootste verschil treffen we aan bij de sportvereniging waar het aantal niet-leden kleiner was in 2008 in vergelijking met 2004 en 2006. Het verschil situeert zich vooral bij de passieve leden (zie tabel 12). Maar ook hier zijn de procentpuntverschillen veel kleiner dan bij de houding- en opinie vragen en de verschillen verkleinen nog als we controleren voor leeftijd, geslacht, opleiding en huishoudtype. Bovendien zijn de verschillen niet consistent over de verenigingen heen. Bij sommige verenigingen ligt het geschatte lidmaatschap lager in 2008 dan in 2004 en/of 2006. Dat maakt dat het grootste gemiddelde verschil voor de 4 categorieën (geen lid, passief lid, actief lid, bestuurslid) slechts 1,6 procentpunten bedraagt.

Tabel 12. Gewogen verdelingen van het lidmaatschap van een sportvereniging of club (voetbalclub, zwemclub, wandelclub, fitnessclub...) voor 2004, 2006 en 2008 (in procenten)

	tevredenheid met voorzieningen		
	2004	2006	2008
geen lid	69,4	72,2	66,6
passief lid	3,1	2,9	6,3
actief lid	24,9	22,3	24,8
bestuurslid	2,6	2,5	2,2

Het aandeel stadsbewoners dat zegt van geen enkele vereniging lid te zijn wordt in 2008 bovendien vrijwel indientiek geschat als in 2004 (respectievelijk 33,4% en 33,2%). Alleen in 2006 werd dit hoger ingeschat (36,3%). Maar ook dat verschil verkleint in het controlerende model. Er zijn dus weinig of geen aanwijzingen dat respondenten de vragen naar cultuur- en vrijetijdsparticipatie en naar verenigingsdeelname anders beantwoorden afhankelijk van de modus.

Dezelfde conclusie gaat echter niet op voor de vraag naar sportparticipatie. In 2008 was het aantal sportparticipanten onder de stadsbewoners beduidend lager dan in 2004 en 2006. Meer mensen beantwoordden de vraag met “nooit” of “een uitzonderlijke keer”. Samen vatten die categorieën 1/3 van de respondenten, terwijl dit in 2004 en 2006 slechts 1/4 was. Als we controleren voor de achtergrondkenmerken worden deze verschillen ook niet kleiner, maar groter.

Bij de vragen naar feiten en gedragingen in de surveys van de Stadsmonitor, blijkt er dus alleen voor sportparticipatie een aanwijzing te zijn van een moduseffect. Een mogelijke verklaring is dat van de 3 onderzochte vragen, deze naar sportbeoefening waarschijnlijk het meest onderhevig is aan sociale wenselijkheid. Die sociale wenselijkheid wordt in deze vraag mede in de hand gewerkt door de 7 aangeboden antwoordalternatieven, die laten uitschijnen dat niet of slechts uitzonderlijk sporten minder frequent voorkomt in onze samenleving. Het aantal antwoordcategorieën is overigens ook (te) hoog voor een telefonische survey.

Tabel 13. Gewogen verdelingen van de actieve sportparticipatie tijdens de voorbije 12 maanden voor 2004, 2006 en 2008 (in procenten)

	actieve sportparticipatie		
	2004	2006	2008
nooit	18,2	18,4	22,9
een uitzonderlijke keer	5,7	6,4	11,5
maandelijks	10,7	10,4	8,9
meermaals per maand	9,4	7,9	11,3
wekelijks	20,0	19,9	15,5
meermaals per week	24,1	23,3	22,4
dagelijks	11,8	13,6	7,5

4. Conclusie

Voor de derde editie van de survey van de Stadsmonitor werd er in 2008 besloten om van een telefonische survey over te schakelen op een postenquête. De verminderde representativiteit van de telefonische enquêtes was hiervoor de voornaamste drijfveer. Een evaluatie van de bereikte respondentenpopulaties toont dat deze keuze ook gerechtvaardigd was. De survey van 2008 bereikte meer laaggeschoolden, meer mannen en meer jongeren, groepen die in 2004 en 2006 ondervertegenwoordigd waren.

Deze winst heeft wel een belangrijke keerzijde. De vergelijkbaarheid van de resultaten gaat vrijwel volledig verloren omdat enerzijds de bereikte populatie niet dezelfde is en anderzijds mensen anders reageren op een interviewer aan de telefoon dan op een schriftelijke vragenlijst. Het eerste probleem kan, mits een aantal assumpties gedeeltelijk ondervangen worden met weegcoëfficiënten en via een modelmatige aanpak. Het tweede is vrijwel onoplosbaar.

Onze vergelijking toonde wel dat de zogenaamde moduseffecten zeer klein zijn voor de bevroegde feiten en gedragingen. De bevroegde gedragingen zijn waarschijnlijk ook slechts in beperkte mate onderhevig aan sociale (on)wenselijkheid. Met name voor het schenken van giften of voor alcoholconsumptie worden doorgaans grotere verschillen in antwoordgedrag geregistreerd alnaargelang de vragen aan de telefoon of op papier gesteld werden (zie bijvoorbeeld Kraus & Augustin, 2001).

Bij de bevroegde opinies daarentegen zijn de verschillen wel zeer pertinent. Een consequent terugkerende bevinding is dat de meest positieve antwoordcategorieën minder vaak gekozen worden in de postale enquête. Het verschil bedraagt doorgaans 10 procentpunten of meer. Dit geldt zowel als er gepeild wordt naar een algemene tevredenheid, als bij de meting van de tevredenheid met meer specifieke voorzieningen, als bij een evaluatie van de communicatie van de stad. Het effect houdt ook stand bij verschillende vraagformuleringen. Of de respondent zijn/haar mate van tevredenheid rechtstreeks moet aangeven of enkele uitspraken moet beoordelen, maakt weinig uit. En ook bij negatief geformuleerde uitspraken duikt het op, al is de orde van grootte dan schijnbaar kleiner en zijn er dan ook substantiële verschillen bij andere categorieën.

De combinatie van deze effecten maakt dat de resultaten van de survey 2008 amper vergelijkbaar zijn met deze van de surveys 2004 en 2006. De gemiddelde verschillen die per itembatterij opgetekend worden, kunnen eventueel gelden als een inschatting van het moduseffect. Items waarbij het verschil beduidend groter of kleiner is dan dat gemiddelde verschil verdienen dan specifieke aandacht bij de analyse en conclusies. Maar een onomstotelijk bewijs van een opiniewijziging kan zo niet geleverd worden.

De beperkte vergelijkbaarheid is ontegensprekelijk een zware kostprijs van de omschakeling van methode. Maar gewoon verder doen zoals bij de vorige edities was evenmin een optie. De surveys van 2004 en 2006 bereikten bepaalde categorieën van respondenten in te geringe mate. Bovendien zou die ondervertegenwoordiging alleen maar toenemen gegeven de veranderende context van telefoon- en gsm-bezit. Een postenquête heeft ook nadelen, maar de methode lijkt minder onderhevig te zijn aan technologische veranderingen in de samenleving en zal daardoor in de toekomst vermoedelijk een tijdje ongewijzigd

aangehouden kunnen worden. In Noorwegen werd recentelijk wel besloten om de survey van het International Social Survey Programme niet meer alleen via de post af te nemen. De respons op postenquêtes zou er duidelijk in dalende lijn verkeren. Omdat de lokale postmaatschappij meer en meer brievenbussen afschaft, zouden mensen zich te ver moeten verplaatsen om brieven terug te sturen. Een verdere evolutie bijvoorbeeld richting webenquête of een survey die verschillende modi combineert kan dus allicht voorspeld worden, maar is in Vlaanderen in een stedelijke context waarschijnlijk niet voor morgen. De gevolgen van de overgang hadden misschien wel minder ingrijpend kunnen gemaakt worden met een ander design met een bijkomende telefonische controlegroep.

Bibliografie

- Acree, M., Ekstrand, M., Coates, T.J. & Stall, R. (1999). Mode Effects in Surveys of Gay Men: A Within-Individual Comparison of Responses by Mail and Telephone. In: *The Journal of Sex Research*, 36 (1), 67-75.
- Aquilino, W.S. (1994). Interview Mode Effects in Surveys of Drug and Alcohol Use. A Field Experiment. In: *Public Opinion Quarterly*, 58 (2), 210-240.
- Billiet, J. (2007). Het belang van regelmatig onderzoek naar opinies en houdingen in de bevolking. In: Pickery, J. (red.). *Vlaanderen gepeild! SVR-Studie 2007/2*. Brussel: Vlaamse overheid / Studiedienst van de Vlaamse Regering, 7-36.
- BIPT (2009). *Jaarverslag 2008 + Economische situatie van de telecomsector 2008*. Brussel: Belgisch Instituut voor postdiensten en telecommunicatie.
- De Vries, H., Elliot, M.N., Hepner, K.A., Keller, S.D. & Hays, R.D. (2005). Equivalence of Mail and Telephone Responses to the CAHPS Hospital Survey. In: *Health Research and Educational Trust*, 40 (6), 2120-2139.
- De Waele, M., Heerwegh, D. & Loosveldt, G. (2008). *NOTESUMO: Nonresponse to a Telephone Survey such as the Security Monitor. Deel II : Evaluatie van een mixed mode survey design*. Leuven: Centrum voor Surveymethodologie / Katholieke Universiteit Leuven.
- Dillman, D.A., Phelps, G., Tortora, R., Swift, K., Kohrell, J., Berck, J. & Messer, B.J. (2009). Response rate and measurement differences in mixed-mode surveys using mail, telephone, interactive voice response (IVR) and the Internet. In: *Social Science Research*, 38 (1) 1-18.
- Dillman, D. A., Sangster, R. L., Tarnai, J., & Rockwood, T. H. (1996). Understanding differences in people's answers to telephone and mail surveys. In: M. T. Braverman & J. K. Slater (red.) *Advances in Survey Research. New Directions for Program Evaluation, Number 70, Summer*. San Francisco: Jossey-Bass.

- Fowler, F.J., Roman, A.M. & DI, Z.X. (1998). Mode effects in a survey of Medicare prostate surgery patients. In: *Public Opinion Quarterly*, 62 (1), 29-46.
- Groves, R.M., Fowler, F.J., Couper, M.P., Lepkowski, J.M., Singer, E., & Tourangeau, R. (2004). *Survey Methodology*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Kraus, L. & Augustin, R. (2001) Measuring alcohol consumption and alcohol-related problems: comparison of responses from self-administered questionnaires and telephone interviews. In: *Addiction*, 96, 459-471.
- O' Rourke, D. & Lakner, E. (1989). Gender bias: analysis of factors causing male underrepresentation in surveys. In: *International Journal of Public Opinion Research*, 1 (2), 164-176.
- Pickery, J. (2010). *Aanmaak en gebruik van weegcoëfficiënten voor surveydata. Met toepassing in SPSS. SVR-Technisch Rapport 2010/X*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering. (in druk)
- Pickery, J. & Carton, A. (2004). *Hoe representatief zijn telefonische surveys in Vlaanderen?* Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap / Administratie Planning en Statistiek.
- Schelfaut, H. (2009). *Survey Stadsmonitor "Thuis in de stad 2008". Methodologisch rapport. SVR-Technisch Rapport 2009/1*. Brussel: Vlaamse overheid / Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Tourangeau, R. (2004). Survey Research and Societal Change. In: *Annual Review of Psychology*, 55, 775-801.

Edith Lodewijckx
Studiedienst van de
Vlaamse Regering

LEEFVORMEN IN DE CENTRUMSTEDEN, 1995 - 2007

Een analyse van gegevens uit het
rijksregister

Samenvatting

Overal in het Vlaamse Gewest veranderden de leefvormen in de voorbije 2 decennia. Ongehuwd samenwonen, kinderen krijgen binnen een ongehuwde samenwoonrelatie, alleenstaand ouderschap en alleenwonen kennen een grote opkomst onder de jongvolwassenen en de personen van middelbare leeftijd. De ouderen en vooral de oudste ouderen leven steeds meer samen met de huwelijkspartner. Een ruraal-stedelijk contrast blijft aanwezig met in de centrumsteden een hogere vertegenwoordiging van de nieuwe leefvormen. Maar de 13 centrumsteden verschillen ook onderling. Ondanks een tempoverhoging van de opkomst van sommige leefvormen in de (meeste) steden die sterk achterop lagen in 1995, blijft er in 2007 een aanzienlijke variatie tussen de steden bestaan. Beleidsmakers krijgen dan ook in meerdere of in mindere mate te maken met bepaalde leefvormen.

1. Doelstelling en gegevensbron

Informatie over de leefvormen van de inwoners van een stad is nuttig voor de beleidsmakers. Het is bekend dat de leefvorm van een persoon mee bepalend is voor zijn/haar welbevinden. Het samenwonen met anderen kan bescherming bieden tegen armoede, eenzaamheid en sociale uitsluiting. Ook de gezondheid van een persoon wordt beïnvloed door zijn/haar leefvorm. Een goede of minder goede huisvesting hangt samen met de leefvorm. De ontwikkeling van kinderen wordt ondermeer bepaald door de gezinsvorm waarin zij opgroeien. En de mate waarin de (oudste) ouderen een beroep doen op de thuiszorg of op residentiële zorg hangt mee af van het samenleven met een partner en/of kinderen. Kennis van de (veranderingen in de) leefvormen van specifieke subgroepen uit de bevolking, is dan ook van belang voor meerdere beleidsdomeinen.

De huidige leefvormen van de bevolking werden bepaald door veranderingen in demografisch gedrag over een lange periode. Tijdens de eerste demografische transitie (1860 - 1960) was er een daling van de sterfte, van de vruchtbaarheid, van de eerste huwelijkleeftijd en van het finale celibaat. Dit resulteerde in een geleidelijke veroudering van de bevolking, steeds kleinere gezinnen en zeer hoge proporties gehuwden. Deze periode werd afgesloten met een "baby boom". De ontvoogding t.a.v. de kerk, gezag en traditionele gezinsverhoudingen, de hogere scholing van de vrouwen, de gelijklopende opkomst van nieuwe waarden, een nieuwe genderrelatie en een nieuwe relatie tussen ouders en kinderen gingen sinds de jaren 60 van de voorbije eeuw gepaard met nieuwe veranderingen in demografisch gedrag, nu gekend onder de term tweede demografische transitie (Van De Kaa & Lesthaeghe, 1986; Lesthaeghe & Neels, 2002). Belangrijk waren de toename van het aantal echtscheidingen en de verschuiving naar een steeds kortere huwelijksduur; de seksuele revolutie en de anticonceptierevolutie waarbij de leeftijd van het eerste seksuele contact daalde en het gebruik van efficiënte anticonceptie veralgemeend werd; de daling van de vruchtbaarheid en de continuering van een zeer lage vruchtbaarheid, ondermeer door steeds verder uitstel van de eerste geboorten; het uitstellen van het eerste huwelijk; de opkomst van alternatieve leefvormen na het verlaten van het ouderlijke huis, zoals alleenwonen en ongehuwd samenwonen; de daling van hertrouw na echtscheiding of verweduwing en de vervanging ervan door andere leefvormen zoals ongehuwd samenwonen en LAT-relaties; de omslag van ongehuwd samenwonen als opstap naar een formeel huwelijk, naar een reëel alternatief voor het huwelijk met inbegrip van het krijgen van kinderen. Doorheen de ganse periode trad er een verdere daling van de sterfte op, wat leidde tot een sterke vergrijzing van de bevolking. De resultaten van al deze wijzigingen zijn terug te vinden in de leefvormen van de bevolking. Maar verschillen in leefvormen tussen steden en tussen steden en meer rurale gemeenten zijn ook het gevolg van het feit dat er de laatste 20 jaar ook een selectieve migratie was naar de steden en van de steden weg met inbegrip van een stadsvlucht in bepaalde gevallen (Vrind, 2009; Willems, 2008).

Op het niveau van het Vlaamse Gewest zijn de veranderingen in de leefvormen uitgebreid gedocumenteerd (Deboosere e.a., 2009; Lodewijckx, 2008). In deze bijdrage gaan we na of er verschillen in de leefvormen al naar gelang van de verstedelijgingsgraad van de woonplaats bestaan en of er overal in de periode 1995 - 2007 dezelfde evoluties optraden. Vervolgens belichten we de veranderingen in de 13 centrumsteden afzonderlijk. We onderscheiden op basis van de gegevens van 2007 types van steden. We ronden af met de bespreking van enkele leefvormen die bijzondere aandacht vragen vanwege de beleidsmakers.

Alle analyses zijn gebaseerd op de bevolkingsgegevens die de FOD Economie, Algemene

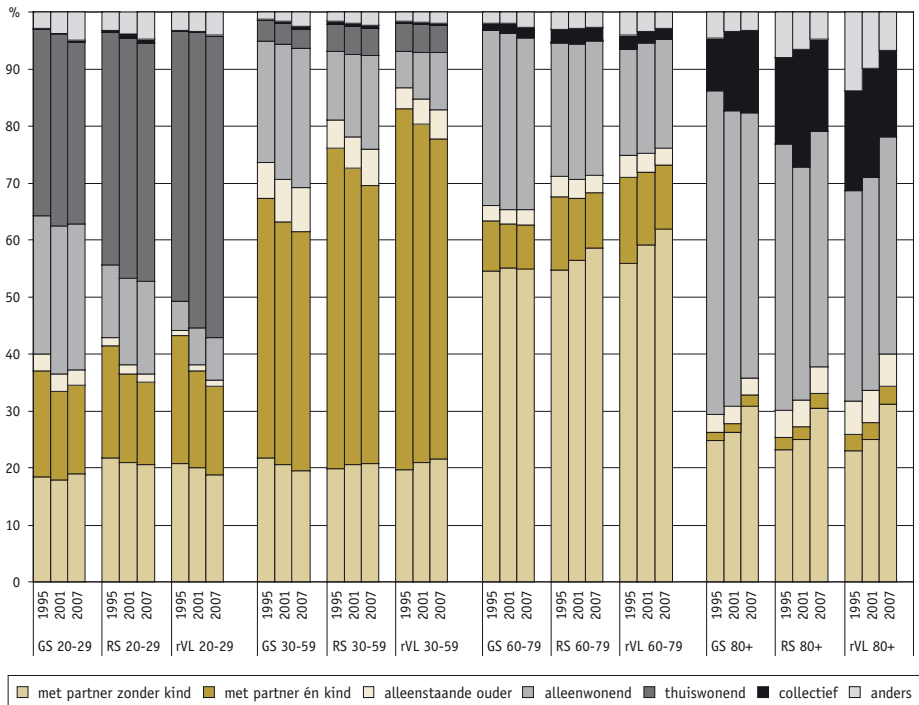
Directie Statistiek en Economische Informatie (ADSEI, vroegere NIS) jaarlijks ontvangt van het Rijksregister. We berekenen voor elke persoon de samenstelling van het huishouden waartoe hij/zij behoort. We klasseren de huishoudens volgens de LIPRO-typologie, waarbij 7 types van particuliere huishoudens worden onderscheiden: alleenwonende, gehuwd paar zonder thuiswonend kind, gehuwd paar met thuiswonende kinderen, ongehuwd samenwonend paar zonder thuiswonend kind, ongehuwd samenwonend paar met thuiswonende kinderen, alleenstaande ouder en ander type van huishouden. Daarnaast zijn er de collectieve huishoudens. Personen nemen in hun huishouden een specifieke huishoudenspositie in. Binnen eenzelfde type van huishouden kunnen personen een andere huishoudenspositie innemen. Bijvoorbeeld, het huishouden bestaat uit een gehuwd paar met drie kinderen. Beide echtgenoten hebben de huishoudenspositie 'gehuwde partner met thuiswonende kinderen'. De drie kinderen krijgen de huishoudenspositie 'kind wonend bij een gehuwd paar' (Lodewijckx & Deboosere, 2008).

Onze gegevensbron maakt het mogelijk om een totaalbeeld van alle inwoners in het Vlaamse Gewest en in de 13 centrumsteden in het bijzonder te schetsen. Aangezien de leefvormen nauw samenhangen met de leeftijd van de inwoners en vermits de steden onderling verschillen in hun samenstelling naar leeftijd, werken we met 5 grote leeftijdsgroepen: kinderen (0- tot 19-jarigen), jongvolwassenen (20- tot 29-jarigen), personen van middelbare leeftijd (30- tot 59-jarigen), ouderen (60- tot 79-jarigen) en oudste ouderen (80 jaar en ouder).

2. Veranderingen in de leefvormen en verschillen naar verstedelijkingsgraad

We starten met een algemene beschrijving van de evoluties van de leefvormen in de periode 1995-2007 en we gaan terzelfder tijd na of er verschillen bestaan naar verstedelijkingsgraad. Dit geeft een eerste aanduiding van eventuele verschillen tussen de centrumsteden en de rest van het Vlaamse Gewest. We gebruiken in de analyse 3 groepen: de grootsteden (Antwerpen, Gent), de groep regionale steden (Aalst, Brugge, Genk, Hasselt, Kortrijk, Leuven, Mechelen, Oostende, Sint-Niklaas, Turnhout, Roeselare) en een derde groep die de overige gemeenten van het Vlaamse Gewest bevat.

Figuur 1 wijst op veranderingen in de leefvormen tussen 1995 en 2007. Het is tevens duidelijk dat er in 1995 een differentiatie naar verstedelijkingsgraad bestond en dat die ook in 2007 nog steeds aanwezig is. Voorts toont de figuur dat de leefvormen nauw samenhangen met de leeftijd.

Figuur 1. Leefvormen naar verstedelijkingsgraad, per leeftijdsgroep en periode.

GS: grootsteden; RS: regionale steden; rVL: rest van het Vlaamse Gewest

Bron: ADSEI, bewerking door SVR.

Jongvolwassenen en personen van middelbare leeftijd woonden in de periode 1995-2007 steeds minder *samen met een partner*. De enige uitzondering hierop waren de jongvolwassenen in de grootsteden; na 2001 steeg het aandeel dat samenwoonde met een partner (enkel in Antwerpen, zie verder § 3.1). Vooral de toename van (echt)scheidingen en het langer thuis blijven wonen, waren verklaringselementen voor de afname van het samenwonen met een partner. Het ging om een daling van het samenleven met een partner én kinderen. Het aandeel 20- tot 29-jarigen en het aandeel 30- tot 59-jarigen die samenleefden met een partner zonder thuiswonende kinderen, veranderden weinig.

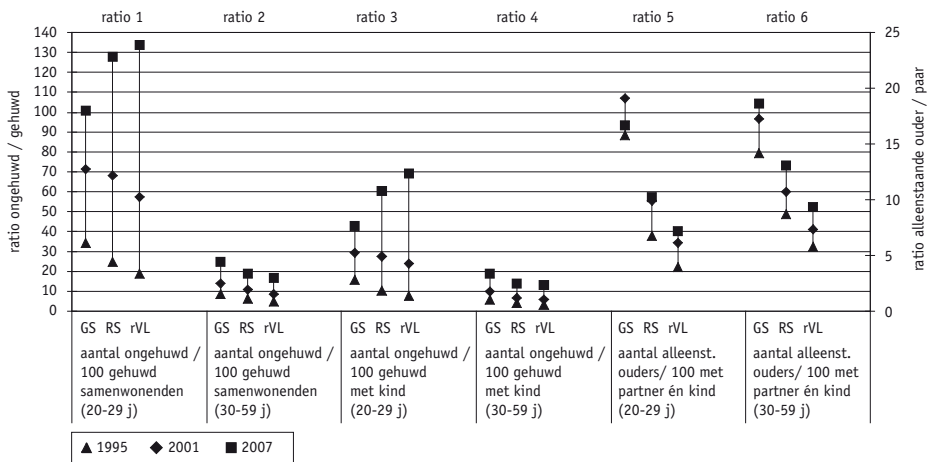
Vooral in de grootsteden maar ook in de regionale steden woonden de jongvolwassenen en de personen van middelbare leeftijd minder samen met een partner dan in de rest van het Vlaamse Gewest. In de grootsteden en in de regionale steden woonde men vooral

minder samen met een partner én kinderen. In 2007 was dit verschil naar verstedelijgingsgraad verdwenen bij de jongvolwassenen.

Tussen 1995 en 2007 veranderde de wijze waarop er met een partner werd samengeleefd. *Ongehuwd samenwonen* won sterk aan belang, vooral bij de jongvolwassenen (figuur 2; ratio 1 en 2). In 2007 waren er in het Vlaamse Gewest zelfs meer ongehuwd dan gehuwd samenwonenden onder de 20- tot 29-jarigen (ratio >100). Ongehuwd samenwonen was ruimer verspreid dan onze cijfers aangeven omdat ze gebaseerd zijn op de administratieve werkelijkheid. Veel ongehuwd samenwonende jongeren woonden immers officieel alleen of waren nog bij de ouders ingeschreven.

Als er werd samengewoond met een partner, dan gebeurde dit in de grootsteden en in mindere mate in de regionale steden vaker ongehuwd dan elders in het Vlaamse Gewest. In 2007 gold dit niet langer voor de jongvolwassenen (vooral in Antwerpen was de ratio laag, zie § 3.1).

Figuur 2. Ongehuwd samenwonen (al dan niet met kinderen) en alleenstaand ouderschap naar verstedelijgingsgraad, per leeftijdsgroep en periode.

GS: grootsteden; RS: regionale steden; rVL: rest van het Vlaamse Gewest
Bron: ADSEI, bewerking door SVR.

Ten gevolge van het uitstel en het eventuele afstel van de gezinsvorming woonden de jongvolwassenen en de personen van middelbare leeftijd in 2007 minder vaak dan in 1995 *samen met kinderen* (gehuwd of ongehuwd met een partner of als alleenstaande

ouder) (figuur 1). Die afname was groter in de regionale steden en in de rest van het Vlaamse Gewest dan in de grootsteden, waar er tussen 2001 en 2007 weinig veranderde (in Antwerpen steeg het aandeel met kinderen na 2001, zie verder § 3.1 en § 3.2). De daling van het aandeel 20- tot 29-jarigen en van het aandeel 30- tot 59-jarigen die met kinderen samenwoonden, was meer uitgesproken bij mannen dan bij vrouwen omdat bij een (echt)scheiding de kinderen vaak officieel aan de moeder werden toegewezen. Zelfs in geval van co-ouderschap werd het kind op slechts één adres (meestal dat van de moeder) ingeschreven.

Een differentiatie naar verstedelijkingsgraad bestond er in elk observatiejaar. Vooral in de grootsteden maar ook in de regionale steden woonden de 30- tot 59-jarigen minder samen met kinderen dan in de rest van het Vlaamse Gewest (figuur 1). Veel jonge gezinnen verlieten de steden (Willems, 2008). En terzelfder tijd trokken steden alleenwonende personen aan. Jongvolwassenen woonden in 2001 maar vooral in 2007 vaker samen met kinderen in de grootsteden (in Antwerpen; § 3.1) dan in de regionale steden en in de rest van het Vlaamse Gewest.

De wijze waarop de jongvolwassenen en de personen van middelbare leeftijd met hun (doorgaans nog afhankelijke) kinderen samenleefden, veranderde eveneens. Gehuwd samenwonen met een partner én kinderen boette aan belang in. *Ongehuwd met een partner én kinderen* samenwonen nam toe (figuur 2; ratio 3 en 4). Het ongehuwd samenwonen was niet langer enkel een aanloop naar een huwelijk. Steeds meer mensen kozen er voor niet te trouwen als ze kinderen wilden en/of kregen. Ten gevolge van de sterke toename van relatieontbindingen woonde men ook steeds vaker zonder partner met kinderen samen (figuur 2; ratio 5 en 6). Bij de jongvolwassenen uit de grootsteden veranderde deze trend tussen 2001 en 2007 (enkel in Antwerpen). *Alleenstaand ouderschap* kwam veel vaker voor bij vrouwen dan bij mannen om redenen die zonet zijn vermeld.

Als jongvolwassenen of personen van middelbare leeftijd met een partner én kinderen samenwoonden, dan gebeurde dit vooral in de grootsteden maar ook in de regionale steden vaker ongehuwd dan in de rest van het Vlaamse Gewest. In 2007 gold dit niet langer voor de jongvolwassenen. Jongvolwassenen en personen van middelbare leeftijd met kinderen waren in de grootsteden vaker een alleenstaande ouder. De (groot)steden waren een aantrekkingspool voor alleenstaande ouders omwille van de grotere tewerkstellingsmogelijkheden, de ruimere opvangmogelijkheden voor de kinderen en een groter aanbod aan goedkopere huurwoningen.

Vooral ten gevolge van de grote toename van (echt)scheidingen woonden de jongvolwassenen en de personen van middelbare leeftijd steeds meer *alleen* in de periode 1995-2007

(figuur 1). In de rest van het Vlaamse Gewest was die toename relatief gezien het hoogst. In de grootsteden nam het aandeel alleenwonenden nauwelijks verder toe tussen 2001 en 2007 (dit geldt enkel voor Antwerpen, zie § 3.1 en § 3.2). Mannen woonden meer alleen dan vrouwen omdat na een scheiding vrouwen meer kans hadden dan mannen om een alleenstaande ouder te worden. Bovendien waren er ook economische en culturele factoren die het alleenwonen stimuleerden zoals een toename van de welvaart; de wijzigingen in het sociale zekerheidssysteem; een steeds verdergaande taakspecialisatie waardoor jongeren het ouderlijke huis moeten verlaten om een baan die bij een gespecialiseerde opleiding hoort, te krijgen; een geliberaliseerde seksuele moraal; de veranderde maatschappelijke positie van de vrouw; een verdwijnen van de discriminatie van alleenwonenden; een normatief-institutionele gelijkstelling met gehuwden; en veranderingen op de woningmarkt.

Vooraf in de grootsteden maar ook in de regionale steden woonde men meer alleen dan in de rest van het Vlaamse Gewest. Steden waren een aantrekkingspool voor alternatieve leefvormen. Wie alleen wou of moest wonen, vond er gemakkelijker een appartement. De tewerkstellingsmogelijkheden waren er groter en er was een groot aanbod van culturele evenementen en uitgaansmogelijkheden. Mobiliteit speelde hier waarschijnlijk ook een rol: alleenwonenden hadden misschien minder kans op het bezit van een wagen, waardoor het betere openbare vervoer in de steden een belangrijk voordeel werd. Wie alleen woonde, verhuisde gemakkelijker naar de stad of bleef er langer wonen. Sommige steden hadden een talrijke studentenpopulatie en pas afgestudeerden bleven er vaak wonen. Bovendien speelde in de steden nog het zojuist vermelde selectiefenomeen: de stadsvlucht van personen met kinderen.

Jongvolwassenen *woonden* vaak nog *thuis* (figuur 1). Tussen 1995 en 2001 steeg overal het aandeel thuiswonende 20- tot 29-jarigen. Die toename zette zich verder door in de rest van het Vlaamse Gewest. Na 2001 wijzigde het aandeel nauwelijks in de regionale steden en het daalde lichtjes in de grootsteden. Jongvolwassen mannen woonden meer dan vrouwen van die leeftijd nog bij de ouders. Jongvolwassenen bleven langer thuis wonen omdat zij gemiddeld langer studeerden. Maar ook als ze afgestudeerd waren, bleven velen bij hun ouders wonen. De voornaamste reden was van financiële aard. Door de dure woningmarkt bracht apart gaan wonen meestal een daling van de levensstandaard met zich mee. Bovendien bleef de mama een groot deel van het huishoudelijke werk verzorgen ('Hotel Mama' fenomeen). Jongvolwassenen in de grootsteden maar ook in de regionale steden woonden minder bij de ouders dan in de rest van het Vlaamse Gewest.

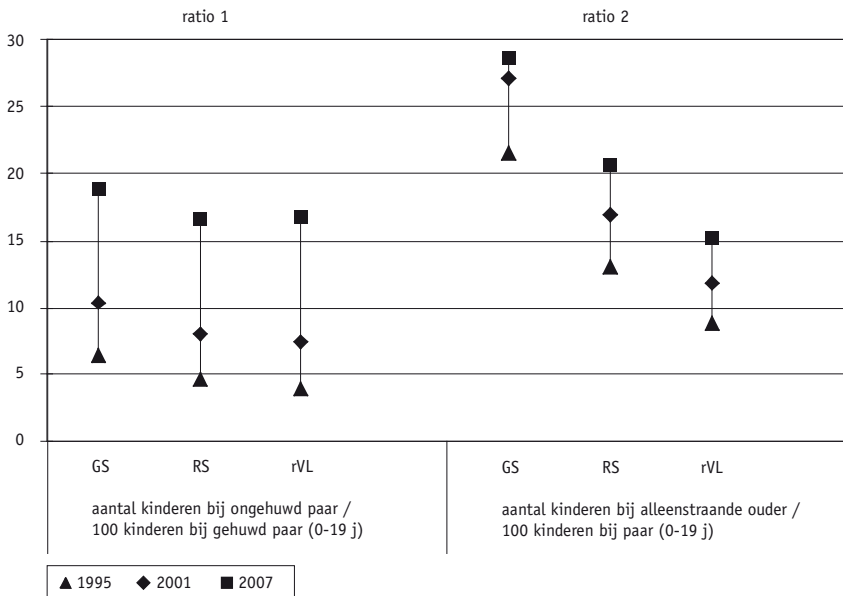
Een kleine minderheid van de jongvolwassenen en de personen van middelbare leeftijd woonde niet met een partner en/of kinderen samen, woonde niet bij de ouders of woonde

niet alleen (figuur 1). Ze woonden 'anders'; zeer dikwijls ging het om samenwonende familieleden of vrienden. Jongvolwassenen hadden vaker een dergelijke leefvorm dan de personen van middelbare leeftijd. In 2007 woonde men vaker anders dan in 1995. De toename was het grootst in de grootsteden. De sterke stijging van de prijzen op de woningmarkt en van de huurprijzen droegen wellicht bij aan deze toename.

Aangezien de jongvolwassenen en de personen van middelbare leeftijd die kinderen hadden, steeds vaker kozen voor alternatieve leefvormen, groeiden de *kinderen* steeds minder vaak op in een 'klassiek' gezin (i.e. bij een gehuwd paar). Als 0- tot 19-jarigen bij een paar woonden, dan ging het steeds vaker om een *ongehuwd samenwonend paar* (figuur 3, ratio 1). Die leefvorm werd vooral belangrijker na 2001. In de grootsteden woonden kinderen verhoudingsgewijs het meest bij een ongehuwd samenwonend paar, in de rest van het Vlaamse Gewest het minst (althans tot in 2001). Kinderen woonden ook steeds vaker *bij een alleenstaande ouder* (figuur 3, ratio 2). In de grootsteden was die toename tussen 2001 en 2007 kleiner dan in de regionale steden en in de rest van het Vlaamse Gewest. In elk observatiejaar was het aandeel kinderen die woonden bij een alleenstaande ouder in de grootsteden groter dan in de andere deelgebieden.

Figuur 3. Leefvormen van kinderen, naar verstedelijkingsgraad en periode.

GS: grootsteden; RS: regionale steden; rVL: rest van het Vlaamse Gewest
Bron: ADSEI, bewerking door SVR.

De *ouderen* kenden geen daling inzake het *samenwonen met een partner* (figuur 1). In de rest van het Vlaamse Gewest woonden de 60- tot 79-jarigen in 2007 zelfs meer met een partner samen dan in 1995, terwijl er in de regionale steden en in de grootsteden nauwelijks sprake van een verandering was. Ten gevolge van een stijging van de levensverwachting die voor mannen groter was dan voor vrouwen, woonden partners langer samen. Dit effect is overal in het Vlaamse Gewest duidelijk waarneembaar bij de oudere vrouwen. Vooral in de grootsteden maar ook in de regionale steden daalde echter het aandeel oudere mannen die samenwoonden met een partner (zie § 3.3). Vermoedelijk deed een verhuisbeweging van echtgescheiden oudere mannen naar de steden het positieve effect van de stijgende levensverwachting op het langer samenwonen in partnerschap er teniet. Onder de *oudste ouderen* steeg het aandeel dat samenwoonde met een partner, zowel in de grootsteden, in de regionale steden als in de rest van het Vlaamse Gewest. Die stijging had te maken met de toegenomen levensverwachting en met een daling van het finale celibaat. In 1995 was 11% van de 80-plussers nooit getrouwd, in 2007 ging het om 7%. De ouderen en de oudste ouderen woonden vooral samen met een partner zonder dat er kinderen thuis woonden. Oudere mannen leefden vaker met een partner samen dan oudere vrouwen. Dit had te maken met het feit dat veel mannen getrouwd bleven tot aan hun overlijden. Ze leefden gemiddeld minder lang en ze hadden bovendien een partner die enkele jaren jonger was.

Bij de ouderen en de oudste ouderen ging het bijna uitsluitend om samenwonen met een huwelijkspartner. In 2007 waren er minder dan 5 ongehuwd samenwonende 60- tot 79-jarigen per 100 gehuwd samenwonenden in het Vlaamse Gewest. *Ongehuwd samenwonen* nam slechts weinig toe tussen 1995 en 2007 en was als leefvorm nog niet echt doorgedrongen onder de (oudste) ouderen. Ouderen die ongehuwd samenwoonden, kozen doorgaans voor die leefvorm na een echtscheiding of een verweduwing. Onze administratieve gegevens onderschatten vermoedelijk het ongehuwd samenwonen. Bij ouderen neemt de vorming van een nieuw huishouden soms een lange periode in beslag, waarbij beide partners een eigen officieel adres aanhouden (Deboosere e.a., 2009).

Vooral in de grootsteden maar ook in de regionale steden woonden de ouderen minder samen met een partner dan in de rest van het Vlaamse Gewest (figuur 1). Dit gold voor elk observatiejaar. Er was geen differentiatie naar verstedelijkingsgraad bij de oudste ouderen.

In 2007 woonden ook de ouderen minder vaak *samen met kinderen* dan in 1995. Die afname was groter in de regionale steden en in de rest van het Vlaamse Gewest dan in de grootsteden, waar er tussen 2001 en 2007 niets veranderde. De toename van het aantal echtscheidingen maar wellicht ook de afname van de grote gezinnen waarbij de jongste

kinderen nog lang thuis bleven wonen, waren hiervoor verantwoordelijk. Bij de oudste ouderen waren de veranderingen in het samenwonen met kinderen gering. De oudste ouderen gingen wel steeds minder inwonen bij hun dochter of zoon. In 1995 woonde 8% van de 80-plussers in het Vlaamse Gewest *in bij hun kind*; in 2007 was het gedaald tot minder dan 4%. In figuur 1 is deze specifieke leefvorm ondergebracht in de categorie 'anders'. Het terugdringen van deze vorm van co-residentie had ondermeer te maken met een toenemende autonomie tussen de generaties, gesteund door de materiële mogelijkheden om die autonomie waar te maken, met veranderende voorkeuren van de ouderen met betrekking tot de woonsituatie en met een verbetering van de gezondheid van de ouderen waardoor zij langer op zichzelf konden blijven wonen. Ten gevolge van de toename van de levensverwachting bleven oudere echtparen langer intact, wat eveneens bijdroeg tot een langer zelfstandig wonen.

Een differentiatie naar verstedelijkingsgraad bestond er in elk observatiejaar. Vooral in de grootsteden maar ook in de regionale steden woonden de ouderen en de oudste ouderen minder samen met kinderen.

Bij de ouderen waren de veranderingen in het *alleenwonen* weinig uitgesproken: een zeer lichte daling in de grootsteden, een zeer lichte stijging in de rest van het Vlaamse Gewest. Onder de oudste ouderen was er wel een opmerkelijke daling in de grootsteden en in de regionale steden (figuur 1). In de rest van het Vlaamse Gewest steeg het aandeel alleenwonenden onder de oudste ouderen van 37% naar 38%. Vrouwen van 60 jaar en ouder woonden meer alleen dan mannen van dezelfde leeftijd. Op hogere leeftijd was het overlijden van de partner de belangrijkste oorzaak van het alleenwonen. Voor vrouwen speelde dit aanzienlijk meer dan voor mannen omdat mannen een kortere levensverwachting hadden en omdat ze doorgaans een wat jongere partner hadden.

In elk observatiejaar woonden de ouderen en de oudste ouderen vooral in de grootsteden maar ook in de regionale steden meer alleen dan in de rest van het Vlaamse Gewest.

Vooral de 80-plussers woonden *collectief* (figuur 1). In de grootsteden steeg het aandeel collectief wonende oudste ouderen tussen 1995 en 2001, waarna het hetzelfde bleef. In de regionale steden en in de rest van het Vlaamse Gewest was er eerst een stijging en na 2001 een daling. Die daling had te maken met de toename van de gezonde levensverwachting en het langer intact blijven van oudere echtparen (Van Oyen e.a., 2006). Vrouwen woonden veel meer collectief dan mannen. De belangrijkste reden voor dit genderverschil was dat de aanwezigheid van een partner de kans dat men in het eigen huis bleef wonen, positief beïnvloedde. Vrouwen hadden meer kans om te verweduwen en leefden bijgevolg op latere leeftijd minder samen met een partner die vaak de belangrijkste zorgverstrekker was bij hulpbehoefte.

De oudste ouderen woonden in de grootsteden minder collectief dan in de regionale

steden en in de rest van het Vlaamse Gewest. In 2007 was dit verschil naar verstedelijgingsgraad bijna verdwenen.

3. Veranderende leefvormen in de 13 centrumsteden

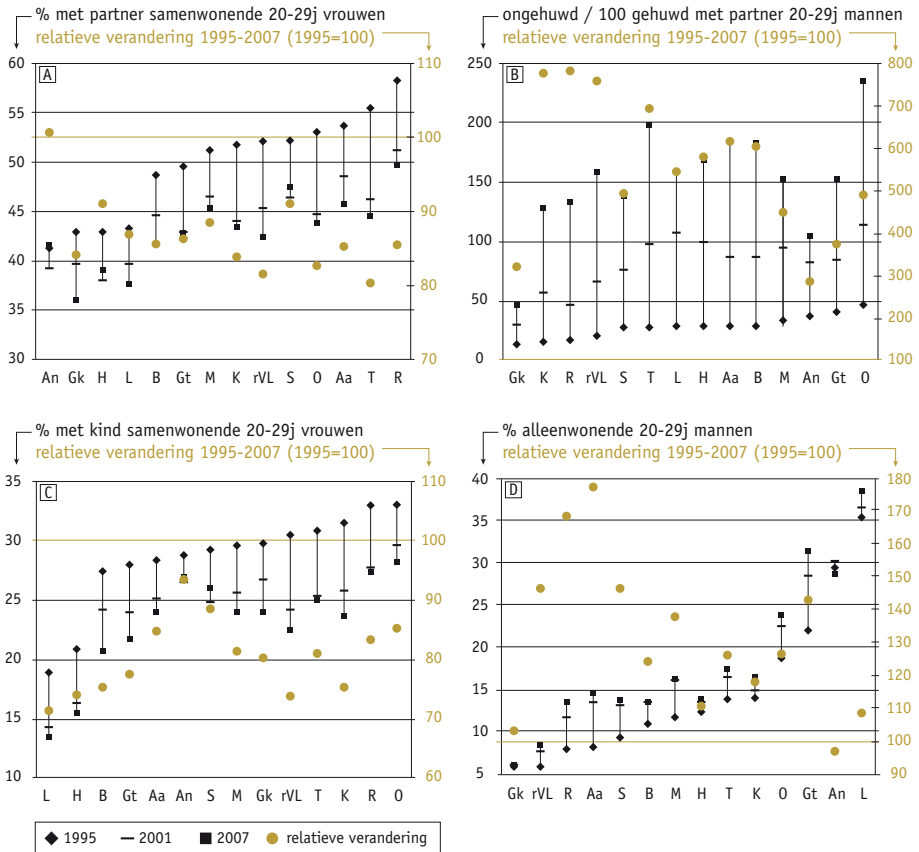
In alle 13 steden evolueerden de leefvormen. Zowel het aanvangspatroon in 1995 als het tempo van verandering verschilden echter van stad tot stad. Ook in 2007 waren er nog steeds aanzienlijke verschillen tussen de centrumsteden.

We illustreren dit eerst voor elke leeftijdsgroep en voor elke leefvorm apart aan de hand van een figuur. We hebben de veranderingen bekeken voor mannen en vrouwen afzonderlijk maar als de patronen van verandering gelijklopend zijn voor beide geslachten, dan wordt er slechts 1 figuur getoond. Per stad zijn zowel voor de mannen als voor de vrouwen en voor elke leeftijdsgroep de leefvormen in 2007 opgenomen in de tabellen B1 tot en met B5¹. De figuren en de tabellen geven de beleidsmakers informatie over specifieke leefvormen bij specifieke leeftijdsgroepen, zoals het aandeel en aantal oudste ouderen die alleen wonen, of het aandeel en het aantal kinderen die bij een alleenstaande ouder wonen. We sluiten af met een multivariate analyse waarin we het gezamenlijke patroon van de leefvormen in 2007 per stad samenvatten.

3.1. Veranderingen bij de jongvolwassenen

Figuur 4A illustreert het samenwonen met een partner van de jongvolwassen vrouwen in 1995, 2001 en 2007 aan de hand van de percentages, weergegeven op de linker Y-as. Dezelfde figuur toont eveneens de relatieve verandering tussen 1995 en 2007. Hiervoor is er voor elke stad een indexcijfer berekend dat aangeeft hoeveel het aandeel 20- tot 29-jarige vrouwen die samenwoonden met een partner lager of hoger was in 2007, in vergelijking met 1995. Een indexcijfer van 100 houdt in dat het aandeel in 2007 gelijk was aan het aandeel in 1995. Een lager indexcijfer geeft aan dat de jongvolwassen vrouwen in 2007 minder met een partner samenwoonden dan in 1995. Een hoger indexcijfer wijst op een toename. Bijvoorbeeld, een indexcijfer van 80 betekent dat het aandeel 20- tot 29-jarige vrouwen die met een partner samenwoonden, 20% lager was in 2007 dan in 1995.

¹ De tabellen zijn beschikbaar via de website van de Studiedienst van de Vlaamse Regering. (www.vlaanderen.be/svr)

Figuur 4. Veranderingen in de leefvormen van de jongvolwassenen, per stad.

Aa: Aalst; An: Antwerpen; B: Brugge; Gk: Genk; Gt: Gent; H: Hasselt; K: Kortrijk; L: Leuven; M: Mechelen;
O: Oostende; R: Roeselare; S: Sint-Niklaas; T: Turnhout; rVL: rest van het Vlaamse Gewest
Bron: ADSEI, bewerking door SVR.

Figuur 4A toont aan dat in 1995 het aandeel 20- tot 29-jarige vrouwen die *samenwoonden met een partner*, varieerde tussen 41% in Antwerpen en 58% in Roeselare². In de meeste steden woonden jongvolwassen vrouwen in 1995 minder samen met een partner dan in de rest van het Vlaamse Gewest (52%), uitgezonderd in Roeselare, Turnhout, Aalst en Oostende. In 2007 werd er in elke stad minder samengeleefd met een partner dan in 1995

² In elke figuur zijn de steden oplopend gerangschikt volgens hun waarde in 1995.

(indexcijfer <100), uitgezonderd in Antwerpen. In sommige steden trad er een kentering op in deze dalende trend. In Antwerpen, Hasselt en in Sint-Niklaas daalde het aandeel jongvolwassen vrouwen met een partner tussen 1995 en 2001, waarna het aandeel steeg. De relatieve verandering was overal kleiner dan in de rest van het Vlaamse Gewest (behalve in Turnhout). Er bestond geen significante correlatie tussen het aanvangspatroon in 1995 en de relatieve verandering in de periode 1995-2007. In 2007 was er nog steeds een grote variatie tussen de steden inzake het samenleven met een partner, variërend van 36% in Genk tot 50% in Roeselare.

Jongvolwassen mannen vertoonden een gelijkaardig patroon. Er was een grote variatie tussen de steden in 1995, met uiterste waarden in dezelfde steden als bij de vrouwen. Tussen 1995 en 2007 daalde het aandeel jongvolwassen mannen die samenwoonden met een partner overal. De relatieve daling was het minst uitgesproken in Antwerpen (indexcijfer 94) en was het hoogst in Turnhout (indexcijfer 74). In Antwerpen, Hasselt en in Sint-Niklaas daalde het aandeel mannen met een partner tot in 2001, waarna het toenam. In 2007 was er nog steeds een grote variatie tussen de steden. Jongvolwassen mannen woonden wel minder met een partner samen dan hun vrouwelijke leeftijdsgenoten³.

In elke stad nam het *ongehuwd samenwonen* onder de jongvolwassenen toe in de periode 1995-2007 (figuur 4B). In 1995 was die leefvorm het minst verspreid in Genk, het meest in Oostende en in Gent. De toename was enorm (indexcijfers tot bijna 800 bij de 20- tot 29-jarige mannen). Ook in 2007 bestonden er nog grote verschillen tussen de steden⁴. Als jongvolwassenen in 2007 met een partner samenwoonden, dan was dit vaker ongehuwd dan gehuwd (ratio >100), behalve in Antwerpen en in Genk.

In 1995 woonde 19% van de jongvolwassen vrouwen uit Leuven *samen met een kind*; in Roeselare en Oostende was het toen 33% (figuur 4C). In alle steden woonden jongvolwassenen, zowel mannen als vrouwen, in de daaropvolgende jaren steeds minder met kinderen samen. De daling tussen 1995 en 2007 was relatief gezien het grootst in Leuven en het kleinst in Antwerpen. In Antwerpen en in Sint-Niklaas nam het aandeel jongvolwassen vrouwen met kinderen na 2001 lichtjes toe. In de meeste andere steden was er na 2001 een afzwakking van de dalende trend.

In 1995 woonden in alle steden, uitgezonderd in Genk, de jongvolwassen mannen en vrouwen meer *alleen* dan in de rest van het Vlaamse Gewest (figuur 4D). De variatie tussen de steden was groot: van 6% alleenwonende jongvolwassen mannen in Genk tot 20% en meer

³ zie tabel B2 (www.vlaanderen.be/svr)

⁴ zie tabel B2 (www.vlaanderen.be/svr)

in de studentensteden (35% in Leuven). In de daaropvolgende jaren woonden de jongvolwassenen steeds vaker alleen, behalve in Antwerpen. In Genk was er nauwelijks sprake van een verandering. Ook in 2007 persisteerden de verschillen tussen de steden⁵.

In 1995 was er een grote variatie tussen de steden betreffende het nog *thuiswonen* van de jongvolwassen mannen en vrouwen. In Leuven woonden de jongvolwassenen het minst thuis, gevolgd door Gent en Antwerpen. In Genk en Hasselt werd er het langst thuis gewoond. De relatieve veranderingen tussen 1995 en 2007 waren klein en niet in dezelfde richting in alle steden. De veranderingen waren groter voor de vrouwen dan voor de mannen. Ook in 2007 bestonden er aanzienlijke verschillen tussen de steden⁶. In Genk woonden dan 66% van de 20- tot 29-jarige mannen en 48% van de vrouwen bij de ouders. Dit contrasteerde sterk met bijvoorbeeld Oostende, met resp. 45% en 32%. In Leuven, Gent en in Antwerpen was het aandeel nog lager.

De trendbreuk in de veranderingen in de leefvormen in Antwerpen hing vermoedelijk samen met de verdrievoudiging van het aandeel allochtone jongvolwassenen, die traditionelere leefvormen kenden. In 1991 was 6,3% van de Antwerpse 20- tot 29-jarigen van Turkse of Marokkaanse herkomst⁷, in 2004 was dit aandeel gestegen tot 18,7%. Gent kende eveneens een toename van het aandeel jongvolwassenen van Turkse of Marokkaanse herkomst (factor 2,7). Het aandeel allochtonen binnen de groep jongvolwassenen was in Gent echter kleiner (4,7% in 1991; 12,8% in 2004) dan in Antwerpen zodat de allochtonen in Gent minder impact hadden op de veranderingen in de leefvormen van de ganse stadsbevolking⁸.

3.2. Veranderingen bij de personen van middelbare leeftijd

Personen van middelbare leeftijd, zowel mannen als vrouwen, woonden in 1995 in de steden minder *samen met een partner* dan in de rest van het Vlaamse Gewest (figuur 5A). De variatie tussen de steden was groot, met uiterste waarden in Antwerpen en in Roeselare. Overall werd er tussen 1995 en 2007 minder met een partner samengewoond; de daling was groter in de steden dan in de rest van het Vlaamse Gewest. In 2007 werd er nog steeds het minst met een partner samengewoond in Antwerpen, het meest in Roeselare⁹.

⁵ zie tabel B2 (www.vlaanderen.be/svr)

⁶ zie tabel B2 (www.vlaanderen.be/svr)

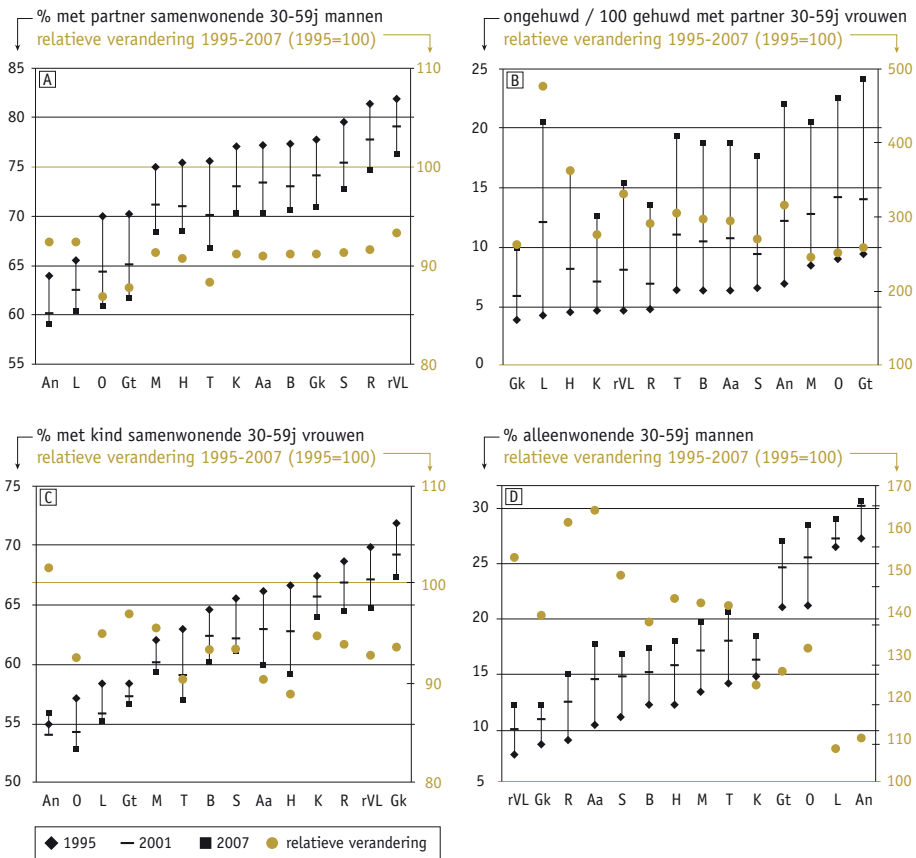
⁷ Met dank aan D. Willaert (Vakgroep Demografie, VUB) voor het berekenen van de herkomst op basis van de volkstelling van 1991. In 2004 betrof het een Rijksregisterbestand met extra informatie over de herkomst van de personen (eigen berekening).

⁸ We kunnen dit niet exact berekenen omdat in de rijksregistergegevens van 2007 de herkomst van de personen niet aanwezig is.

⁹ zie tabel B3 (www.vlaanderen.be/svr)

In elke stad nam het *ongehuwd samenwonen* sterk toe tussen 1995 en 2007 (figuur 5B). De relatieve toename was kleiner dan die bij de jongvolwassenen.

Figuur 5. Veranderingen in de leefvormen van de personen van middelbare leeftijd, per stad.

Aa: Aalst; An: Antwerpen; B: Brugge; Gk: Genk; Gt: Gent; H: Hasselt; K: Kortrijk; L: Leuven; M: Mechelen; O: Oostende; R: Roeselare; S: Sint-Niklaas; T: Turnhout; rVL: rest van het Vlaamse Gewest
Bron: ADSEI, bewerking door SVR.

De steden vertoonden in 1995 eveneens een grote variatie betreffende het aandeel mannen en vrouwen van middelbare leeftijd die *met kinderen samenwoonden* (figuur 5C). In Oostende woonden ze minder samen met kinderen dan in de andere steden (uitgezonderd in Antwerpen). Dit was net omgekeerd dan bij de jongvolwassenen die in Oostende het

vaakst met kinderen samenleefden. In alle steden werd na 1995 het samenwonen met kinderen minder populair, uitgezonderd in Antwerpen. In die stad woonden de 30- tot 59-jarige vrouwen iets meer samen met kinderen in 2007 dan in 1995.

Mannen en vrouwen van middelbare leeftijd woonden zowel in 1995 als in 2007 het minst *alleen* in Genk, het meest in Leuven en in Antwerpen (figuur 5D). In elke stad nam het alleenwonen toe. Doorgaans was de relatieve toename hoger in de steden waar er in 1995 minder alleen gewoond werd ($r = -0,87$ $p < 0,01$).

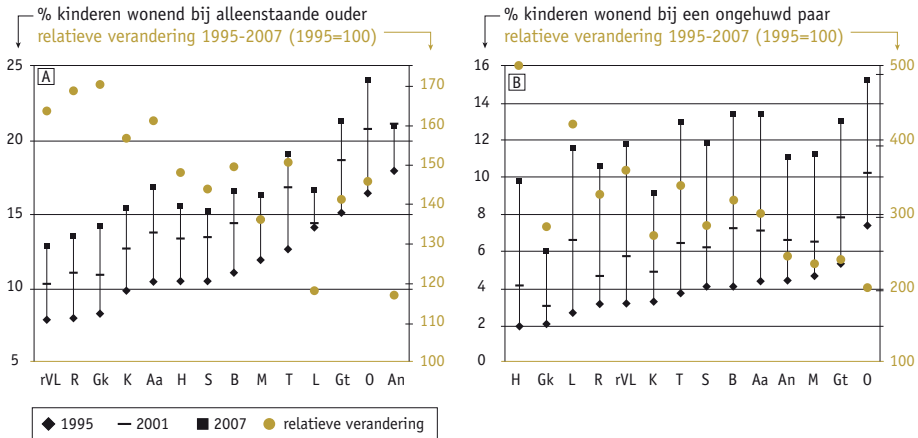
3.3. Veranderingen bij de kinderen

In alle steden veranderde de wijze waarop de jongvolwassenen en de personen van middelbare leeftijd met hun kinderen samenwoonden. In de loop van 1995-2007 woonde men steeds vaker ongehuwd met de partner én kinderen samen. Tevens was er steeds vaker sprake van alleenstaand ouderschap. De variatie tussen de steden was groot. We illustreren dit aan de hand van de leefvorm van de kinderen die uiteraard ook wijzigde. In 1995 woonden de kinderen in alle steden vaker *bij een alleenstaande ouder* dan in de rest van het Vlaamse Gewest (figuur 6A). Dit aandeel varieerde van 8% in Roeselare en Genk tot 18% in Antwerpen. In alle steden woonden de kinderen in 2007 meer bij een alleenstaande ouder dan in 1995. De relatieve toename was groter in de steden waar de kinderen in 1995 het minst met een alleenstaande ouder samenleefden ($r = -0,81$ $p < 0,01$). Het ging dus om een gedeeltelijke inhaalbeweging. Oostende had in 1995 een hoog aandeel kinderen die samenwoonden met een alleenstaande ouder en de stad kende bovendien een hoge relatieve toename. In 2007 waren de verschillen tussen de steden nog steeds aanzienlijk¹⁰. In Roeselare en in Genk woonden de kinderen het minst bij een alleenstaande ouder (14%), in Oostende het meest (24%). Enkel in Antwerpen werd er geen verdere stijging tussen 2001 en 2007 waargenomen.

Kinderen woonden in 1995 nauwelijks *bij een ongehuwd samenwonend paar* (figuur 6B). De toename van die leefvorm tussen 1995 en 2007 was enorm (indexcijfers tot 500). In 2007 varieerde het aandeel kinderen die bij een ongehuwd samenwonend paar woonden, van 6% in Genk tot 15% in Oostende¹¹. In steden met een laag aandeel kinderen die woonden bij een ongehuwd paar, was de relatieve toename doorgaans het hoogst ($r = -0,74$ $p < 0,01$).

¹⁰ zie tabel B1 (www.vlaanderen.be/svr)

¹¹ zie tabel B1 (www.vlaanderen.be/svr)

Figuur 6. Veranderingen in de leefvormen van de kinderen, per stad.

Aa: Aalst; An: Antwerpen; B: Brugge; Gk: Genk; Gt: Gent; H: Hasselt; K: Kortrijk; L: Leuven; M: Mechelen; O: Oostende; R: Roeselare; S: Sint-Niklaas; T: Turnhout; rVL: rest van het Vlaamse Gewest
Bron: ADSEI, bewerking door SVR.

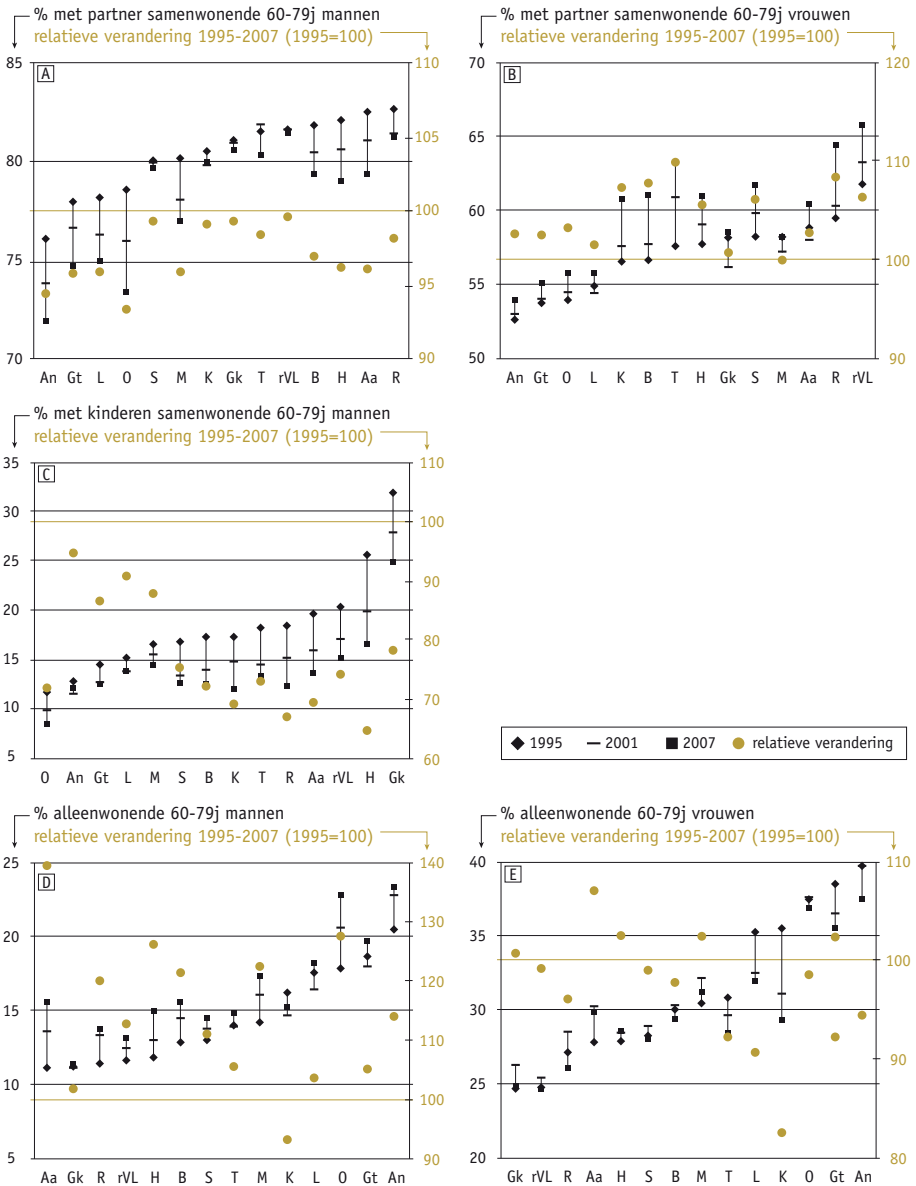
3.4. Veranderingen bij de ouderen

De veranderingen in het samenwonen met *een partner* waren verschillend voor de oudere mannen en de oudere vrouwen (figuur 7A en 7B; let bij een vergelijking op de verschillende schalen van de Y-assen). Mannen woonden in de periode 1995-2007 steeds minder met een partner samen, vrouwen deden dit meer. In sommige steden waren de veranderingen miniem. De relatieve veranderingen waren minder uitgesproken dan bij de jongvolwassenen en bij de personen van middelbare leeftijd. De variatie tussen de steden was eveneens minder uitgesproken voor de ouderen dan voor de 20- tot 59-jarigen. In Antwerpen woonden de ouderen het minst met een partner samen, in Roeselare het meest. Dit gold zowel in 1995 als in 2007¹².

In alle steden woonden de 60- tot 79-jarige mannen en vrouwen minder *samen met kinderen* dan in 1995 (figuur 7C). In 1995 ging het om 12% van de oudere mannen in Oostende en om 32% van de oudere mannen in Genk. In 2007 werden opnieuw de uiterste waarden aangetroffen in die steden. Vooral de hogere aandelen in Genk waren opvallend¹³.

¹² zie tabel B4 (www.vlaanderen.be/svr)

¹³ zie tabel B4 (www.vlaanderen.be/svr)

Figuur 7. Veranderingen in de leefvormen van de ouderen, per stad.

Aa: Aalst; An: Antwerpen; B: Brugge; Gk: Genk; Gt: Gent; H: Hasselt; K: Kortrijk; L: Leuven; M: Mechelen; O: Oostende; R: Roeselare; S: Sint-Niklaas; T: Turnhout; rVL: rest van het Vlaamse Gewest
Bron: ADSEI, bewerking door SVR.

In 1995 woonden de oudere mannen (figuur 7D) en de oudere vrouwen (figuur 7E) het meest *alleen* in Antwerpen, Gent en Oostende, het minst in Genk, Aalst en Roeselare. De verschillen tussen de steden waren aanzienlijk. In Genk woonde 25% van de oudere vrouwen alleen tegenover 40% in Antwerpen. Oudere mannen woonden na 1995 steeds vaker alleen (uitgezonderd in Kortrijk). In Genk was er nauwelijks sprake van een verandering. Oudere vrouwen echter woonden in de meeste steden minder alleen in 2007 dan in 1995.

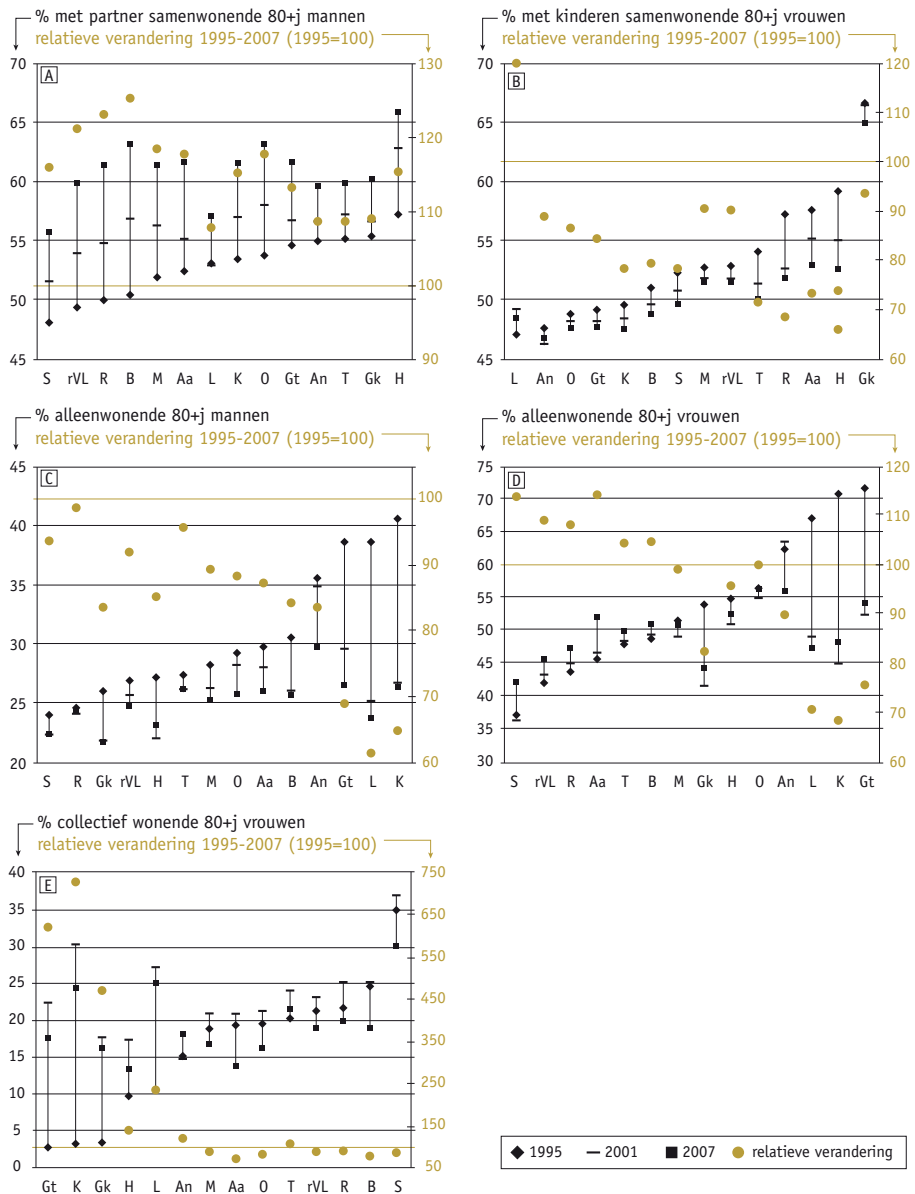
3.5. Veranderingen bij de oudste ouderen

In 1995 woonde 48% van de 80+ jarige mannen uit Sint-Niklaas samen *met een partner*. In Hasselt was het op dat ogenblik 57% (figuur 8A). De variatie tussen de steden was veel kleiner voor de alleroudste vrouwen (van 13% tot 15%). In elke stad woonden de oudste ouderen in 2007 meer met een partner samen dan in 1995. Er bleven verschillen tussen de steden bestaan¹⁴.

De oudste ouderen woonden steeds minder *samen met een zoon of een dochter* (figuur 8B). Enkel in Leuven was er een lichte toename van het aandeel 80-plussers die met kinderen samenwoonden (een toename bij de vrouwen, een afname bij de mannen). De leefvorm kwam uitgesproken het meeste voor in Genk: 25% van alle 80-plussers in 1995, 18% in 2007.

Overall woonden de mannen van 80 jaar en ouder minder *alleen* in 2007 dan in 1995 (figuur 8C). In de steden met een hoog aandeel alleenwonende oudste ouderen in 1995 was de relatieve daling in de daaropvolgende periode doorgaans het grootst ($r = -0,90$ $p < 0,01$). In 2007 bestonden er nog steeds verschillen tussen de steden qua aandeel alleenwonende 80+ jarige mannen maar de variatie tussen de steden was minder uitgesproken dan in 1995. Een negatieve correlatie tussen het aandeel alleenwonenden in 1995 en de relatieve verandering in de daaropvolgende periode ($r = -0,93$ $p < 0,01$) werd ook aangetroffen bij de oudste vrouwen (figuur 8D). In de steden waar de oudste vrouwen het minst alleen woonden, werd er in 2007 meer alleen gewoond. In de steden waar de oudste vrouwen in 1995 het meest alleen woonden, was er een afname van het alleenwonen in de daaropvolgende jaren. De grootste daling deed zich voor in Kortrijk, Leuven en in Gent.

¹⁴ zie tabel B5 (www.vlaanderen.be/svr)

Figuur 8. Veranderingen in de leefvormen van de oudste ouderen, per stad.

Aa: Aalst; An: Antwerpen; B: Brugge; Gk: Genk; Gt: Gent; H: Hasselt; K: Kortrijk; L: Leuven; M: Mechelen; O: Oostende; R: Roeselare; S: Sint-Niklaas; T: Turnhout; rVL: rest van het Vlaamse Gewest
Bron: ADSEI, bewerking door SVR.

Juist in die steden nam het *collectief* wonen zeer sterk toe (figuur 8E). De oudste ouderen in Gent, Kortrijk en in Leuven woonden in 1995 veel minder collectief dan hun leeftijdsgenoten in de meeste andere steden. Hier rijst de vraag of Gent, Kortrijk en Leuven veel minder plaatsen in collectieve voorzieningen hadden. Of werd het collectief wonen in die steden onderschat ten gevolge van een andere manier van registreren? Bleven bijvoorbeeld collectief wonende oudste ouderen die een eigen huis bezaten in die steden officieel op dat adres ingeschreven? Het is bekend dat er problemen met de registratie van collectief wonende personen bestonden (Deboosere e.a.; 2009; Poulain, 2004). Ook in Genk woonde slechts een zeer klein aandeel van de oudste ouderen collectief. Maar in die stad woonden de 80-plussers in 1995 vaak samen met een kind (figuur 8B), een leefvorm die een opname in een rusthuis of RVT afremt. Hetzelfde gold weliswaar in mindere mate voor Hasselt. In alle steden werd collectief wonen onder de oudste ouderen belangrijker tussen 1995 en 2001, waarna er opnieuw verhoudingsgewijs minder collectief werd gewoond (uitgezonderd in Antwerpen).

Een daling van het *aandeel* collectief wonende 80-plussers tussen 2001 en 2007 betekende voor de steden geen of nauwelijks een daling van het *aantal* oudste ouderen die *collectief* woonden. In alle steden nam immers het aantal oudste ouderen toe tussen 1995, 2001 en 2007. Die groei van het aantal oudste ouderen was ook de reden waarom in sommige steden een *daling* van het aandeel alleenwonende oudste ouderen zich niet vertaalde in een daling van het *aantal alleenwonenden*. In Oostende bijvoorbeeld woonde 49% van de oudste ouderen alleen in 1995 en 46% in 2007, maar in dezelfde periode nam het aantal alleenwonende oudste ouderen toe van 1.900 tot bijna 2.300 personen.

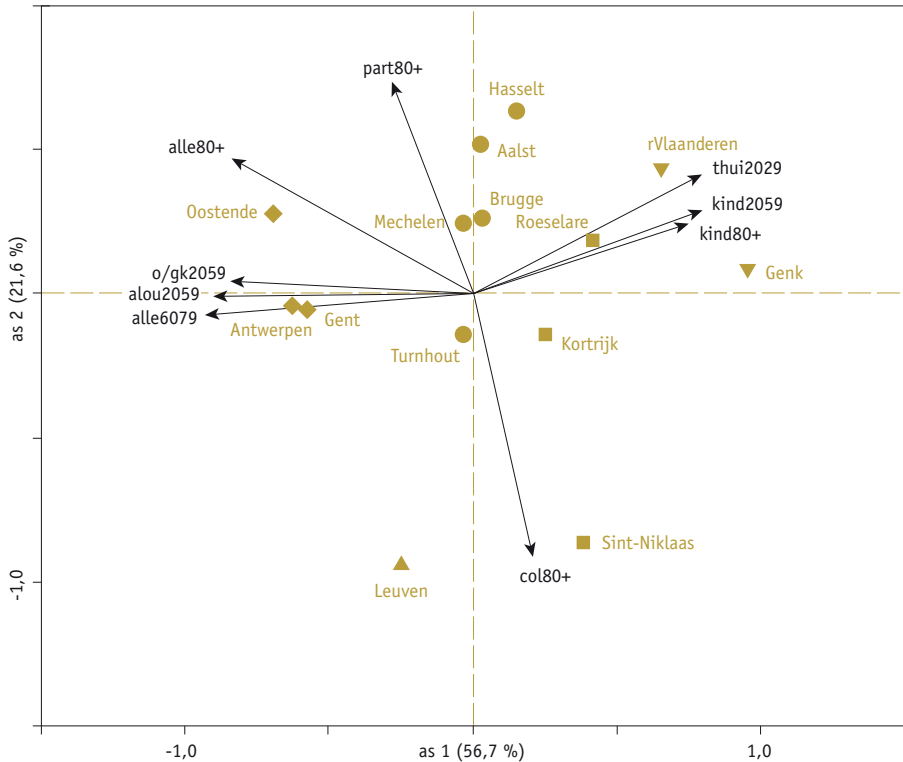
3.6. Synthese: de steden in 2007

De voorgaande figuren tonen op zeer gedetailleerde wijze aan dat er in 2007 nog steeds aanzienlijke verschillen tussen de steden bestaan. Aan de hand van multivariate analyses waarin we de leefvormen van alle leeftijdsgroepen samen in ogenschouw nemen¹⁵, gaan we na welke van de 13 steden in dit opzicht meer of minder vergelijkbaar zijn, met andere woorden of er stadstypen voorkomen (figuur 9).

---

¹⁵ Gezien de hoge mate van correlatie tussen sommige leefvormen bij bepaalde leeftijdsgroepen zijn hierbij slechts 9 leefvormen weerhouden. De analyses werden uitgevoerd met CANOCO 4.5 en PCORD 5. Met dank aan dr. L. Denys (INBO) voor de hulp bij de multivariate analyses.

Figuur 9. Relatieve positionering van de steden op basis van de leefvormen in 2007.

Ordinatie: gestandaardiseerde PCA van de 13 steden. Beide eerste assen zijn beduidend volgens het 'broken stick' model en verklaren samen 78,4% van de totale variantie. Ter vergelijking is rVlaanderen (rest van het Vlaamse Gewest) als passief gegeven getoond.

Variabelen: thui2029 = % thuiswonende 20- tot 29-jarigen; kind2059 = % met kinderen samenwonende 20- tot 59-jarigen; kind80+ = % met kinderen samenwonende 80-plussers; alou2059 = aantal alleenstaande ouders / 100 paren met kinderen bij 20- tot 59-jarigen; o/gk2059 = aantal ongehuwd samenwonenden met kinderen / 100 gehuwd samenwonenden met kinderen bij 20- tot 59-jarigen; alle6079 = % alleenwonende 60- tot 79-jarigen; alle80+ = % alleenwonende 80-plussers; part80+ = % met partner samenwonende 80-plussers; col80+ = % collectief wonende 80-plussers.

Clusteranalyse: steden met eenzelfde symbool kunnen tot eenzelfde groep gerekend worden volgens een clusteranalyse op basis van gerelativeerde Euclidische afstanden en een minimum-variantie strategie.

Bron: ADSEI, bewerking door SVR.

Hoe dichter steden bij elkaar geplaatst zijn in figuur 9, hoe meer vergelijkbaar hun samenstelling naar leefvormen is. De richting van de vectoren voor de variabelen geeft aan hoe steden onderling vooral verschillen; variabelen met langere pijlen zijn daarbij meer

doorslaggevend. Bij sterk gecorreleerde indicatoren wijzen de pijlen in dezelfde richting, bij onafhankelijke staan ze loodrecht op elkaar. De plaats van de steden in het ordinaatiediagram wordt vooral bepaald door de leefvormen die geassocieerd worden met een eerder modern, dan wel een meer traditioneel karakter (respectievelijk meer negatieve of positieve score op de 1^e as). Bijkomend is er ook enige differentiatie volgens de 2^e as, die vooral aangeeft of er op oudere leeftijd meer collectief of met een partner wordt samengewoond (respectievelijk meer onder- of bovenaan).

De groepen steden (zelfde symbool per groep) staan duidelijk in verband met de mate van traditionaliteit. Oostende vertoont een erg grootstedelijk patroon. In Oostende, Antwerpen en in Gent wordt er het minst met een partner samengewoond, en als er sprake is van een partner, dan wordt er het meest ongehuwd samengewoond. Er wordt in deze steden ook het minst samengeleefd met kinderen. Als men samenwoont met kinderen, dan gaat het verhoudingsgewijs meer om een ongehuwde samenwoningrelatie en eveneens het meest om alleenstaand ouderschap. Kinderen in die 3 steden groeien er meer dan in de andere steden op in een 'niet-klassiek' gezin (dus niet bij een gehuwd ouderpaar). Oostende scoort het hoogst inzake ongehuwd en alleenstaand ouderschap¹⁶. Inwoners uit Oostende, Antwerpen en Gent wonen meer dan elders alleen. Jongvolwassenen en personen van middelbare leeftijd blijven er minder lang thuis wonen.

Leuven vertoont maar deels dezelfde kenmerken als de grootsteden. Zoals in Oostende, Antwerpen en in Gent wonen de Leuvenaars verhoudingsgewijs minder samen met een partner, minder samen met kinderen, minder lang bij de ouders en meer alleen. De wijze waarop men met kinderen samenwoont, is echter klassieker dan in de grootsteden: minder ongehuwd samenwonen met partner én kinderen en minder alleenstaand ouderschap. In Leuven wonen de ouderen maar vooral de oudste ouderen minder alleen dan in Oostende, Antwerpen en in Gent¹⁷. De oudste ouderen wonen er veel vaker dan in de andere steden (uitgezonderd in Sint-Niklaas) collectief.

Genk neemt een aparte positie in tussen de 13 centrumsteden en staat qua leefvormen in 2007 het dichtst bij de rest van het Vlaamse Gewest. Alleenwonen is in Genk in alle leeftijdsgroepen veel minder verspreid dan elders. De inwoners van die stad scoren zeer hoog betreffende het samenwonen met een partner en paren kiezen er het meest voor gehuwd samenwonen. Er wordt het meest met kinderen samengewoond en dit gebeurt verhoudingsgewijs het vaakst binnen het kader van een huwelijk. Alleenstaand ouderschap komt er veel minder voor dan in de andere steden (uitgezonderd in Roeselare;

¹⁶ zie tabellen B1, B2 en B3 (www.vlaanderen.be/svr)

¹⁷ zie tabellen B4 en B5 (www.vlaanderen.be/svr)

Sint-Niklaas en Kortrijk zijn vergelijkbaar met Genk). Kinderen groeien er het minst op bij een ongehuwd paar of bij een alleenstaande ouder. Ze leven er vaker dan in de andere steden met hun grootouder(s) samen¹⁸. De jongvolwassenen en de personen van middelbare leeftijd wonen er het meest thuis bij de ouders. De oudste ouderen wonen er veel meer dan in de andere steden met (één van) hun kinderen samen. Verlengd thuiswonen is een gedragspatroon waarvoor de provincie Limburg over haar geheel hoog scoort. Het patroon van de leefvormen in Genk wordt ook sterk bepaald door de hoge aanwezigheid van personen met een vreemde herkomst. In 2004 was 22% van de bevolking van Italiaanse, Spaanse, Marokkaanse of Turkse herkomst¹⁹. Het huwelijk met kinderen is de dominante leefvorm voor die herkomstgroepen. Ook uitgebreide families met 2 of 3 generaties onder hetzelfde dak komen frequenter voor bij personen van die herkomst (Deboosere e.a., 2009; Lodewijckx, 2007).

De overige 8 centrumsteden nemen een middenpositie in. In de clusteranalyse worden ze opgedeeld in 2 groepen: enerzijds Turnhout, Mechelen, Brugge, Aalst en Hasselt, anderzijds Sint-Niklaas, Kortrijk en Roeselare. De eerste groep scoort globaal bekeken iets hoger voor de nieuwe leefvormen.

4. Samenvatting en aandachtspunten voor het beleid

Overall in het Vlaamse Gewest is er sprake van een toenemende diversificatie van de leefvormen, die het duidelijkst waarneembaar is bij de jongvolwassenen en de personen van middelbare leeftijd. Ze wonen tussen 1995 en 2007 minder samen met een partner en ze leven ook steeds minder samen met kinderen. Ongehuwd samenwonen komt sterk op en die leefvorm is niet langer een aanloopfase tot een huwelijk. Ongehuwd samenwonenden krijgen steeds vaker kinderen zonder te trouwen. De toename van echtscheiding zorgt voor meer alleenstaande ouders en voor meer alleenwonenden. Ongehuwd samenwonen dringt zeer geleidelijk door in de oudere leeftijdsgroepen maar is er nog steeds een vrij marginale leefvorm. De ouderen en zeker de oudste ouderen wonen in de beschouwde periode steeds meer als echtpaar samen ten gevolge van de toegenomen levensverwachting en de daling van het definitieve celibaat. Ze wonen steeds minder samen met kinderen en de oudere vrouwen en de oudste ouderen wonen steeds minder vaak alleen.

In 1995 zijn de nieuwe leefvormen zoals ongehuwd samenwonen, ongehuwd ouderschap,

¹⁸ zie tabel B1 'anders' (www.vlaanderen.be/svr)

¹⁹ Ter vergelijking, in Antwerpen en in Mechelen had 12% van de bevolking die herkomst; in Gent ging het om 9% (eigen berekening aan de hand van een Rijksregisterbestand uit 2004 met extra informatie over de herkomst van de personen).

alleenstaand ouderschap en alleenwonen, meer doorgedrongen in de grootsteden en in de regionale steden dan in de rest van het Vlaamse Gewest. In 2007 bestaat er nog steeds een differentiatie naar verstedelijkingsgraad van de gemeenten. Ook de 13 centrumsteden variëren onderling zeer sterk inzake hun leefvormen in 1995. Ondanks een tempoverhoging van de opkomst van sommige leefvormen in de (meeste) steden die sterk achterop lagen, blijven er in 2007 aanzienlijke verschillen tussen de centrumsteden bestaan. Beleidsmakers krijgen dus in meerdere of in mindere mate te maken met bepaalde leefvormen die extra aandacht vragen.

Zo behoeven *alleenwonenden* extra aandacht. Hun leefsituatie is vaak slechter dan die van de andere bevolkingsgroepen. Het is bekend dat alleenwonenden doorgaans minder gezond zijn (Deboosere e.a., 2006), hun arbeidsmarktpositie minder gunstig is (Deboosere e.a., 2009), het armoederisico hoger is (Vrind, 2008) en hun (sociale) participatie, althans sommige aspecten ervan, lager is (Pauwels & Pickery, 2007). Men dient er wel rekening mee te houden dat de groep alleenwonenden zeer heterogeen is. De leefsituatie van alleenwonenden verschilt voor mannen en vrouwen en differentieert bovendien naar leeftijd en naar partnersgeschiedenis (bijv. FOD Economie, 2007). Alleenwonenden kopen minder vaak een huis. Ze bewonen vaak (sociale) kleinere huurwoningen (Van-neste e.a., 2007). In de steden met een hoog aandeel alleenwonenden zal de vraag naar dit type van woningen dan ook groot zijn. Alleenwonende ouderen hebben meer af te rekenen met gevoelens van eenzaamheid dan samenwonende ouderen. Steeds vaker worden er vragen gesteld naar het psycho-sociale welzijn van alleenwonende ouderen in de geïndividualiseerde samenleving (Vanderleyden & Heylen, 2007). Zij lopen meer dan jongere alleenwonenden het risico op sociale uitsluiting en armoede (Avramov, 2002). Bijzonder kwetsbaar zijn de alleenwonende (oudste) ouderen als zij zorgbehoevend zijn. Zij hebben meer nood aan externe hulp en zorg dan samenwonende ouderen. Zij hebben ook een grotere kans om terecht te komen in een collectieve voorziening dan ouderen die met minstens één andere persoon samenwonen (Lodewijckx, 2006). Een hoog aandeel alleenwonende (oudste) ouderen in een stad vergroot de vraag naar formele thuishulp, zowel van commerciële als van niet-commerciële diensten, en de vraag naar een opname. Alternatieve woonvormen zoals groepswoningen, kangoerowoningen en aanleunwoningen kunnen een aanvullende oplossing bieden om langer zelfstandig te blijven wonen.

In 2007 wordt er in alle centrumsteden, uitgezonderd in Genk, meer alleen gewoond dan in de rest van het Vlaamse Gewest (figuur 10). In figuur 10 is er per leefvorm een indexcijfer berekend dat aangeeft hoeveel meer of minder de leefvorm voorkomt in vergelijking met het voorkomen in de rest van het Vlaamse Gewest (indexcijfer=100). De groepering van de steden is dezelfde als de types die worden gevonden in figuur 9. Sommige steden

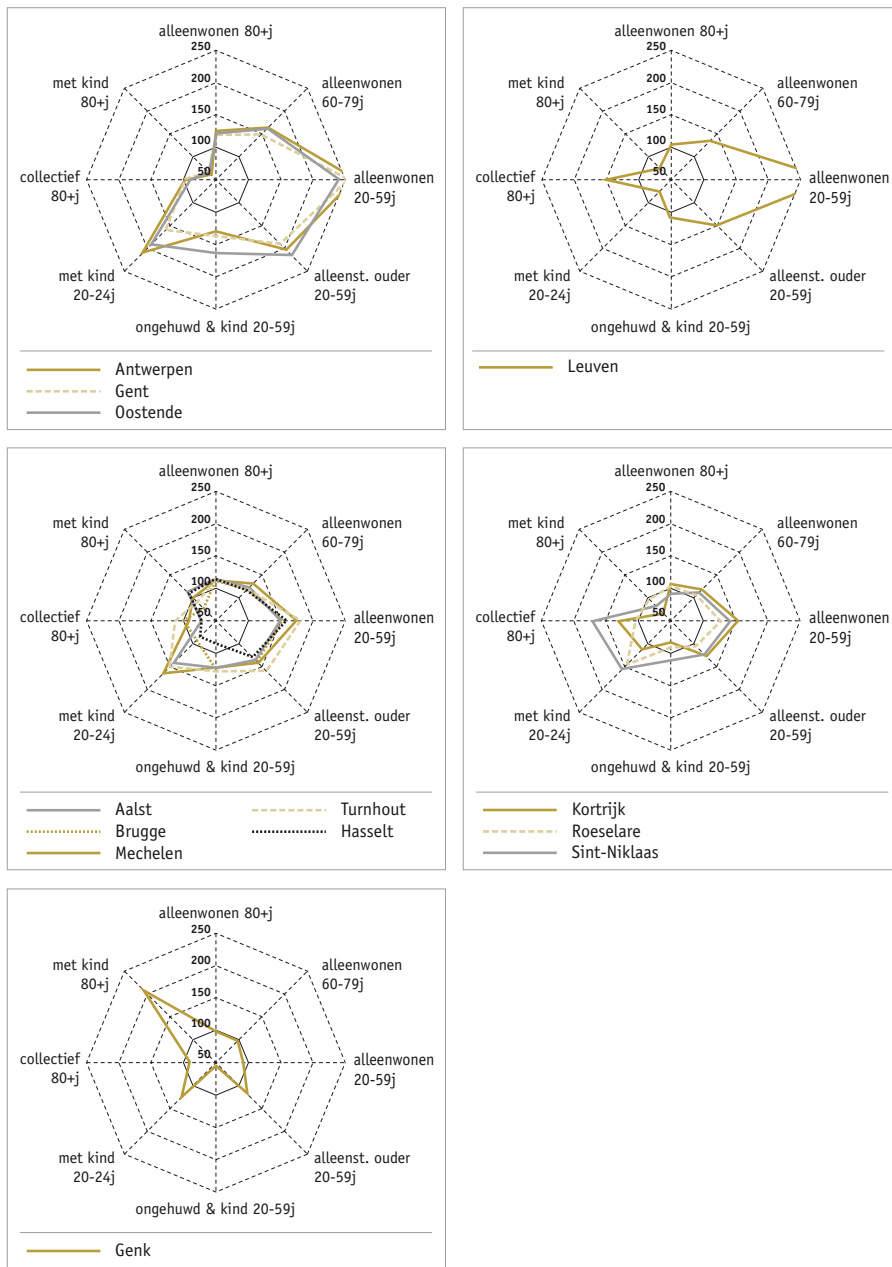
scoren bijzonder hoog inzake alleenwonen: Antwerpen, Oostende en Gent. Leuven volgt op de voet; het aandeel alleenwonende 20- tot 59-jarigen is er zelfs nog hoger. Maar in tegenstelling tot in Leuven wonen ook de ouderen en de oudste ouderen in Antwerpen, Oostende en in Gent veel vaker alleen dan in de andere steden. Dat het aandeel alleenwonende ouderen en oudste ouderen er nog zou kunnen toenemen, laten de cijfers van Brussel vermoeden. In Brussel woont in 2007 36% van de ouderen en 52% van de oudste ouderen alleen; in Antwerpen, Oostende en in Gent gaat het over circa 30% en 46% (tabellen B4 en B5). Het aandeel alleenwonende 20- tot 59-jarigen in Leuven is vergelijkbaar met het aandeel in Brussel (28%).

Eveneens belangrijk voor het beleid is de *co-residentie van de oudste ouderen met hun kinderen*. Het samenwonen van 80-plussers met (één van) hun kinderen is voordelig vanuit sociaal-economisch en welzijnsoogpunt. Familieleden die samenwonen, geven elkaar meer hulp en ondersteuning dan familieleden die niet tot hetzelfde huishouden behoren, ook al wonen zij in de onmiddellijke nabijheid van elkaar. De interne mantelzorger neemt huishoudelijke taken op zich maar is dikwijls ook nauw betrokken bij de persoonsverzorging (De Koker, 2006). Voor zwaar hulpbehoevende 80-plussers kan co-residentie het enige alternatief zijn voor institutionalisering of voor het zeer intensief beroep doen op de formele hulpdiensten.

In 1995 is het aandeel oudste ouderen die samenwonen met een dochter of een zoon al laag en in de daaropvolgende jaren neemt het nog verder af. Dit heeft een daling van de (potentiële) interne intergenerationale mantelzorg tot gevolg. Die daling betekent niet noodzakelijk een daling van alle intergenerationale mantelzorg want (schoon)kinderen verlenen ook mantelzorg aan (schoon)ouders die niet inwonen (Vanbrabant & De Koker, 2006). Zeker is wel dat een afname van de interne intergenerationale mantelzorg een daling van de intensiteit van de zorg inhoudt (Vanbrabant, 2004). In de meeste steden wonen de oudste ouderen minder samen met een kind dan in de rest van het Vlaamse Gewest. De grote uitzondering is Genk maar ook in Aalst en in Hasselt komt die leefvorm iets vaker voor (figuur 10). Vooral die steden zouden zich moeten toelagen op extra ondersteuning van deze inwonende mantelzorgers.

In 2007 zijn er grote verschillen tussen de steden inzake het *collectief wonen* van de oudste ouderen (figuur 10). In Sint-Niklaas en in Leuven wordt er het meest, in Aalst en in Hasselt het minst collectief gewoond. De vraag is of deze verschillen samenhangen met de beschikbare plaatsen in de collectieve voorzieningen. Meer inzicht is nodig in de beschikbaarheid van de professionele thuisdiensten, in de bereidheid van familieleden tot het geven van mantelzorg en in de opvattingen van ouderen ten aanzien van rusthuizen en rust- en verzorgingstehuizen. Er moet ook nagegaan worden of de steden onderling verschillen in hun wijze van registreren van collectief wonenden.

Figuur 10. Leefvormen die extra aandacht vergen van de beleidsmakers, per stad in 2007.

Bron: ADSEI, bewerking door SVR.

Op *latere leeftijd samenwonen met een partner* is belangrijk vanuit sociaal-economisch oogpunt (Casey & Yamada, 2002) maar ook in het kader van informele zorg en het fysieke en emotionele welbevinden. Mantelzorg tussen oudere paren komt frequent voor. De partner is vaak de belangrijkste zorgverstrekker wanneer een oudere persoon hulpbehoevend wordt (Vanderleyden & Vanden Boer, 2004). Oudere partners geven vaak de meest intensieve zorg, met weinig of geen ondersteuning van andere familieleden of formele hulpdiensten. Zorg binnen het huishouden wordt niet uitsluitend opgenomen door vrouwen maar ook mannen zijn in (even) belangrijke mate zorgverstrekkers (De Koker, 2006). Dat er echter grenzen zijn aan deze mantelzorg getuigen de gehuwden die opgenomen zijn in een residentiële voorziening (Lodewijckx, 2006).

Het feit dat de oudere vrouwen en de oudste ouderen in de periode 1995-2007 steeds vaker met een partner samenwonen, is dan ook een positieve ontwikkeling. In 2007 variëren de steden weinig inzake het aandeel 80-plussers die samenwonen met een partner (niet opgenomen in figuur 10). Het is aan te bevelen dat de oudste ouderen die met hun partner samenwonen, maximaal worden ondersteund via formele hulp zodat ze zo lang mogelijk zelfstandig kunnen blijven wonen.

In 2007 verschillen de steden sterk inzake het aandeel *jongvolwassenen en personen van middelbare leeftijd die samenwonen met kinderen*; aan de ene kant is er Oostende, Antwerpen, Gent en Leuven met lage aandelen, aan de andere kant Genk en Roeselare met de hoogste aandelen (tabellen B2 en B3). Onze gegevens uit het Rijksregister geven geen verklaring voor de waargenomen verschillen; misschien is er sprake van een verschillend gedragspatroon inzake het krijgen van kinderen, of verschillen de steden inzake stadsvlucht van jonge gezinnen en immigratie van alleenwonenden. Gezinnen met kinderen zorgen voor stedelijke dynamiek en evenwicht in een verouderende samenleving. Ze leveren een belangrijke bijdrage tot het economische en het sociale weefsel van een stad (Vrind, 2009). Het is voor de steden dan ook belangrijk om de stadsvlucht van jonge gezinnen met kinderen tegen te gaan of om jonge gezinnen aan te trekken. Dit kan ondermeer door de kindvriendelijkheid van de stad te vergroten door voldoende en flexibele kinderopvang, een goed scholenaanbod, een (verkeers-)veilige omgeving, voldoende groen en speelgelegenheid, en een vlotte toegang voor alle kinderen tot het cultureel en vrijetijdsaanbod.

Bij vrouwen is *vroeg moederschap* gecorreleerd met een lagere onderwijsparticipatie. In de meeste centrumsteden wonen in 2007 de 20- tot 24-jarige vrouwen vaker met kinderen samen dan hun leeftijdsgenoten in de rest van het Vlaamse Gewest (figuur 10). Antwerpen en Oostende tellen het hoogste aandeel (15%). In Antwerpen gaat het vooral om gehuwd ouderschap. In Oostende zijn er dubbel zoveel jonge moeders ongehuwd dan gehuwd en komt alleenstaand ouderschap onder de 20- tot 24-jarige vrouwen ook veel

vaker voor dan in Antwerpen. Jong huwen en een snelle overstap naar ouderschap is het dominante patroon bij de islamitische bevolkingsgroepen die de leefvormen in Antwerpen zeker mee bepalen.

Sommige ontwikkelingen in het samenwonen met kinderen vragen extra aandacht van het beleid. *Eénoudergezinnen* hebben een lager gezinsinkomen en ze hebben een grotere kans om in de armoede terecht te komen (Cantillon, e.a., 2004). Vooral alleenstaande moeders nemen minder actief deel aan het beroepsleven dan andere gezinshoofden: ze hebben minder vaak een betaalde baan en een relatief hoog aandeel doet een beroep op een werkloosheidsuitkering of een leefloon. Voor velen valt een voltijdse job moeilijk te combineren met de gezinstaken (Geurts, 2006). Laagdrempelige, beschikbare en betaalbare kinderopvang en gezinsvriendelijke arbeidstijden zijn dan ook zeer belangrijk voor alleenstaande ouders. Alleenstaande ouders hebben een slechtere (geestelijke) gezondheid dan personen die samenwonen met kinderen en een partner (Corijn, 2009; Deboosere e.a., 2006). Zij lopen een groter risico op sociale deprivatie (Pauwels & Pickery, 2007). Alleenstaande ouders lijken meer moeilijkheden te ondervinden bij de opvoeding van hun kinderen en wensen vaker opvoedingsondersteuning (<http://www.caleidoscoop.be>). Alleenstaande ouders wonen vaker in een sociale woning dan paren of alleenwonenden (Deboosere e.a., 2009).

Reeds geruime tijd wordt er onderzoek verricht bij de kinderen naar de sociale, de emotionele, de psychologische en de culturele gevolgen van het leven in een toenemende diversiteit aan gezinsvormen. Er zijn aanwijzingen dat de *kinderen uit éénouder- en stiefgezinnen* het minder goed doen dan de kinderen die bij hun beide ouders opgroeien. Onderzoeken naar de effecten op korte en op lange termijn maken gewag van een lager psychisch welbevinden, een lagere graad van levenssatisfactie, meer gedragsproblemen, meer relationele problemen, slechtere schoolprestaties, minder goede beroepsloopbanen, meer gezondheidsproblemen, andere levenslopen, ... Ook op latere leeftijd zijn deze effecten nog vaak voelbaar. De meeste onderzoekers zijn het erover eens dat er (weliswaar soms kleine) verschillen bestaan tussen de diverse gezinstypen, maar ze zijn het minder eens over het waarom daarvan en over de proportie kinderen in niet-klassieke gezinnen dat schadelijke gevolgen ondervindt (Van Peer, 2007). Kinderen uit éénoudergezinnen hebben een veel hoger risico op armoede dan kinderen uit een gezin met twee ouders (Geurts, 2006). Zij nemen minder deel aan sociale, artistieke en sportieve activiteiten (Bulckens e.a., 2005). Tussen 1995 en 2007 komen alleenstaande ouders steeds vaker voor. Die leefvorm is ruimer verspreid in de steden dan in de rest van het Vlaamse Gewest (figuur 10). Antwerpen, Oostende en Gent scoren uitgesproken het hoogst maar ook in Leuven, Aalst, Brugge, Mechelen, Turnhout en in Hasselt wonen de kinderen verhoudingsgewijs veel vaker bij een alleenstaande ouder.

Van *ongehuwd samenwonende paren* is geweten dat zij dikwijls een andersoortige relatie hebben dan gehuwde paren. Vrouwen in ongehuwde samenwoningrelaties hebben een grotere economische zelfstandigheid, er bestaat een grotere behoefte aan individuele zelfontplooiing, er worden andere eisen gesteld aan de partner, de economische afhankelijkheidsrelatie verschuift naar een emotierelatie, en permanente onderhandeling en verhoogde scheidingskansen horen bij deze leefvorm. Ongehuwd samenwonende paren zijn in vergelijking met gehuwde paren minder vaak eigenaar van een woning, wat ondermeer wordt verklaard door het soort verbintenis dat het ongehuwd samenwonen veronderstelt (Deboosere e.a., 2009). Kinderen van een ongehuwd paar groeien op in een andere context dan veel kinderen van gehuwde paren. Zij hebben ook iets meer kans om in een tweeverdienersgezin te wonen dan de kinderen van gehuwde paren (Geurts, 2006). Ongehuwd samenwonen neemt enorm toe tussen 1995 en 2007. In Oostende, Gent en in Antwerpen woont men het meest ongehuwd met de partner én met kinderen samen (figuur 10). Vooral in Genk, maar ook in Kortrijk, Hasselt en in Roeselare wordt er minder ongehuwd samengewoond dan in de rest van het Vlaamse Gewest.

Literatuur

- Avramov, D. (2002). *People, demography, and social exclusion*. Population Series, 37. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Cantillon, B., Verbist, G. & De Maesschalck, V. (2004). De sociaal-economische positie van eenoudergezinnen. In: *Over Werk*. Tijdschrift van het Steunpunt WAV 1-2/2004, 139-143.
- Casey, B. & Yamada, A. (2002). *Getting older, getting poorer? A study of earnings, pensions, assets and living arrangements of older people in nine countries*. OECD Working Paper, 60.
- Corijn, M. (2009). *Gezondheid en gezondheidsgedrag in het Vlaamse Gewest: verschillen naargelang het huishoudtype*. SVR-rapport, 2009/1.
- Deboosere, P., Demarest, S., Lorant, V., Miermans, P.-J., Portet, M.-I. & Van Oyen, H. (2006). *Gezondheid en mantelzorg*. Sociaal-Economische Enquête 2001 Monografieën. FOD Economie, 2006/1.
- Deboosere, P., Lesthaeghe, R., Surkyn, J., Willaert, D., Boulanger, P.-M., Lambert, A. & Lohlé-Tart, L. (2009). *Huishoudens en gezinnen in België*. Sociaal-Economische Enquête 2001 Monografieën. FOD Economie, 2009/4.
- De Koker, B. (2006). Mantelzorg binnen het huishouden. In: Jacobs, T. & Lodewijckx, E. (red.) *Grenzen aan mantelzorg. Sociaaldemografische hypothesen over de toekomst van de zorg*. CBGS-Publicaties. Garant, 115-142.

- FOD Economie (2007). *Een op zeven Belgen is single. Profiel van de singles: Wie zijn ze? Hoe leven ze?* Nieuwsflits nr. 80, 13 februari 2007.
- Geurts, K. (2006). *De arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders*. Nieuwe bevindingen uit het Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming. Steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid en vorming. Eindrapport WAV.
- Lesthaeghe, R. & Neels, K. (2002). From the First to the Second Demographic Transition - An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. In: *European Journal of Population*, 18(4), 225-260.
- Lodewijckx, E. (2006). Veranderingen in de huishoudelijke samenstelling (1991-2004): implicaties voor de interne mantelzorg. In: Jacobs, T. & Lodewijckx, E. (red.) *Grenzen aan mantelzorg. Sociaaldemografische hypothesen over de toekomst van de zorg*. CBGS-Publicaties. Garant, 167-188.
- Lodewijckx, E. (2007). *Ouderen van vreemde herkomst in het Vlaamse Gewest*. Origine, sociaaldemografische kenmerken en samenstelling van hun huishouden. SVR-Rapport, 2007/2.
- Lodewijckx, E. (2008). *Veranderende leefvormen in het Vlaamse Gewest, 1990-2007 (en 2021)*. Een analyse van gegevens uit het Rijksregister. SVR-Rapport, 2008/3.
- Lodewijckx, E. & Deboosere, P. (2008). *Lipro: een classificatie van huishoudens*. SVR-Technisch rapport, 2008/2.
- Pauwels, G. & Pickery, J. (2007). *Wie participeert niet? Ongelijke deelname aan het maatschappelijke leven in verschillende domeinen*. SVR-Rapport, 2007/5.
- Poulain, M. (2004). *Widowhood and institutionalization for 65+ in Belgium*. Working group on demographic change and care of older people. Paper presented at the seminar 'Demographic and social change; implications for support and well-being of older people in Europe'. Paris, 1-3 september.
- Vanbrabant, A. (2004). Portret van de geregistreerde mantelzorgers. In: Jacobs, Th. & Lodewijckx, E. (red.) *Zicht op zorg. Studie van de mantelzorg in Vlaanderen in 2003*. CBGS-Werkdocument, 11, 127-159.
- Vanbrabant, A. & De Koker, B. (2006). Mantelzorg buiten het huishouden. In: Jacobs, T. & Lodewijckx, E. (red.) *Grenzen aan mantelzorg. Sociaaldemografische hypothesen over de toekomst van de zorg*. CBGS-Publicaties. Garant, 143-165.
- Van De kaa, J. & Lesthaeghe, R. (eds.) (1986). *Bevolking: groei en krimp*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Vanderleyden, L. & Vanden Boer, L. (2004). Zorg en ondersteuning. In: Jacobs, T., Vanderleyden, L. & Vandenboer, L. (red.) *Op latere leeftijd. De leefsituatie van 55-plussers in Vlaanderen*. CBGS-Publicaties. Garant, 139-180.
- Vanderleyden L. & Heylen, L. (2007). Ouderen, hun sociale contacten en de beleving ervan: continuïteit of verandering? In: *Tijdschrift voor sociologie*, 28 (1), 52-78.
- Vanneste, D., Thomas, I. & Goossens, L. (2007). *Woning en woonomgeving in België*.

- Sociaal-economische enquête 2001 Monografieën. FOD Economie, 2007/2.
- Van Oyen, H., Bossuyt, N., Deboosere, P., Gadeyne, S., Abatih, E., & Demarest, S. (2006). Differential inequity in health expectancy by region in Belgium. In: *Soz Preventivmed.*, 50(5), 301-310. Erratum in: *Soz Preventivmed.*, 51(1), 67
- Van Peer, C. (red) (2007). *De impact van een (echt)scheiding op kinderen en ex-partners*. SVR-Studie, 2007/1.
- Vrind (2009). *Vlaamse Regionale Indicatoren*. Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Willems, P. (2008). *Migratiebewegingen in het Vlaamse Gewest in de periode 1997-2006*. SVR-Rapport, 2008/2

Martine Corijn
Studiedienst van de
Vlaamse Regering

ARM IN DE STAD?

Sociaal-economisch profiel van leefvormtypes in de centrumsteden

Samenvatting

In de centrumsteden wonen meer alleenwonenden en meer alleenstaande ouders dan daarbuiten. Het zijn precies deze 2 leefvormtypes die inzake tal van sociaal-economische kenmerken zwakker scoren. Een eerste vraag die we beantwoorden is: 'Zijn er sociaal-economische verschillen tussen diegenen die in de centrumsteden wonen en diegenen die buiten die steden wonen?' Een bijkomende vraag is: 'Blijven deze eventuele verschillen bestaan als men er rekening mee houdt dat meer alleenwonenden en meer alleenstaande ouders in de centrumsteden wonen?' Het antwoord is dat er inzake aspecten van armoede geen grote verschillen bestaan tussen de centrumsteden en het de rest van Vlaanderen, maar wel inzake aspecten van huisvesting. De tweede vraag luidt: 'Zijn er sociaal-economische verschillen tussen de inwoners van de 13 centrumsteden?' Met als bijkomende vraag. 'Blijven deze eventuele verschillen bestaan als men er rekening mee houdt dat in bepaalde centrumsteden meer alleenwonenden en meer alleenstaande ouders wonen?' Het antwoord is opnieuw dat er inzake aspecten van armoede geen grote verschillen zijn tussen de centrumsteden, maar inzake aspecten van huisvesting wel. De antwoorden geven aan waar zich kruispunten bevinden tussen doelgroepenbeleid en ruimtelijk beleid.

1. Inleiding

In Nederland is de leefsituatie van de inwoners – gemeten aan de hand van diverse aspecten - beter naarmate de verstedelijkheidsgraad van hun woonplaats afneemt (Boelhouwer, 2005). Stadsbewoners hebben het er dus minder goed dan plattelandsbewoners. Voor Vlaanderen stellen Noppe & Schelfaut (zie bijdrage elders in dit boek) vast dat de

leefsituatie van de inwoners varieert naargelang de centrumstad waar ze wonen. Hoewel Vlaanderen in zeker opzicht één groot verstedelijkt gebied lijkt, zijn er toch gradaties op het stedelijk-landelijk continuüm (Kesteloot & Meys, 2007; Dexia, 2008; VRIND, diverse jaargangen). Hangt in Vlaanderen het sociaal-economisch welzijn van de inwoners samen met de plaats waar ze wonen? Is er meer armoede in de steden dan erbuiten? Is de huisvesting minder goed in de steden? En is er meer armoede of een slechtere huisvesting in bepaalde steden?

Ongelijkheden inzake welzijn en welvaart zijn voor Vlaanderen goed gedocumenteerd (Vanderleyden e.a., 2009). Dat diverse aspecten van welzijn en welvaart samenhangen met de leefvorm (d.i. het type huishouden waartoe iemand behoort) is eveneens reeds herhaaldelijk aangetoond. Armoede komt vaker voor bij alleenwonenden en bij alleenstaande ouders (NASI, 2003, 2005; De Boyser, 2006; Geurts, 2006; Vranken e.a., 2006). Heel wat gezondheidsproblemen komen vaker voor bij alleenwonenden en bij alleenstaande ouders, zelfs als men ze vergelijkt met de leeftijdsgenoten die met een partner samenwonen (HIS-team, 2006; Deboosere e.a., 2006; Corijn, 2009). In Vlaanderen komen bepaalde leefvormen vaker voor in specifieke gebieden, steden en zelfs buurten (Van Geel, 2005; Kesteloot & Meys, 2007; Deboosere e.a., 2009; Lodewijckx, dit boek). In alle centrumsteden, maar vooral in Antwerpen en Gent, wonen bijvoorbeeld meer alleenwonenden en meer alleenstaande ouders.

Bij het zoeken naar een antwoord op de vraag of er meer sociaal-economisch welzijn is in de centrumsteden dan erbuiten moeten we dus in rekening brengen dat net die leefvormen die bijvoorbeeld meer armoede kennen ook vaker in de centrumsteden voorkomen. Als er meer armoede is bij alleenwonenden dan bij andere leefvormtypes, dan kan het zijn dat er meer armoede is in de centrumsteden dan erbuiten enkel en alleen door het feit dat er meer alleenwonenden in de centrumsteden leven. Als er in één welbepaalde centrumstad meer alleenwonenden leven dan in de andere centrumsteden, dan kan het zijn dat er meer armoede is in die centrumstad enkel en alleen doordat er meer alleenwonenden leven.

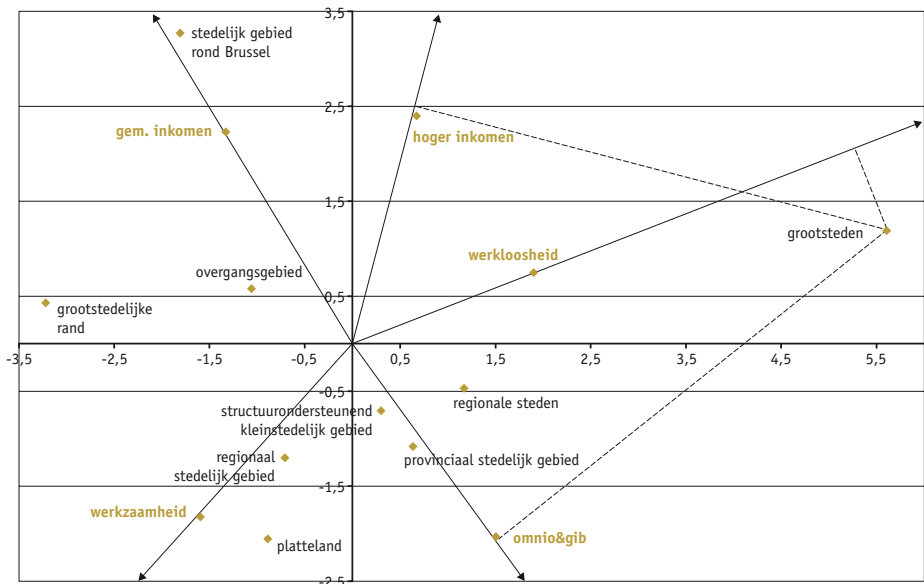
Om het sociaal-economische welzijn in de 13 centrumsteden beter te begrijpen, profileren we eerst deze steden tegenover de rest van Vlaanderen aan de hand van enkele sociaal-economische en sociaal-demografische kenmerken. Vervolgens belichten we sociaal-economische verschillen tussen leefvormtypes naargelang ze in de centrumsteden of erbuiten voorkomen. Daarna vergelijken we de centrumsteden onderling, zowel sociaal-economisch als sociaal-demografisch. Tot slot gaan we na hoe groot de sociaal-economische verschillen naargelang het leefvormtype zijn in deze steden.

Onze resultaten kunnen verduidelijken waar en hoe het territoriale beleid (steden versus platteland) het doelgroepenbeleid en het voorzieningenbeleid raakt of doorkruist. Welke andere accenten moet een welzijns-, armoede- of huisvestingsbeleid opnemen in de centrumsteden dan erbuiten?

2. Sociaal-economisch en sociaal-demografisch profiel naargelang het woongebied

Sociaal-economische en sociaal-demografische gelijkenissen en verschillen naargelang het woongebied in Vlaanderen zijn goed gedocumenteerd aan de hand van administratieve gegevens (Bircan e.a., 2009; Kesteloot & Meys, 2007; VRIND, diverse jaargangen). Naast de grootsteden Antwerpen en Gent en de 11 regionale steden worden in VRIND doorgaans nog 7 andere woongebieden onderscheiden (zie VRIND, 2009, 385).

Figuur 1. Sociaal-economische positionering van de woongebieden, 2005-06.

1. Regionale steden 2. Grootstedelijke rand 3. Grootsteden 4. Provinciaal kleinstedelijk gebied 5. Overgangsgebied 6. Platteland 7. Regionaal stedelijke rand 8. Stedelijk gebied rond Brussel 9. Structuurondersteunend kleinstedelijk gebied

Bron: SVR-bewerking van VRIND-gegevens.

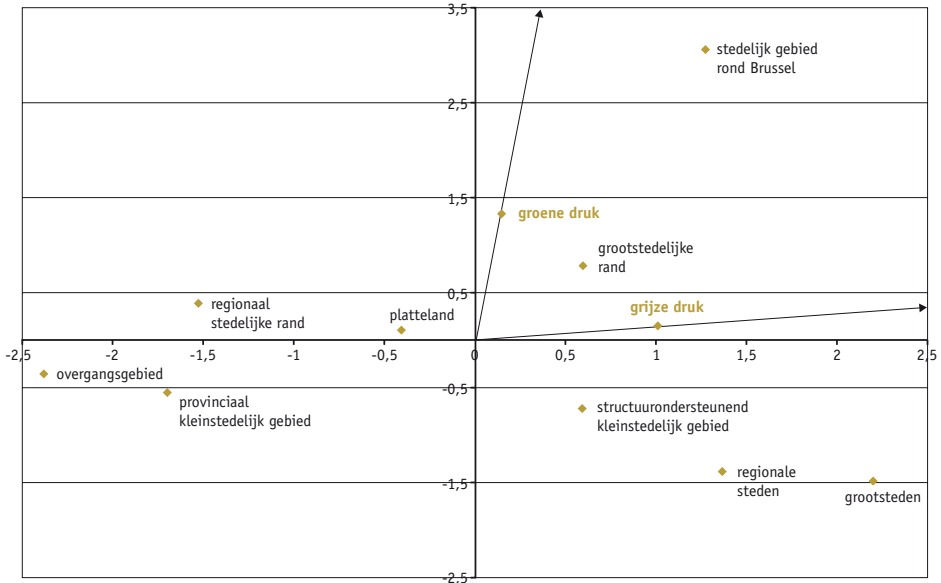
De sociaal-economische VRIND-indicatoren betreffen diverse aspecten van de tewerkstelling, de inkomens en de huisvesting. Aan de hand van een selectie van 10 indicatoren¹ voor 2005-06 kunnen de 9 woongebieden met een principaal componentenanalyse onderling worden gepositioneerd op de twee belangrijkste componenten (figuur 1; 5 indicatoren zijn weergegeven). De loodlijnen op de vectoren geven inzicht in de scores van de woongebieden op de indicatoren (zie bijvoorbeeld de stippellijn in de figuur voor de grootsteden). De werkzaamheidsgraad binnen een woongebied hangt bijvoorbeeld niet op een systematische wijze samen met het gemiddelde inkomen per inwoner (correlatie 0,13). De grootsteden, het provinciaal kleinstedelijke gebied alsook het platteland hebben allen een laag gemiddeld inkomensniveau per inwoner, maar hun werkzaamheidsgraad loopt nogal uiteen.

Antwerpen en Gent (3) nemen op sociaal-economisch vlak een aparte positie in. Een lagere werkzaamheidsgraad en een hogere werkloosheidsgraad gaan er samen met een lager gemiddeld inkomensniveau per inwoner, maar vooral met een grotere armoede. In het gebied rond Antwerpen en rond Gent (2) gaan een hogere werkzaamheidsgraad en lagere werkloosheidsgraad samen met een hoger inkomensniveau. In het gebied rond Brussel (8) is de werkzaamheidsgraad gemiddeld, maar ligt het inkomensniveau per inwoner het hoogst.

Aan de hand van een selectie van 5 sociaal-demografische VRIND-indicatoren² die de opbouw van de leeftijdsstructuur van de bevolking verrekenen kunnen de 9 woongebieden met een principaal componentenanalyse tegenover elkaar worden geplaatst op de twee belangrijkste componenten (figuur 2; 2 indicatoren zijn weergegeven). De groene druk (meer jongere mensen) en de grijze druk (meer oudere mensen) zijn bijvoorbeeld kenmerken die niet systematisch samenhangen (correlatie 0,06). Antwerpen en Gent (3), maar ook de regionale steden (1), onderscheiden zich sociaal-demografisch van de andere woongebieden door hun lagere graad van vergroening en hun hogere graad van vergrijzing. Het gebied rond Brussel (8) onderscheidt zich van de andere woongebieden door zijn unieke combinatie van een hogere groene druk en een hogere grijze druk. In het gebied rond Antwerpen en rond Gent (2) gaat een lagere groene druk samen met een hogere grijze druk. Het overgangsgebied (5) zondert zich af omdat de familiale zorgindex er veel lager is.

¹ Werkzaamheidsgraad, werkloosheidsgraad, aantal sociale huurwoningen per 100hh, gemiddeld inkomen per inwoner, gemiddeld inkomen per aangifte, aantal gerechtigden leefloon per 1.000 inwoners, aantal gerechtigden GIB per 100 65+, aantal geboorten in kansarme gezinnen, aantal RVV per 100 inwoners, aantal inkomens <10.000 euro, aantal inkomens >50.000 euro.

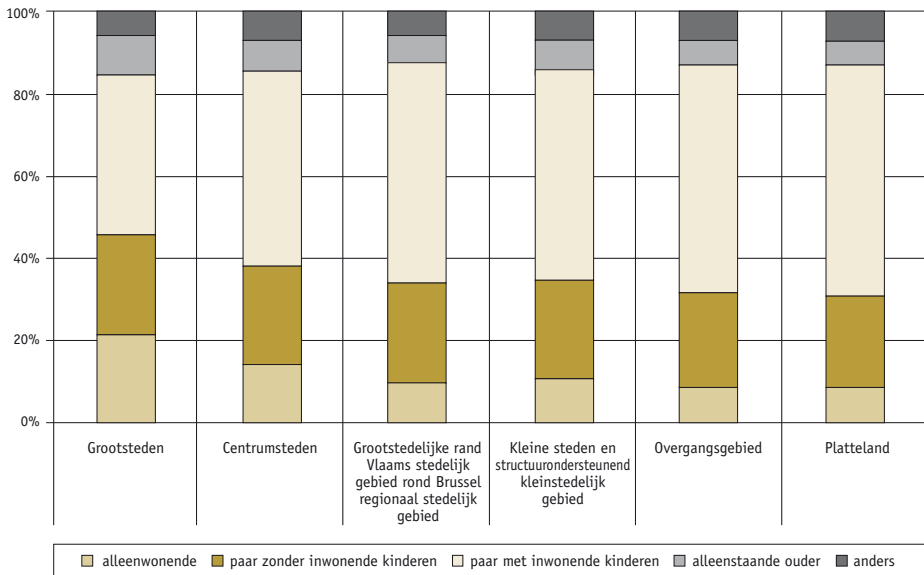
² Groene druk, grijze druk, interne vergrijzing, familiale zorgindex, afhankelijkheidsratio.

Figuur 2. Sociaal-demografische positionering van de woongebieden, 2007-08.

1. Regionale steden 2. Grootstedelijke rand 3. Grootsteden 4. Provinciaal kleinstedelijk gebied 5. Overgangsgebied 6. Platteland 7. Regionaal stedelijke rand 8. Stedelijk gebied rond Brussel 9. Structuurondersteunend kleinstedelijk gebied

Bron: SVR-bewerking van VRIND-gegevens.

Het leefvormtype waartoe iemand behoort vormt voor onze studie een bijzondere sociaal-demografische indicator omdat het als invalshoek wordt gehanteerd bij de sociaal-economische profilering. Lodewijckx (zie bijdrage elders in dit boek) staat uitgebreid stil bij de gelijkenissen en verschillen inzake leefvormtypes tussen de 2 grootsteden, de 11 andere centrumsteden en de rest van Vlaanderen (voor de variatie in 2001 op gemeentelijk niveau zie Deboosere e.a., 2009 en op buurniveau zie Kesteloot & Meys, 2007). Van Geel (2005) schetste de verdeling van de leefvormtypes van de inwoners van het Vlaamse Gewest in 2001 in 6 woongebieden (figuur 3). In de grootsteden wonen nog meer alleenwonenden en alleenstaande ouders dan in de andere centrumsteden. Paren met inwonende kinderen wonen vooral meer in het overgangsgebied en op het platteland.

Figuur 3. Leefvormtypes naar woongebied, 2001.

Bron: Van Geel (2005), op basis van 10% steekproef van inwoners uit het Vlaamse Gewest uit de Sociaal-economische Enquête.

Ook ruimtelijk-historische ontwikkelingen laten nog steeds hun sporen na. Gehuwd samenwonen komt bijvoorbeeld het sterkst voor in de Noorderkempen, Noord-Limburg, Binnen-Vlaanderen, het Waasland en het Scheldeland (Kesteloot & Meys, 2007). Ongehuwd samenwonen komt het meest voor in de Vlaamse Ruit (Gent-Antwerpen-Leuven-Brussel zonder het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest en zonder de stad Antwerpen) en in de kustzone (Deboosere e.a., 2009). Een hoger aandeel personen van vreemde herkomst drukt doorgaans het voorkomen van meer moderne leefvormen – doorgaans eigen aan een meer stedelijk milieu - naar beneden (Deboosere e.a., 2009).

Een meer gedifferentieerd sociaal-economisch profiel van de leefvormtypes naargelang ze in de steden wonen of erbuiten halen we uit de gegevens van de 'Survey on Income and Living Conditions' (SILC) van 2004; een aantal kenmerken van deze survey staan in bijlage A. In de Belgische SILC-enquête wordt het Vlaamse Gewest opgesplitst in een stedelijk en een niet-stedelijk woongebied. Het stedelijke woongebied omvat de steden met minstens 50,000 inwoners én met meer dan 500 inwoners per km². Alle centrumsteden, behalve Turnhout, voldoen aan deze 2 criteria (FOD Economie). Dat er meer alleenwonenden en meer éénoudergezinnen in het stedelijke gebied wonen dan erbuiten, wordt

ook via de SILC-databron vastgesteld (respectievelijk 31% versus 25% en 7% versus 5%). Er wonen tevens minder twee-oudergezinnen in het stedelijke gebied dan erbuiten (28% versus 36%). Paren zonder inwonende kinderen wonen even vaak (31%) in het stedelijke gebied als erbuiten.

Er loopt zowel sociaal-economisch als sociaal-demografisch niet echt een scheidingslijn tussen de Vlaamse steden en de rest van Vlaanderen. De grootsteden, de regionale steden, de gebieden rond de grootsteden en rond Brussel en de rest van Vlaanderen hebben elk een eigen profiel.

3. Sociaal-economisch profiel van leefvormtypes naargelang het woongebied

Leefvormtypes hebben een eigen sociaal-economisch profiel. Telkens opnieuw wordt aangetoond dat alleenwonenden en alleenstaande ouders een hoger armoederisico kennen dan andere leefvormtypes (Bardone & Guio, 2005; NASI, 2005; Vranken e.a., 2006; FOD Economie, 2005, 2008, 2009). Daar vooral in Antwerpen en in Gent, maar ook in de regionale steden, meer alleenwonenden en meer alleenstaande ouders wonen dan in de rest van Vlaanderen gaan we na of er nog kansarmoedeverschillen zijn tussen het stedelijke en het niet-stedelijke Vlaanderen als er gecontroleerd wordt voor de uiteenlopende samenstelling naar leefvormtype in deze twee woongebieden.

3.1 Verschillen tussen leefvormtypes

We schetsen een sociaal-economisch profiel van de leefvormtypes aan de hand van een aantal indicatoren van een zwakkere sociaal-economische situatie (Atkinson e.a., 2002; Eurostat, 2004). Deze kenmerken zijn geselecteerd omwille van hun geringe onderlinge samenhang; de operationalisaties op basis van de SILC-data uit 2004 staan in bijlage A. In tabel 1 geven we per leefvormtype aan hoe groot het aandeel is dat sociaal-economisch zwakker scoort. We maken hierbij een onderscheid naargelang het leefvormtype in het stedelijke of buiten het stedelijke woongebied voorkomt.

Tabel 1. Zwakker sociaal-economisch profiel per leefvormtype, naargelang het woongebied in Vlaanderen, 2004 (in %).

	Lager opleidingsniveau	Lagere werk-intensiteit	Financiële armoede	Financieel moeilijk rondkomen	Geen eigenaar
<i>Alleenwonend</i>					
Stedelijk gebied	30	31	13	21	53
Niet-stedelijk gebied	42	45	20	19	36
<i>Alleenstaande ouder</i>					
Stedelijk gebied	25	42	17	32	49
Niet-stedelijk gebied	30	40	20	31	36
<i>Paar zonder kinderen</i>					
Stedelijk gebied	17	34	12	10	28
Niet-stedelijk gebied	23	32	16	8	14
<i>Paar met kinderen</i>					
Stedelijk gebied	8	13	8	10	19
Niet-stedelijk gebied	8	9	6	10	13
<i>Totaal</i>					
Stedelijk gebied	19	26	11	15	35
Niet-stedelijk gebied	23	25	14	13	21
	Geringer woon-comfort	Geringere materiële welstand	Minder ICT-toegang	Meer buurt-problemen	N
<i>Alleenwonend</i>					
Stedelijk gebied	37	14	14	21	400
Niet-stedelijk gebied	37	10	13	10	250
<i>Alleenstaande ouder</i>					
Stedelijk gebied	27	16	18	22	121
Niet-stedelijk gebied	34	13	18	10	64
<i>Paar zonder kind</i>					
Stedelijk gebied	28	4	7	19	483
Niet-stedelijk gebied	24	1	7	10	401
<i>Paar met kinderen</i>					
Stedelijk gebied	26	4	6	19	462
Niet-stedelijk gebied	17	1	5	15	492
<i>Totaal</i>					
Stedelijk gebied	30	8	10	21	1511
Niet-stedelijk gebied	25	4	8	10	1242

Bron: SVR-bewerking van SILC 2004 – gewogen percentages.

Het opleidingsniveau is een belangrijke indicator van het sociaal-economische profiel omdat het een sterk verdelend kenmerk is inzake de werkzaamheidsgraad en de (langdurige) werkloosheidsgraad (De Boyser, 2006). We stellen vast dat leefvormen met een *lager opleidingsniveau* iets minder vaak voorkomen in het stedelijke gebied dan erbuiten (19% versus 23%) (tabel 1). Dit ligt in de lijn van vaststellingen op basis van de Sociaal-economische Enquête (SEE) uit 2001 waar het aandeel lager opgeleide inwoners varieerde van 17% in de centrumsteden en de stedelijke rand tot 20% op het platteland (Van Geel, 2005). Wij stellen vast dat bij alleenwonenden en bij alleenstaande ouders de aandelen lager opgeleiden veel hoger liggen. Dit ligt in de lijn van de vaststellingen van Geurts (2006) en Deboosere e.a. (2009). Het verschil inzake een lager opleidingsniveau naargelang het woongebied is echter veel groter bij de alleenwonenden (30% in het stedelijke gebied versus 42% erbuiten); maar dit komt deels omdat in het stedelijke gebied meer jongere alleenwonenden en buiten het stedelijke gebied meer oudere alleenwonenden wonen (zie tabel in bijlage A).

Arbeidsmarktindicatoren variëren sterk naargelang het geslacht, de leeftijd en het opleidingsniveau (zie ook Herremans, 2006). Al deze individuele variatie wordt binnen een leefvormtype samengebracht. De zwakkere arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders is voor Vlaanderen reeds beschreven (Geurts, 2006). Uit onze studie blijkt dat globaal genomen 1 op 4 huishoudens (op beroepsactieve leeftijd) een *lagere werkintensiteit op huishoudniveau* (zie bijlage A voor de operationalisatie) heeft; dit aandeel vinden we zowel in het stedelijke gebied als daarbuiten (tabel 1). Enkel bij alleenwonenden treden er grote verschillen inzake een lagere werkintensiteit op naargelang het woongebied (31% in het stedelijke gebied versus 45% erbuiten). Alleenwonenden (op beroepsactieve leeftijd) blijken een bipolaire werkintensiteit te hebben: ofwel werken ze voltijds ofwel werken ze niet. Zij die in het stedelijke gebied wonen blijken vaker nog niet of niet meer te werken.

De uitgesproken verschillen in financiële armoede naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en activiteitsstatus zijn voor Vlaanderen reeds uitgebreid beschreven (De Boyser, 2006). Ook deze verschillen komen samen binnen een leefvormtype. Maar is armoede in Vlaanderen ruimtelijk geconcentreerd of eerder verspreid? En hoe? Kesteloot & Meys (2007) beschrijven naast de achterstelling in stedelijke gebieden, die doorsijpelt in de kleinere steden, ook de achterstelling op het platteland. De stedelijke probleemgebieden komen volgens hen goed overeen met de gebieden met hogere concentraties van personen van vreemde herkomst; de meer perifere probleemgebieden met landbouwgebied. Op het platteland worden naast de dynamische kernen ook stagnerende kernen onderscheiden (Devisch e.a., 2009). Inzake sommige armoede-indicatoren (zoals het aandeel GIB/IBO, RVV (rechthebbenden op verhoogde verzekeringstegemoetkoming), inkomen lager

dan 10.000 euro zie bijlage A) bevindt het platteland zich op hetzelfde niveau als de regionale steden of zelfs als de grootsteden (Guio & Carpentier, 2009). Uit onze studie blijkt dat het aandeel huishoudens met een *financieel armoederisico* in het stedelijke en het niet-stedelijke gebied globaal genomen niet veel verschilt (11% versus 14%) (tabel 1). Het verschil terzake naargelang het woongebied is echter wel veel groter onder alleenwonenden. In het stedelijke gebied kent 13% alleenwonenden een financieel armoederisico; in het niet-stedelijke gebied is dit zelfs 20%. Alleenstaande ouders kennen het meest frequent een financieel armoederisico; maar bij hen is het verschil tussen de 2 woongebieden geringer (17% en 20%). Twee-oudergezinnen kennen het minst frequent een financieel armoederisico (7%); ook bij hen maakt het woongebied niet veel uit. Alleenwonenden en paren zonder inwonende kinderen die buiten het stedelijke gebied wonen, evenals alleenstaande ouders ongeacht waar ze wonen, kennen een meer dan gemiddeld financieel armoederisico.

Wanneer de financiële toestand subjectief wordt ingeschat via het eigen oordeel treedt evenmin een groot verschil op naargelang het woongebied. Ongeveer 1 op 7 huishoudens zegt het *moelijk te hebben om financieel rond te komen* (tabel 1). Maar bij alleenstaande ouders loopt dit op tot bijna 1 op 3, ongeacht waar ze wonen. Dit 'subjectieve' aandeel ligt enkel bij alleenstaande ouders veel hoger dan het 'objectieve' aandeel (ongeveer 1 op 5). Het hierboven vastgestelde verschil inzake objectieve financiële armoede tussen de alleenwonenden uit het stedelijke en het niet-stedelijke woongebied vervalt als subjectief naar hun financiële situatie wordt gepeild. Veel meer alleenwonenden uit het stedelijke gebied hebben het subjectief gezien financieel moeilijk (21%) dan objectief gemeten (13%). Ook bij paren met inwonende kinderen en bij paren zonder inwonende kinderen verdwijnt een verschil naargelang het woongebied als naar hun subjectieve oordeel over de financiële situatie wordt gevraagd; ongeveer 1 op 10 zegt het moeilijk te hebben om financieel rond te komen.

Ons land is een land van huiseigenaars. In 2001 bezat 73% van de Vlaamse huishoudens hun woning in eigendom (Pickery, 2004; De Boyser, 2006). Binnen Vlaanderen zijn er echter grote verschillen inzake *bewonerstitel* tussen het stedelijke en niet-stedelijke gebied (Kesteloot & Meys, 2007; Vanneste e.a., 2007). Er zijn ook sterke sociaal-economische verschillen tussen eigenaars en huurders (Winters & De Decker, 2009). Het hoogste aandeel eigenaars van een woning (86%) vindt men bij paren met kinderen waarbij de kans op eigenaarschap stijgt naarmate er meer kinderen zijn. Het laagste aandeel eigenaars ligt bij alleenwonenden (54%) (De Decker & Laureys, 2006). Ook in onze studie stellen wij vast dat men in het stedelijke gebied veel vaker geen eigenaar van zijn woning is dan erbuiten (35% versus 21%) en dit geldt voor alle leefvormtypes (tabel 1). Bij de alleenwonenden en alleenstaande ouders uit het stedelijke gebied is bijna de helft geen

eigenaar van de woning. Bijna 9 op 10 paren (met of zonder inwonende kinderen) die buiten het stedelijke gebied wonen zijn eigenaar van hun woning.

Het grote aandeel huiseigenaars brengt een hoge kwaliteit van de woningen met zich mee. Bijna alle wooneenheden in Vlaanderen beschikken over een zeker basiscomfort. Toch waren er in 2001 in Vlaanderen 13% woningen in slechte tot zeer slechte staat (De Boyser, 2006, zie ook Vanneste e.a., 2007). In bepaalde streken en in bepaalde buurten is de staat van de woningen duidelijk slechter (Kesteloot & Meys, 2007). Wij stellen een *gebrek aan wooncomfort* vast bij 28% van de Vlaamse huishoudens (tabel 1). Zo een gebrek komt iets vaker voor in het stedelijke gebied dan erbuiten (resp. 30% en 25%). Een verschil naar woongebied geldt vooral bij twee-oudergezinnen (26% versus 17%). Bij éénoudergezinnen geldt daarentegen het omgekeerde: hun wooncomfort is beter als ze in het stedelijke gebied wonen (27% versus 34%).

Als men armoede meet aan de hand van het niet bezitten van duurzame goederen, dan is het aangewezen een onderscheid te maken tussen de dingen die men zich kan veroorloven - maar al dan niet bezit - en de dingen die men zich niet kan veroorloven (FOD Economie, 2008). Het bezitten van een vaste telefoon en een televisie is veralgemeend geworden; het bezitten van een wagen en een wasmachine is dat nog niet helemaal (zie ook Vanneste e.a., 2007). Op eenzelfde inkomensniveau zijn er in Vlaanderen in stedelijke buurten meer huishoudens zonder auto te vinden; men heeft er minder een auto nodig, zelfs als men zich die kan veroorloven (Kesteloot & Meys, 2007). Uit onze studie blijkt dat 6% van de Vlaamse huishoudens zich *geen wasmachine en/of auto kan veroorloven* (tabel 1). Dit aandeel ligt een stuk hoger bij de alleenwonenden en bij de alleenstaande ouders (10% à 16%). Maar steeds weer geldt dat wie in het stedelijke gebied woont zich dit vaker niet kan veroorloven (globaal 8% versus 4%).

Door de informatisering van de maatschappij is het beschikken over een computer, een internetconnectie of een mobiele telefoon een criterium van welvaart en welzijn geworden. In 2001 stelden Kesteloot & Meys (2007) binnen Vlaanderen nog een regionale variatie inzake internetaansluitingen vast. In de zones rond de steden – gekenmerkt door een hoger aandeel hoger opgeleiden – waren er meer aansluitingen dan in de meer perifere landelijke gebieden. In gebieden met een hoger aandeel ouderen waren er minder aansluitingen. Ook in 2008 scoort het platteland inzake internetgebruik nog 8% onder het gemiddelde (CEC, 2009). Wij stellen vast dat 9% van alle Vlaamse huishoudens zich in 2004 *geen toegang tot moderne ICT-apparatuur kon veroorloven* (tabel 1). Deze potentiële toegang differentieert niet sterk naargelang het woongebied (10% versus 8%), maar wel naargelang het leefvormtype. Eenoudergezinnen (18%) maar ook alleenwonenden (14%) kunnen zich minder toegang tot moderne ICT-apparatuur veroorloven.

Bij hun oordeel over hun woonomgeving³ scoren inwoners uit de grote steden steeds het meest negatief (Vanneste e.a., 2007). Wij stellen vast dat 20% van de Vlaamse huishoudens minstens 2 problemen in de woonbuurt signaleren (tabel 1). Wie in een stedelijk gebied woont, signaleert echter veel vaker (21%) problemen in de buurt dan wie elders woont (10%). Het leefvormtype speelt hierbij geen rol.

Vanuit een beleidsperspectief zijn de verschillen naargelang het woongebied en naargelang het leefvormtype bijzonder relevant, omdat het beleid moet afgestemd zijn op de omvang van de groepen of op de aard van de gebieden die sociaal-economisch zwakker scoren en/of problemen ervaren. Vanuit een meer wetenschappelijk oogpunt is het relevant om na te gaan of de verschillen tussen het stedelijke en het niet-stedelijke gebied significant zijn of aan toevalsfactoren te wijten zijn. We maken de vergelijkingen aan de hand van logistische regressies waarbij de kansverhouding of odds om sociaal-economisch zwakker versus niet-zwakker te scoren ($p/1-p$) voorop staat (Pickery, 2006). Bij de vergelijking naargelang het woongebied nemen we het stedelijke gebied als referentiecategorie. Bij de vergelijking van de leefvormtypes nemen we de paren met inwonende kinderen als referentiecategorie. Een goede maatstaf om de grootte van het effect van het woongebied, het leefvormtype en de leeftijd te schatten is de verhouding van deze kansverhoudingen of de odds ratio. Die geeft aan in welke mate de kansverhouding sociaal-economisch zwakker/niet-zwakker groter of kleiner is bij personen uit een niet-stedelijk gebied in vergelijking met diezelfde kansverhouding bij personen uit een stedelijk gebied, die we als referentiecategorie gebruiken (tabel 2).

We gaan eerst na hoe groot de sociaal-economische verschillen naargelang het woongebied zijn en toetsen of ze significant zijn (model 1). Een aantal sociaal-economische kenmerken hangt echter systematisch samen met de leeftijd. Het opleidingsniveau is daar een mooi voorbeeld van: in de oudste leeftijdsgroepen treffen we meer lager opgeleiden aan. Daarom moeten we in rekening brengen dat de leefvormtypes onderling van elkaar verschillen inzake hun leeftijdsprofiel (zie tabel in bijlage A). Alleenwonenden behoren zowel tot de jongere als tot de oudere leeftijdscategorie. Twee op 3 alleenstaande ouders uit de SILC-survey zijn jonger dan 50 jaar. Meer dan de helft van de paren zonder inwonende kinderen is ouder dan 50 jaar. Ongeveer 3 op 4 paren met inwonende kinderen zijn jonger dan 50 jaar. Bij de vergelijking van het sociaal-economische profiel van de leefvormtypes controleren we voor leeftijdsverschillen (model 2). Daar bepaalde leefvormtypes vaker voorkomen in het stedelijke gebied en andere er minder voorkomen gaan we tenslotte na of de verschillen naargelang het woongebied standhouden, verdwijnen

---

³ In termen van uitzicht, netheid, kwaliteit lucht, lawaai, groenvoorziening.

of vergroten als we tevens controleren voor de samenstelling naar leefvormtype in de 2 woongebieden (model 3). Met andere woorden, stel dat de onderscheiden leefvormtypes even vaak voorkomen in het stedelijke gebied als erbuiten en stel dat ze een analoog leeftijdsprofiel hebben, zouden er dan nog sociaal-economische verschillen zijn tussen de inwoners van het stedelijke en het niet-stedelijke Vlaanderen?

Indien we de 2 *woongebieden* vergelijken (model 1) stellen we significante verschillen vast inzake aspecten van de huisvesting zoals de bewonerstitel, het comfort van de woning, de materiële welstand en de buurtproblemen. Deze indicatoren scoren allen slechter in de steden. Het effect van het woongebied is het grootst inzake buurtproblemen (odds ratio 0,44). Het effect is ook aanzienlijk inzake bewonerstitel en inzake materiële welstand (odds ratio 0,50); het is iets geringer inzake het comfort van de woning (0,79). Opleidingsniveau, werkintensiteit van het huishouden, objectieve en subjectieve financiële armoede en ICT-toegang verschillen niet significant naargelang het woongebied.

Vergelijkingen naargelang het *leefvormtype* (gecontroleerd voor leeftijdsverschillen) plaatsen vooral de samenwonende paren (met of zonder inwonende kinderen) tegenover de niet-paren (alleenwonenden en eenoudergezinnen) (model 2). Niet-paren hebben doorgaans meer kans om sociaal-economisch zwakker te scoren dan paren. Onder de samenwonende paren hebben de paren zonder inwonende kinderen doorgaans iets meer kans om sociaal-economisch zwakker te scoren dan deze met inwonende kinderen. Paren zonder kinderen hebben meer kans om als paar (op beroepsactieve leeftijd) minder beroepsactief te zijn, om een objectief financieel armoederisico te lopen, om vaker geen eigenaar te zijn, om minder wooncomfort te hebben en om zich minder ICT-toegang te kunnen veroorloven. Enkel inzake opleidingsniveau, hun oordeel over hun financiële situatie, hun materiële welstand en hun buurtproblemen verschillen de paren met en zonder kinderen niet systematisch van elkaar. Huishoudens waar niet wordt samengewoond met een partner hebben meer kans om sociaal-economisch zwakker te scoren dan huishoudens waar wel wordt samengewoond met een partner; dit is zeker zo als er bovendien inwonende kinderen zijn (eenoudergezinnen). Alleenwonenden en alleenstaande ouders hebben veel meer kans op een lager opleidingsniveau, op een lagere werkintensiteit en op een groter objectief en subjectief financieel armoederisico. Ze hebben ook veel meer kans om geen eigenaar te zijn, om slechter gehuisvest te zijn, om meer buurtproblemen te ervaren, om minder materiële welstand te hebben en om zich minder ICT-toegang te kunnen veroorloven. De kansverhoudingen voor de alleenwonenden en deze voor de alleenstaande ouders zijn soms analoog (materiële welstand, ICT-toegang, buurtproblemen). Soms zijn ze veel groter voor de alleenwonenden: ze hebben meer kans om geen eigenaar te zijn. Soms zijn ze veel groter voor de alleenstaande ouders: eenoudergezinnen hebben meer kans om een lager opleidingsniveau te hebben en om financieel moeilijk rond te komen.

Tabel 2. Zwakker sociaal-economisch profiel naargelang het woongebied, gecontroleerd voor leefvormtype en leeftijd, Vlaams Gewest, 2004 (odds ratio's).

	Lager opleidingsniveau			Lagere werkintensiteit			Financiële armoede		
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3
<i>Woongebied</i> (ref.=Stedelijk) Niet-stedelijk	1,25		1,40*	0,95		1,03	1,25		1,31*
<i>Leeftijd</i> (ref.=50-64 jaar) < 50 jaar		0,26***	0,26***		0,13***	0,13***		0,78	0,79
> 64 jaar		3,80***	3,82***		--	--		1,87***	1,87***
<i>Gezinstype</i> (ref.=paar met kinderen) Paar zonder kinderen		0,93	0,96		2,13***	2,13***		1,48*	1,52*
Alleenwonend		2,57***	2,66***		3,95***	3,97***		1,79**	1,84**
Eenoudergezin		3,92***	4,15***		6,24***	6,66***		2,66***	2,78***
	Financieel moeilijk rondkomen			Geen eigenaar			Geringer wooncomfort		
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3
<i>Woongebied</i> (ref.=Stedelijk) Niet-stedelijk	0,85		0,92	0,50***		0,53***	0,79***		0,82**
<i>Leeftijd</i> (ref.=50-64 jaar) < 50 jaar		0,99	0,99		1,78***	1,70***		1,43**	1,43**
> 64 jaar		0,94	0,94		0,72*	0,72*		1,52**	1,53**
<i>Gezinstype</i> (ref.=paar met kinderen) Paar zonder kinderen		0,93	0,93		2,08***	2,00***		1,34*	1,32*
Alleenwonend		2,46***	2,43***		6,36***	6,08***		2,14***	2,09***
Eenoudergezin		4,32***	4,26***		4,72***	4,36***		1,54**	1,49**
	Geringere materiële welstand			Minder ICT-toegang			Meer buurtproblemen		
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3
<i>Woongebied</i> (ref.=Stedelijk) Niet-stedelijk	0,50***		0,56**	0,81		0,94	0,44***		0,46***
<i>Leeftijd</i> (ref.=50-64 jaar) < 50 jaar		1,45	1,41		1,50*	1,49*		1,05	0,99
> 64 jaar		0,78	0,79		0,85	0,85		0,62**	0,62**
<i>Gezinstype</i> (ref.=paar met kinderen) Paar zonder kinderen		1,20	1,14		1,59*	1,59*		1,21	1,15
Alleenwonend		6,45***	6,02***		3,45***	3,42***		1,34*	1,23
Eenoudergezin		6,95***	6,38***		4,00***	3,96***		1,46	1,29

* p<0,05 ** p<0,01 ***p<0,001

Bron: SVR-bewerking van SILC 2004 – coëfficiënten van gewogen data; significanties van niet-gewogen data.

De vastgestelde significante verschillen tussen de 2 woongebieden (model 1) handhaven zich als er wordt gecontroleerd voor *verschillen inzake leeftijd en leefvormtype* (model 3). Inzake het opleidingsniveau en de financiële armoede wordt het verschil nu significant. Buiten het stedelijke gebied treft men hoe dan ook vaker huishoudens met een lager opleidingsniveau (odds ratio 1,40) en met financiële armoede aan (odds ratio 1,31). Een duidelijke scheidingslijn tussen de 2 woongebieden handhaaft zich als het om de bewonerstitel (odds ratio 0,50), de materiële welstand (odds ratio 0,56) en de buurtproblemen (odds ratio 0,46) gaat. Het verschil inzake de kwaliteit van de huisvesting (odds ratio 0,82) is geringer.

De objectieve en subjectieve financiële armoede trekt geen breuklijn tussen het stedelijke en het niet-stedelijke gebied. Indien men rekening houdt met het soort leefvormen in beide gebieden dan is er wel meer objectieve financiële armoede in het niet-stedelijke gebied. De huisvestingssituatie is dus slechter in de steden dan in het niet-stedelijke gebied, ook als rekening wordt gehouden met de verschillen inzake leeftijd en leefvormen. De werkintensiteit op huishoudniveau verschilt niet tussen de 2 gebieden. Ook de potentiële ICT-toegang trekt geen strakke breuklijn tussen het stedelijke en niet-stedelijke Vlaanderen.

Samengevat: Mensen uit eenzelfde leefvormtype en van eenzelfde leeftijd zijn subjectief gezien financieel niet armer als ze in de steden wonen. Objectief gezien zijn ze zelfs iets minder arm. Leeft men in eenzelfde leefvorm en heeft men eenzelfde leeftijd, maar woont men in een stad dan kan men zich vaker geen auto en/of wasmachine veroorloven, maar kan men zich even vaak ICT-toegang veroorloven. Leeft men in eenzelfde leefvormtype en heeft men een vergelijkbare leeftijd, dan is men in een stad wel minder vaak eigenaar van de woning. Wellicht daarmee samenhangend is de kwaliteit van de woning er dan ook iets geringer. Centrumsteden zorgen ook vaker voor problemen in de buurt.

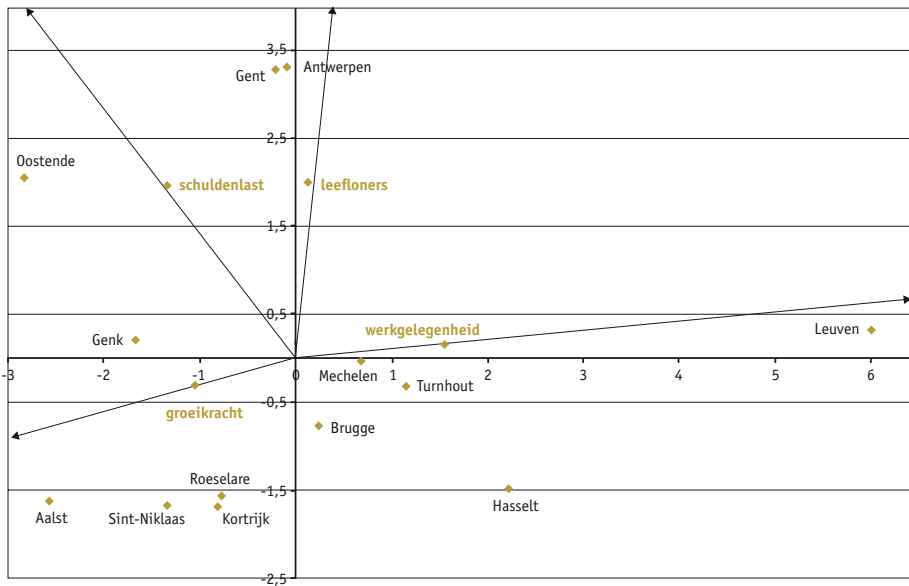
4. Sociaal-economisch en sociaal-demografisch profiel van de centrumsteden

Nu we het (centrum)stedelijke gebied hebben vergeleken met de rest van Vlaanderen, kunnen we beter de 13 centrumsteden onderling vergelijken. We schetsen vooreerst een aantal sociaal-economische en sociaal-demografische verschillen en gelijkenissen tussen de 13 centrumsteden aan de hand van gegevens uit administratieve databanken. In VRIND (diverse jaargangen) en in de Stadsmonitor (Bral e.a., 2009a) worden tal van sociaal-economische kenmerken van de 13 centrumsteden gepubliceerd. Op basis van een

selectie van 14 sociaal-economische kenmerken⁴ kunnen deze 13 steden aan de hand van een principaal componentenanalyse ten opzichte van elkaar worden gepositioneerd op de twee belangrijkste componenten (figuur 4) (4 indicatoren zijn weergegeven).

Figuur 4. Sociaal-economische positionering van de 13 centrumsteden, 2005-06.

Bron: VRIND.

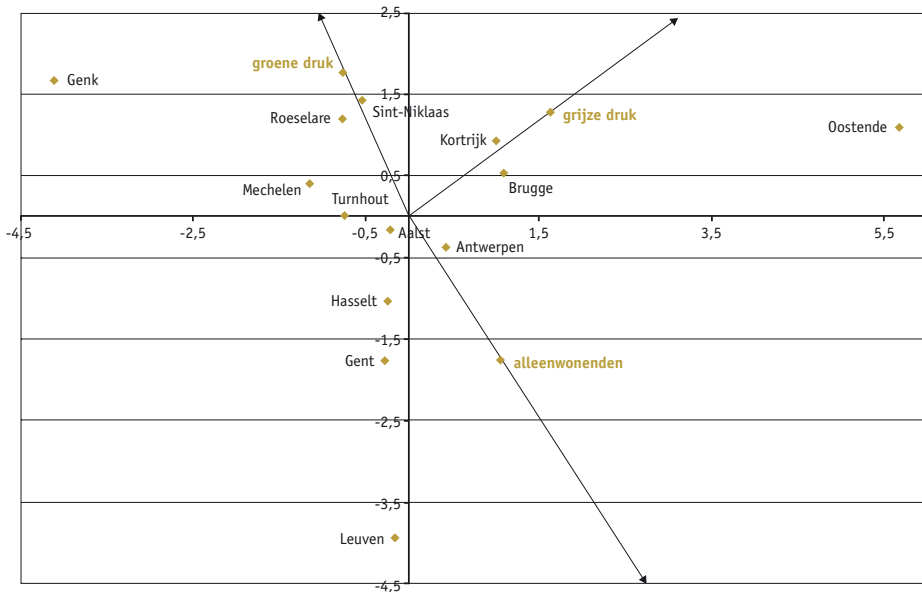
Antwerpen en Gent nemen een aparte positie in; ze combineren een hogere economische concentratie met een hoger aandeel leefloners. Leuven neemt een eigen positie in o.m. omdat een hogere economische concentratie er gecombineerd wordt met een veel lager aandeel leefloners. We verwijzen naar Kesteloot en Meys (2007) die aan de hand van indicatoren⁵ uit 2001 11 types van sociaal-economische achterstelling op buurtniveau onderscheiden. Ze stelden zware achterstelling vast in Antwerpse en Gentse buurten en achtergestelde arbeidersbuurten in Genk.

⁴ Economische groei­kracht, economische concentratie, werkgelegenheidsgraad, langdurige werkloosheidsgraad, laat geschoolde werkloosheidsgraad, aandeel aangiften met inkomen, gemiddeld inkomen per aangifte, mediaan inkomen, aantal leefloners per 1.000 inwoners, fiscale inkomen beneden kritische grens, voorkeursregeling in ziekteverzekering, overmatige schuldenlast

⁵ Het aandeel eenpersoonshuishoudens, arbeiders, werkzoekenden en personen van Turkse en Marokkaanse herkomst.

Tussen de 13 centrumsteden zijn er ook sociaal-demografische verschillen. Dit blijkt uit de resultaten van een principaal componentenanalyse (figuur 5) (3 indicatoren zijn weergegeven).

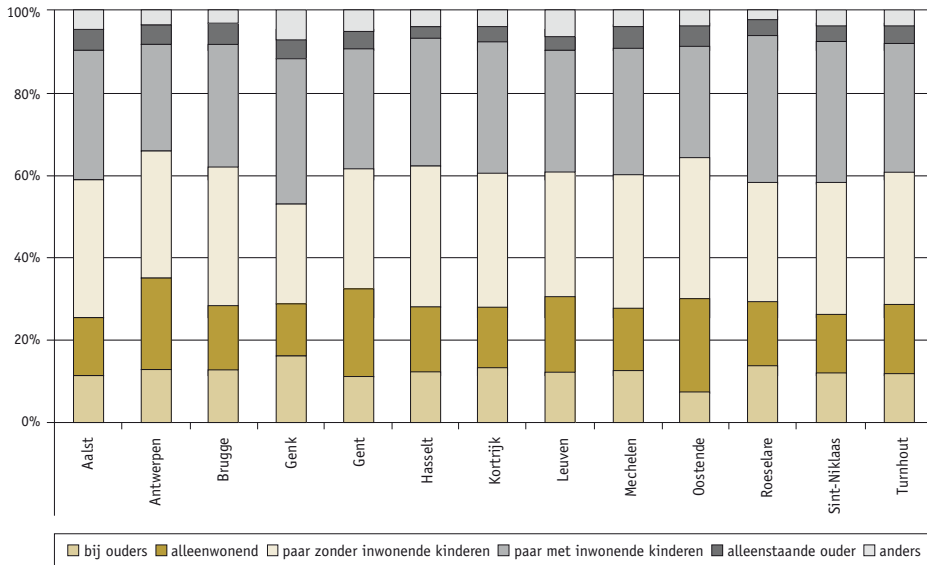
Figuur 5. Sociaal-demografische positionering van de 13 centrumsteden, 2007.

Bron: VRIND.

Oostende, Genk en Leuven nemen aparte posities in. Aan de ene kant staat de bevolking in Oostende die zeer weinig kinderen en zeer veel ouderen omvat en zeer veel alleenwonenden kent. Aan de andere kant staat de bevolking van Genk met zeer veel kinderen en zeer weinig ouderen en bijzonder weinig alleenwonenden. De Leuvense bevolking combineert zeer weinig kinderen met zeer weinig ouderen en telt bijzonder veel alleenwonenden. Lodewijckx (zie bijdrage elders in dit boek) positioneert de 13 centrumsteden aan de hand van hun leefvormtypes in 2007 op basis van Rijksregistergegevens. Figuur 6 geeft een verdeling van de leefvormtypes in de 13 centrumsteden op basis van de survey Stadsmonitor 2008.⁶ Een aantal kenmerken van deze survey staan in bijlage B.

⁶ Een vergelijking met de verdeling op basis van het Rijksregister vormt de basis van een meting van de representativiteit van de steekproef van de survey Stadsmonitor naargelang het leefvormtype, maar dit ligt buiten het bereik van dit hoofdstuk.

Figuur 6. Leefvormtypes per centrumstad, Vlaams Gewest, 2008 (in %).

Bron: Survey Stadsmonitor 2008: SVR-bewerking - gewogen percentages.

Oostende onderscheidt zich niet alleen door een hoger aandeel alleenwonenden, maar ook door een lager aandeel paren met inwonende kinderen en daarbij aansluitend een lager aandeel jongeren dat bij de ouders inwoont. Het spiegelbeeld treffen we aan in Genk met een hoger aandeel gezinnen met kinderen (paren met kinderen en jongeren die bij de ouders inwonen) en een lager aandeel alleenwonenden.

Antwerpen en Gent, maar ook Leuven onderscheiden zich sociaal-economisch van de andere centrumsteden. Oostende, Genk en Leuven onderscheiden zich sociaal-demografisch van de andere centrumsteden door hun specifieke samenstelling van een jonger en ouder segment in de bevolking. Deze verschillen vertalen zich vooral in een variatie van het aandeel alleenwonenden en van het aandeel twee-oudergezinnen.

5. Sociaal-economisch profiel van leefvormtypes in de 13 centrumsteden

Zijn er centrumsteden die een hoger aandeel huishoudens met een zwakker sociaal-economisch profiel hebben? En zo ja, blijven deze verschillen bestaan als we controleren voor

de uiteenlopende samenstelling van de onderscheiden centrumsteden naar leefvormtype.

Voor een meer gedifferentieerd sociaal-economisch profiel van leefvormtypes in de centrumsteden selecteren we in de survey Stadsmonitor 2008 een aantal kenmerken die wijzen op een zwakker sociaal-economisch profiel van het huishouden waartoe een respondent behoort. Het gaat om een lager opleidingsniveau, een lager gestandaardiseerd huishoudinkomen, huurder van de woning zijn, betalingsproblemen hebben met de huishuur en inzake de gezondheidszorg, in geen nette buurt wonen (zie bijlage B voor de operationalisaties). De variatie van het aandeel respondenten uit huishoudens met een zwakker sociaal-economisch profiel naargelang de centrumstad is soms nogal groot (tabel 3).

Tabel 3. Aandeel personen uit een huishouden met een zwakker sociaal-economisch profiel per centrumstad, Vlaams Gewest, 2008.

	Lager opleidingsniveau	Lager gezinsinkomen	Huurder	Betalingsproblemen		Geen nette buurt
				Huishuur	Gezondheidszorg	
Aalst	36	20	22	15	10	33
Antwerpen	35	25	35	12	16	29
Brugge	30	19	23	8	8	18
Genk	39	25	19	12	12	14
Gent	32	20	37	10	12	30
Hasselt	31	15	21	8	9	14
Kortrijk	36	18	18	8	9	24
Leuven	22	15	30	8	8	19
Mechelen	35	20	26	10	11	27
Oostende	41	26	36	12	12	22
Roeselaere	37	19	19	9	11	19
Sint-Niklaas	40	20	24	10	12	28
Turnhout	38	19	28	13	10	34
<i>Totaal</i>	<i>34</i>	<i>21</i>	<i>29</i>	<i>10</i>	<i>12</i>	<i>26</i>

Bron: Survey Stadsmonitor 2008: SVR-bewerking - gewogen percentages.

In Oostende, Genk en Sint-Niklaas vinden we hogere aandelen (rond de 40%) personen met een *lager opleidingsniveau*. De leeftijdsopbouw en/of de samenstelling naar land van herkomst van de bevolking kan hier een rol in spelen. Het beschikbare opleidings-

potentieel heeft gevolgen voor de arbeidsmarktparticipatie en weerspiegelt zich in het hogere aandeel laaggeschoolde werklozen in deze 3 steden (Bral e.a., 2009b). Leuven onderscheidt zich van de andere centrumsteden door het hogere opleidingsniveau van de inwoners. Antwerpen en Oostende, maar ook Genk, hebben een hoger aandeel (personen uit) huishoudens met een *lager gestandaardiseerd huishoudinkomen* (25 à 26%). Fiscale gegevens zoals het mediaaninkomen bevestigen de minder gunstige positie van deze 3 steden. Hasselt en Leuven hebben beide een geringer aandeel huishoudens met een lager gestandaardiseerd huishoudinkomen (15%); maar verschillen sterk van elkaar inzake het opleidingsniveau en de bewonerstitel van de huishoudens. Tabel 3 laat zien dat er ongeveer 1 op 3 huishoudens huurder zijn van hun woning in Antwerpen, Gent en Oostende; doch slechts ongeveer 1 op 5 in Genk, Kortrijk en Roeselaere. Hoewel Aalst relatief weinig huurders heeft (22% tegenover gemiddeld 29%), signaleren 15% van deze huurders *betalingsproblemen met hun huishuur*, dit is 5 procentpunten meer dan het gemiddelde. Eén op 6 Antwerpse huishoudens signaleert *betalingsproblemen bij de zorg voor de gezondheid*; dit is hoger dan in de andere centrumsteden. Bijna 1 op 3 huishoudens in Aalst en in Turnhout vindt hun *buurt niet netjes*. In Genk en Hasselt is dit maar 1 op 7 huishoudens.

Tabel 4. Aandeel personen uit een huishouden met een zwakker sociaal-economisch profiel per leefvormtype, 2008.

	Lager opleidingsniveau	Lager gezinsinkomen	Huurder	Betalingsproblemen		Geen nette buurt
				Huishuur	Gezondheidszorg	
Alleenwonende	39	30	50	10	17	26
Alleenstaande ouder	36	44	49	13	29	26
Paar zonder inwonende kinderen	39	15	27	5	9	29
Paar met inwonende kinderen	23	22	18	18	11	24

Bron: Survey Stadsmonitor 2008: SVR-bewerking - gewogen percentages.

Een zwakker sociaal-economisch profiel is eigen aan bepaalde leefvormtypes. De cijfers uit tabel 4 op basis van de survey Stadsmonitor bevestigen de zwakkere sociaal-economische positie van de alleenwonenden en van de alleenstaande ouders. We merken het hogere

aandeel alleenstaande ouders met een laag gezinsinkomen op, alsook het hogere aandeel alleenwonenden dat huurder van de woning is. Opvallend is het hogere aandeel paren met inwonende kinderen dat huurder is en de huishuur niet altijd kan betalen. Meer dan de anderen geven paren zonder inwonende kinderen aan dat ze hun buurt niet netjes vinden.

Aangezien de kansarmoede groter is bij bepaalde leefvormtypes en aangezien bepaalde leefvormtypes vaker voorkomen in bepaalde centrumsteden, kan bij de resultaten uit tabel 3 de vraag worden gesteld of deze sociaal-economische verschillen tussen de centrumsteden blijven bestaan als we controleren voor de verschillen inzake leefvormtype en leeftijdsopbouw tussen de centrumsteden. We geven een antwoord in tabel 5 door per sociaal-economisch kenmerk de 13 centrumsteden te vergelijken aan de hand van een logistische regressie. We nemen hierbij Mechelen als referentiestad omdat het profiel van Mechelen – net als dat van Brugge – het dichtst aansluit bij het gemiddelde profiel van de 13 centrumsteden samen.

Tabel 5. Zwakker sociaal-economisch profiel per centrumstad, gecontroleerd voor leefvormtype en leeftijd, 2008 (odds ratio's).

	Lager opleidingsniveau	Lager gezinsinkomen	Huurder	Betalingsproblemen		Geen nette buurt
				Huishuur	Gezondheidszorg	
Aalst	1,01	0,98	0,83	1,75	0,91	1,31 *
Antwerpen	0,97	1,30	1,44	1,25	1,56 *	1,15
Brugge	0,72 *	0,91	0,87	0,83	0,79	0,60 ***
Genk	1,20 *	1,25	0,72	1,12	1,08	0,45 ***
Gent	0,90	0,96	1,56 ***	0,99	1,09	1,19
Hasselt	0,81	0,72 *	0,79	0,95	0,90	0,43 ***
Kortrijk	1,01	0,88	0,65 **	0,82	0,89	0,86
Leuven	0,53 ***	0,70 *	1,12	0,66	0,70 *	0,66 ***
Mechelen	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Oostende	1,14	1,23	1,59 ***	1,62	1,18	0,76 *
Roeselaere	1,07	0,94	0,68 *	1,00	1,05	0,65 **
Sint-Niklaas	1,22 *	0,99	0,95	1,02	1,14	1,05
Turnhout	1,14	0,94	1,13	1,38	0,93	1,38 **

* p<0,05 ** p<0,01 ***p<0,001

Bron: Survey Stadsmonitor 2008: SVR-bewerking - odds ratio's uit gewogen analyses en significantieniveaus uit ongewogen analyses.

Zelfs als men rekening houdt met de leeftijdsopbouw van de bevolking en de samenstelling naar leefvormtypes eigen aan elke centrumstad, dan is de kans op een huishouden met een *lager opleidingsniveau* hoe dan ook beduidend hoger in Genk en Sint-Niklaas. Het eerder vastgestelde hogere aandeel lager opgeleiden in Oostende en Sint-Niklaas kan worden verklaard door de leeftijdsstructuur en/of de samenstelling naar leefvormtype eigen aan de stad; na controle is het verschil niet significant. De kans op een huishouden met een lager opleidingsniveau is hoe dan ook beduidend geringer in Leuven, maar ook in Brugge. Als men rekening houdt met leeftijdsopbouw en de samenstelling inzake leefvormtype hebben enkel Leuven en Hasselt minder kans op huishoudens met een *lager gestandaardiseerd huishoudinkomen*. In Antwerpen, Oostende en Genk hangt de extreme positie (zoals vastgesteld in tabel 3) samen met de samenstelling van de bevolking. Na controle verschillen deze steden niet meer significant van de referentiestad. Hun hoger financieel armoedeniveau wordt verklaard door hun groter aandeel alleenwonenden en alleenstaande ouders en/of door de andere leeftijdsopbouw van hun bevolking. De hogere aandelen *huurders* in Gent en Oostende (zoals vastgesteld in tabel 3) zetten zich na controle door in een significant effect. Antwerpen onderscheidt zich niet meer significant. Kortrijk en Roeselaere blijven zich in negatieve zin significant onderscheiden. Na controle verschillen de centrumsteden onderling niet significant, ook Aalst niet, inzake het aandeel *huurders met betalingsproblemen*. Antwerpen blijft zich, na controle, positief onderscheiden en Leuven negatief als het gaat om huishoudens met *betalingsproblemen inzake de gezondheidszorg*. Aalst en Turnhout blijven zich van de andere centrumsteden onderscheiden doordat er meer inwoners vinden dat ze in *een niet nette buurt* wonen. Gent en Antwerpen onderscheiden zich na deze controle niet meer van de referentiestad. Genk en Hasselt, maar ook Leuven, Roeselaere en Brugge blijven zich onderscheiden door hun nettere buurten.

Samenvattend kunnen we stellen dat het opleidingsniveau varieert met het leefvormtype, maar dat het hoe dan ook hoger is in Leuven en in Brugge. Financiële armoede komt minder voor in Leuven en Hasselt. Armoede uitgedrukt in termen van problemen om de gezondheidszorg te betalen is eigen aan alleenstaande ouders en aan alleenwonenden, maar bovenal eigen aan Antwerpen. De bewonerstitel varieert naargelang het leefvormtype en de leeftijd. Maar bovenop deze variatie blijven Gent en Oostende meer huurders hebben en blijven Kortrijk en Roeselaere er minder hebben. Meer dan de anderen vinden paren zonder inwonende kinderen hun buurt niet netjes. Maar ongeacht het leefvormtype en de leeftijd is die klacht er vooral in Aalst en in Turnhout.

We sluiten af met een analyse per centrumstad van de kans op *financiële armoede* naargelang het leefvormtype, gecontroleerd voor leeftijd (tabel 6). Vooral in Antwerpen, Gent en Oostende, wonen meer alleenstaande ouders (Geurts, 2006, zie ook Lodewijckx in dit

boek). Geurts (2006) stelde voor 2002 vast dat precies in die drie steden de werkzaamheidsgraad van alleenstaande moeders (van 18-45 jaar) geringer is dan hun gemiddelde werkzaamheidsgraad in Vlaanderen. Maar ook in Mechelen, Turnhout en Genk lag de werkzaamheidsgraad van deze vrouwen een stuk lager dan het Vlaamse gemiddelde van alleenstaande moeders. Hun werkzaamheidsgraad heeft uiteraard implicaties voor hun huishoudinkomen. Volgens de gegevens van de Stadsmonitor survey is globaal genomen in 2008 bij *éénoudergezinnen* (alleenstaande vaders én moeders, van alle leeftijden) de kansverhouding om een financieel armoederisico te lopen 3x groter dan bij twee-oudergezinnen (odds ratio 2.96). Deze kansverhouding is groot in alle centrumsteden, maar ze is nog groter (odds ratio's tussen 4 en 5) in Aalst, Brugge en Kortrijk. In deze steden wijkt de financiële situatie van de éénoudergezinnen nog meer af van die van de twee-oudergezinnen. Deze kansverhouding is uiteraard afhankelijk van het niveau van welstand van de twee-oudergezinnen in deze steden. In Brugge en Kortrijk zijn twee-oudergezinnen relatief meer welvarend (slechts 15-16% kent financiële armoede) dan in de 13 centrumsteden samen (22%). Enkel in Genk hebben éénoudergezinnen niet significant meer kans om arm te zijn dan twee-oudergezinnen. Maar in Genk is niet enkel het globale financiële armoederisico (25%), maar ook dat van de twee-oudergezinnen (31%) relatief hoger.

Alleenwonenden hebben in Vlaanderen doorgaans ook een hoger financieel armoederisico dan twee-oudergezinnen (Vranken e.a., 2006), maar dit verschil verkleint als we controleren voor leeftijdsverschillen tussen die 2 leefvormtypes (Corijn, 2008). Ook binnen de centrumsteden stellen we vast dat het financiële armoederisico van alleenwonenden (slechts) iets (doch significant) groter is dan dat van twee-oudergezinnen als we controleren voor leeftijd (odds ratio 1,19). Doch in Sint-Niklaas wijken alleenwonenden sterker af van de twee-oudergezinnen (odds ratio 3,34) dan in de andere centrumsteden; ook in Oostende en Turnhout is die kansverhouding significant groter (odds ratio resp. 1,89 en 1,39). Waar in Sint-Niklaas 1 op 5 huishoudens een financieel armoederisico kent (zie tabel 3), is dit bij de alleenwonenden in die stad 2 op 5.

Het financiële armoederisico van paren op beroepsactieve leeftijd zonder inwonende kinderen verschilt in ons land doorgaans niet zo sterk van dat van hun leeftijdsgenoten met één of twee afhankelijke kinderen (FOD Economie, 2006; Vranken e.a., 2006). In Vlaanderen hebben *paren zonder inwonende kinderen* (zowel op beroepsactieve leeftijd als op alle leeftijden), na controle voor leeftijd en opleidingsniveau, een iets hoger financieel armoederisico dan paren met inwonende kinderen (Corijn, 2008). Binnen de centrumsteden liggen deze verhoudingen anders. In de centrumsteden, en vooral in Antwerpen, Gent en Oostende, wonen minder paren met inwonende kinderen dan in de rest van Vlaanderen. Paren met inwonende kinderen die er wonen stellen het financieel minder goed dan paren zonder kinderen die er wonen. In de centrumsteden hebben paren met inwonende

kinderen dubbel zoveel kans (odds ratio 1/0,45=2,22) om een financieel armoederisico te lopen dan paren zonder kinderen. In Hasselt, Kortrijk, Roeselaere en Sint-Niklaas daarentegen treedt geen significant verschil voor deze twee gezinstypes naar voor. Vooral in Genk stellen paren zonder kinderen het financieel duidelijk beter dan paren met kinderen (odds ratio 1/0,20=5; 11% versus 32% met financieel armoederisico).

De kans op armoede bij *thuiswonenden* verschilt doorgaans niet significant van paren met kinderen; het gaat uiteraard om hetzelfde leefvormtype. We gaan niet dieper in op de resultaten voor deze leefvorm omdat het huishoudinkomen door het inwonende kind werd opgegeven.

Tabel 6. Laag gestandaardiseerd huishoudinkomen naargelang leefvormtype, per centrumstad, gecontroleerd voor leeftijd, 2008 (odds ratio's).

	Bij de ouders inwonend	Alleen- wonend	Eenouder- gezin	Paar zonder kinderen	Paar met kinderen
Aalst	0,59	1,11	4,22 ***	0,33 **	1,00
Antwerpen	0,37 ***	0,92	2,08 ***	0,37 ***	1,00
Brugge	1,05	1,00	4,09 ***	0,46 **	1,00
Genk	0,56	0,69	1,98	0,20 ***	1,00
Gent	0,38	1,13	3,70 ***	0,45 **	1,00
Hasselt	1,00	1,47	3,55 *	0,58	1,00
Kortrijk	0,93	1,53	4,92 **	0,64	1,00
Leuven	0,44	1,13	2,35 *	0,32 **	1,00
Mechelen	0,49	1,32	2,96 **	0,37 **	1,00
Oostende	0,31	1,89 *	3,04 **	0,58 *	1,00
Roeselaere	0,34	1,56	2,97 *	0,73	1,00
Sint-Niklaas	0,95	3,34 ***	3,46 *	1,18	1,00
Turnhout	0,19 **	1,39 **	3,12 ***	0,52 ***	1,00
<i>Totaal</i>	<i>0,49 ***</i>	<i>1,19 **</i>	<i>2,96 ***</i>	<i>0,45 ***</i>	<i>1,00</i>

* p<0,05 ** p<0,01 ***p<0,001

Bron: Survey Stadsmonitor 2008: SVR-bewerking - odds ratio's uit gewogen analyses en significantieniveaus uit ongewogen analyses.

Antwerpen, Oostende en Genk kennen volgens de survey Stadsmonitor 2008 de hoogste aandelen huishoudens met een financieel armoederisico. Daar het grotere financiële

armoederisico in deze steden vervalt zodra men controleert voor de samenstelling van de bevolking, is het duidelijk dat het hoge aandeel wordt gecreëerd door de specifieke leefvorm- en leeftijdssamenstelling van deze bevolking. De kansverhoudingen voor de leefvormtypes liggen in deze 3 steden analoog als in de 13 centrumsteden samen. Enkel in Genk kennen paren zonder inwonende kinderen een veel geringer financieel armoederisico (11%) dan de overige leefvormtypes. Enkel in Oostende hebben alleenwonenden beduidend meer kans op armoede (39%). Ook in Sint-Niklaas zijn alleenwonenden vaker arm (39%), hoewel het globale percentage voor de stad het gemiddelde benadert. Leuven en Hasselt kennen de laagste aandelen huishoudens met een financieel armoederisico. Deze 2 steden handhaven hun aparte positie na controle voor de samenstelling van de bevolking. De verschillen tussen de leefvormtypes zijn er analoog aan de globale verschillen. Enkel in Hasselt verschilt de kans op financiële armoede niet tussen paren met en paren zonder inwonende kinderen (ongeveer 13%).

6. Samenvatting en aandachtspunten voor het beleid

De vraag of in Vlaanderen het sociaal-economische welzijn samenhangt met de plaats waar men woont, hebben we in deze bijdrage beantwoord aan de hand van 2 vragen: 'Is er meer armoede in de centrumsteden dan erbuiten? En in welke centrumsteden is er meer armoede?' en 'Is de huisvesting minder goed in de centrumsteden dan erbuiten? En in welke centrumsteden vooral?'

Hoewel stedelijke en niet-stedelijke woongebieden evenals centrumsteden zelf variëren bijvoorbeeld inzake hun aandeel personen of huishoudens met lage inkomens, heeft *financiële armoede* minder systematisch te maken met het woongebied of de stad waar men woont. Er is niet systematisch meer armoede in de centrumsteden dan erbuiten, ook al controleert men voor verschillen inzake leefvormtypes en leeftijdsopbouw van de bevolking. Binnen de centrumsteden onderscheiden Leuven en Hasselt zich door geringere armoede, ook na controle voor de bevolkingsopbouw. Kesteloot en Meys (2007) wezen er op dat armoedever verschillen eerder samenhangen met de buurt waar men woont, zowel de buurt in de centrumstad als de buurt in de rest van Vlaanderen. Financiële armoede hangt zeer nauw samen met het leefvormtype waartoe men behoort: vooral alleenwonenden en alleenstaande ouders kennen meer armoede dan paren met of zonder inwonende kinderen, zelfs al zijn ze van vergelijkbare leeftijd (Geurts, 2006; Corijn, 2008). In de centrumsteden en vooral in Antwerpen en Gent wonen meer *alleenwonenden* dan erbuiten. Het is echter vooral onder alleenwonenden die buiten de centrumsteden wonen dat er significant meer armoede is. Binnen de centrumsteden kennen vooral Antwerpen en Oostende,

maar ook Genk, hogere aandelen arme huishoudens, maar dit komt door de leeftijds- en leefvormtype-samenstelling van hun bevolking. Binnen de centrumsteden kennen vooral Oostende en Sint-Niklaas een hoger aandeel arme alleenwonenden. In Oostende wordt dit deels verklaard door de leeftijdsopbouw van de bevolking; in Sint-Niklaas niet. In de centrumsteden, en vooral in Antwerpen en Gent, wonen meer *alleenstaande ouders* dan erbuiten. Er wonen echter iets meer arme alleenstaande ouders buiten de centrumsteden dan in de centrumsteden. Binnen de centrumsteden kennen Aalst, Brugge, Genk, Gent, Kortrijk, Mechelen en Oostende een hoger aandeel arme alleenstaande ouders. Maar in Genk, Mechelen en Oostende komt dit vooral door de leeftijdsopbouw van de bevolking. In Aalst, Brugge, Gent en Kortrijk zijn er hoe dan ook meer arme alleenstaande ouders.

Armoede uitgedrukt in termen van *moelijk kunnen rondkomen* ligt evenmin hoger of lager in de centrumsteden dan erbuiten. Ook dit soort armoede is vooral eigen aan alleenwonenden en alleenstaande ouders. Armoede uitgedrukt in termen van *betalingsmoeilijkheden voor huishuur* is er vooral bij huishoudens in Aalst. Hoewel Aalst minder huurders heeft, zijn er meer huurders met betalingsproblemen voor hun huishuur. Armoede uitgedrukt in termen van *betalingsmoeilijkheden voor de gezondheidszorg* is er vooral bij huishoudens in Antwerpen. Dit hogere aandeel wordt niet verklaard door de leeftijdsopbouw of de leefvormtypes binnen de Antwerpse bevolking. Armoede uitgedrukt in termen van een gebrek aan *materieel comfort* hangt zowel met de woonplaats als met het leefvormtype samen. In de centrumsteden en bij alleenwonenden en alleenstaande ouders is dit comfort geringer.

Onze resultaten geven aan dat armoedebeleid dat heel vaak gericht is op alleenwonenden en op alleenstaande ouders naargelang het woongebied specifieke accenten moet krijgen. Kesteloot en Meys (2007) wezen reeds op de sociaal-economisch meest kwetsbare buurten in de steden en op het platteland.

In de centrumsteden zijn er duidelijk minder *eigenaars* dan erbuiten. Maar ook binnen de centrumsteden zijn er onderling grote verschillen inzake aandelen eigenaars en huurders. De bewonerstitel hangt sterk samen met het leefvormtype: vooral alleenwonenden en alleenstaande ouders zijn huurders. Indien men controleert voor leeftijds- en voor leefvormtype-samenstelling blijven de verschillen tussen centrumsteden en de rest van Vlaanderen en deze binnen de centrumsteden bestaan. Antwerpen, Gent en Oostende kennen heel veel huurders. In Antwerpen wordt dit verklaard door de leeftijds- en leefvormtype-opbouw van de bevolking; in Gent en Oostende niet. Kortrijk en Roeselare hebben een kleinere huurmarkt.

In de centrumsteden hebben woningen duidelijk *minder comfort* dan in de rest van Vlaan-

deren. Alleenwonenden en eenoudergezinnen hebben een geringer wooncomfort, zowel in de centrumsteden als daarbuiten.

Buurtproblemen zijn stedelijke problemen, geen problemen van leefvormtypes. Het verschil tussen de centrumsteden en de rest van Vlaanderen is groot. Binnen de centrumsteden geven vooral de inwoners van Aalst en Turnhout aan minder tevreden te zijn over de netheid van hun buurt. Kesteloot en Meys (2007) wezen de probleembuurt binnen de steden aan.

Onze resultaten wijzen op het relatieve belang van een territoriaal *beleid*. Voor een beleid vanuit een sociaal-economisch perspectief, lopen in Vlaanderen meerdere ruimtelijke scheidingslijnen: tussen 16 clusters (Dexia, 2008); tussen 9 woongebieden, tussen de assen met een historisch-economische betekenis (Kesteloot & Meys, 2007), tussen de 13 centrumsteden en de rest van Vlaanderen, tussen de 2 grootsteden en de 11 regionale steden, tussen arbeiders- en andere achtergestelde buurten binnen steden (Kesteloot & Meys, 2007). Het wordt dan ook een moeilijke oefening om op het meest geschikte beleidsniveau te werken. Vele individuele kenmerken die wijzen op een zwak sociaal-economisch potentieel komen samen in bepaalde types van leefvormen. Hierdoor wordt beleid gericht op het individu verruimd tot en/of gekoppeld aan beleid gericht op risico- of doelgroepen. Welzijnsbeleid in concreto armoedebeleid en huisvestingsbeleid richten zich vaak op bepaalde leefvormtypes (De Boyser & Leroy, 2006). Maar bepaalde types van leefvormen huisvesten zich in bepaalde gebieden, steden/gemeenten en/of in bepaalde buurten (Gesthuizen, 2005). In deze bijdrage hebben we aangegeven waar het beleid gericht op woongebieden (steden, platteland) in interactie moet gaan met het beleid gericht op welzijn, huisvesting en kansengroepen.

Referenties

- Atkinson, T, Cantillon, B., Marlier, E. & Nolan, B. (2002). *Social indicators. The EU and Social Inclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Bardone, L. & Guio, A.-C. (2005). In work poverty: New commonly agreed indicators at the EU level. *Statistics in focus*, 5.
- Boelhouver, J. (2005). De leefsituatie. In: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau De sociale staat van Nederland 2001. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 296-327.
- Bircan, T., M. Hooghe & A. Kayaoglu (2009). Inkomensongelijkheid, migratiepatronen en sociale ongelijkheid in Vlaanderen. In: L. Vanderleyden e.a. *De sociale staat van Vlaanderen*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 363-380,

- Bral, L. e.a. (2009a). *Stadsmonitor 2008*. Een monitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden. Brussel: Vlaamse Overheid.
- Bral, L. e.a. (2009b). *Stadsmonitor 2008. Een monitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Lezing gepresenteerd in Hasselt op 2 maart 2009.
- Commission of the European Communities (2009). *Europe's digital competitiveness report*. Brussel: Commission of the European Communities.
- Corijn, M. (2008). *Economische hulpbronnen van huishoudens in het Vlaamse Gewest: verschillen naargelang het huishoudtype*. Niet gepubliceerd rapport.
- Corijn, M. (2009). *Gezondheid en gezondheidsgedrag in het Vlaamse Gewest: verschillen naargelang het huishoudtype*. Brussel: Studiedienst van Vlaamse Regering. SVR-rapport 1.
- Deboosere e.a. (2006). *Gezondheid en mantelzorg*. Brussel: FOD Economie en Federaal Wetenschapsbeleid. Sociaal-economische Enquête 2001 Monografieën.
- Deboosere e.a. (2009). *Huishoudens en gezinnen in België*. Brussel: FOD Economie en Federaal Wetenschapsbeleid. Sociaal-economische Enquête 2001 Monografieën.
- De Boyser, K. (2006). Lage inkomens in de balans. In: J. Vranken e.a., (red). *Armoede en sociale uitsluiting*. Jaarboek 2006. Leuven: Acco, 77-94.
- De Boyser, K. & T. Leroy (2006). Overheid en armoedebestrijding in 2006. In: J. Vranken e.a., (red). *Armoede en sociale uitsluiting*. Jaarboek 2006. Leuven: Acco, 49-76.
- De Decker, P. & J. Laureys (2006). Polariseert de Belgische woningmarkt. In: J. Vranken e.a., (red). *Armoede en sociale uitsluiting*. Jaarboek 2006. Leuven: Acco, 149-171.
- Devisch e.a. (2009). Dorpsvershraling in kleine landelijke dorpen in Vlaanderen. In: L. Vanderleyden e.a. *De sociale staat van Vlaanderen*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 401-426.
- Dexia (2008). *Sociaal-economische typologie van de gemeenten*. Brussel: Dexia.
- Eurostat (2004). *The social situation in the European Union 2004*. Luxembourg: Eurostat.
- FOD Economie (2005). EU-SILC 2004. *Overview and results. Statistics on income and living conditions*. Brussel: FOD Economie, Directie Statistiek en Economische Informatie.
- FOD Economie (2008). *Armoede in België*. Persbericht 17 oktober 2008.
- FOD Economie (2009). *Armoede en gebrek aan wooncomfort gaan samen. Hoogste armoederisico blijft bij werklozen en alleenstaande ouders*. Persbericht 3 april 2009.
- Geurts, K. (2006). *De arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders. Nieuwe bevindingen uit het Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming*. Leuven: Steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid en Vorming.
- Gesthuizen, M. (2005). Oorzaken van armoede: maatschappelijke omstandigheden, huishouden, buurt en gemeente. In: *Armoedemonitor 2005*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 178-198.
- Guio, A.-C. & S. Carpentier (2009). *Une tentative de mesure de la pauvreté au niveau local. Explotation des données relatives aux bénéficiaires de l'intervention majorée en soins de santé*. Belgrade-Namur : IWEPS.

- Herremans, W. (2006). Kansengroepen op de arbeidsmarkt. In: J. Vranken e.a., (red). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2006*. Leuven:Acco, 195-218.
- HIS-team (2006). *Gezondheidsenquête België 2004*. Brussel: Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid.
- Kesteloot, C. & S. Meys (2007). *Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en in Brussel*. Leuven: Instituut voor Sociale en Economische Geografie.
- Lodewijckx, E. (2010). Leefvormen in de steden, 1995-2007. Een analyse van gegevens uit het Rijksregister. In L. Bral & H. Schelfaut, *De stad maakt het verschil*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, xx-xx.
- NASI, Nationaal Actieplan Sociale Insluiting 2003-2005 (2003). *Indicatoren*.
- NASI, Nationaal Actieplan Sociale Insluiting 2005-2006 (2005). *Indicatoren*.
- Noppe, J. & H. Schelfaut (2010). Op zoek naar een leefsituatie-index voor de Vlaamse centrumsteden. In: In L. Bral & H. Schelfaut, *De stad maakt het verschil*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, xx-xx.
- Pickery, J. (2004). *Woonkwaliteit en tevredenheid met de woonomgeving in Vlaanderen. Een analyse van de Algemene Socio-Economische Enquête 2001*. Brussel: Administratie Planning en Statistiek.
- Pickery, J. (2006). *Een statistische analyse van een toenemende of dalende ongelijkheid in participatie*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, Technisch Rapport.
- Stadsmonitor (diverse jaargangen). *Een monitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Brussel: Vlaamse Overheid.
- Schelfaut, H. (2009). *Survey Stadsmonitor 'Thuis in de stad 2008': Methodologisch rapport*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, Technisch rapport.
- Vanderleyden, L. M. Callens & J. Noppe (2009). *De sociale staat van Vlaanderen*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 363-380,
- Van Geel, H. (2005). Een sociaal-cultureel uitstapje langs de gevels van nieuwe stedelijkheid, van Milaan naar Zandhoven, van Zandhoven naar Chicago en terug naar Zandhoven. In: *Vlaanderen Gepeild*. Brussel: Administratie Planning en Statistiek, 163-204
- Vanneste, D., I. Thomas, L. Goossens (2007). *Woning en woonomgeving*. Brussel: FOD Economie, Sociaal-economische Enquête 2001 Monografieën.
- Vlaamse Overheid (2005). *Vlaams Actieplan Armoedebestrijding 2005-2009*. Brussel
- Vranken, J. K. De Boyser & D. Dierckx (red.) (2006). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2006*. Leuven: Acco.
- VRIND, *Vlaamse Regionale Indicatoren* (diverse jaargangen). Brussel: Administratie Planning en Statistiek, vanaf 2006 Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Winters, S. & P. De Decker (2009). Wonen in Vlaanderen: over kwaliteit, betaalbaarheid en woonzekerheid In: L. Vanderleyden e.a. *De sociale staat van Vlaanderen*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 199-234.

Bijlage A: SILC-enquête

In 2004 zijn via de grootschalige enquête European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC04) bij de Belgische huishoudens gegevens verzameld. Deze enquête naar inkomens en levensomstandigheden wordt georganiseerd in alle lidstaten van de Europese Unie en wordt gecoördineerd door EUROSTAT. In België staat de FOD Economie, Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie in voor de organisatie van deze survey. Gedetailleerde informatie over het steekproefdesign van de enquête van 2004 is beschikbaar (FOD Economie, 2005). In ons land werden voor deze enquête 10.296 huishoudens gecontacteerd; 5.275 huishoudens namen deel aan de enquête; wat een responsgraad van 49% oplevert. In elk huishouden werd de medewerking van alle personen van 16 jaar en ouder gevraagd; 10.156 personen, d.i. 98%, gingen hier op in. In het SILC-databestand wordt aan elke respondent van 16 jaar en ouder één gezinstype toegekend, waarbij de aanwezigheid van afhankelijke kinderen cruciaal is. In deze SVR-studie werken we niet met afhankelijke kinderen maar met inwonende kinderen. Onderstaande tabel geeft de verdeling van de huishoudens naar leefvormtype, leeftijd en woongebied.

Leefvormtypes opgedeeld naar leeftijd* en woongebied, Vlaams Gewest, 2004

	Stedelijk gebied	Niet-stedelijk	Totaal
<i>Paar zonder inwonende kinderen</i>	31	31	31
Jonger dan 50 jaar	27	30	28
50-64 jaar	32	33	32
Ouder dan 64 jaar	41	37	40
<i>Paar met inwonende kinderen</i>	29	36	32
Jonger dan 50 jaar	76	76	76
50-64 jaar	20	18	19
Ouder dan 64 jaar	5	6	5
<i>Alleenwonend</i>	31	26	28
Jonger dan 50 jaar	44	32	39
50-64 jaar	19	22	20
Ouder dan 64 jaar	37	45	41
<i>Alleenstaande ouder</i>	7	5	6
Jonger dan 50 jaar	67	61	65
50-64 jaar	23	19	21
Ouder dan 64 jaar	11	20	14
<i>Ander</i>	3	3	3
<i>N</i>	1.511	1.242	2.753

*leeftijd van de oudste partner bij de samenwonende paren en van de referentiepersoon bij de niet-paren

Bron: SVR-bewerking van SILC 2004 – gewogen percentages

Operationalisatie van de sociaal-economische kenmerken:

- *Lager opleidingsniveau*: Van samenwonende partners wordt het hoogst behaalde opleidingsniveau genomen. Bij diegenen die niet samenwonen met hun partner gaat het om hun eigen opleidingsniveau. Een lager niveau is hoogstens een lager secundair niveau
- *Lagere werkintensiteit op huishoudniveau*: Deze indicator meet de verhouding van het aantal gewerkte maanden van leden van het huishouden op beroepsactieve leeftijd op het totale aantal maanden waarin gewerkt

kan worden gedurende een bepaalde referentieperiode. Huishoudens zonder enige beroepsactiviteit (gedurende een bepaalde referentieperiode) hebben een werkintensiteit gelijk aan 0%; dit zijn huishoudens zonder werk. We spreken van een lagere werkintensiteit als die lager dan 50% is. Huishoudens waar personen zonder partner permanent voltijds werken en waar samenwonende partners beiden permanent voltijds werken (gedurende de volledige referentieperiode) hebben een werkintensiteit gelijk aan 100% of een maximale tewerkstelling. In deze SVR-studie verrekenen we voor de samenwonende paren de beroepsactiviteit van de referentiepersoon en zijn/haar partner en voor de andere huishoudens enkel deze van de referentiepersoon. Deeltijds werk rekenen we voor de helft van voltijds werk aan.

- *Financiële armoederisico*: Het inkomen van een huishouden wordt gemeten aan de hand van het gestandaardiseerde beschikbare huishoudinkomen, zoals dit overeenkomstig de Europese opgelegde richtlijnen is aangemaakt. Een lager gestandaardiseerd huishoudinkomen of een armoederisico is er als dit inkomen lager is dan 60% van het mediane gestandaardiseerde huishoudinkomen. Bij de SILC-enquête van 2004 gaat het om de inkomens van 2003.
- *Geen eigenaar*: huurder van de woning waarin men woont.
- *Geringer wooncomfort*: er is geen centrale verwarming in de woning en/of men kan de woning niet kan warm houden en/of er is een lekkend dak.
- *Geringere materiële welstand*: men heeft geen wasmachine en/of auto heeft omdat men zich dit niet kan veroorloven. Het bezitten van duurzame goederen zegt uiteraard niets over het aantal exemplaren dat men bezit noch over de kwaliteit, de aankoopprijs en de kosten verbonden aan het gebruik ervan.
- *Minder ICT-toegang*: Men kan zich geen computer, internetconnectie of mobiele telefoon veroorloven.
- *Meer buurtproblemen*: Men signaleert minstens twee problemen in de buurt zoals geluidsoverlast, vervuiling en geweld of vandalisme of niet nette buurt.

Bijlage B: Stadsmonitor survey 2008

In 2008 vond de derde survey in het kader van de Stadsmonitor plaats bij de inwoners van 15 jaar en ouder uit de 13 centrumsteden. 15.195 respondenten beantwoordden een schriftelijke vragenlijst. Voor een uitgebreide beschrijving van de dataverzameling zie Schelfaut (2009).

Operationalisaties van sociaal-economische kenmerken:

- *Lager opleidingsniveau* van de deelnemende persoon uit het huishouden
- *Lager gestandaardiseerd huishoudinkomen*: huishoudinkomen rekening houdend met samenstelling van huishouden en geringer dan het eerste quintiel
- *Huurder van de woning*: op de privé-markt of op de sociale huurmarkt; dus geen volle of afbetalende eigenaar
- *Betalingsproblemen inzake huishuur*: het afgelopen jaar de huur van de woning al eens niet konden betalen; enkel onder huurders van een woning
- *Betalingsproblemen inzake gezondheidszorg*: in de voorbije 12 maanden. het gebruik van noodzakelijke gezondheidsdiensten of welzijnsvoorzieningen uitstellen of stopzetten, omwille van financiële redenen
- *Geen nette buurt*: Helemaal of eerder oneens met de uitspraak 'De straten en voetpaden in mijn buurt zijn over het algemeen netjes'.

Deze indicatoren zijn geselecteerd omdat ze onderling slechts in geringe mate samenhangen

Leefvormtypes: bij de ouders inwonend, alleenwonende, alleenstaande ouder, paar zonder inwonende kinderen, paar met inwonende kinderen (ongeacht de leeftijd van de kinderen).

Leeftijdscategorieën in de multivariate analyse: jonger dan 35 jaar, tussen 35-55 jaar, ouder dan 55 jaar

Sociaal-economisch profiel per leefvormtype en centrumstad, Vlaams Gewest, 2008

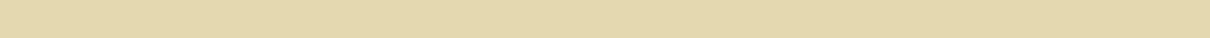
	Lager opleidingsniveau	Lager gezinsinkomen	Huurder	Betalingsproblemen		Geen nette buurt
				huishuur	gezondheidszorg	
Alleenwonenden						
Aalst	54	30	38	12	16	32
Antwerpen	34	31	54	11	19	29
Brugge	34	26	39	5	11	15
Genk	54	28	35	11	18	14
Gent	39	28	60	10	19	32
Hasselt	34	25	35	8	18	12
Kortrijk	42	31	38	0	7	30
Leuven	26	23	45	7	12	19
Mechelen	42	31	50	10	15	21
Oostende	45	39	58	17	16	20
Roeselare	52	33	41	9	19	20
Sint-Niklaas	58	39	48	3	22	22
Turnhout	52	30	50	11	6	34

Alleenstaande ouders						
Aalst	42	48	47	27	31	35
Antwerpen	30	45	57	9	37	28
Brugge	27	47	53	10	22	15
Genk	42	49	35	23	16	18
Gent	43	46	51	10	28	29
Hasselt	60	38	37	14	26	14
Kortrijk	39	45	21	19	37	22
Leuven	22	34	40	12	15	29
Mechelen	42	47	47	23	26	38
Oostende	44	47	52	23	37	16
Roeselare	40	36	40	21	24	8
Sint-Niklaas	30	33	37	12	20	29
Turnhout	41	42	51	9	10	37

	Lager opleidings-niveau	Lager gezins-inkomen	Huurder	Betalingsproblemen		Geen nette buurt
				huishuur	gezondheids-zorg	
Paren zonder kinderen						
Aalst	42	12	23	2	6	37
Antwerpen	39	16	31	5	13	32
Brugge	36	15	21	6	7	25
Genk	47	11	17	7	7	13
Gent	32	14	35	3	7	37
Hasselt	33	12	23	9	7	15
Kortrijk	45	16	16	9	10	25
Leuven	26	9	29	3	5	23
Mechelen	37	12	24	0	8	29
Oostende	49	17	33	3	9	26
Roeselare	47	19	16	8	7	23
Sint-Niklaas	52	21	24	4	6	31
Turnhout	43	15	22	7	15	26

Paren met inwonende kinderen						
Aalst	22	20	14	36	8	33
Antwerpen	27	30	23	18	16	27
Brugge	17	17	14	14	7	17
Genk	32	32	16	13	13	14
Gent	21	21	21	17	11	25
Hasselt	23	14	13	13	9	10
Kortrijk	21	16	11	18	7	26
Leuven	12	18	23	10	8	16
Mechelen	23	22	15	20	9	26
Oostende	26	24	18	18	11	20
Roeselare	21	14	13	11	9	20
Sint-Niklaas	26	13	15	26	12	28
Turnhout	25	18	21	18	25	29

Bron: SVR-bewerking van de Stadsmonitor survey

*Luk Bral
Guy Pauwels
Studiedienst van de
Vlaamse Regering*

ETNISCHE DIVERSITEIT EN SOCIAAL KAPITAAL

Samenleven en de kleur van de stad!

Samenvatting

Vlaanderen kleurt etnisch steeds meer divers. De vraag stelt zich in welke mate dit een effect heeft op het samenleven. Zorgt toenemende etnische diversiteit voor al dan niet meer sociale samenhang? Hoe reageert de bevolking op deze evolutie? Vermits etnische diversiteit een overwegend stedelijk fenomeen is gaan we in eerste instantie na of verstedelijking al dan niet een effect heeft op de tolerantie van de bevolking tegenover vreemdelingen en of er sprake is van aantasting van het sociaal kapitaal in onze steden. Stedelingen zijn alvast toleranter dan niet stedelingen. Ook hun vertrouwen in de medemens moet niet onderdoen voor dat van niet stedelingen. Dit ligt anders in etnisch zeer diverse buurten. Vandaar dat we in een tweede luik het effect van etnische diversiteit op sociaal kapitaal op stadsdeelniveau diepgaander onderzoeken. Tast etnische diversiteit al dan niet het sociaal kapitaal aan? De conclusie is genuanceerd. Duidelijk is dat sociaal kapitaal vooral samenhangt met persoonskenmerken. Toch zorgt de aanwezigheid van niet-Europese vreemdelingen wel degelijk voor een licht negatief effect en dus voor een aantasting van het sociaal kapitaal.

1. Inleiding

Etnische diversiteit is een steeds dominanter kenmerk van de Vlaamse samenleving geworden. Begin 2008 woonden in Vlaanderen 354.370 personen met een vreemde nationaliteit, goed voor 5,8% van de bevolking. Op een lichte daling begin jaren 2000 na, is het aantal vreemdelingen de jongste decennia onafgebroken gestegen. Sinds 2002 met bijna 30%. Bijna een derde van deze vreemdelingen heeft de Nederlandse nationaliteit, 8% zijn Marokkanen, 7% hebben de Italiaanse en 6% van de Turkse nationaliteit. Het

aandeel vreemdelingen in Vlaanderen is vergelijkbaar met het aandeel in buurlanden zoals Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Het gaat hier enkel om personen met een vreemde nationaliteit en niet om alle personen van vreemde herkomst. Als bij de personen met een vreemde nationaliteit ook diegenen worden geteld die in de loop der jaren de Belgische nationaliteit hebben verworven en diegenen die als Belg geboren zijn maar kind zijn van een moeder met een vreemde nationaliteit bij haar geboorte, dan loopt hun aandeel in 2004 op tot 10,3% van de bevolking (VRIND2009). Als we deze ruimere groep van vreemdelingen bedoelen, spreken we van personen van vreemde herkomst.

Het is vooral in stedelijke gebieden dat de toegenomen diversiteit opvalt. In Genk is bijna de helft van de bevolking van vreemde herkomst, in Antwerpen een kwart. Het straatbeeld is er meer 'gekleurd', zeker in die buurten en wijken waar vreemdelingen van niet- Europese herkomst geconcentreerd samen wonen.

De motieven van externe immigratie zijn zeer divers. Veelal zorgden en zorgen tekorten op de arbeidsmarkt voor het aantrekken van vreemdelingen. Zo kende Vlaanderen sinds de jaren 1920 diverse golven van instroom van vreemdelingen vooral dan in de mijnstreek en in de stedelijke agglomeraties. Hun sociaaleconomische positie was en is ook vandaag nog steeds niet echt sterk. Ze vulden arbeidsplaatsen waarvoor geen Vlamingen meer beschikbaar waren en dit voornamelijk in industriële sectoren die ondertussen aan impact hebben verloren zoals de mijnbouw, de scheepsherstelling, ... In 1974 werd een totale immigratiestop afgevaardigd die momenteel nog steeds van kracht is. Er zijn wel personen voor wie de immigratiestop niet van toepassing is zodat er sinds 1974 nog steeds immigratiestromen naar België bestaan. Personen die onderdaan zijn van een EU-lidstaat genieten vrij verkeer binnen de EU. Zo komen heel wat (relatief) welstellende en hoog opgeleide Nederlanders in Vlaanderen wonen omwille van de lagere belastingsdruk, de goedkopere huisvesting en een beter uitgebouwd kinderopvangsysteem. Ook de grote economische aantrekkingskracht van het EU-hoofdkwartier in Brussel trekt een aanzienlijke groep hoger opgeleiden uit EU-lidstaten naar België. Vanuit landen buiten de EU is er sinds 1974 migratie naar België mogelijk in het kader van gezinshereniging (bijvoorbeeld vrouw en/of kinderen van een legaal in België verblijvende migrant) of huwelijksmigratie (vooral vanuit Turkije en Marokko). Ook voor asielzoekers en vluchtelingen is de migratiestop niet van toepassing (Lodewijckx,2007).

Zowel de economisch sterkere als zwakkere groepen zorgen voor concentraties van vreemdelingen in bepaalde buurten of streken. Zo zijn de sterke economische groepen vooral te vinden in de rand rond Brussel (Eurocraten, werknemers internationale bedrijven,...) en ook aan de Nederlandse grens. Zwakkere economische groepen zitten eerder geconcentreerd ofwel in het voormalige mijngebied Midden-Limburg of in de grotere steden

zoals Brussel, Antwerpen en Gent. Segregatie- en verdringingsfenomenen brengen sterke concentraties in minder aantrekkelijke buurten en wijken mee (Kesteloot en Meys, 2008). Waar aanvankelijk bij de eerste generatie was uitgegaan van een tijdelijke immigratie, hebben de meeste families zich hier ondertussen vast gevestigd. Gezien een hogere nataliteit neemt hun relatieve aantal – zeker in sommige stedelijke buurten – toe (K&G, 2009).

De autochtone bevolking reageert zeer verschillend op deze instroom van vreemdelingen en op de daarmee gepaard gaande toegenomen etnische diversiteit. Sommigen zien het als een verrijking voor hun stad of regio, anderen ervaren het eerder als een bedreiging (Billiet en Swyngedouw, 2009). Een kwart van de Vlamingen is van oordeel dat migranten bijdragen tot de welvaart van ons land en dat ze dan ook hartelijk moeten verwelkomd worden. Hun aantal is de jongste jaren toegenomen. Daartegenover staat een kwart van de bevolking zeer wantrouwig tegenover migranten. De helft vindt dat ze komen profiteren van de sociale zekerheid. Bijna 90% is van oordeel dat vreemdelingen die zich hier vestigen ‘zich moeten aanpassen aan de cultuur en de gebruiken van ons land’ (VRIND2009).

De overheid speelt hier de jongste jaren sterk op in door fors in te zetten op de integratie van de vreemdelingen. De focus van de Vlaamse overheid ligt daarbij op het inburgeringsbeleid. Een beleid dat er moet toe leiden dat alle mensen, ongeacht hun herkomst, kunnen ‘samenleven in diversiteit’. Dat gebeurt op grond van gelijkwaardigheid en een actief, gedeeld burgerschap. Het is de bedoeling dat elke Vlaming actief aan de samenleving kan deelnemen. Inburgering wordt aanzien als een geschikte manier om “nieuwe Vlamingen” die kans te geven. Het is een traject dat wordt aangeboden - en voor sommige groepen verplicht wordt opgelegd - om hun kansen te maximaliseren (decreet van 28 februari 2003). Dit traject omvat een vormingsprogramma (taallessen, maatschappelijke oriëntatie en loopbaanoriëntatie), ondersteund door individuele begeleiding. In het regeerakkoord van de nieuwe Vlaamse Regering wordt deze optie bevestigd: ‘We zien de inburgering van etnisch-culturele minderheden als een kans tot meer solidariteit en meer respect, tot meer dialoog; kortom tot meer samen-leven in Vlaanderen’ (Regeerakkoord 2009-2014).

In het Integratiedecreet (art.5, 1°) wordt aangegeven tot wie men zich richt: ‘personen die legaal en langdurig in België verblijven en bij hun geboorte niet de Belgische nationaliteit bezaten of van wie minstens een van de ouders bij geboorte niet de Belgische nationaliteit bezat, in het bijzonder diegenen die zich in een vaststelbare achterstandpositie bevinden’. Dit houdt in dat ook tweede en derde generatie personen van vreemde herkomst een belangrijke doelgroep voor het beleid vormen. De aandacht voor etnisch-culturele minderheden valt niet te verwonderen als men ziet dat deze groepen

maatschappelijk minder kansen krijgen en velen zich in een achterstellingspositie bevinden en dit op diverse terreinen. In VRIND wordt jaarlijks de kloof van deze groep met de autochtone bevolking in beeld gebracht (o.a. VRIND 2009).

De Vlaamse Regering legt de nadruk op het 'samen-leven' in Vlaanderen. Het belang daarvan wordt recent nog aangetoond door onderzoek in Antwerpen, Gent en Genk waar autochtone Vlamingen in minder bemiddelde wijken vergeleken worden met personen van Turkse en Marokkaanse herkomst. Uit dit onderzoek blijkt dat enerzijds vooral de autochtone Vlamingen niet direct uit zijn op interetnische contacten en anderzijds dat Marokkanen en Turken zich meer gediscrimineerd voelen en vinden dat ze strenger door de politie behandeld worden en in de media negatief worden voorgesteld (Vancluysen e.a.,2009).

Wantrouwen bij een deel van de Vlaamse bevolking tegenover vreemdelingen en ervaringen van discriminatie door vreemdelingen geven aan dat het samenleven van diverse bevolkingsgroepen niet voor de hand ligt. Wederzijds vertrouwen en sociale contacten binnen en tussen etnisch verschillende groepen zouden juist cruciaal zijn voor het harmonieus samenleven. De vraag die daarbij kan gesteld worden is of (toegenomen) diversiteit dit niet juist aantast.

2. Diversiteit en sociaal kapitaal: theoretisch kader en hypothesen

De jongste jaren is heel wat onderzoek gebeurd naar mogelijke effecten van de toenemende etnische diversiteit op het samenleven. Meest spraakmakend was de analyse van Amerikaanse politicoloog R. Putnam die in zijn studie 'E Pluribus Unum' tot de conclusie kwam dat op de korte termijn toenemende diversiteit zorgt voor een aantasting van het sociaal kapitaal in buurten en wijken en dus een negatief effect zou hebben op vertrouwen en sociale contacten zowel tussen de gemeenschappen als binnen de eigen gemeenschap (Putnam, 2007). 'Diversiteit brengt de schildpad boven in ons allen!' De stelling van Putnam lokte veel reacties uit, niet alleen in academische kringen (zie o.a. De Morgen, 18/08/07). Zijn vaststellingen riepen heel wat vragen op bij beleidsopties rond integratie, sociale mix e.d... Ook onderzoekers hadden twijfels of de vaststellingen in de VS ook opgaan in Europa. De jongste jaren volgden diverse studies elkaar op. De resultaten leiden niet altijd tot dezelfde conclusies. In hun bijdrage in de Sociale Staat van Vlaanderen 2009 gingen Reeskens en Hooghe (2009) na of de stelling van Putnam ook opgaat in Vlaanderen. Ze onderzochten de stelling op gemeenteniveau. Zij vonden geen bevestiging van de stelling van Putnam. Een eerder onderzoek van Coffé en Geys (2006) komt tot andere bevindingen. Zij onderzochten de relatie tussen een hetero-

gene bevolkingssamenstelling en sociaal kapitaal in Vlaamse gemeenten. Zij vonden een significante negatieve correlatie tussen het aantal nationaliteiten in een gemeente en sociaal kapitaal. Het gevonden negatieve verband konden ze echter niet toeschrijven aan etnisch-culturele elementen. Het is eerder de diversiteit van nationaliteiten op zich die negatief samenhangt met het niveau van sociaal kapitaal. Veeleer dan de mate waarin we van anderen verschillen, lijkt het aantal mensen waarvan we verschillen een doorslaggevende rol te spelen. Ook Nederlands onderzoek komt tot tegenstrijdige resultaten. Lancee en Dronkers (2009) vinden op wijk- en buurniveau in 13 Nederlandse steden een bevestiging van de stelling van Putnam. Zij legden in hun onderzoek naar sociaal kapitaal vooral de nadruk op het vertrouwen in de buurt en de rechtstreekse burens en stelden vast dat zowel bij autochtonen als allochtonen het vertrouwen afneemt als de etnische diversiteit van de buurt toeneemt, zeker wanneer de burens van een andere etnische afkomst zijn. Deze resultaten worden dan weer tegengesproken door ander Nederlands onderzoek van Tolsma, van der Meer en Gesthuizen (2009). Zij gingen het effect van etnische diversiteit op sociaal kapitaal na in verschillende Europese landen, tussen Nederlandse gemeenten en tussen buurten. Zij vonden op geen enkel niveau een bevestiging van de stelling van Putnam. Gesthuizen stelt wel vast dat hoge economische ongelijkheid op landenniveau en de welvaart in de buurt gerelateerd kan worden aan het sociaal kapitaal (Gesthuizen, 2009). Gezien deze elkaar tegensprekende resultaten en de beschikbaarheid van een eigen databank op basis van een survey in 13 Vlaamse steden, willen we hier de stelling van Putnam toetsen door mogelijke effecten van etnische diversiteit op sociaal kapitaal na te gaan op stadsdeelniveau.

Volgens Putnam zorgt de aanwezigheid van sociaal kapitaal er voor dat samenlevingen op een meer effectieve manier kunnen functioneren en beter in staat zijn hun doelstellingen te realiseren. Sociaal kapitaal bestaat voor hem uit drie kernelementen: de aanwezigheid van netwerken tussen burgers, veralgemeend vertrouwen of vertrouwen in de medemens en het handhaven van normen van wederkerigheid. Als deze drie elementen aanwezig zijn wordt het samenleven van burgers bevorderd (Putnam 1993, 2000, 2002). Bij onderzoek naar sociaal kapitaal wordt er een onderscheid gemaakt tussen een structurele component waarbij vooral gekeken wordt naar de kwaliteit en intensiteit van de sociale netwerken, terwijl de culturele component meer oog heeft voor de gedeelde waarden en normen, vertrouwen, wederkerigheid en inzet voor de gemeenschap. Sociaal kapitaal kan bekeken worden als een kenmerk waarover individuen beschikken maar tevens als een kenmerk van een gemeenschap, buurt, stad of land.

Het witboek 'De eeuw van de Stad, over stadsrepublieken en rastersteden' (Boudry, e.a., 2003) gaf aan dat leren omgaan met diversiteit één van de centrale uitdagingen is voor leefbare steden. Het witboek ontkent niet dat toenemende diversiteit voor samenlevings-

problemen kan zorgen maar legt vooral de nadruk op de kansen en mogelijkheden die een pluri-etnische samenleving biedt. Het ganze discours sluit aan bij wat Putnam de 'contacttheorie' noemt waarbij er wordt van uit gegaan dat de confrontatie met andere culturen een positieve invloed heeft en de interetnische tolerantie doet toenemen en voor meer vertrouwen zorgt (Putnam, 2007). Dit perspectief zet hij af tegen de 'conflicttheorie' die juist het tegenovergestelde poneert: diversiteit zorgt voor wantrouwen, het terugvallen op zichzelf of op de eigen groep. Men is vooral solidair binnen de eigen groep, vreemde groepen worden als concurrent aanzien waardoor men er zich tegen afzet. Naast sociaaleconomische bedreiging speelt ook de culturele bedreiging of de aantasting van de eigen identiteit. Beide perspectieven hebben gemeenschappelijk dat het vertrouwen in de eigen groep en het vertrouwen in vreemde groepen negatief gecorreleerd zijn. Dit laat Putnam toe te wijzen op het belang van 'bonding' en 'bridging' sociaal kapitaal waarbij 'bonding' verwijst naar de contacten binnen de eigen groep en 'bridging' naar contacten met andere groepen en culturen. Volgens hem gaan de twee sterk samen en zijn ze in een etnisch diverse samenleving beide van cruciaal belang. Naast de 'contact-' en de 'conflicttheorie' werpt Putnam dan ook een 'constricthypothese' op die stelt dat met toenemende etnische diversiteit niet alleen de solidariteit tussen gemeenschappen of etniën (out-group) wordt aangetast maar dat de solidariteit binnen de eigen gemeenschap (in-group) daaronder gaat lijden.

Reeskens en Hooghe (2009) verwijzen naar theoretische verklaringen waarom diversiteit zou kunnen leiden tot een aantasting van het gemeenschapsleven. Een eerste verklaring zou kunnen zijn dat we vooral geneigd zijn contact te zoeken met mensen die op ons lijken. Naast persoonskenmerken en sociaaleconomische kenmerken zou ook de etnisch-culturele achtergrond de samenstelling van groepen bepalen (homofilie-argument). Een tweede mogelijke verklaring stelt dat vertrouwen gemakkelijker gecreëerd wordt in homogene settings. Het contact in etnisch-cultureel diverse groepen valt moeilijker te voorstellen waardoor vertrouwen en de mogelijkheid om samen te werken uitgehold worden. Als derde verklaringsgrond wordt naar de hierboven geschetste conflicttheorie verwezen. De vierde verklaring komt uit de klassieke sociologie waar Durkheim eind 19de eeuw er op wees dat snelle sociale verandering de orde van een samenleving kan ondermijnen. Dit houdt in dat een snelle toename van etnische diversiteit kan leiden tot een situatie waarin mensen zich mogelijk onzeker gaan voelen.

Op basis van het voorgaande komen we tot volgende hypothesen voor ons onderzoek:

1. Etnische diversiteit is vooral een stedelijk fenomeen. Gezien stedelingen meer met diversiteit geconfronteerd worden, is de verwachting dat het effect van diversiteit in de (groot)stedelijke gebieden groter is dan in minder stedelijke ge-

- bieden of op het platteland. Volgens de contacttheorie mogen we veronderstellen dat de bevolking in de meer stedelijke gebieden een meer positieve houding aanneemt tegenover de aanwezigheid van vreemdelingen in hun omgeving en dat het sociaal kapitaal minder wordt aangetast. In navolging van het witboek Stedenbeleid verwachten we dat globaal genomen stedelingen positiever reageren en het sociaal kapitaal er zeker niet lager ligt dan in de rest van Vlaanderen.
2. De verschillen in etnische diversiteit zijn binnen steden en gemeenten soms groter dan deze tussen de steden en gemeenten onderling. De concentratie van vreemdelingen in buurten kan sterk verschillen. Allerhande maatschappelijke ontwikkelingen hebben er voor gezorgd dat deze concentraties zich vooral voordoen in buurten met heel wat achterstelling zowel bij de autochtone als allochtone bevolking. Op basis van de conflicttheorie kunnen we verwachten dat het positieve effect dat we in de steden veronderstellen, omslaat in sterk etnisch heterogene buurten. Reeskens en Hooghe vonden geen uitgesproken negatief effect van etnische diversiteit op sociaal kapitaal in de Vlaamse gemeenten. Wij gaan er van uit dat op stadsdeelniveau wel een negatief effect kan spelen, zeker in stadsdelen met hoge concentraties van vreemdelingen.

Hypothese 1 en 2 worden in deel 3 getest op basis van de survey Sociaal-Culturele Verschuivingen van de Studiedienst van de Vlaamse Regering (SCV-survey). In deel 4 wordt hypothese 2 nogmaals bekeken op basis van de survey van de Stadsmonitor 2008.

3. Stedelijkheid, etnische diversiteit en sociaal kapitaal

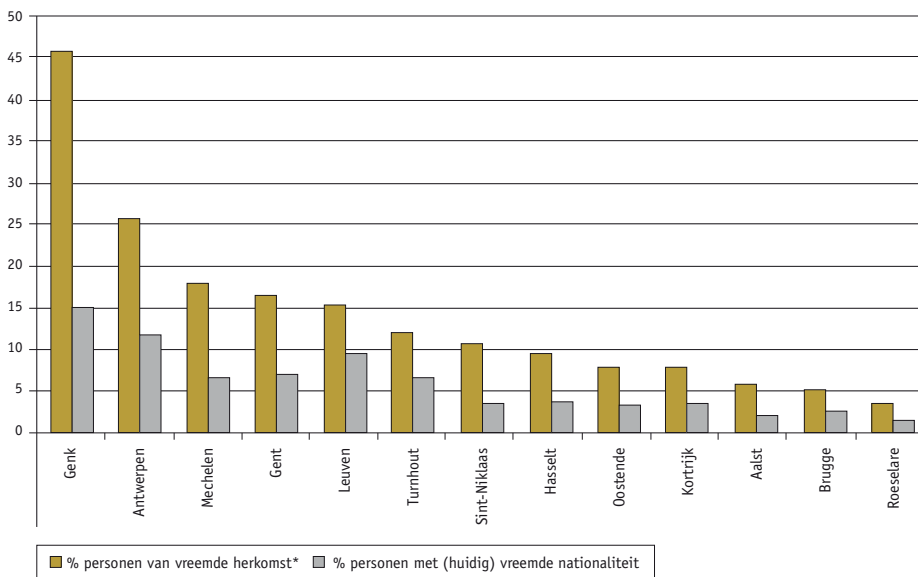
Vooraleer het effect van diversiteit op sociaal kapitaal in de centrumsteden te onderzoeken, lijkt het aangewezen vooreerst na te gaan of verstedelijking hoe dan ook een effect heeft op een aantal opvattingen en houdingen van de bevolking tegenover diversiteit. Vermits we verder het effect van diverse factoren op sociaal kapitaal in een stedelijke context onderzoeken, stelt zich daarnaast de vraag of verstedelijking op zich sociaal kapitaal kleurt.

Diversiteit en verstedelijking

Dat het aantal vreemdelingen de jongste jaren fors is toegenomen, hebben we reeds aangegeven. Het merendeel daarvan heeft een Europese nationaliteit. Voor het nagaan van de effecten van etnische diversiteit is deze groep minder interessant wegens minder

zichtbaar. De aandacht gaat daarom vooral naar vreemdelingen met een niet-Europese nationaliteit en meer bepaald naar de aanwezigheid van Marokkanen en Turken, die in Vlaanderen de grootste groepen niet EU-vreemdelingen uitmaken. Hun aantal neemt eerder af dan toe. Dit heeft te maken met de vele naturalisaties begin deze eeuw. Vandaar het belang om niet alleen rekening te houden met nationaliteit maar ook met herkomst. Als met de herkomst van de personen wordt rekening gehouden, loopt het aantal personen van vreemde herkomst op tot ca. een tiende van de bevolking. Tussen de Vlaamse gemeenten en steden doen zich grote verschillen voor, zowel als enkel naar nationaliteit gekeken wordt als wanneer ook de herkomst in rekening wordt gebracht. We gaven al aan dat in Genk bijna de helft van de bevolking en in Antwerpen een kwart van de bevolking van vreemde herkomst is. Alleen al tussen de centrumsteden zijn de verschillen vrij groot. In Aalst, Brugge en Roeselare ligt het aantal personen van vreemde herkomst slechts op vijf procent of minder.

Figuur 1. Personen van vreemde herkomst in de centrumsteden (2004), in %.

*Het gaat hier om de som van de vreemdelingen (vreemde nationaliteit), de genaturaliseerden en de nog thuiswonende personen die Belg zijn bij geboorte maar waarvan de moeder bij haar geboorte een vreemde nationaliteit had.

Bron: Rijksregister, bewerking SVR, VUB.

De hogere nataliteit bij personen van vreemde herkomst zorgt er bijkomend voor dat de etnische diversiteit in de toekomst nog zal toenemen. De totale vruchtbaarheid bij niet-

Belgische vrouwen (2,98) ligt merklijk hoger dan bij Belgische vrouwen (1,72) (Kind & Gezin, 2009). Zo is van meer dan de helft van de baby's in Antwerpen, Mechelen en Gent minstens één ouder van vreemde herkomst.

Naast een concentratie van personen van vreemde herkomst in sommige steden, doen zich uiteraard concentraties binnen de steden zelf voor. Zo loopt volgens de buurtmonitor van de stad Antwerpen hun aandeel in bepaalde Antwerpse wijken (Kiel, Antwerpen-Noord, delen van Borgerhout en Deurne) op tot boven de 40%, terwijl hun aandeel in Ekeren en Wilrijk onder 10% ligt (<http://www.antwerpen.buurtmonitor.be/>). Ook Genk en Gent kennen concentraties van vreemdelingen. Deze verschillen - zowel tussen de steden onderling als binnen de steden - zijn niet onbelangrijk bij een analyse van de impact van diversiteit op sociaal kapitaal. De SCV-survey laat een dergelijke analyse niet toe. Dit kan wel gebeuren op basis van de data van de survey Stadsmonitor 2008.

Zoals aangegeven gebruiken we in dit luik de data van de SCV-survey, een jaarlijkse face to face enquête van de Studiedienst van de Vlaamse Regering bij ca. 1.500 Vlamingen. Het zijn deze data die Reeskens en Hooghe (2009) gebruikt hebben om het effect van diversiteit op sociaal kapitaal te meten in de Vlaamse gemeenten. Zelf gebruiken we de SCV-data 2008 om na te gaan of verstedelijking al dan niet een rol speelt bij de opvattingen en gedragingen van de bevolking over diversiteit en om een globaal beeld te krijgen van het effect van stedelijkheid op de aanwezigheid van sociaal kapitaal. In de SCV-survey werden een aantal vragen opgenomen om de houding van de Vlamingen tegenover de vreemdelingen na te gaan. Dit gebeurde aan de hand van een reeks uitspraken over vreemdelingen. Daarnaast werd ook een vraag opgenomen over de ideale buurt waarin men zou willen wonen. Daarbij werd gepolst hoe 'etnisch gekleurd' deze ideale buurt er mag uitzien. Dit kan worden afgezet ten opzichte van de buurt waar men effectief woont.

De SCV-data laten toe een onderscheid te maken naar verstedelijkingsgraad. Daarvoor worden de gemeenten onderverdeeld in 6 gebieden op basis van de indeling die in de Vlaamse Regionale Indicatoren (VRIND) wordt gehanteerd. De respondenten van de survey krijgen naar gelang hun woonplaats een gradatie van stedelijkheid of hun verstedelijkingsgraad gaande van grootstad (Antwerpen, Gent, Brussel), regionale stad (Aalst, Brugge, Kortrijk, Genk, Hasselt, Mechelen, Roeselare, Oostende, Sint-Niklaas, Leuven, Turnhout), stedelijke rand (randgemeenten van regionale en grootsteden), kleine stad (o.a. Ronse, Oudenaarde, Diest, Lier, Deinze, ...), overgangsgebied tot platteland. De survey biedt nog een andere mogelijkheid om effecten van verstedelijking na te gaan. Respondenten konden namelijk zelf aangeven of ze al dan niet in een grote stad, een buitenwijk van een grote stad, een middengrote of kleine stad, een landelijke gemeente of op het platteland woonden.

Verstedelijking en tolerantie

In het kader van dit onderzoek zijn we in eerste instantie geïnteresseerd of en in welke mate de verstedelijkingsgraad al dan niet een effect heeft op de waarden en normen van de bevolking. Meer specifiek wensen we hier na te gaan of de verstedelijkingsgraad al dan niet de houding van de bevolking tegenover vreemdelingen beïnvloedt. Reageren inwoners van de steden anders op de aanwezigheid van vreemdelingen dan inwoners van plattelandsgemeenten? Staan ze al dan niet opener tegenover deze vreemdelingen en zijn ze toleranter?

Naast een mogelijk effect van verstedelijking gaan we tevens na of de buurt waar men woont een effect heeft op de tolerantie ten opzichte van vreemdelingen. Reageren inwoners van een buurt met veel vreemdelingen anders dan inwoners van een buurt met helemaal geen of een beperkt aantal vreemdelingen?

De tolerantie ten opzichte van vreemdelingen wordt gemeten aan de hand van een module met stellingen over vreemdelingen. Respondenten konden in een vijfpuntschaal (helemaal oneens tot helemaal eens) aangeven in welke mate men het eens is met de voorgelegde stellingen.

Verschillende van deze stellingen meten de mate waarin de bevolking zich bedreigd voelt door de aanwezigheid van vreemdelingen. De respondenten werd gezegd dat ze bij de beoordeling van de stellingen bij vreemdelingen voornamelijk aan Turken en Marokkanen moesten denken. Wat opvalt zijn de grote verschillen naargelang de verstedelijkingsgraad. Het is duidelijk dat mensen op het platteland zich meer bedreigd voelen door vreemdelingen dan inwoners van de steden. Vooral de grootstedelingen reageren positiever. Zo zijn ze er meer van overtuigd dat migranten bijdragen tot de welvaart van het land. Ze vinden tevens de aanwezigheid van verschillende culturen een verrijking. Het feit dat ze meer met vreemdelingen geconfronteerd worden, leidt alvast niet tot een meer negatieve houding, wel integendeel.

De uitspraken hangen sterk samen (Cronbach's $\alpha=0,884$). Een categorische principale componentenanalyse op 11 items (zonder stelling 3) maakt duidelijk dat achter de uitspraken één onderliggende latente dimensie schuilt, die toelaat een tolerantie-index op te maken. Daarvoor gebruiken we de gemiddelde score op deze 11 items.

Tabel 1. Houding tegenover vreemdelingen en verstedelijkingsgraad.
 Percentage dat het (helemaal) eens is met de voorgelegde stellingen (N=1.465).

	Grootsteden	Regionale steden	Stedelijke rand	Kleinere steden	Overgangsgebied	Platteland	Totaal
1. Migranten dragen bij tot de welvaart van het land.	41,4	30,1	24,0	27,9	22,4	19,3	26,4
2. Migranten zijn niet te vertrouwen.	15,4	20,5	28,4	29,5	22,8	30,0	25,4
3. Moslimgezinnen zijn heel gastvrij.	58,3	51,9	41,5	45,2	44,4	32,2	44,8
4. Migranten profiteren van de sociale zekerheid.	40,5	48,4	46,6	50,3	50,0	55,7	49,4
5. Moslims zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken.	36,5	40,1	44,8	46,7	41,2	43,0	42,6
6. Verschillende culturen vormen een verrijking van onze samenleving.	59,8	64,2	55,4	49,9	45,9	44,3	51,4
7. Bij vermindering arbeidsplaatsen, migranten terug sturen.	25,1	30,2	31,6	36,4	31,9	40,7	33,5
8. Buitenlanders hartelijk welkom heten.	36,9	24,4	25,7	29,6	22,6	19,7	25,9
9. Etnische minderheden moeten onder elkaar huwen.	14,8	17,2	15,9	22,3	17,6	21,3	18,7
10. Vreemdelingen moeten zich aanpassen aan onze cultuur en gebruiken.	84,6	90,3	85,9	90,6	84,5	90,2	87,7
11. Turken en Marokkanen die je beter leert kennen, blijken vriendelijke mensen.	70,9	68,0	55,3	57,3	58,0	49,8	58,8
12. Islamitische vrouwen meisjes moeten altijd en overal een hoofddoek kunnen dragen	26,0	27,6	18,6	17,2	15,0	16,5	19,0

Bron: SCV-survey 2008.

De tolerantie-index geeft aan dat verstedelijking wel degelijk een rol speelt. Zo staan inwoners van de grootsteden en de regionale steden duidelijk veel positiever tegenover migranten dan inwoners van plattelandsgemeenten. Dit wordt bevestigd als we de woonomgeving waar mensen zeggen te wonen in rekening brengen. Daaruit blijkt dat inwoners die aangeven in een grote stad te wonen heel wat toleranter zijn, gevolgd door inwoners van de stedelijke rand, kleine steden, een landelijke gemeente of het platteland.

Tabel 2: Tolerantie-index naar verstedelijkingsgraad en woonomgeving.

	Mean	N	Std. Deviation
Verstedelijking***			
Grootsteden	3,10	169	0,73
Regionale steden	2,97	164	0,62
Stedelijke rand	2,89	206	0,68
Kleinere steden	2,82	337	0,70
Overgangsgebied	2,86	329	0,64
Platteland	2,72	255	0,62
Woonomgeving**			
Grote stad	3,10	100	0,75
Buitenwijk grote stad	2,98	199	0,71
Middengrote of kleine stad	2,94	333	0,73
Landelijke gemeente	2,87	779	0,66
Platteland	2,78	54	0,80
Totaal	2,91	1464	0,67

Waarden van 1 tot 5.

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

Bron: SCV-survey 2008.

De vraag over de ideale buurt laat toe na te gaan of men al dan niet in een etnisch diverse buurt wenst te wonen. Volgende vraag werd voorgelegd: 'Stel dat u de ideale buurt zou mogen kiezen om in te wonen. In welke buurt zou u dan het liefst willen wonen?' De respondenten konden aangeven of ze zouden opteren voor

- een buurt waar bijna niemand van vreemde herkomst of met een andere huidskleur dan de meerderheid van de Belgen zou zijn;
- een buurt waar een paar personen van vreemde herkomst of met een andere huidskleur zouden zijn;

- c. een buurt waar veel personen van vreemde herkomst of met een andere huidskleur dan de meerderheid van de Belgen zouden zijn.

Bijna de helft van de bevolking woont liefst in een buurt waar bijna niemand van vreemde herkomst is of een andere huidskleur heeft. Vrijwel niemand opteert voor een buurt, waar veel personen van vreemde herkomst wonen. Ook hier is er bij een bivariate analyse een duidelijk verschil naargelang de verstedelijking van de stad of gemeente. In de grootsteden opteert 70% voor een buurt met een paar personen van vreemde herkomst of met een andere huidskleur dan de doorsnee inwoner. Op het platteland loopt dit terug tot ca. een derde van de bevolking. Dit verschil wordt bevestigd bij een vergelijking naar woonomgeving.

Tabel 3. Ideale buurt en verstedelijkingsgraad, in %.

	Grootsteden	Regionale steden	Stedelijke rand	Kleinere steden	Overgangsgebied	Platteland	Totaal
In een buurt waar bijna niemand van vreemde herkomst woont.	21,3	41,2	47,3	57,7	48,0	61,3	48,7
In een buurt waar een paar personen van vreemde herkomst wonen.	70,4	53,3	48,8	37,6	48,3	36,7	47,0
In een buurt waar veel personen van vreemde herkomst wonen.	7,1	1,8	2,0	2,3	1,5	0,8	2,3
Maakt niet uit	1,2	3,6	2,0	1,5	2,1	0,8	1,8

$p < 0,001$

Bron: SCV-survey 2008.

De reactie van veel respondenten is gekoppeld aan de buurt waar ze vandaag wonen. Zo woont meer dan de helft van de grootstedelingen in een buurt met een paar vreemdelingen en een kwart zelfs in een buurt met veel vreemdelingen. Dit is in plattelandsgemeenten eerder uitzonderlijk. Een vergelijking van de huidige buurt met de gewenste buurt maakt duidelijk dat een deel van de grootstedelingen liefst minder vreemdelingen in zijn buurt zou hebben.

Tabel 4. Huidige buurt en verstedelijkingsgraad, in %.

	Grootsteden	Regionale steden	Stedelijke rand	Kleinere steden	Overgangsgebied	Platteland	Totaal
In een buurt waar bijna niemand van vreemde herkomst woont.	18,9	52,7	68,3	71,1	67,2	84,3	64,0
In een buurt waar een paar personen van vreemde herkomst wonen.	56,8	41,2	26,8	24,0	29,5	15,3	29,8
In een buurt waar veel personen van vreemde herkomst wonen.	24,3	5,5	4,9	4,4	3,3	0,4	5,9

p<0,001

Bron: SCV-survey 2008.

Heeft nu de buurt waar men vandaag woont een effect op de tolerantie ten opzichte van vreemdelingen? Dit is duidelijk het geval. Wie in een buurt met enkele vreemdelingen woont, is toleranter dan wie in een buurt woont zonder vreemdelingen. De tolerantie neemt af als het aantal vreemdelingen vrij hoog ligt.

Tabel 5. Huidige woonbuurt en tolerantie.

Buurt waarin momenteel woont	Gemiddelde score op tolerantie-index	N	Standaardafwijking
In een buurt waar bijna niemand van vreemde herkomst woont.	2,83	938	0,676
In een buurt waar een paar personen van vreemde herkomst wonen.	3,05	437	0,678
In een buurt waar veel personen van vreemde herkomst wonen.	2,99	87	0,845
Geen antwoord	3,35	3	0,555
Totaal	2,91	1464	0,694

p<0,001

Gemiddelde scores van 1 tot 5 op tolerantie-index

Bron: SCV-survey 2008.

De bivariate analyses laten duidelijk een effect van verstedelijking zien op de houding en de voorkeur van de bevolking. Daarbij kan men zich de vraag stellen of het hier om een zuiver effect gaat of dat eerder andere kenmerken de houding van de bevolking bepalen. Daarvoor werd een lineaire regressieanalyse doorgevoerd met de tolerantie-index als afhankelijke variabele. Geslacht, leeftijd, opleiding, verstedelijkingsgraad en het al dan niet wonen in een buurt met enkele tot veel vreemdelingen werden als onafhankelijke variabelen ingebracht. Alle onafhankelijke variabelen werden als dummy variabelen gecodeerd. Het type woonomgeving is niet opgenomen gezien de hoge correlatie met verstedelijkingsgraad.

Tabel 6. Lineaire regressie tolerantie.

	B
Intercept	2,664***
Man (vrouw=ref)	0,139***
Leeftijd (<35jaar=ref)	
35-65 jaar=1 (<35=ref)	-0,129***
+65=1 (<35=ref)	-0,372***
Hoger opgeleid (ref. tot secundair)	0,360***
Buurt (geen vreemdelingen=ref)	
Enkele vreemdelingen	0,116**
Veel vreemdelingen	0,078ns
Verstedelijkingsgraad (ref. platteland)	
Grootstad	0,266***
Regionale stad	0,173**
Stedelijke rand	0,118*
Kleinere steden	0,051ns
Overgangsgebied	0,096ns

R²: 15.2

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0.001 ns: niet significant

Afhankelijke variabele: tolerantie-index

Bron: SCV-survey 2008.

De multivariate analyse geeft aan dat heel wat factoren de tolerantie beïnvloeden. Zo zijn mannen, jongeren en hooggeschoolden toleranter. De verstedelijkingsgraad heeft ook een netto effect vooral in de grootsteden en de centrumsteden. Op basis hiervan kunnen we stellen dat hoe stedelijker, hoe toleranter de bevolking zich opstelt. Ook het buurteffect

blijft overeind, althans voor buurten waar een beperkt aantal vreemdelingen wonen. Het effect verdwijnt voor buurten met veel vreemdelingen.

Verstedelijking en sociaal kapitaal

Zoals voor tolerantie wordt nagegaan of de verstedelijkingsgraad een effect heeft op sociaal kapitaal. Zoals in het onderzoek van Reeskens en Hooghe wordt sociaal kapitaal gemeten met twee variabelen: het al dan niet actief lid zijn van een vereniging en de mate waarin men vertrouwen heeft in de medemens.

Tabel 7. Vertrouwen in de medemens en verstedelijking en type buurt.

		Gemiddelde	Standaardafwijking
Verstedelijkingsgraad	Grootsteden	5,26	1,99
	Regionale steden	5,02	1,78
	Stedelijke rand	5,09	1,81
	Kleinere steden	5,05	1,86
	Overgangsgebied	4,94	1,76
	Platteland	4,87	1,88
Type buurt	In een buurt waar bijna niemand van vreemde herkomst woont.	5,05	1,80
	In een buurt waar een paar personen van vreemde herkomst wonen.	5,04	1,82
	In een buurt waar veel personen van vreemde herkomst wonen.	4,62	2,36
Totaal		5,02	1,84

Ns: niet significant

Gemiddelde scores op een schaal van 0 tot 10

Bron: SCV-survey 2008.

Het vertrouwen in de medemens peilt naar de culturele component van sociaal kapitaal, terwijl het actieve lidmaatschap een aspect van de structurele component van sociaal kapitaal in beeld brengt. Actief lidmaatschap wordt hier gezien als een dichotome variabele. Men is al dan niet actief lid van een vereniging. Het vertrouwen in de medemens is een gemiddelde score op drie uitspraken waarbij de respondenten telkens een score van 0 tot 10 konden

geven. De eerste stelt dat mensen niet voorzichtig genoeg kunnen zijn in de omgang met anderen (score 0) tegenover de vaststelling dat de meeste mensen te vertrouwen zijn (score 10). In de tweede stelling wordt de opvatting dat de meeste mensen misbruik van anderen proberen te maken (score 0) gesteld tegenover deze dat mensen proberen eerlijk te zijn (score 10). De derde stelling geeft als uitersten dat de mensen meestal aan zichzelf denken (score 0) tegenover de stelling dat mensen meestal behulpzaam proberen te zijn (score 10). De drie stellingen hangen nauw samen en een factoranalyse maakt duidelijk dat ze een onderliggend principe meten met name het algemeen vertrouwen of het vertrouwen in de medemens (Cronbach' Alpha 0,745).

Uit een bivariate vergelijking blijkt dat het vertrouwen in de medemens in een grootstedelijke omgeving hoger ligt. Op het platteland is het vertrouwen lager maar een lineaire relatie tussen de verstedelijkingsgraad en vertrouwen hebben we niet gevonden. Tevens stellen we vast dat het vertrouwen in de medemens in een etnisch zeer diverse buurt lager ligt, maar ook dit blijkt niet significant.

Tabel 8. Actief lidmaatschap naar - en type buurt, in %.

		actief lid
Verstedelijkingsgraad *	Grootsteden	47,9
	Regionale steden	47,6
	Stedelijke rand	51,2
	Kleinere steden	51,6
	Overgangsgebied	56,8
	Platteland	58,8
Type buurt *	In een buurt waar bijna niemand van vreemde herkomst woont.	54,3
	In een buurt waar een paar personen van vreemde herkomst wonen.	53,5
	In een buurt waar veel personen van vreemde herkomst wonen.	38,6
Totaal		54,5

*p<0,05

Bron: SCV-survey 2008.

Het actief lidmaatschap van een vereniging is wel verschillend naargelang men in een grootstad woont of op het platteland. Inwoners van grootsteden (47,9%) zijn minder actief in een vereniging dan inwoners van een plattelandsgemeente (58,8%). Het verschil is

nog groter wanneer we naar de samenstelling van de buurt kijken. In etnisch zeer diverse buurten ligt het actief lidmaatschap beduidend lager (38,6%) dan in buurten met enkele vreemdelingen (54,5%) of geen vreemdelingen (56,0%) .

Ook hier stelt zich de vraag of de gemeten verschillen overeind blijven wanneer voor een aantal andere kenmerken wordt gecontroleerd. Dezelfde onafhankelijke variabelen worden terug meegenomen: geslacht, leeftijd, opleiding, verstedelijkingsgraad en het al dan niet wonen in een buurt met geen, enkele tot veel vreemdelingen. Voor vertrouwen in de medemens werd ook een lineaire regressieanalyse toegepast vermits vertrouwen als een continue variabele wordt aanzien. Voor lidmaatschap werd een logistische regressieanalyse toegepast omdat lidmaatschap als een dummy variabele (0=geen actief lid, 1=actief lid) werd gecodeerd.

Tabel 9: Lineaire regressie vertrouwen in de medemens.

	B
Intercept	4,741***
Man (vrouw=ref)	0,081ns
Leeftijd (<35jaar=ref)	
35-65 jaar	-0,010ns
+65=1	0,060ns
Hoger opgeleid (ref= tot secundair)	0,540***
Buurt (geen vreemdelingen=ref)	
Enkele vreemdelingen	-0,110ns
Veel vreemdelingen	-0,564**
Verstedelijkingsgraad (platteland=ref)	
Grootstad	0,494**
Regionale stad	0,141ns
Stedelijke rand	0,207ns
Kleinere steden	0,165ns
Overgangsgebied	0,073ns

R²: 2,6

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0.001 ns: niet significant

Bron: SCV-survey 2008.

De resultaten van de lineaire regressie geven aan dat opleiding, verstedelijkingsgraad (grootstad versus platteland) en de buurt (veel versus geen) een netto effect hebben op

het vertrouwen in de medemens. We dienen er wel op te wijzen dat de verklaarde variantie zeer laag is waardoor we voorzichtig moeten zijn met het interpreteren van de resultaten. We zien wel dat hoog opgeleiden en grootstedelingen meer vertrouwen hebben. Dit laatste verrast vermits de bivariate vergelijking geen significante verschillen aangaf. Hetzelfde trouwens wat de houding van inwoners van etnisch sterk gemengde buurten betreft. Zij hebben minder vertrouwen dan inwoners van buurten zonder vreemdelingen. Deze vaststelling is niet onbelangrijk en geeft aan dat de buurt wel degelijk een effect kan hebben op het vertrouwen in de medemens en daardoor ook op het sociaal kapitaal. Men kan hierin ook een bevestiging zien van de stelling van Putnam, die stelt dat het sociaal kapitaal in etnische diverse buurten wordt aangetast. Gezien de beperkte verklaarde variantie dienen we echter voorzichtig te zijn bij het trekken van conclusies.

Tabel 10. Logistische regressie actief lidmaatschap.

	Exp(B)
Intercept	1,549*
Man (vrouw=ref)	1,271*
Leeftijd (<35 jaar = ref)	
35-65 jaar	0,711**
+65	0,636**
Hoger opgeleid (ref= tot secundair)	2,113***
Buurt (geen vreemdelingen=ref)	
Enkele vreemdelingen	0,948ns
Veel vreemdelingen	0,584*
Verstedelingsgraad (platteland=ref)	
Grootstad	0,694ns
Regionale stad	0,602*
Stedelijke rand	0,755ns
Kleinere steden	0,734ns
Overgangsgebied	0,906ns

Nagelkerke R²: 6.3

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0.001 ns: niet significant

Bron: SCV-survey 2008.

De logistische regressie om na te gaan of verstedelijking en buurtkenmerken een effect hebben op actief lidmaatschap van een vereniging geeft nog minder duidelijke resultaten. Ook hier een lage verklaarde variantie. Zoals uit ander onderzoek is gebleken is er een

effect van geslacht, leeftijd en opleiding (Hooghe, 2003). Mannen, hoger opgeleiden en jongeren zijn meer lid. In de centrumsteden is men minder actief in het verenigingsleven ten opzichte van het platteland. Voor de andere categorieën is er geen duidelijk verschil. Het netto effect van de buurt blijft wel overeind voor etnisch sterk diverse buurten waar men minder lid is van een vereniging dan in buurten zonder vreemdelingen. Andermaal een element dat aangeeft dat de stelling van Putnam ook in Vlaanderen zou kunnen opgaan.

Tabel 11: Intensiteit sociale contacten met vrienden en buren naar type woonbuurt, in %.

	geen vreemdelingen	enkele vreemdelingen	veel vreemdelingen	totaal
Ontmoeten vrienden***				
Nooit	1,7	3,0	11,4	2,7
Minder dan één keer per maand	7,7	8,9	15,9	8,6
Eén of twee keer per maand	24,9	25,4	18,2	24,6
Eén of twee keer per week	45,1	40,7	37,5	43,3
Dagelijks of bijna dagelijks	20,6	22,0	17,0	20,8
Praten met buren***				
Nooit	3,3	2,7	13,8	3,8
Minder dan één keer per maand	7,6	6,4	9,2	7,3
Eén of twee keer per maand	16,1	16,7	16,1	16,3
Eén of twee keer per week	37,7	38,2	28,7	37,3
Dagelijks of bijna dagelijks	35,3	35,9	32,2	35,3

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0.001

Bron: SCV-survey 2008.

Het effect van verstedelijking en de buurt waar men woont op sociaal kapitaal is onduidelijk. Enerzijds is er een positieve samenhang met het vertrouwen in de medemens, anderzijds is er een onduidelijke samenhang tussen actief lidmaatschap en verstedelijgingsgraad en de buurt waar men woont. Vooral dit laatste roept vragen op over de gehanteerde indicator. Is actief lidmaatschap van een vereniging wel een goede indicator om de aanwezigheid en intensiteit van netwerken in de steden in beeld te brengen? In heel wat onderzoek wordt dit aangevuld met informatie over het aantal, de kwaliteit en de intensiteit van de contacten in de buurt en met vrienden. Vele contacten verlopen steeds minder via formele kanalen en in georganiseerd verband maar juist informeel (Smits & Elchardus, 2009). De SCV-survey laat toe de intensiteit van de contacten met buren en vrienden na te gaan. De bivariate analyse geeft aan dat verstedelijking voor

geen significante verschillen zorgt. Het tegendeel is waar voor het type buurt waar men woont. Wie in een buurt met veel vreemdelingen woont, heeft blijkbaar heel wat minder contacten met vrienden en met burens. Dit bevestigt de resultaten van het onderzoek van het steunpunt Gelijksamenleving bij autochtone en allochtone buurtbewoners: autochtone bewoners (de meerderheid van de respondenten van de SCV-survey) hebben minder buurtcontacten (Vancluysen, 2009).

Ook multivariaat blijft het negatieve effect van het wonen in een buurt met veel vreemdelingen in beide gevallen overeind. Daarnaast is er een duidelijk effect van leeftijd: ouderen hebben minder contacten met vrienden maar praten meer met hun burens. Het effect van verstedelijking speelt niet.

Tabel 12. Lineaire regressie sociale contacten met vrienden en burens.

	Ontmoeten vrienden	Praten met burens
	B	B
Intercept	4,024***	3,717***
Man (vrouw=ref)	,113*	,165**
Leeftijd (<35jaar=ref)		
35-65 jaar	-,444***	,363***
+65	-,441***	,507***
Hoger opgeleid (secundair=ref)	,005ns	-,072ns
Buurt (geen vreemdelingen=ref)		
Enkele vreemdelingen	-,075ns	,076ns
Veel vreemdelingen	-,399***	-,363**
Verstedelingsgraad (platteland=ref)		
Grootstad	-,011ns	-,193ns
Regionale stad	,017ns	-,129ns
Stedelijke rand	-,064ns	-,107ns
Kleinere steden	,016ns	-,284**
Overgangsgebied	,054ns	-,149ns
R ²	5,4	5,4

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0.001 ns: niet significant

Bron: SCV-survey 2008.

Conclusies

- a. Op basis van de SCV-analyse hebben we vastgesteld dat verstedelijking wel degelijk een effect heeft op tolerantie. De multivariate analyse geeft echter aan dat heel wat andere factoren de tolerantie ook beïnvloeden. Zo zijn mannen, jongeren en hooggeschoolden toleranter. Verstedelijking behoudt wel een netto effect. Vandaar dat we kunnen stellen dat hoe stedelijker, hoe toleranter de bevolking zich opstelt tegenover allochtonen en meer bepaald tegenover Marokkanen en Turken. Er speelt ook een buurteffect. Buurten waar een beperkt aantal vreemdelingen wonen, zijn toleranter dan buurten zonder vreemdelingen. Het effect verdwijnt voor buurten met veel vreemdelingen.
Op basis van deze resultaten zijn we geneigd de contacttheorie, die stelt dat aanwezigheid van en contact met vreemdelingen een positief effect heeft op o.a. de verdraagzaamheid te volgen. De hypothese dat het effect omslaat als men in een buurt woont met veel vreemdelingen kan niet helemaal hard worden gemaakt. Er is enkel een netto positief effect voor buurten met een beperkt aantal vreemdelingen ten opzichte van buurten zonder vreemdelingen.
- b. Verstedelijking heeft ook een effect op sociaal kapitaal. Dit blijkt alvast uit de bivariate analyses. Het vertrouwen in de medemens is in een grootstedelijke omgeving groter dan op het platteland. Omgekeerd zijn grootstedelingen minder actief in het verenigingsleven. Dit geeft aan dat het effect van verstedelijking op sociaal kapitaal in twee richtingen werkt: enerzijds een versterking van de culturele component (het vertrouwen), anderzijds een aantasting van de structurele component (actief lidmaatschap) van sociaal kapitaal. Bij controle voor andere variabelen blijft er voor het vertrouwen in de medemens een netto effect voor de grootsteden. Grootstedelingen stellen meer vertrouwen in hun medemens dan inwoners van plattelandsgemeenten. Het effect van verstedelijking op het lidmaatschap en de contacten met vrienden en burens is veel onduidelijker.
- c. Het vertrouwen in de medemens, het actief lidmaatschap en de sociale contacten liggen in etnisch sterk diverse buurten lager. We dienen er wel op te wijzen dat de verklaarde variantie in elk van de onderzochte modellen vrij laag is. Het zet in ieder geval aan om de stelling van Putnam, die op basis van dit materiaal eerder bevestigd dan weerlegd wordt, diepgaander te analyseren op stadsdeelniveau.

4. Etnische diversiteit en sociaal kapitaal in stadsdelen

Zoals aangegeven willen we in dit onderdeel het onderzoek van Reeskens en Hooghe

overdoen voor de 13 centrumsteden in Vlaanderen. Zij vonden geen effect van etnische diversiteit op sociaal kapitaal en gaven daarmee aan dat de stelling van Putnam niet opgaat in Vlaamse context. Hun analyse gebeurde op niveau van de gemeenten. In dit luik doen we een analyse op stadsdeelniveau vanuit de veronderstelling dat we daarmee iets fijner de stelling van Putnam kunnen testen.

In de mate van het mogelijke hebben we het onderzoek van Reeskens en Hooghe gerepliceerd. Een volledig parallelle analyse was echter niet mogelijk. Niet alle variabelen die door hen werden ingebracht, waren beschikbaar op stadsdeelniveau. Ook de databron waarop we ons gebaseerd hebben was verschillend. In plaats van de SCV-survey waarop Reeskens en Hooghe hun analyse hebben uitgevoerd, hebben we voor onze analyse gebruik gemaakt van de survey van de Stadsmonitor 2008. Deze survey is een schriftelijke bevraging bij ca. 15.000 stedelingen in de grootsteden Antwerpen en Gent en de regionale steden Aalst, Brugge, Genk, Gent, Kortrijk, Hasselt, Leuven, Mechelen, Roeselare, Sint-Niklaas en Turnhout. Per stad werden minimaal 500 inwoners bevestigd.

Data en analysemethode

Ons onderzoek beperkt zich dus niet tot het stadsniveau. Zoals hierboven geschetst, zijn de verschillen binnen de steden soms groter dan deze tussen de steden onderling. Zeker op het vlak van diversiteit is het belangrijk daarmee rekening te houden. Aanvankelijk wilden we de analyse dan ook doorvoeren op wijk- en buurtniveau. De data van de Stadsmonitor lieten dit echter niet toe. Wel kon opgesplitst worden op basis van de postcode. In totaal leverde dit 57 eenheden of stadsdelen op. Turnhout, Roeselare, Genk en Oostende tellen echter slechts één postnummer. Gezien etnische diversiteit centraal staat in ons onderzoek, stelt dit voornamelijk een probleem voor de stad Genk. Genk is de meest etnisch diverse stad in Vlaanderen. Ook Turnhout telt ca. 10% inwoners van vreemde herkomst maar dit gaat grotendeels om Europese vreemdelingen met een overgroot deel Nederlanders. Roeselare en Oostende tellen relatief weinig vreemdelingen. Om Genk beter in beeld te krijgen hebben we – in overleg met de betrokken stadsdienst – acht wijken in de stad afgebakend waardoor in totaal 64 stadsdelen in de analyse zijn opgenomen.

Sociaal kapitaal is in onze analyse de afhankelijke variabele. We wensen na te gaan of etnische diversiteit al dan niet een effect heeft op het sociaal kapitaal. Op basis van de analyse van Putnam wordt verondersteld dat in stadsdelen met veel vreemdelingen en immigranten het sociaal kapitaal lager ligt. Sociaal kapitaal wordt daarbij gedefinieerd door netwerken, normen van reciprociteit en veralgemeend vertrouwen. Zoals in het vorige luik over sociaal kapitaal en verstedelijking meten we zowel de structurele als de culturele component van sociaal kapitaal. De structurele component gaan we na door de participatie aan het vereni-

gingsleven te meten waarbij gekeken wordt naar het actief lidmaatschap van een vereniging. De culturele component wordt in beeld gebracht door de score van de respondenten op het vertrouwen in de medemens. Op basis van de analyse in het vorige luik zochten we naar een bijkomende variabele om sociaal kapitaal te meten. Zowel Putnam als Lancee & Dronkers hebben meerdere variabelen gebruikt om sociaal kapitaal te meten. Zo hebben zij vooral aandacht voor de mate waarin men vertrouwen stelt in zijn burens. Deze variabele was niet beschikbaar in de SCV-survey en de survey van de Stadsmonitor 2008. Wel werd in de survey van de Stadsmonitor een vraag opgenomen over de tevredenheid met de contacten in de buurt. Hoewel vertrouwen en tevredenheid twee onderscheiden elementen zijn die niet steeds hetzelfde aangeven, gebruiken we tevredenheid met de buurtcontacten hier als een element om de culturele component van sociaal kapitaal te meten. In het concept van de Stadsmonitor was deze variabele trouwens ook expliciet bedoeld als een aspect van sociaal kapitaal. De opname in de set van indicatoren werd verantwoord door te stellen dat in een leefbare en duurzame stad de ruimte zo is ingericht dat ze menselijk contact in al zijn diversiteit bevordert, zowel met bekenden als met vreemden (Block e.a., 2007). Zoals bij actief lidmaatschap wordt ook deze variabele omgezet naar een dichotome variabele. Wie het eens tot helemaal eens met de stelling 'Het is aangenaam om in mijn buurt met de mensen te praten.', krijgt de waarde 1, de anderen 0. In tegenstelling met de SCV-survey was de intensiteit van de contacten niet in de Stadsmonitor opgenomen waardoor het meten van de structurele component beperkt blijft tot het actief lidmaatschap.

De onafhankelijke variabele of verklarende factor die hier centraal staat is etnisch culturele diversiteit.

Zoals Reeskens en Hooghe meten we die aan de hand van vijf variabelen:

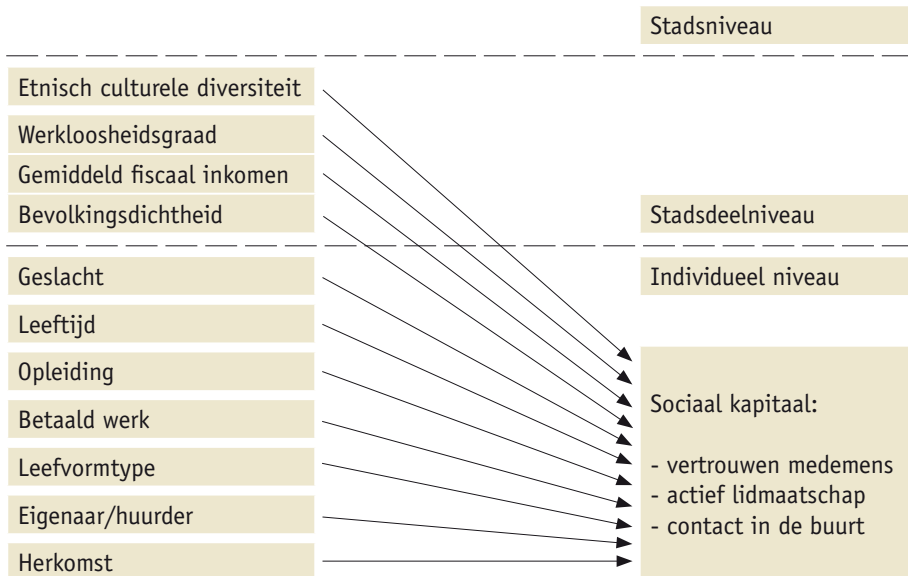
- het aandeel vreemdelingen of het aandeel personen met een niet-Belgische nationaliteit op 1 januari 2007;
- het aandeel immigranten van niet-Belgische nationaliteit die in de loop van 2006 in een bepaald stadsdeel zijn komen wonen;
- het aandeel niet-Europese vreemdelingen op 1 januari 2007. Naast het aandeel vreemdelingen wordt er van uit gegaan dat deze indicator beter de culturele afstand tussen de autochtone en allochtone bevolkingsgroep aangeeft. De keuze voor nationaliteit in plaats van herkomst heeft te maken met de beschikbaarheid van data. De beschikbare databank liet geen onderscheid naar land van herkomst toe voor alle stadsdelen;
- de evolutie van het aandeel vreemdelingen tussen 1 januari 2004 en 1 januari 2007;
- de evolutie van het aandeel immigranten tussen 1 januari 2004 en 1 januari 2007: de snelheid waarmee het aantal vreemdelingen toeneemt, zou het effect van diversiteit verhogen. Vandaar dat de evolutie van het aandeel vreemdelingen en immigranten mee is opgenomen. Voor elk van deze variabelen hebben we ge-

bruik gemaakt van de meest recent beschikbare data op statistisch sectorniveau. Deze reeksen liepen van 2004 tot 2007.

Vermits we op zoek zijn naar het unieke effect van etnisch culturele diversiteit op sociaal kapitaal dienen we te controleren voor een reeks andere variabelen. Daarbij maken we een onderscheid tussen persoonskenmerken en kenmerken van het stadsdeel. Ook hier willen we zoveel als mogelijk het parallellisme laten spelen met het onderzoek op gemeenteniveau. Vandaar dat we op individueel niveau controleren voor geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, al dan niet betaald werk, leefvormtype, eigenaar of huurder, inkomen en herkomst. De variabelen al dan niet gehuwd zijn en kerksheid, opgenomen in het onderzoek van Reeskens en Hooghe, zijn niet meegenomen omdat deze variabelen niet voorkomen in de survey Stadsmonitor 2008. Wel hebben we gezinstype en al dan niet eigenaar zijn van de woning waarin men woont opgenomen, gezien uit onderzoek is gebleken dat deze indicatoren wel een effect kunnen hebben op sociaal kapitaal en ze bijvoorbeeld ook mee zijn opgenomen in de analyse van Lancee & Dronkers (2009).

Op stadsdeelniveau hebben we naast de variabelen rond diversiteit het aandeel werklozen, de bevolkingsdichtheid en het gemiddeld fiscaal inkomen mee opgenomen. De inbreng van al deze variabelen zorgt voor het conceptueel model zoals weergegeven in onderstaande figuur.

Figuur 2. Conceptueel model

Uit de analyse van de SCV-survey is gebleken dat mensen die in een buurt wonen met geen vreemdelingen en diegenen die in een buurt wonen met veel vreemdelingen minder tolerant staan tegenover migranten dan diegenen in een buurt met enkele vreemdelingen. Deze vaststelling doet ons veronderstellen dat mogelijke effecten van etnische diversiteit niet louter lineair te meten zijn. Het is goed mogelijk dat tolerantie toeneemt tot op zeker niveau van diversiteit maar daarna weer afneemt. Daarom is – zoals trouwens ook in de studie van Reeskens en Hooghe – er voor geopteerd om ook een curvilineair effect te onderzoeken. Dit gebeurt door in de analyse ook een kwadratisch effect voor diversiteit toe te voegen.

Bivariate analyse

Vooraleer het hierboven geschetste model te toetsen, geven we hieronder de resultaten van een aantal bivariate analyses. De correlatiecoëfficiënten tussen de verschillende gehanteerde diversiteitsvariabelen en deze van sociaal kapitaal geven een eerste beeld van mogelijke samenhang zonder dat daar conclusies over mogelijke causaliteit kunnen aan verbonden worden. De correlatiecoëfficiënt varieert tussen 0 (geen verband) en +1 of -1 (perfect positief/perfect negatief verband). Hoe verder de correlatiecoëfficiënt verwijderd is van 0, hoe nauwkeuriger men de uitslag van de ene variabele kan voorspellen op grond van deze op de andere variabele.

Tabel 13. Bivariate correlatiecoëfficiënten tussen etnische diversiteit en sociaal kapitaal in de steden, geaggregeerd op stadsdeelniveau (N=64).

	Vertrouwen	Lidmaatschap	Contact buurt
Aandeel vreemdelingen	-0,285*	-0,390**	-0,615**
Aandeel immigranten	-0,318*	-0,418**	-0,461**
Evolutie aandeel vreemdelingen	-0,001	-0,065	-0,500**
Evolutie aandeel immigranten	-0,009	-0,014**	-0,125
Aandeel niet-Europese vreemdelingen	-0,236*	-0,408**	-0,716**

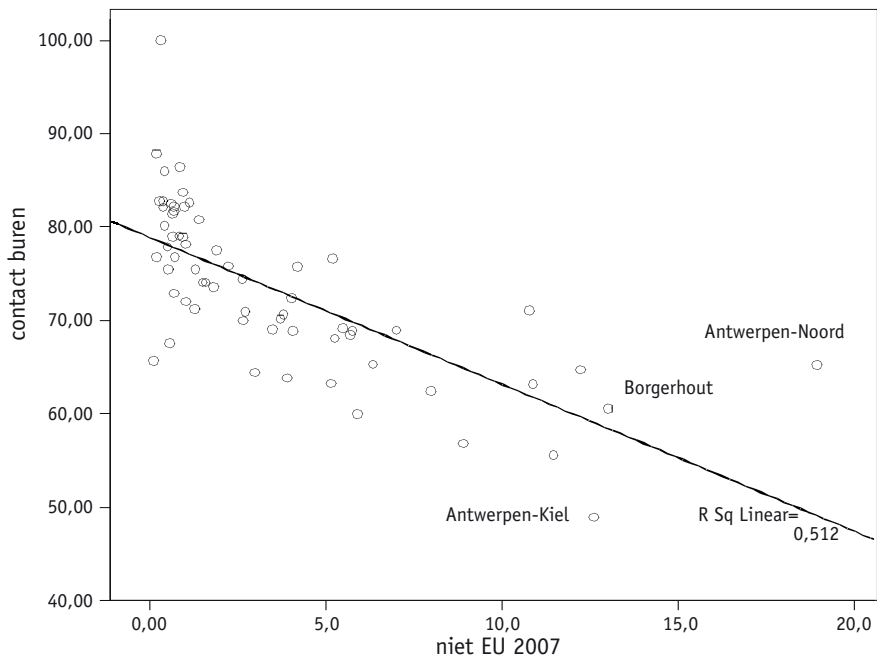
* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$
Bron: survey Stadsmonitor 2008.

Een eerste opvallende vaststelling is dat alle coëfficiënten negatief zijn, wat aangeeft dat de variabelen voor etnische diversiteit en deze voor sociaal kapitaal negatief correleren. De correlaties zijn in een aantal gevallen echter zeer zwak of vrijwel onbestaand. Vooral de indicatoren die de evolutie van het aandeel vreemdelingen en immigranten aangeven wijzen op vrijwel geen samenhang. Beide indicatoren vertonen trouwens een

grillig patroon en hangen ook niet direct samen met de andere diversiteitsindicatoren. Waarschijnlijk is de periode die onderzocht wordt (4 jaar) te beperkt om duidelijke uitspraken te doen op stadsdeelniveau. Alle andere correlaties zijn significant. De samenhang is wel minder sterk voor vertrouwen in de medemens dan voor actief lidmaatschap. Hoogste correlaties zijn er voor de tevredenheid over de contacten in de buurt. Hoe meer vreemdelingen en dan vooral niet-Europese vreemdelingen in het stadsdeel, hoe minder vertrouwen de inwoners hebben in hun medemens, hoe lager de lidmaatschappen en hoe lager de tevredenheid over de contacten in de buurt.

We kunnen dit ook grafisch weergeven. Zo geeft figuur 3 de bivariate relatie weer tussen het aandeel niet-Europese vreemdelingen en de tevredenheid over de contacten in de buurt. We zien dat beide duidelijk negatief samenhangen. Vooral een aantal Antwerpse deelgebieden vallen op zoals Antwerpen-Kiel en Borgerhout met iets hogere concentraties vreemdelingen en lage tevredenheidsscores over buurtcontacten. Antwerpen-Noord kent een hoge concentratie maar blijkt ook een iets hogere tevredenheid met de buurtcontacten.

Figuur 3. Bivariate relatie tussen het aandeel niet-Europese vreemdelingen (in %) en de tevredenheid over het contact met de burens (in %) in de steden, geaggregeerd op stadsdeelniveau (N=64).

Bron: survey Stadsmonitor 2008.

Deze gevonden negatieve correlaties tussen de diversiteitsindicatoren en de indicatoren voor sociaal kapitaal verschillen sterk van de resultaten van Reeskens en Hooghe. Zij vonden geen significante correlaties. Enkel voor het aandeel vreemdelingen en het aandeel niet-Europese vreemdelingen stelden ze een licht negatieve correlatie vast voor zowel vertrouwen als lidmaatschap. Wat het aandeel vreemdelingen betreft was er een licht negatieve correlatie voor vertrouwen in de medemens.

Multivariate analyse

Vermits we voor het meten van het effect van etnische diversiteit op sociaal kapitaal zowel met persoonskenmerken als met kenmerken op stadsdeelniveau werken, wordt een multilevelanalyse toegepast. Hiervoor maken we gebruik van MLwiN (Jones, 2008).

Om het effect van etnische diversiteit op de indicatoren van sociaal kapitaal te meten, dient nagegaan of er wel voldoende verschil is tussen de stadsdelen en hoeveel van de variantie voor zowel het vertrouwen in de medemens, het actief lidmaatschap als de tevredenheid over de contacten in de buurt kan verklaard worden door de persoonskenmerken, de kenmerken van het stadsdeel of van de stad zelf. Daarvoor bekijken we het nulmodel voor de verschillende indicatoren afzonderlijk. Het nulmodel geeft een schatting van hoeveel van de variantie kan toegeschreven worden aan de persoons-, de stadsdeel- of de stadskenmerken.

Voor de drie indicatoren van sociaal kapitaal ligt de hoogste verklaringskracht bij de persoonskenmerken of de kenmerken op individueel niveau. Ook de verklaringskracht op stadsdeelniveau is telkens significant. Op stadsniveau is dit enkel het geval voor het vertrouwen in de medemens. De intraklassecorrelatie (ICC)¹, die een indicatie geeft van het aandeel van de variantie dat aan hogere niveaus (stad en stadsdeel) kan worden toegeschreven, is voor alle afhankelijke variabelen vrij laag. De intraklassecorrelatie kan

---

¹ Bij deze maat horen wel enkele relativeringen. Ten eerste is het bepalen van de significantie van de variantie op gemeentelijk vlak niet evident en dat geldt ook voor de ICC. De berekening van de ICC voor modellen met niet-metrische afhankelijke variabelen is evenmin vanzelfsprekend. Er zijn verschillende benaderingen, maar geen enkele is ideaal (Bingenheimer & Raudenbush, 2004). Bovendien zijn er weinig referentiewaarden. Wat is een hoge ICC? Twisk (2006) stelt dat in cross-sectioneel onderzoek zelden ICC-waarden hoger dan 0,20 worden aangetroffen. Groves (1989) rapporteert doorgaans ICC-waarden lager dan 0,02. In die zin moet de bekomen intraklassecorrelatie voor logistische modellen zeker niet afgemeten worden aan standaarden zoals gebruikt bij bijvoorbeeld de Pearson correlatiecoëfficiënt. Ten slotte sluiten (zeer) lage ICC-waarden niet uit dat er toch effecten kunnen zijn van kenmerken van het hogere niveau en vice versa (Bingenheimer & Raudenbush, 2004).

variëren tussen 0 en 1; 0 duidt er op dat er geen verschillen zijn op basis van stad en stadsdeel, een waarde gelijk aan 1 geeft aan dat de stad en het stadsdeel waar iemand woont volledig de kans op de afhankelijke variabele (bijvoorbeeld lidmaatschap verenigingsleven) bepaalt. Zelfs als de ICC aangeeft dat de verschillen voor de hogere niveaus (stad en stadsdeel) beperkt zijn en het individuele niveau belangrijker is voor de verklaring van de afhankelijke variabelen, is het mogelijk dat de stadsdeelvariabelen toch een bijkomende verklarende waarde hebben voor de afhankelijke variabele. Het nulmodel geeft lage ICC-waarden zowel op stads- als stadsdeelniveau, zeker voor lidmaatschap aan het verenigingsleven als voor vertrouwen in de medemens. Deze voor de tevredenheid met de contacten in de buurt ligt iets hoger.

Tabel 14. Verklaarde variantie op individueel, stads- en stadsdeelniveau (nulmodel).

	Lidmaatschap verenigingsleven	Vertrouwen in de medemens	Tevredenheid contact met de buurt
Variantie op individueel niveau	3,290	4,453 (0,052)	3,290
Variantie op stadsdeel-niveau	0,024 (0,010)	0,027 (0,012)	0,080 (0,025)
Variantie op stadsniveau	0,006 (0,008)	0,048 (0,025)	0,025 (0,022)
Intraklassecorrelatie (ICC) (stadsdeelniveau + stadsniveau)	0,009 (0,9%)	0,0166 (1,66%)	0,031 (3,1%)

Bron: survey Stadsmonitor 2008.

Na het nulmodel werden de persoonskenmerken toegevoegd. Wat actief lidmaatschap betreft stellen we voor de meeste onafhankelijke variabelen wel een significant effect vast. Dit is niet het geval voor leeftijd, het al dan niet werken en voor alleenwonenden en partners zonder kinderen. Dat leeftijd en beroepsactiviteit geen effect hebben, werd ook door Reeskens en Hooghe vastgesteld. Hoger opgeleiden, eigenaars en mannen scoren significant hoger. Dit ligt in de lijn van de verwachtingen. Hetzelfde trouwens voor partners met kinderen en inwonende kinderen. Ook zij zijn meer actief betrokken bij het verenigingsleven.

Bij vertrouwen in de medemens hebben zowel opleidingsniveau, leeftijd, het al dan niet eigenaar zijn en het alleen wonen met kinderen een effect. Hoger opgeleiden, ouderen en eigenaars hebben meer vertrouwen terwijl alleenwonenden met kinderen juist minder vertrouwen hebben in vergelijking met paren met kinderen.

Wat tevredenheid over contacten in de buurt betreft, valt geen significant effect te meten voor het opleidingsniveau, de beroepsactiviteit en vreemde herkomst. Vrouwen en

wie niet samenwoont met kinderen zijn minder tevreden. De tevredenheid stijgt met de leeftijd, ook eigenaars scoren significant hoger.

Vreemde herkomst heeft een significant negatief effect op lidmaatschap en dit vooral bij personen van Marokkaanse of Turkse herkomst. Een significant effect van vreemde herkomst op vertrouwen in de medemens en tevredenheid over de contacten in de buurt is niet vastgesteld.

In een volgend model hebben we – zoals Reeskens en Hooghe - de kenmerken op stadsdeelniveau en het aandeel niet - EU vreemdelingen toegevoegd. Daarbij moeten we er eerst op wijzen dat het overgrote deel van de variantie door de persoonskenmerken wordt verklaard (zie tabel 14). Van het aandeel niet Europese vreemdelingen wordt aangenomen dat dit – van de diversiteitsindicatoren – voor het grootste effect zorgt. Tabel 15 maakt duidelijk dat de meeste effecten van de persoonskenmerken overeind blijven. Zoals Reeskens en Hooghe moeten we vaststellen dat vrijwel geen enkele van de toegevoegde stadsdeelkenmerken enig significant effect hebben. Bij vertrouwen in de medemens is er een licht significant negatief effect van het aandeel werklozen. De toevoeging van het aandeel niet - EU vreemdelingen heeft ook enkel een negatief effect op de tevredenheid over contacten in de buurt. Dit geeft aan dat hoe meer vreemdelingen in een stadsdeel wonen, hoe negatiever de bewoners de contacten in de buurt beoordelen. Het vermeende kwadratische effect zou deze vaststelling kunnen nuanceren. Bij controle blijkt dit effect echter veroorzaakt te worden door een outlier waardoor we toch eerder van een lineair effect kunnen spreken.

Tabel 15. Multilevel model: verband tussen persoonskenmerken, stadsdeelkenmerken en aandeel niet-Europese vreemdelingen op sociaal kapitaal.

	Lidmaatschap verenigingsleven Parameter (standaardfout)	Vertrouwen in de medemens Parameter (standaardfout)	Tevredenheid contact met de buurt Parameter (standaardfout)
Intercept	-0,890 (0,488)	5,152 (0,664)	0,883 (0,667)
Leeftijd (lineair)	-0,002 (0,002)	0,007 (0,002)***	0,009 (0,002)***
Man (ref=vrouw)	0,226 (0,039)***	0,045 (0,037)	-0,140 (0,043)**
Opleidingniveau (a) (ref=laag)	*** (globaal)	*** (globaal)	
Midden	0,345 (0,048)***	0,342 (0,046)***	0,032 (0,054)
Hoog	0,797 (0,053)***	0,983 (0,050)***	0,086 (0,059)
Betaald werk (ref=geen betaald werk)	0,018 (0,050)	-0,086 (0,047)	-0,094 (0,054)
Leefvormtype (a) (ref=partner met kinderen)	*** (globaal)		***(globaal)
Inwonend bij de ouders	0,599 (0,084)***	0,009 (0,079)	-0,495 (0,089)***
Alleenwonend	0,023 (0,064)	-0,088 (0,061)	-0,265 (0,072)***
Partner zonder kinderen	0,130 (0,051)*	-0,022 (0,049)	-0,272 (0,059)***
Alleen met kinderen	-0,079 (0,102)	-0,268 (0,095)*	-0,384 (0,108)***
Anders	-0,065 (0,106)	-0,132 (0,100)	-0,437 (0,113)***
Herkomst (ref=Belgische herkomst)	-0,216 (0,062)***	0,058 (0,059)	-0,067 (0,068)
Magrebijn-Turk (ref=niet Magrebijn-Turk)	-0,588 (0,139)***	-0,182 (0,122)	-0,060 (0,134)
Eigenaar (ref=huurder)	0,417 (0,048)***	0,213 (0,046)***	0,347 (0,051)***
Bevolkingsdichtheid	-0,002 (0,001)	0,000 (0,002)	-0,001 (0,001)
Gemiddeld fiscaal inkomen	9.249e-006 (1.55e-005)	-1.28e-005 (2.112e-005)	1.257e-005 (2.135e-005)
Werkloosheidsgraad	-0,018 (0,040)	-0,114 (0,057)*	-0,054 (0,054)
Aandeel niet-Europese vreemdelingen	-0,028 (0,023)	0,004 (0,030)	-0,122 (0,029)***
Kwadratisch aandeel niet-EU 2007 (b)	0,002 (0,001)	0,002 (0,002)	0,007 (0,002)***

Bemerkingen:

(a) opleiding en leefvormtype werden zowel globaal als per categorie getest

(b) een gezamenlijke test voor het effect en de kwadratische term werd uitgevoerd

Bron: survey Stadsmonitor 2008.

Dat de toevoeging van de kenmerken op stadsdeelniveau (bevolkingsdichtheid, gemiddeld fiscaal inkomen, werkloosheidsgraad) weinig of geen effect heeft, kan deels verklaard worden door de hoge correlaties tussen deze variabelen. Dit wijst op multicollineariteit of het feit dat de variabelen vrijwel hetzelfde meten en bijgevolg mogelijke effecten opheffen. In tegenstelling tot Reeskens en Hooghe hebben we daarom in een laatste model de stadsdeelniveaumenkenmerken niet langer opgenomen en hebben we afzonderlijke multilevelanalyses doorgevoerd voor elk van de diversiteitsvariabelen afzonderlijk. Telkens werd ook een mogelijke curvilineaire relatie nagegaan.

Tabel 16. Multilevelmodel: afzonderlijke multilevelanalyses voor het verband tussen persoonskenmerken en de diversiteitsindicatoren en sociaal kapitaal.

		Lidmaatschap verenigingsleven Parameter (standaardfout)	Vertrouwen medemens Parameter (standaard- fout)	Tevredenheid contact met de buurt Parameter (standaardfout)
Model 1	Aandeel vreemdelingen	-0,020 (0,015)	-0,022 (0,017)	-0,114 (0,019)***
	Kwadratisch effect	0,001 (0,001)	0,001 (0,001)	0,003 (0,001)***
Model 2	Aandeel immigranten	-0,008 (0,006) °	-0,011(0,007)	-0,038 (0,007)***
	Kwadratisch effect	0,000 (0,000)	0,000 (0,000)	0,0003156 (0,0001066)***
Model 3	Evolutie aandeel vreemdelingen	-0,046 (0,025)	0,012 (0,033)	-0,142 (0,036)*** -0,032 (0,013)***
	Kwadratisch effect	-0,004 (0,010)	-0,017 (0,011)	
Model 4	Evolutie aandeel immigranten	-0,020 (0,006)***	0,000 (0,007)	-0,020 (0,010)**
	Kwadratisch effect	-0,001 (0,001)***	0,000 (0,000)	-0,002 (0,001)**
Model 5	Aandeel niet- Europese vreemdelingen	-0,044 (0,019)**	-0,033 (0,022)	-0,160 (0,022)***
	Kwadratisch effect	0,002 (0,001)**	0,002 (0,001)	0,007 (0,001)***

* p≤0,05 ** p≤0,01 *** p≤0,001

° wel significant zonder kwadratische term

Een gezamenlijke test voor het effect en de kwadratische term werd uitgevoerd

Bron: survey Stadsmonitor 2008.

Voor het actief lidmaatschap aan verenigingen hebben het aandeel immigranten en hun evolutie de jongste jaren en het aandeel niet-Europese vreemdelingen een negatief ef-

fect. In stadsdelen waar het voorbije jaar het aandeel immigranten is gestegen en het aandeel niet-Europese vreemdelingen hoog is, is de bevolking minder actief in het verenigingsleven.

Voor het vertrouwen in de medemens hebben we geen enkel duidelijk significant verschil op basis van de diversiteitsindicatoren vastgesteld. Enkel voor de toename van het aandeel immigranten is er een licht negatief effect. Dit wijst er op dat een forse toename van immigranten kan zorgen voor iets minder vertrouwen in de medemens. Dat de overige diversiteitsindicatoren weinig effect hebben op vertrouwen bleek reeds in het nulmodel. De variantie situeert zich hier op het stadsniveau terwijl de diversiteitsindicatoren zich op stadsdeelniveau bevinden. Voor vertrouwen in de medemens spelen eerder kenmerken op stadsniveau.

Alle diversiteitsindicatoren hebben wel duidelijke significante negatieve effecten op de tevredenheid met de contacten in de buurt. Hoe meer vreemdelingen in een stadsdeel en hoe meer immigranten, hoe minder tevreden de bewoners reageren op de contacten in de buurt.

Een grafische voorstelling van de curvilineaire effecten geeft aan dat deze steeds sterk beïnvloed zijn door outliers. Dit laat ons toe te stellen dat de kwadratische effecten voor de diversiteitsindicatoren niet meteen spelen en er bijgevolg eerder een lineair negatief verband is tussen de afhankelijke variabelen en de diversiteitsindicatoren.

Conclusie

Reeskens en Hooghe vonden geen uitgesproken negatief effect van etnische diversiteit op sociaal kapitaal in de Vlaamse gemeenten. Zelf formuleerden we de hypothese dat er wel een negatief effect kan spelen zeker in stadsdelen met hoge concentraties van vreemdelingen.

De bivariate correlatiecoëfficiënten gaven de indruk dat alle diversiteitsindicatoren negatief correleerden met de indicatoren voor sociaal kapitaal. Dit zou aangeven dat een hoger aandeel vreemdelingen en immigranten en hun evolutie een negatief effect hebben op zowel het actief lidmaatschap, het vertrouwen in de medemens als de tevredenheid over de contacten in de buurt.

De multilevelanalyse geeft echter aan dat het verklarend karakter van de diversiteitsindicatoren eerder beperkt is. Het zijn vooral de persoonskenmerken die een effect hebben op

de onderzochte aspecten van sociaal kapitaal. De impact van stads- en stadsdeelniveaukenmerken is eerder gering.

Een netto effect van de diversiteitskenmerken op het vertrouwen in de medemens hebben we niet gevonden. Wel rest een licht negatief effect van het aandeel immigranten en niet-Europese vreemdelingen op het actief lidmaatschap. Alle diversiteitskenmerken hebben wel een negatief effect op de tevredenheid over de contacten in de buurt. Hoe meer vreemdelingen en immigranten in de buurt en hoe sneller hun toename de voorbije jaren, hoe negatiever de contacten in de buurt worden beoordeeld.

5. Uitleiding

In dit onderzoek gingen we na of etnische diversiteit al dan niet een negatief effect heeft op sociaal kapitaal in de Vlaamse steden. In navolging van Reeskens en Hooghe gingen we daarbij na of de stelling van Putnam, die aangeeft dat er op korte termijn een negatief effect is, ook opgaat in Vlaanderen en in de Vlaamse steden.

De focus op de steden heeft te maken met een hogere concentratie van vreemdelingen in sterk verstedelijkte gebieden en buurten. Vandaar dat het onderzoek in twee luiken werd opgesplitst. In een eerste luik gingen we na of verstedelijking en de buurt waar men woont er hoe dan ook toe doet als we tolerantie ten opzichte van vreemdelingen en sociaal kapitaal onderzoeken. In het tweede luik werd het onderzoek van Reeskens en Hooghe gerepliceerd maar dan niet op gemeenteniveau maar op stadsdeelniveau.

Onze analyse maakt duidelijk dat stedelingen wel degelijk toleranter zijn dan niet stedelingen. Er is een netto effect van verstedelijking. Dus hoe stedelijker, hoe toleranter. Er dient wel een belangrijke kanttekening bij te worden gemaakt. Deze meer tolerante en open houding ten opzichte van vreemdelingen gaat vooral op als men in een buurt woont met een beperkt aantal vreemdelingen. Hoe meer vreemdelingen, hoe minder tolerant er gereageerd wordt. Dus de stad heeft een positieve invloed op de houding van haar bewoners ten opzichte van vreemdelingen op voorwaarde dat men niet in een buurt woont met hoge concentraties aan vreemdelingen. Meer dan verstedelijking en de buurt waar men woont, speelt de leeftijd en het opleidingsniveau. De meest tolerante stedelingen zijn jonge hooggeschoolden die in een buurt wonen met een beperkt aantal vreemdelingen.

Naast het feit dat stedelingen toleranter zijn, hebben ze ook meer vertrouwen in hun medemens. De stelling gaat vooral op voor hooggeschoolden. Het buurteffect gaat enkel

op voor buurten met veel vreemdelingen. Bewoners van dergelijke buurten blijken heel wat minder vertrouwen in de medemens te hebben.

Stedelingen zijn wel minder actief in het verenigingsleven. Een effect van de buurt hebben we niet gevonden. Wel wordt bevestigd dat ouderen en laaggeschoolden minder actief lid zijn van verenigingen.

Het effect van verstedelijking op sociaal kapitaal is dus dubbel: positief wat vertrouwen betreft, negatief wat lidmaatschappen betreft. Vooral de relevantie van de lidmaatschappen voor het meten van sociaal kapitaal roept vragen op. Vandaar dat we tevens de intensiteit van de sociale contacten hebben onderzocht. Daarbij stelden we vast dat verstedelijking hierop geen effect had. Wel speelt de buurt een rol. In buurten met veel vreemdelingen zijn er beduidend minder contacten zowel met vrienden als met burens.

De bivariate correlatiecoëfficiënten tussen indicatoren voor etnische diversiteit en sociaal kapitaal op stadsdeelniveau gaven aan dat toenemende diversiteit en vertrouwen in de medemens, actief lidmaatschap en tevredenheid over de sociale contacten in de buurt negatief samenhangen. Bij het zoeken naar de netto effecten van etnische diversiteit hebben we moeten vaststellen dat de verklaringskracht van de diversiteitsindicatoren eerder beperkt is. Sociaal kapitaal, zoals door ons hier gemeten, wordt overwegend bepaald door de persoonskenmerken van de respondenten en veel minder door de stads- of stadsdeelkenmerken. Zo hebben de diversiteitsindicatoren geen effect op het vertrouwen in de medemens. Van de diversiteitsindicatoren hebben het aandeel immigranten en het aandeel niet-Europese vreemdelingen een negatief effect. Stadsdelen met veel immigranten en veel niet - EU - vreemdelingen tellen minder actieve lidmaatschappen. Alle diversiteitsindicatoren zorgen voor een negatief effect op de tevredenheid over de contacten in de buurt.

Op basis van bovenstaande resultaten zijn we iets voorzichtiger in het formuleren van conclusies dan Reeskens en Hooghe. Zij stelden dat de relatie tussen etnisch culturele diversiteit en sociaal kapitaal in Vlaanderen niet problematisch is. Ze stellen terecht dat het vooral persoonskenmerken zijn die het sociaal kapitaal beïnvloeden, terwijl het effect van gemeentekennmerken - in ons geval van de stadsdeelkenmerken - eerder beperkt is. Ons onderzoek geeft aan dat etnische diversiteit wel degelijk een aantal effecten heeft. Dit blijkt in eerste instantie uit onze analyse van de SCV-survey 2008 waar we hebben vastgesteld dat aanwezigheid van veel vreemdelingen in de buurt sociaal kapitaal aantast. De analyse van de Stadsmonitor 2008 op stadsdeelniveau gaf aan dat aanwezigheid van niet- EU-vreemdelingen en immigranten een effect heeft op lidmaatschappen. In stadsdelen met veel vreemdelingen is men minder actief lid van verenigingen. De aan-

wezigheid van vreemdelingen heeft ook een effect op de tevredenheid over de contacten in de buurt. Deze variabele was in het onderzoek van Reeskens en Hooghe niet meegenomen. Als indicator die ook het vertrouwen in de medemens in beeld brengt, geeft hij aan dat er naast een effect op de structurele component van sociaal kapitaal, ook een effect is van etnische diversiteit op de culturele component. Deze vaststellingen doen ons besluiten dat de stelling van Putnam, zeker in een stedelijke context, niet zomaar kan verworpen worden.

Als het sociaal kapitaal in etnisch diverse buurten of stadsdelen wordt aangetast, mogen we veronderstellen dat de sociale cohesie en samenhang in deze buurten er onder gaat lijden. Zoals aangegeven laat onze analyse geen forse uitspraken toe. Zelf stellen we ons trouwens vragen bij de wijze waarop sociaal kapitaal ook in onze analyse is geoperationaliseerd. Is het al dan niet actief lid zijn van een organisatie wel een goed criterium om sociaal kapitaal te meten? We hebben zelf al aangegeven, dat we daaraan twijfelen. Vandaar dat we op zoek zijn gegaan naar alternatieven om sociale contacten en netwerken in beeld te brengen. De intensiteit van de contacten met vrienden, familie en burens en de tevredenheid over de contacten in de buurt hebben daarom mee in de analyse opgenomen. We zijn er ons van bewust dat dit onvoldoende is om echt greep te krijgen op hoe sociale contacten – zeker op buurtniveau – verlopen. De intensiteit van de buurtcontacten hebben we bij gebrek aan data niet mee opgenomen. Alhoewel het hier om eerder zwakke bindingen gaat, zijn ze wel noodzakelijk voor sociale integratie. Gezien vele steden nu reeds jaren inzetten op buurt- en wijkwerking en enorm investeren in het bevorderen van lokale contacten, zou het interessant zijn om juist dit aspect nader te onderzoeken. Een element dat bij de actualisering van volgende stadsmonitoren zeker te overwegen valt.

Referenties

- Billiet, J., & Swyngedouw, M. (2009). *Etnische minderheden en de Vlaamse kiezers. Een analyse van de postelektorale verkiezingsonderzoeken 1991-1995-1999-2003-2007*. Leuven: Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek (niet-gepubliceerde onderzoeksnota).
- Bingenheimer, J.B. & Raudenbush, S.W. (2004). Statistical and Substantive Inferences in Public Health: Issues in the Application of Multilevel Models. In: *Annual Review of Public Health*, 25, 53-77.
- Block, T., Van Assche J., Vandewiele, D., De Rynck, F. & Reynaert, H. (2007). *Steden op koers? Stadsmonitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Brugge: Vanden

Broele.

- Bral, L., Doyen, G., Schelfaut, H., Tubex, S. & Vanderhasselt, A. (2009). *Stadsmonitor 2008. Een monitor voor leefbare en duurzame steden*. Brussel: Agentschap Binnenlands Bestuur.
- Boudry, L., Cabus, P., Corijn, P., De Rynck, P., Kesteloot, C. & Loeckx, A., (2003). *De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden*. Witboek, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Coffé, H. & Geys, B. (2006). Community heterogeneity. A burden for the creation of social capital? In: *Social Science Quarterly*, 87(5), 1053-1072.
- Gesthuizen, M., Veldheer, V. (red) (2009). *Sociale samenhang in de wijk*. SCP-special 39, Den Haag.
- Groves, R.M. (1989). *Survey errors and survey costs*. New York: John Wiley & Sons.
- Hooghe, M. (2003). *Sociaal kapitaal in Vlaanderen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hooghe, M. (2007). Social Capital and Diversity. Generalized Trust, Social Cohesion and Regimes of Diversity. In: *Canadian Journal of Political Science*, 40(3), pp. 709-732.
- Hooghe, M., & Quintelier, E. (2007). Naar een vergrijzing van het Verenigingsleven? Trends in Participatie aan het Verenigingsleven in Vlaanderen, 1998-2006. In: Pickery J. (Red.). *Vlaanderen Gepeild! 2007*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Hooghe, M., Reeskens, T., Stolle, D., & Trappers, A. (2009). Ethnic Diversity and Generalized Trust in Europe. A Cross-National Multilevel Study. In: *Comparative Political Studies*, 42(2), 198-223.
- Hooghe, M., & Stolle, D. (eds., 2003). *Generating Social Capital. Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*. New York: Palgrave.
- Hooghe, M., Trappers, A., Meuleman, B., & Reeskens, T. (2008). Migration to European Countries. A Structural Explanation of Patterns, 1980-2004. In: *International Migration Review*, 42(2), 476-504.
- Hox, J. J. (2002). *Multilevel Analysis. Techniques and Applications*. Mahwah: Erlbaum.
- Jones, K. An introduction to statistical modelling. In: Somekh, B Lewin, C (Eds.). *Research methods in the social sciences*, (236-250), Sage, 236-250. (2004). ISBN: 0761944028
- Jones, K. (2009) Developing multilevel models using *MLwiN*, A training Manuel, cursus KUB.
- Kesteloot, C. & Meys, S. (2008). *Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel*. Leuven: Instituut voor Sociale en Economische Geografie, K.U.Leuven i.s.m. de provinciale steunpunten Sociale Planning.
- Lancee, B., & Dronkers, J. (2009). Ethnic Diversity in Neighborhoods and Individual Trust of Immigrants and Natives. A Replication of Putnam (2007) in a West-European Country. In: M. Hooghe (Ed.), *Theoretical Perspectives on Social Cohesion*. Brussel: Koninklijke Academie.

- Letki, N. (2008). Does Diversity Erode Social Cohesion. Social Capital and Race in British Neighborhoods. In: *Political Studies*, 56(1), 99-126.
- Lodewijckx, E. (2007). *Ouderen van vreemde herkomst in het Vlaamse Gewest*. SVR-Rapport 2007/2, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Lodewijckx, E. (2008). *Het aantal personen van vreemde afkomst naar gemeente op 1 januari 2004*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Meuleman, B., & Billiet, J. (2005). Etnocentrisme in Vlaanderen: opmars of afname? De evolutie van de perceptie van etnische dreiging tussen 1991 en 2004 en de relatie met institutioneel vertrouwen. In: *Vlaanderen Gepeild*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Administratie Planning en Statistiek, 37-60.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R. D. (2007). E Pluribus Unum. Diversity and Community in the Twenty-First Century. In: *Scandinavian Political Studies*, 30(2), pp. 137-174.
- Reeskens, T., & Hooghe, M. (2008). Cross-cultural measurement equivalence of generalized trust. Evidence from the European Social Survey (2002 and 2004). In: *Social Indicators Research*, 85(3), 515-532.
- Reeskens, T., & Hooghe, M. (2009). Bemoelijk etnisch-culturele diversiteit het samenleven in Vlaanderen. In Vanderleyden, L., Callen, M. & Noppe, J. (red.): *De sociale staat van Vlaanderen*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 427-448.
- Smits, W. & Elchardus, M. (2009). Vlaanderen sociaal bekabeld. In Vanderleyden, L., Callen, M. & Noppe, J. (red.): *De sociale staat van Vlaanderen*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 235-278.
- Tolsma, J., van der Meer, T. & Gesthuizen, M. (2009). *The impact of neighbourhood and municipality characteristics on social cohesion in the Netherlands*. In: *Acta Politica*, vol. 44, 3, 309-336.
- Twisk, J.W.R. (2006) *Applied multilevel analysis: a practical guide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vancluysen, K, Van Craen, M., Ackaert, J.(2009). *Gekleurde Steden. Autochtonen en allochtonen over samenleven*. Brugge: Vanden Broele.
- Vancluysen, K, Van Craen, M., Ackaert, J.(2009). *De Vlaamse integratiekaart. Deel IV*. Antwerpen: Steunpunt Gelijkekansbeleid.
- VRIND (2009), *Vlaamse Regionale Indicatoren 2009*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Willems, P. (2008). *Migratiebewegingen in het Vlaamse Gewest in de periode 1997-2006*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.

Hilde Schelfaut
Studiedienst van de
Vlaamse Regering

MAAKT DE STAD HET VERSCHIL? Ruimtelijke verschillen in subjectieve beleving

Samenvatting

Steden willen aantrekkelijke ‘woonsteden’ zijn. ‘In hoeverre hangt perceptie van publieke ruimte en beoordeling van voorzieningen samen met de plaats waar men woont? Voor welke aspecten maakt de stad waar men woont het verschil ongeacht de sociaal economische positie van de bevolking?’ De grondstof voor deze aanzet wordt geleverd door enquêtemateriaal afkomstig van de SCV-survey en de survey van de Stadsmonitor 2008.

Dat de gemeentelijke variatie in perceptie en beoordeling samenhangt met de graad van verstedelijking, zal weinig lezers verwonderen. Maar dat de verschillen tussen de centrumsteden dikwijls nog groter zijn dan de verschillen tussen de stedelijke gebieden en de rest van Vlaanderen, is op zich een interessante vaststelling. De ene centrumstad is duidelijk de andere niet. Ongeacht wie je bent, maakt het wel degelijk uit in welke centrumstad je woont! In sommige steden blijken dat vooral aspecten van kwaliteit van publieke ruimte onvoldoende aansluiten bij het beeld dat mensen hebben van een vitale, aantrekkelijke stad.

Het relatief belang van de stad waar je woont is dan ook het grootst bij percepties van publieke ruimte. Het effect van de stad als woonplaats is er ook bij het beoordelen van voorzieningen op stads- en buurtniveau, maar het relatieve belang van de variabele woonplaats is een pak kleiner dan bij het verklaren van percepties van publieke ruimte.

Inleiding

Met ruim 6 miljoen inwoners op een oppervlakte van 13.521 km² is Vlaanderen één van de dichtst bevolkte en meest verstedelijkte regio’s van Europa. Het is een raster van

grote, middengrote en kleine steden. Deze steden zijn sterk onderling verbonden en de grenzen tussen stad en platteland zijn sterk vervaagd (Boudry e.a, 2003).

Vanaf 1999 werd het Vlaamse stedenbeleid één van de prioriteiten van de Vlaamse Regering en werd er een Vlaamse minister specifiek bevoegd voor het Vlaamse stedenbeleid aangesteld. Het stedenbeleid gaat uit van een visie op lange termijn. Hoe kunnen leefbare, duurzame en democratische steden gerealiseerd worden? Het stedenbeleid is vandaag gericht op het tegengaan van de stadsvlucht, vooral van jonge gezinnen met kinderen, en de verhoging van het democratisch draagvlak. Het stedenbeleid focust zich op de kracht van de stad als motor van economische, maatschappelijke en bestuurlijke vernieuwing, zonder de kwetsbaarheid van de stad uit het oog te verliezen. Het stedenbeleid richt zich zowel naar de stedelingen, als naar de gebruikers van de stad (Van Den Bossche, 2009).

Voor de centrumsteden zijn kwaliteitsvolle en betaalbare woningen en een (verkeers) veilige en aangename woonomgeving een beleidsprioriteit en een belangrijke graadmeter voor de leefbaarheid en duurzaamheid van de stad.

Het woonbeleid beperkt zich niet langer tot de kwaliteit en de betaalbaarheid van het wonen maar gaat in toenemende mate ook over het verbeteren de kwaliteit van de ruime woonomgeving. Die ambitie verklaart de sterk toegenomen aandacht voor stadsvernieuwing en stadsontwikkeling in het stadsbeleid. De investeringen in kwaliteitsvolle stadsontwikkeling zijn de voorbije jaren uitgegroeid tot een cruciaal instrument van het Vlaamse stedenbeleid en stadsbeleid.

De steden zien stadsontwikkelingsprojecten niet enkel als een instrument om verloederde stadsdelen weer gezond te maken en een nieuwe bestemming te geven, maar ook als één van de belangrijkste hefboomen om jonge gezinnen aan te trekken naar de stad en om een gezonde sociale mix te realiseren.

In de beleidsovereenkomsten voor het Stedenfonds (2008-2013) schuiven maar liefst 11 van de 13 centrumsteden alsook de VGC het aantrekken van jonge gezinnen als prioritair na te streven evolutie (beleidseffect) voor de volgende 6 jaar naar voor. Want hoewel de stadsvlucht in absolute cijfers gekeerd is en de Vlaamse steden sinds 2002 weer een bevolkingstoename kennen, blijven jonge gezinnen nog altijd de stad verlaten eens er kinderen zijn.

Eén van de speerpunten in de beleidsvisie zijn het realiseren van aantrekkelijke woonsteden. Kwaliteit van de publieke ruimte is daarbij een belangrijke randvoorwaarde. Uit een studie van de Deense architect Jan Gehl (2008), blijkt dat de betekenis van publieke ruimte in de steden de afgelopen decennia sterk veranderd is. De binnenstedelijke publieke ruimte wordt niet meer alleen gebruikt vanwege de feitelijke noodzaak om in het centrum te zijn, maar vooral om te recreëren. Dit geldt zowel voor stadsbewoners en gebruikers. Hoe aantrekkelijker de publieke ruimte, hoe meer verschillende doelgroepen

worden aangetrokken en hoe langer zij er verblijven (Gehl, 2008). Bovendien maakt het publiek domein een belangrijk deel uit van de woonomgeving. Het is de ruimte die het de inwoners mogelijk maakt zich te verplaatsen, zich te verpozen, te communiceren, zich cultureel te manifesteren, enzovoort. Het is een plek waar iedereen kan komen om gebruik te maken van voorzieningen, en zich te verplaatsen van de woonomgeving naar elders. Het publiek domein is een belangrijke schakel van de stad en bepaalt in grote mate de kwaliteit van de woonomgeving (Steffens, 2003).

In deze bijdrage wordt onderzocht of de woonplaats een determinant vormt in de perceptie van de woonomgeving, de beoordeling van de voorzieningen in de buurt en de perceptie van de publieke ruimte zowel van de buurt als de stad. In hoeverre zijn er verschillen in beoordeling van publieke ruimte tussen stadsbewoners en niet stadsbewoners? Voor welke aspecten maakt de stad waar men woont het verschil ongeacht de sociaaleconomische positie van de bevolking? Zijn de verschillen tussen de centrumsteden onderling groter dan de verschillen tussen de steden en de rest van Vlaanderen? De grondstof voor deze aanzet wordt geleverd door de SCV-survey en de survey van de Stadsmonitor 2008.

Welke ruimtelijke indelingen worden hier gebruikt? Hoewel Vlaanderen kan omschreven worden als een continuüm van grote en kleine stedelijke kernen, zijn er toch nog gradaties in het stedelijk-landelijk continuüm te onderscheiden (Kesteloot & Meys, 2007; Dexia, 2008; VRIND). In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van twee ruimtelijke schaalniveaus. De ruimtelijke indeling van de gemeenten die opgenomen zijn in de steekproef van de SCV survey is gebaseerd op een koppeling van de ruimtelijke typologie van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen met de typologie die gehanteerd wordt in het Strategisch Plan Ruimtelijke Economie (SPRE). De koppeling gebeurde om een verfijning mogelijk te maken van de in het RSV gehanteerde type 'buitengebied' in 'platteland' en 'overgangsgebied'. Deze indeling blijft benaderend omdat ze gebaseerd is op de NIS-codes van de Vlaamse gemeentes. De respondenten van de survey krijgen naar gelang hun woonplaats een gradatie van verstedelijking mee gaande van grootstad, centrumstad, stedelijke rand, kleine stad, overgangsgebied en platteland.

In het tweede luik wordt gebruik gemaakt van de survey van de Stadsmonitor 2008, hier staan de verschillen tussen de centrumsteden centraal.

2. Perceptie en verstedelijking

2.1 Perceptie van de woonomgeving

In de SCV-survey wordt onder meer aan de respondenten gevraagd om een omschrijving te geven van de woonomgeving. Uit eerdere analyses is gebleken dat de perceptie van de eigen woonomgeving niet noodzakelijk overeenstemt met de gehanteerde typologie. Zowel stedelijke als niet-stedelijke inwoners houden er een mentale constructie op na (Van Geel, 2005).

Tabel 1: Omschrijving door de respondenten van hun woonomgeving naar gehanteerde typologie, in %.

Omschrijving woonomgeving		urbanisatie						Totaal
		grootsteden	centrumsteden	stedelijke rand	kleinere steden	overgangsgebied	platteland	
2004	een grote stad	22,1	10,9	0,4	0,9	0,5	0,5	6,0
	een buitenwijk van een grote stad	61,2	26,2	15,0	9,5	4,8		19,8
	een middengrote of kleine stad	8,0	38,1	27,0	51,9	4,0	6,2	20,1
	een landelijke gemeente	7,6	22,8	54,9	33,8	85,9	85,0	50,5
	een boerderij of huis op het platteland	0,7	2,0	2,1	3,0	4,5	8,3	3,4
2006	een grote stad	26,3	7,1	1,2	2,0	0,8		5,7
	een buitenwijk van een grote stad	60,2	22,4	14,9	5,7	3,2	0,8	15,7
	een middengrote of kleine stad	5,5	45,9	18,0	35,9	8,4	11,8	20,2
	een landelijke gemeente	8,1	22,4	62,7	50,6	82,7	79,3	54,1
	een boerderij of huis op het platteland		2,2	3,1	5,7	4,9	8,0	4,3
2008	een grote stad	44,0	11,2	1,0	2,9			7,0
	een buitenwijk van een grote stad	47,0	36,0	12,5	6,9	1,8	0,4	13,1
	een middengrote of kleine stad	7,2	38,5	20,5	49,3	7,3	7,7	22,6
	een landelijke gemeente	1,8	11,2	61,5	34,7	88,2	86,1	53,2
	een boerderij of huis op het platteland		3,1	4,5	6,3	2,7	5,8	4,1

Bron: SCV-survey 2004, 2006 en 2008.

De helft van de respondenten omschrijft in 2008 de eigen woonomgeving als een landelijke gemeente en één op tien omschrijft zijn omgeving als een buitenwijk van een grote stad. Volgens de ruimtelijke indeling woont niet 50% landelijk, maar slechts 40% op het platteland of in het overgangsgebied. Deze discrepantie tussen subjectieve beleving en beleidsmatige/bestuurlijke categorisering volgens verstedelijkingsgraad tekende zich in 2004 nog iets sterker af. Interessant is daarom de evolutie in de tijd na te gaan in omschrijving van de woonomgeving. Een overgrote meerderheid van de respondenten die in de categorie overgangsgebied of platteland zijn ondergebracht, wonen volgens de eigen perceptie in een landelijke gemeente. Significante verschillen over de jaren zijn hier niet. In de categorie grootstad daarentegen wijkt de omschrijving van de woonomgeving in 2004 significant af van deze van 2008. In 2004 percipieert 22% van de respondenten in de categorie grootstad zijn woonomgeving als een grote stad. In 2008 is dit percentage opgelopen tot 44%. In 2004 omschrijft de grootste groep in de grootstad zijn woonomgeving als een buitenwijk van een grote stad. In 2008 is dit percentage gedaald van 62% tot 47%. Opvallend is ook dat in 2004 nog 7% van de respondenten in de categorie grootstad zegt landelijk te wonen, in 2008 is dit percentage slechts 2% meer. Voor zij die bestuurlijk in de grootstad wonen omvat de omschrijving van de woonomgeving alvast meer stedelijkheid dan in 2004. Bovenstaande analyse illustreert de noodzaak om op een flexibele manier te kijken naar de stad. De uitgezaaide stad in het verruimde stedelijke gebied als realiteit en kader voor nieuwe stadsbeelden.

2.2 Perceptie van de publieke ruimte in de stad waar men het meeste komt

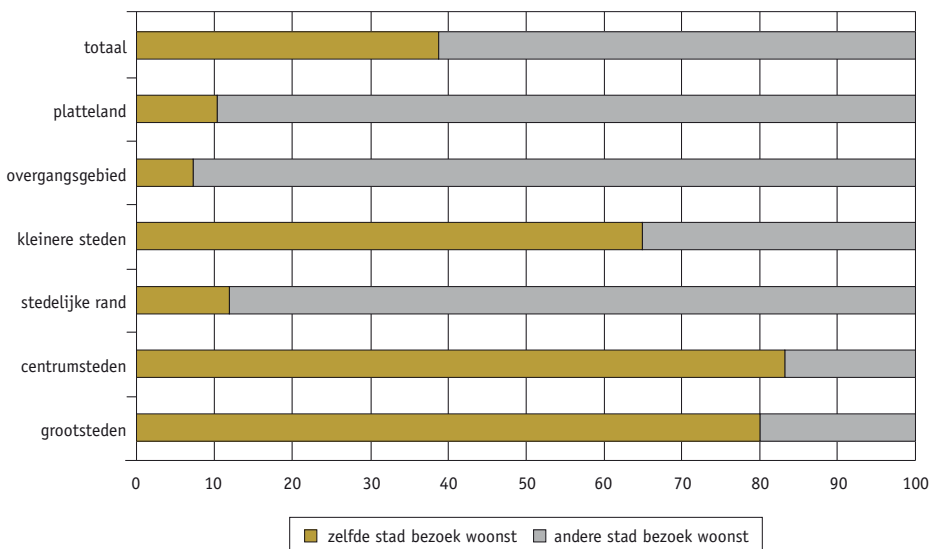
Van het traditioneel strikte openbaar domein, is al lang geen sprake meer. Ook in het Witboek (2003) vinden we deze definitie terug: 'van openbaar domein naar publieke ruimte in de rasterstad'. De publieke ruimte is een conditie en een vereiste voor het versterken van stedelijkheid, voor bewoners en gebruikers. De bewoners moeten er wonen 'in de stad' een meerwaarde vinden wegens de kwaliteit van de publieke ruimte. De publieke ruimte is immers de tuin van de stedeling. Dat betekent dat de bewoner zich thuis moet voelen, en dat er via de publieke ruimte, lichte, soepele en aangepaste overgangen bestaan tussen functies en entiteiten van de stad. De woonomgeving wordt in belangrijke mate bepaald door het publieke domein. Op microniveau is het een onderdeel van de woonomgeving. Op meso- en macroniveau bepaalt het publiek domein en het gebruik ervan de woonomgeving; toegangswegen, de lucht, het groen, de veiligheid enzovoort (Boudry e.a., 2003). De bezoekers van een stad zouden via de publieke ruimte de waarde van een stad moeten ervaren.

Kevin Lynch (1960) onderzocht de totstandkoming van een perceptie op de ruimte en kwam tot de conclusie dat mensen hun beeld van de stedelijke ruimte vormgeven met behulp van een aantal categorieën: paden, hoeken, knopen, herkenningspunten en deelbuurten of –zones. Bij elke mens, jong en oud, vallen deze ruimtelijke elementen samen in een mentaal beeld van de stad. Ze dragen bij tot de constructie van een identiteit. Bovendien handelen mensen op basis van deze beeldvorming. Mensen met een positiever beeld van de stad, hebben bijvoorbeeld minder kans om te verhuizen uit de stad (Schelfaut, 2007).

Vragen naar perceptie van publieke ruimte in een algemene survey zoals de SCV-survey is een precaire aangelegenheid en laat ons niet toe om volledigheid na te streven in de peiling naar de beleving van alle beeldbepalende kenmerken.

In de SCV-survey wordt evenwel aan de respondenten een aantal uitspraken voorgelegd die betrekking hebben op aspecten van de publieke ruimte in de stad die het meeste wordt bezocht, ongeacht of dat bezoek gebeurt in de werkcontext of in de vrije tijd. De aspecten hebben niet alleen betrekking op verschillende soorten publieke ruimte, maar ook op verschillende kwaliteitsaspecten. Voor straten en pleinen wordt een beoordeling gevraagd van de aanleg; voor parken, de buurt rond het stadhuis en voor de stationsomgeving moest de netheid en properheid beoordeeld worden en voor monumenten en gevels van historische gebouwen lag de nadruk op de uitstraling.

Figuur 1: Stad die het meest bezocht wordt, in %.

Bron: SCV-survey, 2008.

Voor de meerderheid van de respondenten (60%) valt de stad die ze het meest bezoeken niet samen met de plek waar ze wonen. Verschillen doorheen de tijd zijn er niet. Naar verstedelijkingsgraad zijn er grote significante verschillen. In de centrumsteden en in de grootsteden valt voor de overgrote meerderheid van de respondenten de stad waar ze wonen samen met de stad die ze het meest bezoeken. 4 op 5 inwoners bezoekt het meest de stad waar ze zelf wonen. In de kleinere steden loopt dit percentage terug tot 60%. Voor zij die in het buitengebied wonen of in de stedelijke rand, valt de meest bezochte stad logischerwijs buiten de woonplek.

Tabel 2: Beoordeling aspecten van publieke ruimte in de stad waar men het meeste komt, in %.

Uitspraken	(helemaal) eens	(helemaal) oneens	noch eens, noch oneens
De stationsomgeving is proper	48,1	22,3	19,1
De straten zijn mooi aangelegd	66,1	16	17
De pleinen zijn mooi aangelegd	77,7	7	13,7
De parken zijn netjes	72,8	6,6	16,6
Mooie uitstraling van monumenten, historische gevels en gebouwen	80,9	5,5	11,6
De buurt rond het stadhuis is proper	82,6	3,9	11,3

Bron: SCV-survey, 2008.

Van de beoordeelde aspecten van publieke ruimte scoren de properheid van de stationsomgeving en de aanleg van straten het minst goed. Een kwart van de respondenten vindt de stationsomgeving niet proper en ongeveer één op vijf respondenten vindt de straten in de meest bezochte stad niet mooi aangelegd. De buurt rond het stadhuis, de uitstraling van gevels en gebouwen en de parken worden het meest positief gesmaakt. Verschillen tussen 2004 en 2008 worden niet gevonden.

De uitspraken hangen sterk samen. Een principaal componentenanalyse maakt duidelijk dat achter de uitspraken één onderliggende latente dimensie schuilt die toelaat één samengestelde variabele te maken. De afzonderlijke items maken deel uit van een samengestelde variabele die als “beoordeling van publieke ruimte” kan omschreven worden. Het item “mooie uitstraling gevels en gebouwen” vormt hierop een uitzondering en wordt niet opgenomen daar het minder hoog laadt op de component gezien de variabele focust op de beoordeling van gebouwen en sluit inhoudelijk minder goed aan bij de overige

items. Voor de constructie van de samengestelde variabele worden de scores van de overige vijf items gesommeerd. De minimumscore is 5 (negatief), de neutrale score 15 en de maximumscore 25 (positief).

Tabel 3: Gemiddelde score op de samengestelde variabele “beoordeling van publieke ruimte” naar type bezochte stad.

Type meest bezochte stad	Gemiddelde score	n	Standaardafwijking
Grootstad***	16,7	437	4,1
Regionale stad (ns)	19,6	470	3,3
Kleine stad (ns)	19,1	404	3,4
<i>Totaal</i>	<i>18,5</i>	<i>1339</i>	<i>3,9</i>

Score: minimum 5, maximum 25. *** $p < 0,001$, ns = niet significant.
Bron: SCV-survey 2008.

Tabel 4: Gemiddelde score op de samengestelde variabele “beoordeling van publieke ruimte” naar type bezochte stad.

	Gemiddelde score	N	standaardafwijking
Grootstad***			
Andere stad bezoek woonst	16,2	306	3,92
Zelfde stad bezoek woonst	17,7	131	4,25
<i>Totaal</i>	<i>16,7</i>	<i>437</i>	<i>4,10</i>
Regionale stad (ns)			
Andere stad bezoek woonst	19,5	334	3,27
Zelfde stad bezoek woonst	19,4	135	3,38
<i>Totaal</i>	<i>19,6</i>	<i>470</i>	<i>3,30</i>
Kleine stad (ns)			
Andere stad bezoek woonst	19,0	187	3,17
Zelfde stad bezoek woonst	19,2	217	3,55
<i>Totaal</i>	<i>19,1</i>	<i>404</i>	<i>3,40</i>

Score: minimum 5, maximum 25; *** $p < 0,001$, ns = niet significant.
Bron: SCV-survey 2008.

De score in de grootstad is (zowel in 2004 als in 2008) significant lager vergeleken met de twee overige stedelijke types, maar ligt nog boven de neutrale score. Hier stelt zich

de vraag of er een verschil optreedt in beoordeling van de publieke ruimte tussen de respondenten naargelang men al dan niet woont in de stad die het meest wordt bezocht.

Enkel voor de grootstad wordt een significant verschil genoteerd naargelang de respondent al dan niet woont in de stad die het meest wordt bezocht. In de grootstad is de gemiddelde score hoger als bezoek en wonen samenvallen. Grootstedelingen beoordelen de publieke ruimte van hun stad positiever als ze er zelf ook wonen. Voor de centrumsteden en kleinere steden is er geen verschil in beoordeling van de publieke ruimte tussen respondenten die er wonen of niet.

2.3 Beoordeling van voorzieningen in de buurt

De aanwezigheid en de afstand tot voorzieningen vormen volgens Cuyvers en Steffens (2003) één van de belangrijke vereisten die de kwaliteit van de woonomgeving aangeven. In de SCV-survey wordt gepeild naar het oordeel van de inwoners over voorzieningen in hun buurt; een belangrijke graadmeter voor de leefbaarheid van wijken en buurten. In de SCV-survey wordt ook gepeild naar de algemene tevredenheid over de gemeente, stad en de buurt. Globaal is de tevredenheid over de buurt groter dan over de stad of gemeente waar men woont, met uitzondering in de grootsteden.

Tabel 5: Tevredenheid buurt, stad/gemeente, in %.

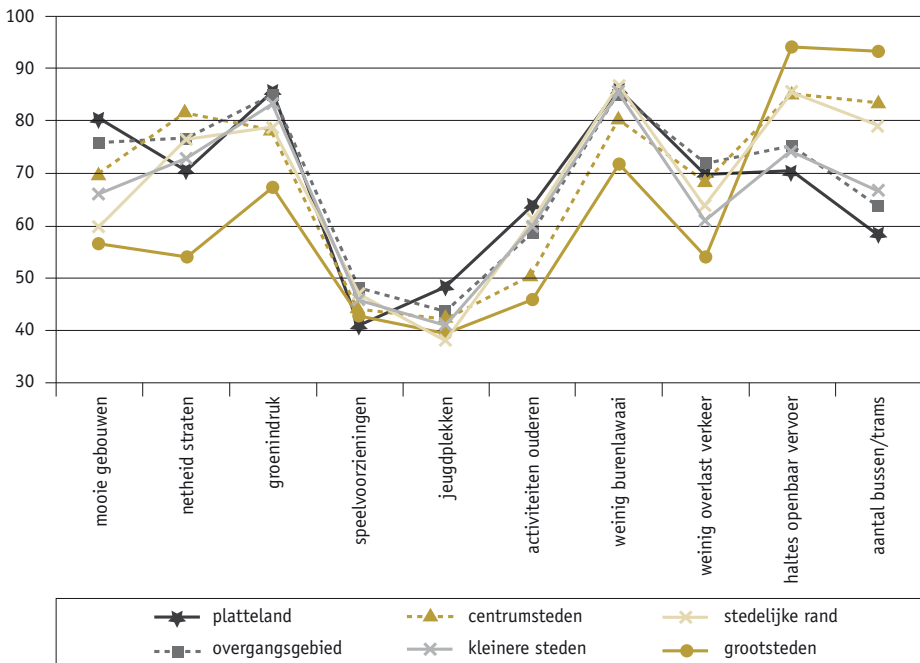
	grootsteden	centrumsteden	stedelijke rand	kleinere steden	overgangsgebied	platteland	totaal
tevredenheid buurt	82,8	90,3	92,2	89,5	93,6	96,1	91,3
tevredenheid stad / gemeente	83,3	86,0	88,2	87,4	88,8	90,6	87,8

Bron: SCV-survey 2008.

Aan de respondenten werd ook gevraagd een aantal buurtvoorzieningen te beoordelen. Op de meeste uitspraken verschillen de scores significant naargelang de verstedelijkingsgraad. De centrumsteden scoren beter dan de grootsteden. Er worden geen significante verschillen vastgesteld voor de tevredenheid over voorzieningen voor kinderen en jongeren. Over de ganse lijn scoren deze voorzieningen bijzonder laag. Niet de helft van de respondenten

is tevreden over de voorzieningen voor kinderen en jongeren in de buurt onafgezien of men in de stad of op het platteland woont. In het overgangsgebied en op het platteland vindt vier op tien inwoners dat er onvoldoende bussen rijden, en vindt drie op tien inwoners dat er onvoldoende aantal haltes voor openbaar vervoer zijn, dit in tegenstelling met de grootsteden die het hoogst scoren voor deze aspecten. Voor de overige aspecten scoort het platteland en overgangsgebied beter dan elders. Na een multivariate toets blijft het effect van woonplaats overeind, al spelen leeftijd en opleiding mee een rol in het verklaren van deze scores.

Figuur 2: Beoordeling voorzieningen in de buurt, naar verstedelijingsgraad.

Bron: SCV-survey, 2008.

Een principaal componenten analyse maakt duidelijk dat achter de uitspraken drie dimensies schuilgaan (KMO-statistiek = 0.7, verklaarde variantie met drie dimensies 53%), en laat ons toe de verschillende uitspraken synthetisch weer te geven per dimensie. Een eerste dimensie heeft betrekking op aspecten van publieke ruimte op buurtniveau (gebouwen in buurt, netheid straten, groenindruk, overlast verkeer, burenlawaai). Een tweede dimensie bundelt de indicatoren rond openbaar vervoer. De derde dimensie gaat over buurtvoorzieningen voor ouderen en jongeren.

Tabel 6: Gemiddelde tevredenheidsscore op dimensies, minimale score 0, maximale score 10.

Beoordeling op buurtniveau	perceptie publieke ruimte	openbaar vervoer	buurtvoorzieningen jeugd&ouderen
Grootsteden	5,9	9,4	4,3
Centrumsteden	7,7	8,4	4,6
stedelijke rand	7,1	8,2	4,9
kleinere steden	7,4	7,0	4,9
Overgangsgebied	7,9	6,9	5,0
Platteland	7,9	6,4	5,1
Totaal	7,4	7,5	4,8
Significantie	0,001	0,001	ns

Bron: SCV survey 2008.

De grootsteden doen het een pak minder goed dan gemiddeld met betrekking tot perceptie van publieke ruimte. De score van de centrumsteden verschilt niet significant van de overige gebieden. Het openbaar vervoer doet het dan wel weer bijzonder goed in de grootsteden. De tevredenheid over het aanbod jeugd-, speelvoorzieningen en activiteiten voor ouderen, scoort over de ganse lijn bijzonder laag.

Tabel 7: Beoordeling van voorzieningen in de buurt; 2004-2008, in %.

(zeer) tevreden	2004	2008	lineaire toename 2004-2006-2008
gebouwen buurt zijn mooi***	63,8	69,1	neen
straten en voetpaden buurt zijn proper***	70,3	72,4	neen
voldoende groen in buurt***	76,1	80,9	ja
voldoende speelvoorzieningen kinderen onder 12***	38	44,9	ja
geschikte plekken samenkomen jeugd vanaf 12***	34,5	42,3	ja
voldoende activiteiten voor ouderen gepensioneerd***	50,9	57,9	ja
weinig last van burenlawaai (ns)	82,5	83,3	ja
weinig overlast van verkeersdruk en verkeerslawaai(ns)	63,5	65,3	ja
voldoende haltes openbaar vervoer***	74,3	78,6	ja
voldoende aantal bussen of trams***	64,7	71	ja

Bron: SCV-survey, 2004- 2008.

Indien we kijken naar de verschillen tussen 2004 en 2008 valt op dat de tevredenheid over de meeste voorzieningen in de buurt doorheen de jaren positief geëvolueerd is. Tussen 2004 en 2008 wordt een significant effect vastgesteld voor de meeste aspecten (bivariate analyse). Voor het burenlawaai en verkeerslawaai is er kennelijk geen significante verschuiving in de overlast doorheen de jaren.

De bivariate analyses laten een effect van jaartal zien op de tevredenheid. Deze variabele wordt opgenomen in een multivariate analyse om na te gaan of het effect van jaartal overeind blijft en er dus sprake is van een netto effect. Naast de variabele verstedelijkingsgraad worden de achtergrondvariabelen geslacht, leeftijd en opleiding toegevoegd.

Tabel 8: Evolutie tevredenheid aanwezigheid groen in buurt, tussen 'stad' en 'niet-stad' in %.

Voldoende groen in buurt	Stad	Niet stad	Totaal
2004	70,0	85,8	76,1
2006	74,9	87,5	79,8
2008	78,1	85,0	80,9

Significant verschil 'stad' – 'niet-stad': $p < 0.001$.
Bron: SCV-survey, 2004-2006-2008.

In een bivariate analyse met enkel groenindruk van de buurt (aanwezigheid van voldoende groen in de buurt) en het meetpunt is er een stijging in tevredenheid over de groenvoorzieningen in de buurt doorheen de jaren. Dit effect blijft overeind in een multivariate analyse. Met andere woorden is er onder gelijke kenmerken (geslacht, leeftijd, opleiding, woonplaats) een verschuiving (positieve evolutie) in de tevredenheid over de groenvoorzieningen in de buurt. Is de stijging in tevredenheid toe te wijzen aan een categorie van verstedelijkingsgraad? Om dit te achterhalen wordt er een interactieterm toegevoegd, om na te gaan of het effect dat jaartal heeft op de tevredenheid over groenvoorzieningen anders is naar verstedelijkingsgraad. Hiervoor wordt voor de verschillende categorieën een dichotome variabele gecreëerd. Deze dichotomisering is noodzakelijk om voldoende eenheden over te houden in de interactietermen. Het overgangsgebied en platteland vormen samen de categorie "niet-stad", de overige categorieën vallen onder de noemer "stad".

In 2004 is men duidelijk minder tevreden in de stad over voldoende groen in de buurt dan in 2008, in 2006 is het effect van jaartal al minder groot. Grosso modo komt het er op neer dat wonen in "de stad" ten opzichte van wonen in de 'niet-stad' bij de vorige meetpunten wel nog duidelijk minder kans gaf op tevredenheid over buurtgroen. De stijging

in tevredenheid over buurtgroen is toe te schrijven aan een stijging in tevredenheid over buurtgroen in de stad.

Voor de andere buurtaspecten wordt eveneens een multivariate analyse toegepast om na te gaan of het effect van verstedelijkingsgraad in de tijd veranderd is. De stijging in tevredenheid over gebouwen in de buurt is toe te schrijven aan een stijging in tevredenheid over de gebouwen in de "niet-stad". Voor de andere aspecten worden geen significante interactie-effecten weerhouden.

Tabel 9: Interactie-effect tussen meetpuntvariabele en verstedelijkingsgraad.

(zeer) tevreden	Wijziging 2004-2008
gebouwen buurt zijn mooi	Stijging in de categorie 'niet-stad'
voldoende groen in buurt	Stijging in de categorie 'stad'
voldoende speelvoorzieningen kinderen (onder 12j)	Geen verandering van effect van verstedelijkingsgraad in de tijd
geschikte plekken samenkomen jeugd (vanaf 12j)	Geen verandering van effect van verstedelijkingsgraad in de tijd
voldoende activiteiten voor ouderen gepensioneerden	Geen verandering van effect van verstedelijkingsgraad in de tijd
voldoende haltes openbaar vervoer	Geen verandering van effect van verstedelijkingsgraad in de tijd
voldoende aantal bussen of trams	Geen verandering van effect van urbanisatiegraad in de tijd
straten en voetpaden buurt zijn proper	Geen verandering van effect van urbanisatiegraad in de tijd

Bron: SCV-survey 2004-2008.

2.4 Bevindingen

Zij die in de grootstad wonen, ervaren hun omgeving meer stedelijk dan 4 jaar geleden! In 2004 percipieert 22% van de respondenten in de categorie grootstad zijn woonomgeving als een grote stad. In 2008 is dit percentage opgelopen tot 44%. In 2004 omschrijft de grootste groep in de grootstad zijn woonomgeving als een buitenwijk van een grote stad.

Het publiek domein is een belangrijke schakel van de stad en bepaalt in grote mate de kwaliteit van de woonomgeving (Steffens, 2003). Van de beoordeelde aspecten van

publieke ruimte in de stad waar men het meeste komt, scoren de properheid van de stationsomgeving en de aanleg van straten het minst goed. Een kwart van de respondenten vindt de stationsomgeving niet proper en ongeveer één op vijf respondenten vindt de straten in de meest bezochte stad niet mooi aangelegd. De buurt rond het stadhuis, de uitstraling van gevels en gebouwen en de parken worden het meest positief gemaakt. Verschillen doorheen de tijd (2004-2008) worden niet gevonden. Grootstedelingen beoordelen de publieke ruimte van hun stad positiever als ze er zelf ook wonen. Voor de centrumsteden en kleinere steden is er geen verschil in beoordeling van de publieke ruimte tussen respondenten die er wonen of niet.

Opvallend is de positieve evolutie in tevredenheid met de voorzieningen op buurtniveau. Voor groenindruk is deze positieve evolutie onder meer toe te schrijven aan een toegenomen tevredenheid in de stad. Er treedt een netto-effect op inzake verstedelijkingsgraad, de woonplaats speelt wel degelijk bij het beoordelen van voorzieningen.

3. Percepties in de Stadsmonitor

Uit de resultaten van bovenstaande analyses blijkt dat de beoordeling van voorzieningen en percepties van publieke ruimte significant verschillen volgens verstedelijkingsgraad, ook als er rekening wordt gehouden met persoonskenmerken. De verschillen volgens verstedelijkingsgraad zijn het grootst bij het beoordelen van aspecten van publieke ruimte. In wat volgt gaan we dieper in op de verschillen tussen de steden onderling. Zijn de verschillen tussen de 13 centrumsteden onderling groter, dan de verschillen tussen de stedelijke gebieden en de rest van Vlaanderen? In hoeverre hangt de perceptie van de publieke ruimte en beoordeling van voorzieningen samen met de plaats waar men woont?

In dit luik wordt gebruik gemaakt van de survey Stadsmonitor 2008. De survey betreft een tweejaarlijks onderzoek bij een representatief staal van de inwoners van de 13 centrumsteden en maakt deel uit van de Stadsmonitor. De Stadsmonitor is een monitoring-instrument dat aan zijn derde editie toe is en ontwikkeld is ter ondersteuning van de beleidsvoering in de 2 grootsteden en 11 regionale steden in Vlaanderen. De data zijn afkomstig uit primaire databronnen en secundaire databronnen. De primaire databronnen omvatten alle survey gegevens van meer dan 15.000 respondenten in de centrumsteden. De stadsbewoner staat centraal. De inwoners uit de centrumsteden houden er verschillende meningen op na. De survey van de Stadsmonitor laat toe de verschillen tussen de steden onderling te bekijken. Per stad werden minimaal 500 respondenten gerealiseerd, de uitspraken zijn representatief op stadsniveau (Schelfaut, 2009).

3.1 Verschillen tussen steden

Inzake stedenbeleid zegt het Regeerakkoord 2009-2014: ‘We maken werk van duurzame, creatieve steden: stedelijke kernen worden aantrekkelijke woonkernen met een evenwichtige sociale en demografische mix en een sterk sociaal weefsel, met een interessant cultureel, onderwijs-, verzorging-, mobiliteit-, winkel- en arbeidsaanbod, evenals betaalbare woningen.’

Het Vlaamse stedenbeleid 2009-2014 gaat voluit voor haar steden. Centraal staat het evenwicht tussen de woon- en centrumfunctie van de stad. Dat evenwicht versterken ten voordele van de bewoners is cruciaal. De visie – ‘werk maken van duurzame en creatieve steden, in een groen en dynamisch stedengewest’ – wordt onder meer vertaald in volgende strategische doelstellingen: wonen in de stad wordt aantrekkelijker en de steden vergroenen.

Volgens een onderzoek in het kader van de ‘Thuis in de stad’-campagne (2009) wordt de nabijheid van dienstverlening, in het bijzonder het winkelaanbod, als voornaamste voordeel van wonen in de stad genoemd. Als nadelen gelden vooral de drukte, het lawaai, het gebrek aan leefruimte en groen. Mensen die in een stad wonen, kijken anders naar de stad dan mensen die in een landelijke omgeving wonen. De eerste groep haalt vaker het verkeer en het gebrek aan parkeergelegenheid aan als nadeel, terwijl personen die in een landelijke omgeving wonen de drukte en het gebrek aan sociale contacten zien als belangrijkste nadeel van in een stad wonen (Van Den Bossche, 2009).

De stadsvernieuwingsprojecten zijn een hefboom voor een nieuwe dynamiek. Ze maken een verloederde wijk of stadsdeel weer gezond, ze verhogen de leefkwaliteit, hebben een positieve impact op zowel het private als het publieke domein en voorzien meestal in extra woongelegenheden in combinatie met andere stedelijke functies. Er is de voorbije jaren veel geïnvesteerd in kwaliteitsvolle architectuur en openbare ruimte, onder meer dankzij het stadsvernieuwingsfonds. Het Vlaamse Stedenbeleid wil de leefbaarheid van de stad verder verbeteren en meer jonge gezinnen aantrekken. De steden winnen de laatste jaren aan aantrekkingskracht: de stadsvlucht lijkt in de meeste steden gestopt (behalve in Genk, Kortrijk, Brugge), voornamelijk door een groter aantal inwijkingen vanuit het buitenland. De stad is bovendien een attractiepool voor jongvolwassenen (20-29-jarigen). Maar het migratiepatroon van de jonge gezinnen en hun kinderen vertoont nog steeds een duidelijke suburbanisatiebeweging.

Uit onderzoek blijkt dat de reden die meest voorkomt om uit de stad te verhuizen fysische woonomgevingsfactoren zijn, zoals te grote verkeersdrukke, te veel lawaai, rustiger willen gaan wonen, gebrek aan groen, afwezigheid van een tuin en onvoldoende parkeermogelijkheden in de buurt (De Corte e.a., 2003, Schelfaut, 2007).

Nog meer dan vandaag zal dan ook moeten geïnvesteerd worden in kwaliteitsvolle stads-

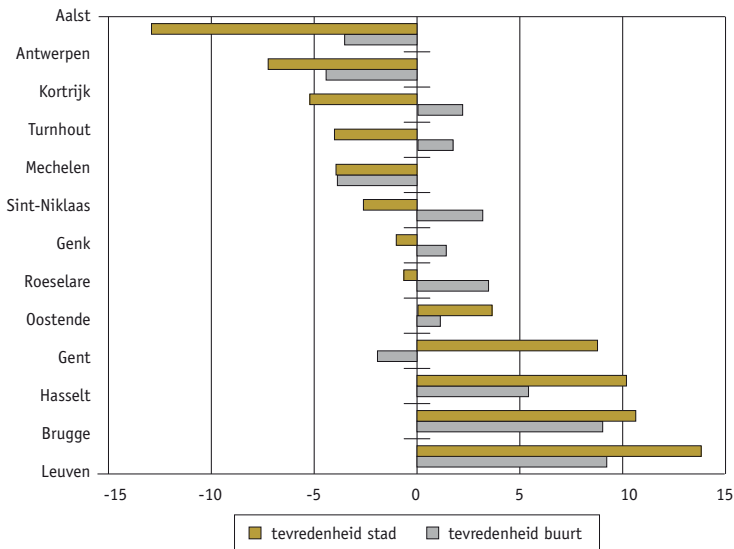

vernieuwing met bijzondere aandacht voor een (kind)vriendelijke inrichting van de publieke ruimte.

Volgens Steffens (2003) wordt een woonomgeving gekarakteriseerd door sociale kenmerken (sociaal-klimaat, sociale-mix); functionele kenmerken (aanwezigheid van en afstand tot voorzieningen) en fysieke kenmerken (van stedenbouwkundige aard en kwaliteit van publiek domein).

In wat volgt wordt gefocust op de perceptie en beoordeling van functionele en fysieke aspecten van de woonomgeving.

Figuur 3: Tevredenheid over stad & buurt, afwijking ten opzichte van gemiddelde score 13 centrumsteden, in %.

Bron: survey Stadsmonitor 2008.

In de survey Stadsmonitor 2008 wordt gepeild naar de algemene tevredenheid over de stad en de buurt. Globaal is de tevredenheid over de buurt groter dan over de stad waar men woont. De verschillen ten opzichte van het (gewogen) gemiddelde van de 13 centrumsteden zijn bovendien groter voor de tevredenheidscore over de stad dan bij de buurt. De range tussen de hoogste en de laagste score inzake tevredenheid over de stad bedraagt maar liefst 27 procentpunten.

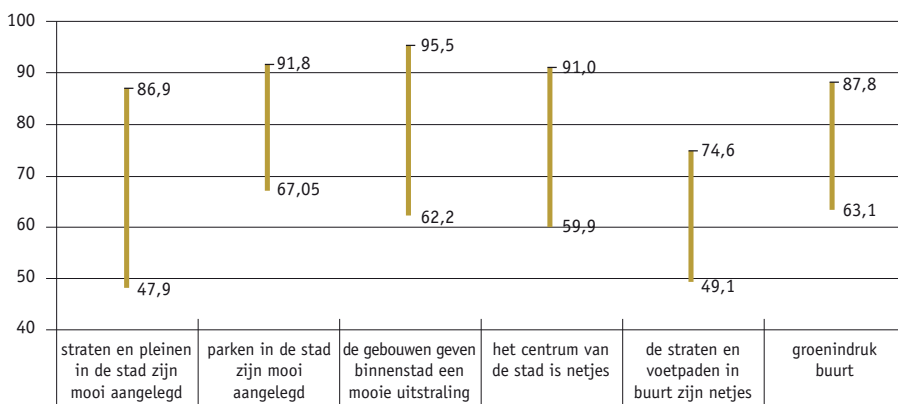
Deze resultaten doen vermoeden dat er zowel in de perceptie en beoordeling van functionele en fysieke aspecten van de woonomgeving, grote verschillen bestaan tussen de steden.

In figuur 4 wordt de range, dit is het verschil tussen de maximale en minimale score, tussen de steden weergegeven. De resultaten maken duidelijk dat in sommige steden aspecten van kwaliteit van publieke ruimte en bouwkundige aard, onvoldoende aansluiten bij het beeld dat mensen hebben van een vitale, aantrekkelijke stad.

De tevredenheid over de aanleg van straten en pleinen verschilt het sterkst tussen de steden. De minimale score bedraagt 48% en de maximale score 87%. Ook inzake de uitstraling van de binnenstad en netheid van het centrum zijn de verschillen tussen de steden vrij groot.

De range inzake aanleg van parken, uitstraling van gebouwen in de buurt en groenindruk in de buurt zijn minder groot tussen de steden.

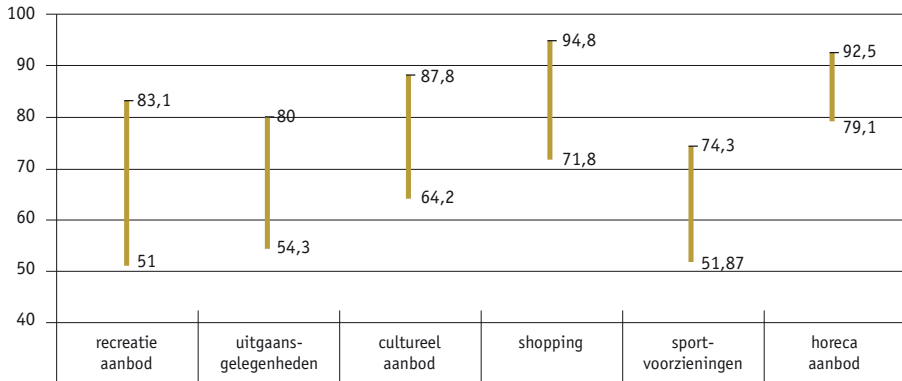
Figuur 4: Range tussen de steden, aspecten van kwaliteit van publieke ruimte en bouwkundige aard, in %

Bron: survey Stadsmonitor 2008.

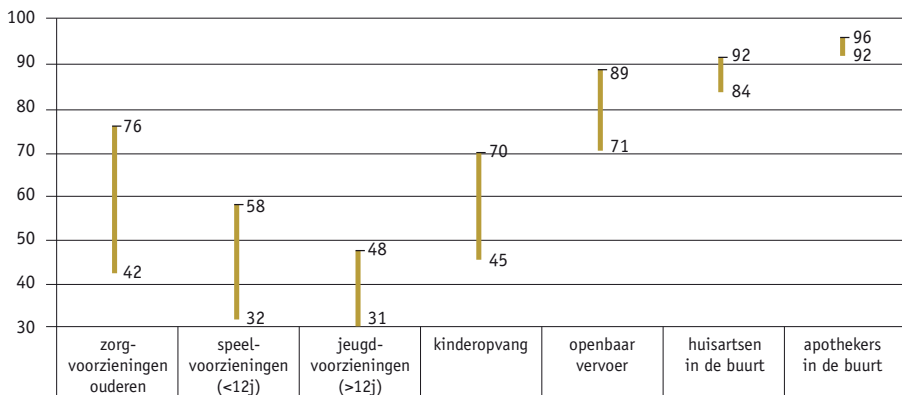
Deze aspecten dragen allen bij tot een positieve kijk op de identiteit en de uitstraling van een stad en zorgen voor een grotere verbondenheid met de stad. Niet toevallig wonen de meest fiere inwoners in de steden die best scoren op aspecten van het publieke domein.

Of een stad al dan niet aantrekkelijk is, heeft ook te maken met de aanwezigheid van functionele kenmerken: het voorzieningenaanbod buitenshuis. Een aantrekkelijke stad biedt uiteenlopende platforms aan: dit gaat van horecazaken over theater, winkelvoorzieningen, sport en recreatievoorzieningen. De tevredenheid over het aanbod aan winkels, restaurants en cafés en het culturele aanbod ligt hoog, de range tussen de steden is hier minder groot dan bij de aspecten van publiek domein. De tevredenheid over sport- en recreatievoorzieningen ligt lager. De verschillen tussen de steden zijn hier groter.

Figuur 5: Range tussen de steden, tevredenheid over voorzieningen op stadsniveau, in %

Bron: survey Stadsmonitor 2008.

Een goed voorzieningenaanbod op wijkniveau bepaalt ook mee de kwaliteit van de woonomgeving. De Stadsmonitor geeft aan dat er met de kindvriendelijkheid van onze steden nog wat schort. Minder dan de helft van de stedelingen is tevreden over de voorzieningen voor kinderen en jongeren in de buurt en slechts 1 op 2 stedelingen is tevreden over kinderopvang. Wat wel opvalt is dat de verschillen tussen de steden voor aspecten op buurtniveau iets minder groot zijn dan de aspecten op stadsniveau. Inzake het aanbod aan apothekers en huisartsen op buurtniveau is het verschil tussen de steden minimaal.

Figuur 6: Range tussen de steden, tevredenheid over voorzieningen op buurtniveau, in %.

Bron: survey Stadsmonitor 2008.

Een principaal componenten analyse maakt duidelijk dat achter de uitspraken verschillende dimensies schuilgaan (KMO-statistiek = 0.8, verklaarde variantie met vijf dimensies 50%), en laat ons toe de verschillende uitspraken synthetisch weer te geven per dimensie. Een eerste dimensie bundelt de aspecten met betrekking tot stadsvoorzieningen, een tweede dimensie bundelt de aspecten rond publieke ruimte, een derde dimensie slaat op speel- en jeugdvoorzieningen, een vierde dimensie bundelt de uitspraken rond zorgvoorzieningen en kinderopvang en tot slot een vijfde dimensie bundelt de uitspraken rond het zorgaanbod

Tabel 10: Gemiddelde tevredenheidsscore op dimensies, minimale score 0, maximale score 10.

	publieke ruimte	voorzieningen stadsniveau	jeugd en speelvoorzieningen (buurtniveau)	kinderopvang en zorgvoorzieningen (buurtniveau)	Zorgaanbod (buurtniveau)
Aalst	6,3	6,6	3,1	3,9	9,3
Antwerpen	6,2	6,5	4,1	3,8	8,9
Brugge	8,4	7,7	5,2	4,4	9,2
Genk	7,5	7,5	4,2	4,6	9,3
Gent	7,0	7,3	3,8	3,6	8,9
Hasselt	8,2	8,4	4,7	4,0	9,2
Kortrijk	6,9	7,0	4,2	5,1	9,2
Leuven	7,9	7,9	4,9	3,1	9,2
Mechelen	7,2	6,8	3,3	3,2	8,9
Oostende	7,3	7,4	5,1	4,6	9,2
Roeselare	7,1	7,8	4,2	5,1	9,1
Sint-Niklaas	7,0	7,5	3,4	4,7	9,2
Turnhout	6,1	7,4	3,4	4,1	9,1
Range	2,3	1,9	2,1	2,0	0,4
Totaal	7,0	7,2	4,1	4,0	8,8

Bron: survey Stadsmonitor 2008.

Uit de resultaten van bovenstaande analyses blijkt dat de percepties van publieke ruimte en beoordelingen van voorzieningen het sterkst verschillen tussen de centrumsteden onderling.

Maar ook de andere componenten verschillen sterk tussen de steden, met uitzondering van de tevredenheid over het zorgaanbod.

In wat volgt onderzoeken we in hoeverre de perceptie en beoordeling samen hangt met de plaats waar men woont. Voor welke aspecten maakt de stad als woonplaats het verschil, ongeacht de sociaal economische positie van de bevolking?

3.2 Maakt de stad het verschil?

Is het effect dat een stad als woonplaats heeft op een bepaalde perceptie een uniek effect?

Eerder stelden we vast dat in sommige steden aspecten van kwaliteit van publieke ruimte en bouwkundige aard, onvoldoende aansluiten bij het beeld dat mensen hebben van een vitale, aantrekkelijke stad. Op basis van de eerder gevonden verschillen in figuur 4, gaan we na of en in welke mate er een netto-effect van de woonplaats optreedt.

De tevredenheid over de aanleg van straten en pleinen verschilt het sterkst tussen de steden. Zijn inwoners uit Aalst en Turnhout effectief minder tevreden over aanleg van straten en pleinen dan inwoners uit Hasselt en Brugge, ongeacht de persoonsgebonden eigenschappen? De tevredenheid kan immers worden bepaald door andere eigenschappen als geslacht, leeftijd, opleiding, die een effect van de woonplaats kunnen neutraliseren. In wat volgt, zoeken we via multivariate analyse (logistische regressie) naar de unieke effecten van de woonplaats en van de persoonsgebonden eigenschappen.

De verschillende verklarende variabelen worden in blokken opgenomen: de woonplaats, alias stad (model 1), persoonskenmerken (leeftijd, geslacht; opleiding) (model 2), woonkenmerken (woonduur in de stad, eigenaarschap, type woning) (model 3) en tot slot de onafhankelijke variabele tevredenheid over de buurt (model 4). Het model wordt telkens uitgebreid met een nieuw blok variabelen. De geëxponentieerde coëfficiënten ($\exp(B)$) zijn oddsratio's. Daaruit kan afgeleid worden of er een significant effect is voor een bepaalde categorie van een variabele. Meer bepaald zegt die coëfficiënt hoe de kansverhouding voor een bepaald kenmerk wijzigt voor de betreffende categorie.

Zo blijkt uit model 1 dat inwoners uit Brugge, Hasselt, Leuven en Oostende meer kans hebben om tevreden te zijn over de aanleg van straten en pleinen dan gemiddeld in de centrumsteden. Het model dat enkel de stad als verklarende variabele opneemt verklaart 10% van de variantie.

Met het toevoegen van het tweede blok, persoonskenmerken, is de verklaarde variantie slechts met 1% toegenomen. Ook type woning en woonduur in de stad dragen minimaal bij aan het model, de totaal verklaarde variantie bedraagt 11,5%.

Figuur 7: Parameterschattingen voor binaire logistische regressie met tevredenheid over aanleg van straten en pleinen in de stad als afhankelijke variabele.

Tevredenheid over aanleg van straten en pleinen in de stad	Model 1 Exp(B)	Model 2 Exp(B)	Model 3 Exp(B)	Model 4 Exp(B)
Constate	2,582	3,064	3,237	1,586
Aalst	,367***	,367***	,367***	,372***
Antwerpen	,367***	,484***	,494***	,489***
Brugge	2,313***	2,318***	2,348***	2,229***
Genk	NS	NS	NS	NS
Gent	NS	NS	NS	NS
Hasselt	2,654***	2,656***	2,594***	2,585***
Kortrijk	,736***	,734***	,745***	,754***
Leuven	1,804***	1,831***	1,829***	1,744***
Mechelen	NS	NS	NS	NS
Oostende	1,598***	1,581***	1,581***	1,602***
Roeselare	NS	NS	NS	NS
Sint-Niklaas	NS	NS	NS	NS
Turnhout	,393***	,391***	,388***	,374***
GESLACHT (ref cat vrouw)				
Man		0,86***	0,862***	0,869***
LEEFTIJD		0,972**	0,972**	0,974*
OPLEIDING (ref cat hoger opgeleiden)				
Lager opgeleid		NS	NS	1,098*
TYPE WONING (ref cat appartement)				
(half)open bebouwing			NS	NS
Rijwoning			NS	NS
WOONSTAD DUUR (ref cat >5j)				
<5j			NS	NS
EIGENAARSCHAP (ref cat huur)				
Eigenaar			NS	NS
TEVREDENHEID BUURT				2,547***
R ²	10%	11%	11,5%	14,4%

ns: niet significant; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Bron: survey Stadsmonitor, 2008.

Het toevoegen van de variabele tevredenheid over de buurt (model 4) brengt de totale verklaarde variantie op 14,5%. De algemene tevredenheid over de buurt heeft een positief effect op de tevredenheid over de aanleg van straten en pleinen.

Uit deze analyses mogen we besluiten dat het effect van de woonplaats een uniek effect is: inwoners uit Brugge, Hasselt, Leuven en Oostende zijn effectief meer tevreden over de aanleg van straten en pleinen dan gemiddeld in andere steden. Inwoners uit Aalst, Antwerpen, Kortrijk en Turnhout zijn dan weer minder tevreden over dit aspect.

Figuur 8: Significante effecten steden- aspecten van publieke ruimte.

	Mooie aanleg straten en pleinen in de stad	Uitstraling binnenstad	Netheid Centrum stad	Mooie aanleg parken in de stad	Netheid straten & voetpaden buurt	Groenindruk
Aalst	-	-	-	+	-	-
Antwerpen	-	-	-	-	-	NS
Brugge	+	+	+	+	+	+
Genk	NS	-	+	NS	+	+
Gent	NS	+	-	-	-	-
Hasselt	+	NS	+	+	+	NS
Kortrijk	-	-	-	-	NS	-
Leuven	+	+	+	NS	NS	+
Mechelen	NS	+	-	NS	-	NS
Oostende	+	-	NS	+	+	NS
Roeselare	NS	-	NS	NS	NS	-
Sint-Niklaas	NS	-	NS	NS	-	-
Turnhout	-	-	-	-	-	NS
R ² (model1)	10%	11%	10%	6%	4%	3%

Bron: survey Stadsmonitor, 2008.

De uitstraling van de stad bepaalt mee de kwaliteit van de woonomgeving en de culturele identiteit van de stad. Een hoge tevredenheid is een bron van aantrekkingskracht van bewoners en gebruikers. Ook hier treedt er een uniek effect van de woonplaats op: een model met enkel woonplaats als onafhankelijke variabele verklaart 11% van de variantie, het

toevoegen van persoons- en woonkenmerken, levert slechts 4% meer verklaarde variantie op. Onder controle van deze kenmerken, kunnen we stellen dat inwoners van Brugge, Gent, Leuven en Mechelen een positievere uitstraling toekennen aan hun binnenstad. De stad maakt ook wel degelijk een verschil inzake de indruk van de netheid in het stadscentrum. Ook hier maakt het uit in welke centrumstad je woont, ongeacht wie je bent: inwoners van Brugge, Genk, Hasselt en Leuven scoren significant beter dan gemiddeld. Bij het verklaren van twee aspecten van publieke ruimte op buurtniveau, valt meteen het relatief minder grote effect op van de stad waar je woont. De stad waar je woont speelt een minder grote rol bij het verklaren van netheid en groenindruk op buurtniveau. Het toevoegen van persoons- en woonkenmerken zorgt voor een stijging in variantie met 11%. Het type woning speelt hier een belangrijke rol: inwoners die in een half open of open bebouwing wonen zijn meer tevreden over het aanbod groen in de buurt en netheid in de buurt. Ook eigenaars staan positiever tegenover het aanbod groen in de buurt en de netheid van straten en voetpaden in de buurt. Voor de overige buurtaspecten wordt een netto-effect van de woonplaats gevonden met uitzondering voor de aspecten tevredenheid over huisartsen en apothekers in de buurt. Maar ook hier is het relatieve belang van de woonplaats een pak minder groot dan bij de perceptie van publieke ruimte.

Inzake het beoordelen van voorzieningen speelt de stad waar je woont een minder grote rol. Het model dat enkel de stad als verklarende variabele opneemt verklaart slechts een 4% tot 6% van de variantie. Het effect van de stad is er dus wel, maar het relatieve belang van de variabele woonplaats is een pak kleiner dan bij het verklaren van percepties van publieke ruimte. Hier spelen de persoons- en woonkenmerken een meer prominente rol: opleiding, leeftijd, woonduurte in de stad blijken significant bij te dragen tot het al dan niet tevreden zijn over het aanbod voorzieningen op stadsniveau.

Het relatieve belang van de stad als woonplaats is het grootst bij het verklaren van aspecten van publieke ruimte. Als je weet dat het net de fysische woonomgevingsfactoren zijn die de belangrijkste reden vormen om uit de stad weg te trekken (De Corte, 2003), dan zal nog meer dan vandaag verder geïnvesteerd moeten worden in kwaliteitsvolle stadsvernieuwing met bijzondere aandacht voor een (kind)vriendelijke inrichting van de publieke ruimte

3.3. Kritische respondenten

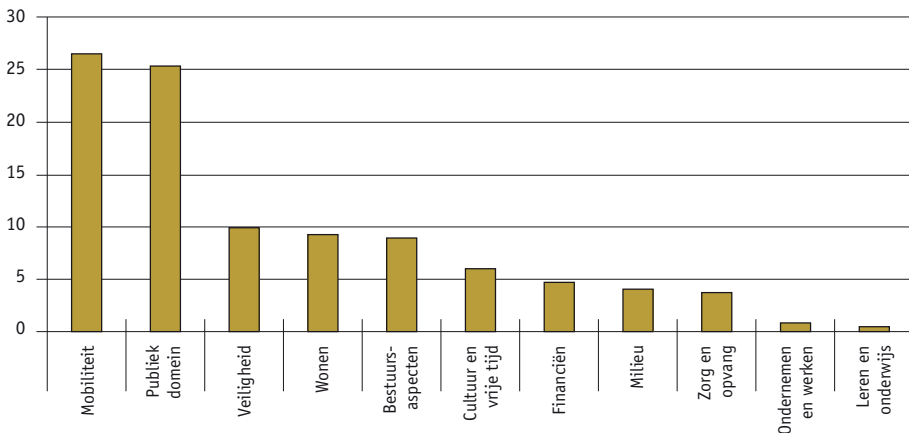
In de vragenlijst survey Stadsmonitor 2008, kregen respondenten de mogelijkheid om aan de hand van een opmerkingenveld, hun bemerkingen neer te schrijven.

Naast technische bemerkingen over de vragenlijst, werden maar liefst 2775 inhoudelijke bemerkingen geteld! Bijna één op vijf respondenten gaf ongezouten zijn mening. Let wel het gaat veelal over respondenten die minder positief scoren. Bij de interpretatie van de resultaten dienen we rekening te houden met het feit dat vooral kritische respondenten hun mening gaven.

Eén op vijf respondenten uit de grootsteden en Leuven reageerden met een inhoudelijke opmerking. In de andere regionale steden ligt dit percentage tussen 15% en 17%. Maar waar zitten de respondenten zoal mee? Alle opmerkingen werden gecategoriseerd en wat blijkt: respondenten halen vooral hun hart op over mobiliteitsaspecten en aspecten van publiek domein.

Figuur 9: Inhoudelijke opmerkingen respondenten- categorisering, in %.

Bron: survey Stadsmonitor 2008.

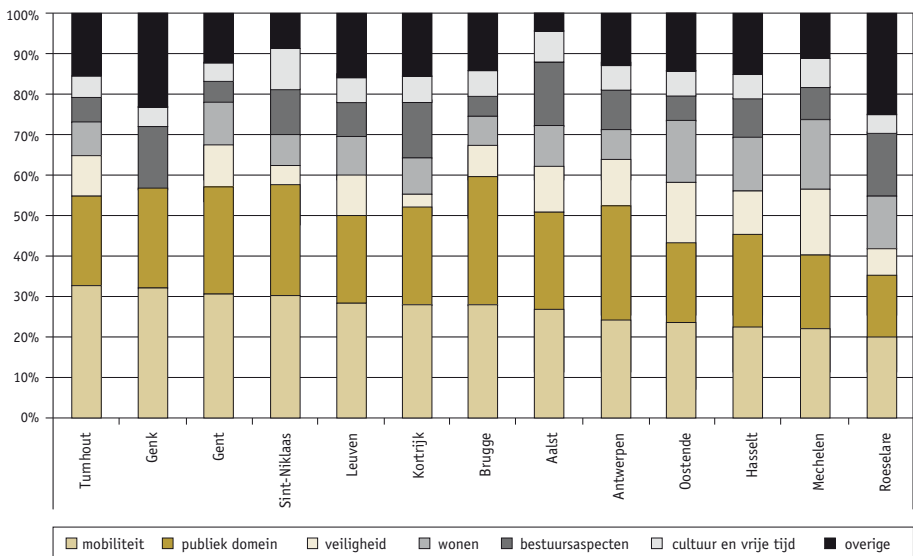
Bijna in alle centrumsteden staan de opmerkingen over mobiliteit vooral in relatie tot rustig en veilig wonen. Ook de opmerkingen met betrekking tot veiligheid gaan voornamelijk over verkeersveiligheid. Uit de resultaten van de Stadsmonitor, kwamen we al te weten dat parkeergelegenheid rond de woning een probleem vormt. In de opmerkingen over mobiliteit, komt deze problematiek dan ook prominent naar voor. Het parkeerbeleid laat volgens de respondenten dikwijls te wensen over. Het gaat niet enkel over het kunnen parkeren in de buurt van de woonst, maar evengoed over betaald parkeren. De aanleg en het onderhoud van fietspaden is vervolgens een heikel punt voor vele inwoners. Meer aandacht zou er moeten gaan naar de zwakke weggebruiker. Fietsen in de stad is volgens hen dikwijls niet veilig genoeg, koning auto regeert nog te veel in de binnenstad. Een ander punt van ergernis is de frequentie, tijdigheid en passage van openbaar vervoer.

Bussen die te laat opdagen, of in te smalle straten voor opstoppingen zorgen, zorgen voor heel wat ergernis bij de respondenten.

In sommige steden sluiten aspecten van kwaliteit van publieke ruimte en bouwkundige aard, onvoldoende aan bij het beeld dat mensen hebben van een vitale, aantrekkelijke stad, dit weerspiegelt zich ook in de opmerkingen over publiek domein.

Netheid en onderhoud van straten, voetpaden en pleinen blijken een veel voorkomende bekommernis. Inwoners ergeren zich vooral aan hondenpoep, zwerfvuil en een gebrek aan vuilnisbakken. Vervolgens mag er meer openbaar groen zijn, in combinatie met speelvoorzieningen voor kinderen. Ook leegstand en verloederde buurten blijken een bron van ergernis te zijn. Opmerkingen over het domein wonen, gaan vooral over betaalbaarheid van wonen.

Figuur10: Aandeel inhoudelijke opmerkingen respondenten, in %.

Bron: survey Stadsmonitor 2008.

3.5. Bevindingen

Uit de resultaten van bovenstaande analyses blijkt dat de percepties van publieke ruimte en beoordelingen van voorzieningen sterk verschillen tussen de centrumsteden onderling. De verschillen tussen de steden onderling, zijn groter dan de verschillen tussen de stedelijke gebieden en de rest van Vlaanderen.

De stad maakt wel degelijk een verschil inzake percepties van publieke ruimte. Ongeacht wie je bent, maakt het wel degelijk uit in welke centrumstad je woont.

Het effect van de stad als woonplaats is er ook bij het beoordelen van voorzieningen op stads en buurtniveau, maar het relatieve belang van de variabele woonplaats is een pak kleiner dan bij het verklaren van percepties van publieke ruimte. Hier spelen de persoons- en woonkenmerken een meer prominente rol: opleiding, leeftijd, woonduurte in de stad blijken significant bij te dragen tot het al dan niet tevreden zijn over het aanbod voorzieningen op stadsniveau.

4. Samenvatting en aandachtspunten

De vraag of in Vlaanderen het percipiëren van ruimtelijke aspecten en het beoordelen van voorzieningen samenhangt met de woonplaats is in deze bijdrage beantwoord aan de hand van een aantal deelvragen: 'Hoe wordt de eigen woonomgeving gepercipieerd? Voor welke aspecten maakt de stad waar men woont het verschil ongeacht de sociale economische positie van de bevolking? Zijn de verschillen tussen de centrumsteden onderling groter, dan de verschillen tussen de stedelijke gebieden en de rest van Vlaanderen?'

Dat de gemeentelijke variatie in percepties en beoordeling samenhangt met de graad van verstedelijking, zal weinig lezers verwonderen. Maar dat de verschillen tussen de centrumsteden dikwijls nog groter zijn dan de verschillen tussen de stedelijke gebieden en de rest van Vlaanderen, is op zich een interessante vaststelling. De ene centrumstad is duidelijk de andere niet. Bovenstaande resultaten wijzen op het relatieve belang van territoriaal beleid. Het leert ons dat er iets te zeggen valt voor de geografische scheidelijnen: tussen de stedelijke gebieden en de rest van Vlaanderen, tussen de centrumsteden onderling, tussen wijken of stadsdelen binnen de steden.

Uit bovenstaande analyses blijkt dat in sommige steden aspecten van kwaliteit van publieke ruimte en bouwkundige aard, onvoldoende aansluiten bij het beeld dat mensen hebben van een vitale, aantrekkelijke stad. Daarnaast kan de woonomgeving voor veel inwoners nog een pak kindvriendelijker, netter, verkeersveiliger en groener. Een positieve kijk op de identiteit en de uitstraling van een stad en zorgen voor een grotere verbondenheid met de stad.

Het relatieve belang van de stad als woonplaats is het grootst bij het verklaren van aspecten van publieke ruimte. Als je weet dat het net de fysische woonomgevingsfactoren zijn die de belangrijkste redenen vormen om uit de stad weg te trekken, dan zal nog meer dan vandaag moeten geïnvesteerd worden in kwaliteitsvolle stadsvernieuwing met bijzondere

aandacht voor een kindvriendelijke inrichting van publieke ruimte.

Het Vlaamse stedenbeleid 2009-2014 wil voluit voor haar steden gaan: wonen in de stad wordt aantrekkelijker en de steden vergroenen. Hier liggen alvast nog een pak uitdagingen. Dat er vaak grote onderlinge verschillen bestaan tussen de centrumsteden, vraagt maatwerk in het kader van een sterk partnerschap met de stedelijke overheden.

Literatuurlijst

- Bral, L., Doyen, G., Schelfaut, H., Tubex, S., Vanderhasselt, A. (2009). *Stadsmonitor 2008. Een monitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Boudry, L., Cabus, P., Corijn, P., De Rynck, P., Kesteloot, C., Loeckx, A., (2003). *De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden*. Witboek, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Cuyvers, R., Steffens, F. (2003). Woonomgeving en publiek domein. Een zoektocht naar succesfactoren voor het ontwerpen van woonomgevingen en publieke ruimten voor vitale en leefbare steden. In: *De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden. Voorstudies*: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, 305-321.
- De Brabander, G., (2003). Het stedelijke economische draagvlak. In: *De Eeuw van de Stad, Voorstudies, Over Stadsrepublieken en Rastersteden*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, 143-157.
- De Brabander, G., Vervoort, L., Witlox, F., (1992). *Metropolis. Over mensen, steden en centen*. Acco, Leuven.
- De Corte, S., e.a. (2003). *Onderzoek naar de migratiebewegingen van de grote steden in de drie gewesten van België*. POD Maatschappelijke integratie, Grootstedenbeleid. Vrije Universiteit Brussel, Brussel.
- De Decker, P., (2004). *De ondraaglijke lichtheid van het beleid voor de stad in Vlaanderen. Van geïndividualiseerd woonmodel tot stedelijke crisis: een sociologische analyse*. Proefschrift, Universiteit Antwerpen
- Dexia (2008). *Sociaal-economische typologie van de gemeenten*. Brussel: Dexia.
- Dieleman, F.M., e.a. (1999). Planning the compact city: the Randstad Holland experience. In: *Europe Planning Studies 7*, 605-621.
- Gehl, J. (2008). *Life between buildings. Using Public space*. Danish Architectural Press
- Kesteloot, C., (2003). Verstedelijking in Vlaanderen: problemen, kansen en uitdagingen voor het beleid van de 21ste eeuw. In: *De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden. Voorstudies*: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, 15-40.

- Kesteloot, C. & S. Meys (2007). *Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en in Brussel*. Leuven: Instituut voor Sociale en Economische Geografie.
- Loecks, A., De Meulder, B., (2003). Wonen op zoek naar stedelijkheid, dichtheid en duurzaamheid. Debatten, realiteiten, tradities, perspectieven. In: *De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden. Voorstudies*: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, 273-305.
- Lynch, K., (1960). *Image of the City*. The. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Schelfaut H. (2007). De individuele beeldvorming ten aanzien van stedelijke woonmilieus. In: *Ruimte & Planning*, 2007/4, 30-41.
- Schelfaut H. (2008). Mentale stedelijkheid In: *Agora, Imaginaire stad*, 2008/4, 14-18.
- Schelfaut, H. (2009). Survey Stadsmonitor "Thuis in de stad 2008". *Methodologisch rapport*. SVR-Technisch rapport 2009/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Steffens, F., Cuyvers, R., (2003). Woonomgeving en Publiek Domein. Een Zoektocht naar Succesfactoren voor het Ontwerpen van Woonomgevingen en Publieke Ruimten voor Vitale en Leefbare Steden. In: *De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden. Voorstudies*: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, 273- 304.
- Significant GfK (2009). *Thuis in de Stad campagne. Onderzoeksrapport: Naambekendheids-onderzoek Thuis in de stad: korte samenvatting van de resultaten*. In opdracht van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Van Den Bossche, F. (2009). Beleidsnota Steden 2009-2014 'Duurzame en creatieve steden'.
- Van Geel, H. (2005). Een sociaal cultureel uitstapje langs de gevels van nieuwe stedelijkheid, van Milaan naar Zandhoven, van Zandhoven naar Chicago en terug naar Zandhoven In: *Vlaanderen gepeild!* Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, 163-200.
- Van Hecke, E., Luyten S., (2007). *De Belgische Stadsgewesten*. Nationaal instituut voor de Statistiek, Working Paper, Brussel.
- Van Uum, E.C, (2002). Stedelijkheid in de netwerkstad : over stedelijke transformaties via infrastructuur. In: *Stedebouw & ruimtelijke ordening*, 81(2002), 15-20.
- VRIND, *Vlaamse Regionale Indicatoren* (diverse jaargangen). Brussel: Administratie Planning en Statistiek, vanaf 2006 Studiedienst van de Vlaamse Regering.

Dries Verlet
Studiedienst van de
Vlaamse Regering
Stefaan Tubex
Team Stedenbeleid,
Agentschap
Binnenlands Bestuur

PARTICIPATIE IN VELE VORMEN EN KLEUREN.

Een empirische analyse in de Vlaamse
centrumsteden.

Samenvatting

Participatie is een veelzijdig en gelaagd begrip dat op verschillende manieren kan worden ingevuld. In de survey voor de Stadsmonitor (editie 2008) vinden we een brede waaier aan participatievragen. Deze bijdrage clustert de diverse participatievragen vooreerst in zes types participatie: culturele participatie, participatie aan het verenigingsleven, sportparticipatie, civiele participatie, informatieve participatie en politieke participatie. Daarna staat deze empirische studie stil bij de onderlinge samenhang en verwevenheid tussen deze participatievormen. In een volgend luik van het onderzoek worden de verschillende participatievormen gelinkt aan andere variabelen in het onderzoeksopzet om zo tot een profiel van de verschillende types participanten te komen. Een laatste deel van het onderzoek brengt het relatieve belang van de verschillende variabelen op het al dan niet participeren in kaart.

Inleiding

Participatie is de laatste jaren een bijzonder hot item, maar het is ook een gelaagd en veelzijdig begrip. Afhankelijk van de context definiëren we het in deze paper als *'de deelname aan het maatschappelijke leven'* of als *'burgerbetrokkenheid bij het beleid'*. We spreken hier dus over participatie in de zin van 'deel zijn van' en 'deelnemen aan'. Participatie gaat er vooreerst over dat mensen 'deel zijn van' het samenleven. Het gaat erover of mensen behoorlijke huisvesting hebben, toegang tot degelijk onderwijs, tot de arbeidsmarkt, tot de gezondheidszorg, aan cultuur kunnen participeren. 'Deelnemen aan' betekent betrokkenheid, op initiatief van burgers of op initiatief van bestuurders, in processen van dialoog, discussie en conflict waar doorheen beleid wordt gevormd (De

Rynck & Dezeure 2009). Het spreekt voor zich dat burgers niet kunnen ‘deelnemen aan’ als ze ook geen ‘deel zijn van’.

In deze bijdrage willen we participatie in de zin van ‘deel zijn van’ en ‘deelnemen aan’ onder de loep nemen. Hoe sterk is het verband tussen beide participatievormen? Welke verklarende factoren liggen aan de basis van deze twee begrippen? Wie participeert waar? Eerst en vooral staan we stil bij de literatuur die omtrent beide participatievormen is verschenen. Samen met de opkomst van de diverse participatiepraktijken is immers ook de stroom aan nationale en internationale literatuur en studies rond participatie de afgelopen jaren sterk toegenomen. Daarna presenteren we de resultaten van de analyse op basis van de surveyresultaten uit de Stadsmonitor 2008 voor de dertien Vlaamse centrumsteden.¹

1. Situering van het thema

1.1. Participatievormen en verklarende factoren; veelvuldig onderzocht

1.1.1. Deel zijn van

M.b.t. de *deelname aan het maatschappelijke leven*, de ‘*sociale participatie*’, focussen de meeste analyses op de aard van de ongelijke participatie en de mogelijke oorzaken hiervan. Een studie van Pauwels en Pickery (2007) onderzocht dit voor tal van domeinen zoals sportbeoefening, cultuurdeelname, deelname aan het verenigingsleven, internetgebruik, reisgedrag, gezondheid, mobiliteit, arbeid, levenslang leren en politieke participatie. Een belangrijke vaststelling uit het onderzoek is dat laaggeschoolden in elk domein minder participeren. Bij laaggeschoolden is er een cumulerend effect van niet-participatie. Ook ouderen blijken het voor veel domeinen minder goed te doen (met uitzondering van de deelname aan het verenigingsleven). Verder blijken functiebeperkingen of handicaps een rem op de participatie vooral m.b.t. werk, sportbeoefening, mobiliteit en internetgebruik. Uit de analyse blijkt dat cultuurdeelname, internetgebruik, mobiliteit en werk het sterkst gekenmerkt worden door non-participatie van kansengroepen. Andere domeinspecifieke onderzoeken bevestigen bovenstaande vaststellingen. Zo hebben Lievens, e.a. (2005) een verklaringsmodel voor publieke kunstenparticipatie opgesteld. Dit onderzoek bevestigt het belang van het opleidingsniveau voor de cultuurparticipatie.

---

¹ Aalst, Antwerpen, Brugge, Genk, Gent, Hasselt, Kortrijk, Leuven, Mechelen, Oostende, Roeselare, Sint-Niklaas en Turnhout

Op zich is dit niets nieuws onder de zon, maar belangrijk is wel dat de grootte van het netto-opleidingseffect aanzienlijk blijkt na controle voor andere kenmerken. Er zou immers kunnen verwacht worden dat door het opnemen van kenmerken die sterk met het opleidingsniveau samen hangen (aard beroep, type opleiding, gezinssituatie, beroep ouders,...) het uitgezuiverde netto-effect van het eigen opleidingsniveau minder sterk uitgesproken zou zijn. Dit blijkt niet het geval. Het opleidingseffect blijkt trouwens voor alle kunstvormen te gelden, ook voor kunstvormen die veelal als populair worden bestempeld (bioscoopbezoek, popconcerten,...). Het onderzoek van Lievens e.a. wijst ook op het belang van een sociaal vrijetijdsnetwerk voor een verhoogde participatie, en omgekeerd. Ook andere onderzoeken gaan dieper in op specifieke 'sociale' participatievormen. Zo stellen Hooghe en Quintelier (2007) m.b.t. de participatie aan het verenigingsleven geen systematische daling vast tussen 1998 en 2006, maar wel een verschuiving. Zo blijken sportverenigingen aan belang te winnen, terwijl vrouwenorganisaties en gezinsverenigingen met een verminderd en verouderd ledenbestand kampen. Ook de vergrijzing van het ledenbestand van verenigingen wordt in hun analyse bevestigd. Een ander onderzoek dat de sportparticipatie onderzocht (Scheerder & Pauwels, 2005) bracht aan het licht dat mannen, jongeren, studenten, hoger opgeleiden en mensen met een ruimer vrijetijdsnetwerk beduidend meer kans maken om actief aan sport te doen. Al deze soorten onderzoeken gaan dus vooral na wie participeert aan welke sociale activiteit en wat de redenen zijn van niet-participatie.

1.1.2. Deelnemen aan

Daarnaast is er de laatste jaren ook heel wat onderzoek dat focust op de *burgerbetrokkenheid bij het beleid*. De opkomst van participatie in de zin van 'deelnemen aan' komt begin jaren '90 op in Vlaanderen met de eerste zwarte zondag als spreekwoordelijk startschot. De politiek voelde de kloof met de burger en het wantrouwen in de overheid groeien en wilde dit tegengaan door de burger sterker te betrekken bij haar beleid. De groeiende kloof was trouwens geen typisch Vlaams of Belgisch gegeven. Ook in andere landen stond dit op de agenda. Vooral het opvangen en vertalen van "signalen" van de burgers naar de politiek toe bleek een moeilijkheid. De kloof tussen burger en politiek kon volgens de aanhangers van de zogenaamde Nieuwe Politieke Cultuur (NPC) dan ook enkel worden gedicht door de burger directer te betrekken bij de politiek en te experimenteren met meer directe vormen van democratie. Het lokale vlak is als meest burgernabije bestuur dan ook gaan fungeren als "proeftuin" voor participatiepraktijken: buurtbabbels, stadsgesprekken, buurtbeheerprojecten, burgerfora, interactieve websites, kinderpacticipatie bij aanleg speelruimte, wijkdagen, wijkoverleg, bewonerscongressen, toekomstdebatten, e.d. (Edelenbos & Monnikhof, 1998; Stouthuysen, 2002). Deze participatiefocus zien we dan ook sterk in de beleidsdomeinen jeugd, wijk- en gebiedsgerichte werking, e.d.

Uit een internationaal vergelijkende literatuurstudie naar lokale participatie (Dezeure et al. 2008) komen er twee grote onderzoeksstromingen omtrent lokale beleidsparticipatie naar voor. De eerste stroming omvat de studies die het verband nagaan tussen individuele kenmerken en het participatiegedrag. Uit die studies blijkt dat vooral de blanke, hoogopgeleide man van middelbare leeftijd actief deelneemt aan beleidsparticipatie. De tweede stroming bekijkt het eerder vanuit een institutioneel perspectief: men gaat na hoe demografische, technologische, economische, sociale en culturele factoren op macroniveau een impact hebben op de participatie van burgers. Zo wijzen recente studies omtrent lokale participatie er op dat ook de organisatie van het lokale bestuur een belangrijke verklaring biedt voor het participatieproces (onder andere Lowndes e.a., 2006). Deze tweede stroming benadrukt dat de participatie van individuen niet los kan worden gezien van de sociale en institutionele context waarin dit plaatsvindt.

Beleidsparticipatie is daarenboven geen eenduidig begrip. Denters (2005) definieert lokale burgerparticipatie als een verzameling van verschillende activiteiten waarin hij twee types onderscheidt: politieke en civiele burgerparticipatie. Van *politieke burgerparticipatie* spreekt Denters als het gaat om de deelname van stedelingen aan het politiek-bestuurlijke collectieve besluitvormingsproces van de stedelijke overheid. In een representatief systeem betekent dat in de eerste plaats stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen, maar ook alle activiteiten van burgers gericht op de besluitvorming binnen de stedelijke overheid. Ook deelname aan interactief bestuur valt hieronder. *Civiele participatie* daarentegen omvat activiteiten die stedelingen, alleen of samen met anderen, op eigen initiatief ondernemen (zonder een beroep te doen op de overheid). Het gaat hierbij om veranderingen die stedelingen zelf opzetten om stedelijke vraagstukken aan te pakken. Het onderzoek naar beide vormen van stedelijke participatie is echter onsamenhangend en complex (Dezeure, 2008; Roberts 2004). De meeste onderzoeken focussen op politieke participatie. Dit is begrijpelijk gezien de methodologische moeilijkheden om civiele participatie te meten. Toch wordt het belang om civiele participatie in kaart te brengen ook in andere onderzoeken erkend.

1.2. Een diepgaand participatie-onderzoek, maar niet alles komt in beeld

Vandaar dat ons onderzoek het verband tussen diverse participatievormen onder de loep wil nemen. Aan de hand van statistische technieken onderscheiden we diverse vormen van participatie. Dit resulteert in een objectieve olijsting van diverse participatietypes. Het onderscheid tussen diverse participatievormen is natuurlijk soms erg dun. Het organiseren van een buurtbarbecue of een culturele activiteit voor de ganse gemeente

catalogiseren we eerder onder 'civiele' participatie, terwijl het sporten in een sportvereniging, een bosspel van de scouts eerder onder 'sociale' participatie valt. Gezien afbakenen altijd tot discussie leidt, hebben we de vragen uit de Stadsmonitor geclusterd op basis van factoranalyse (cf. infra). Doorheen het onderzoek hebben we ook aandacht voor de individuele kenmerken van burgers en de impact daarvan op de diverse vormen van participatie. Op die manier kunnen we het participatiegedrag van doelgroepen die moeilijker te bereiken zijn (bv. kansarmen en personen van niet-Belgische origine) in kaart brengen en geven we een antwoord op het representativiteitsvraagstuk. Wie participeert er?

Het geheel aan competenties van burgers en de impact hiervan kunnen we moeilijker meenemen in dit onderzoek. Het gaat dan bijvoorbeeld om sociale, communicatieve e.a. vaardigheden. Deze hebben ook een impact op de participatie van burgers. Wij vatten deze competenties eigenlijk enkel via de formele opleiding van mensen, maar dit is slechts één beperkt facet. Ook de impact van instituties zoals politiek leiderschap, ambtenarencultuur, de organisatie van het lokaal bestuur, de relatie tussen de lokale en de centrale overheid en dergelijke meer komen in deze studie niet aan bod. Nochtans zijn dit belangrijke factoren voor de burgerbetrokkenheid bij het beleid omdat lokale besturen hier meer grip op hebben dan op de sociaal economische situatie van individuen. De verdienste van het onderzoek van Lowndes e.a. is dat zij de latente en ongeschreven factoren in kaart brengen die van grote invloed zijn op de 'participatiecultuur' in een stad (Dezeure, 2008). Ook het 'totale' maatschappelijke effect van participatie blijft buiten beeld. Zorgt dit voor een betere sociale cohesie? Wat betekent die sociale cohesie dan precies? Jammergenoeg slaagt geen enkel onderzoek in deze opdracht. Bijna altijd worden deelfacetten van participatie-effecten in kaart gebracht. Ons onderzoek zal deze ambitie dus ook niet waarmaken.

Wel zullen we in wat volgt verschillende participatievormen onderscheiden, de samenhang en verwevenheid tussen deze types onderzoeken, een profiel schetsen van de verschillende groepen participanten en de verklarende of voorspellende waarde van diverse kenmerken nagaan om zo tot een algemeen model te komen ter duiding van het globale niveau van participatie.

2. Participatie in de Vlaamse centrumsteden

2.1. Data en onderzoeksmethode: de Stadsmonitor 2008 als analysebasis

Voor het empirische luik van onze analyse hebben we gebruik gemaakt van de survey van de Stadsmonitor 2008. We hebben er voor geopteerd om enkel de data van 2008 te bespreken. Voor een analyse van de dataverzameling kunnen we verwijzen naar de bijdrage van Pickery in dit volume. Niettemin, doen we er goed aan om de Stadsmonitor als instrument even te schetsen in deze context.

De Stadsmonitor is een instrument dat opgestart is om de leefbaarheid en de duurzaamheid van de centrumsteden in kaart te brengen. Op die manier beantwoorde deze aan een toenemende nood van de overheid om een beter zicht te krijgen op de ontwikkelingen in de samenleving en meer specifiek in de steden.

Binnen de actualisatie van de Stadsmonitor kadert een grootschalige survey bij de inwoners van de Vlaamse centrumsteden. Deze bevraging dient om een veertigtal geselecteerde indicatoren van data te voorzien (i.c. rond tevredenheid over buurt en stad, cultuur, vrije tijd, mobiliteit, vertrouwen, burgerbetrokkenheid, bewonersparticipatie, zorg en wonen).

2.2. De onderscheiden vormen van participatie

In de survey van de Stadsmonitor 2008 is een grote diversiteit aan participatievragen opgenomen. Voor elke participatievraag maakten we telkens een dichotome variabele wat resulteert in een beeld voor het al dan niet participeren.

De participatievragen treffen we op verschillende plaatsen in de survey aan, onderverdeeld in vier luiken.

In eerste instantie werd er gepeild naar de deelname aan een aantal cultuur- of vrijetijdsactiviteiten. Meer specifiek werd er gevraagd of men de voorbije 12 maanden deel nam aan een van de volgende activiteiten: bezoek aan bioscoop, een ballet- of dansvoorstelling, een toneelvoorstelling, een sportevenement en/of concert, een museum/tentoonstelling/galerij of historische plaats, alsook het bezoek aan een openbare bibliotheek. Men kon antwoorden met "nooit", "1 tot 6 keer", "7 tot 12 keer", "meer dan 12 keer". In onze analyse hebben we op basis van de dichotomisering de resultaten samengevat tot het al dan niet participeren aan elk van deze activiteiten.

In een tweede luik peilde men naar het actief lidmaatschap van negen verschillende types verenigingen: sport, cultuur, milieu of natuur, jeugdbeweging, socio-cultureel, hobby, politieke, levensbeschouwelijk en wijk- of buurtcomité. Voor elk van deze types verenigingen kon men aangeven of men geen lid, passief lid, actief lid, dan wel bestuurslid is. Voor deze analyse zijn we geïnteresseerd in actieve vormen van participatie. Hierbij maken we de veronderstelling dat ook de bestuursleden actief lid zijn. De passieve leden en diegenen die geen lid zijn zitten in een afzonderlijke groep en worden geplaatst tegenover de actieve (bestuurs-)leden van deze verenigingen.

In derde instantie werd er gevraagd aan de respondenten of men de voorbije 12 maanden actief is geweest om iets in hun buurt of stad te verbeteren (zoals bijdragen tot een discussie), dan wel te doen (bijvoorbeeld meewerken organisatie buurtfeest). Hier kon men antwoorden met “ja”, “neen, maar misschien in de toekomst wel”, “neen en dat zal ik ook niet gaan doen”. Deze vragen zijn nieuw in de vragenlijst van 2008. De bedoeling was hiermee een zicht te krijgen op nieuwsoortige civiele participatiepraktijken. Ook hier werden dichotome variabelen aangemaakt waarbij diegenen die wel deelgenomen hebben geplaatst werden ten opzichte van deze die dit (vooralsnog) niet hebben gedaan.

Een vierde luik heeft betrekking op een aantal vormen van politiek engagement. Meer specifiek werd er gevraagd of men al dan niet participeert in de volgende vormen: politieke functie, zitting advies/overleg/inspraakorgaan stad, bewonersgroep, overlegmoment/hoorzitting, ingegaan op een vraag van de stad naar hun mening en het al dan niet actief informatie verzamelen over plannen/beslissingen van de stad.

In tabel 1 geven we aan wat hoe vaak globaal genomen de inwoners van de verschillende steden participeren aan de verschillende vormen.

Door middel van factoranalyse werd nagegaan in welke mate we bovenstaande stellingen statistisch correct kunnen clusteren. Er werd geopteerd voor een factoranalyse van de dichotome variabelen.² Uit deze analyse blijkt dat we een onderscheid kunnen maken tussen zes dimensies of factoren in de 25 vragen van participatie die we weerhouden hebben. Welke deze factoren zijn en welke participatievormen we er onder kunnen situeren, wordt weergegeven in tabel 2 met de geroteerde componentmatrix.

---

² Een alternatief is een latente klassenanalyse. Nadeel van dit type analyse is dat de resultaten veel minder makkelijk te interpreteren zijn. Daarnaast bleek uit eerder onderzoek dat de analyse op grond van dummies tot sterk gelijkaardige resultaten leiden (Vermunt & Magidson, 2004).

Tabel 1: Overzicht van de percentages bij de verschillende participatievragen.

Politieke functie	0,8%
Politieke vereniging	1,8%
Milieu-/natuurvereniging	2,0%
Advies/overleg/inspraakorgaan	3,1%
Wijk-of buurtcomité	4,2%
Jeugdvereniging	4,7%
Levensbeschouwelijke vereniging	4,9%
Socio-culturele vereniging	5,5%
Bewonersgroep	5,8%
Hobbyvereniging	5,9%
Culturele vereniging	6,9%
Overlegmoment/hoorzitting	9,6%
Actief m.b.t. verbeteren buurt/stad	13,5%
Actief info verzameld	13,6%
Actief mbt doen buurt/stad	13,7%
Rondvraag	19,8%
Sportvereniging	20,5%
Dans	21,2%
Toneel	39,2%
Sportevenement	43,3%
Concert	48,8%
Bibliotheek	50,1%
Bioscoop	56,9%
Museum	57,7%
Historische plaats	66,8%

Tabel 2: Dimensies in de verschillende participatievormen.

	Culturele participatie	Informatieve participatie	Civiele participatie	Participatie verenigingsleven	Sportparticipatie	Politieke participatie
Bioscoop	,588	-,009	,049	-,059	,380	,046
Dans	,562	,003	,104	,056	-,067	-,011
Toneel	,656	,003	,127	,094	-,007	-,003
Sportevenement	,261	,074	,015	-,037	,662	,067
Concert	,674	,078	,044	,061	,144	,004
Museum	,739	,159	-,033	,135	,014	,010
Historische plaats	,713	,147	-,032	,118	,114	,006
Bibliotheek	,542	,058	,037	,025	,217	,027
Sportvereniging	,057	,078	-,012	,119	,762	-,058
Culturele vereniging	,222	,048	,042	,481	-,040	-,009
Natuurvereniging	-,042	,092	,093	,449	,178	-,044
Jeugdvereniging	,126	-,155	,221	,033	,330	,088
Socio-culturele vereniging	,111	-,002	,114	,620	-,031	,150
Hobbyvereniging	,028	,077	-,027	,424	,131	-,010
Politieke vereniging	,025	,071	-,004	,212	,021	,581
Levensbeschouwelijke vereniging	,065	-,022	,063	,593	-,148	,094
Wijk-of buurtcomité	,053	-,109	,700	,153	,068	,016
Actief mbt verbeteren buurt/stad	,082	,446	,539	-,008	,029	,097
Actief mbt doen buurt/stad	,120	,188	,724	-,023	,068	,004
Politieke functie	-,001	-,045	,048	-,119	,037	,760
Advies/overleg/inspraakorgaan	-,002	,310	,175	,083	,004	,534
Bewonersgroep	,011	,268	,540	,222	-,051	,154
Overlegmoment/hoorzitting	,055	,613	,254	,088	,020	,207
Rondvraag	,173	,652	,034	,069	,035	-,060
Actief info verzameld	,089	,708	,037	,061	,014	,089

Deze analyse resulteerde in het weerhouden van zes dimensies in het participeren waarin we de verschillende participatievormen kunnen ordenen.³ De eerste factor heeft betrekking op culturele participatie, zoals het bijwonen van toneel- of dansvoorstellingen, e.d. Een tweede dimensie noemen wij de 'informatieve participatie', een soort participatie waarbij het informeren over het reilen en zeilen van de stad centraal staat. Concreet gaat het over het deelnemen aan een overlegmoment/hoorzitting, het ingaan op een rondvraag namens de stad en het al dan niet actief op zoek gaan naar informatie over plannen/beslissingen van de stad.

De derde dimensie 'civiele participatie' gaat verder dan enkel informeren en omvat nieuwe vormen van burgerbetrokkenheid bij het beleid zoals de actieve deelname aan een buurtcomité of het meewerken aan het verbeteren van de stad.

De vierde dimensie omvat het participeren aan het verenigingsleven, met name het actief lidmaatschap van culturele, milieu- en natuurverenigingen, socio-culturele verenigingen, hobbyverenigingen en levensbeschouwelijke verenigingen. De term participatie aan het verenigingsleven is niet volledig correct omdat niet alle lidmaatschappen van verenigingen hierbij zijn opgenomen. De factoranalyse hierboven maakt immers duidelijk dat een aantal lidmaatschappen van verenigingen statistisch eerder toegekend worden aan een andere participatievorm. Zo wordt het lidmaatschap van sportverenigingen op basis van de factorwaarde ingedeeld bij de sportparticipatie, het lidmaatschap van een politieke vereniging bij de politieke participatie en het deel uitmaken van een wijk- of buurtcomité tot de civiele participatie.

Een vijfde dimensie kunnen we sportparticipatie noemen. Het omvat zowel het bijwonen van sportmanifestaties als het zelf actief sporten.

Een zesde dimensie noemen we de (traditionele) politieke participatie. Meer specifiek betreft dit het actief lidmaatschap van een politieke vereniging, het opnemen van een politieke functie en/of het zetelen in een advies-, overleg of inspraakorgaan van de stad.

Deze variabelen werden opnieuw omgezet tot dichotome variabelen die ons aangeven of men al dan niet participeert aan een specifieke participatiecluster. We hebben het feit dat sommigen aan meerdere specifieke deelfacetten binnen een cluster participeren niet verder in rekening gebracht. Reden hiertoe is dat we voornamelijk geïnteresseerd zijn in het feit of men al dan niet participeert.

---

³ Enkel de participatie in een jeugdvereniging kunnen we niet plaatsen in één dimensie. We zien in tabel 2 dat deze participatievorm voor geen enkele component een sterke lading heeft. We kunnen dit duiden door er op te wijzen dat deze participatievorm slechts voor een specifieke leeftijdsgroep van toepassing is.

2.3. De samenhang tussen de diverse participatievormen.

Zoals aangegeven kunnen we een onderscheid maken tussen zes dimensies in de brede waaier van participatievormen. Dit sluit evenwel niet uit dat er ook een zekere samenhang is tussen die verschillende vormen. Een overzicht van de sterkte van deze verbanden wordt weergegeven in tabel 3.

Tabel 3: Overzicht van de sterkte van de samenhang tussen de verschillende vormen van participatie.⁴

	Culturele participatie	Informatieve participatie	Civiele participatie	Participatie verenigingsleven	Sportparticipatie	Politieke participatie
Culturele participatie		0,144	0,108	0,187	0,373	0,050
Informatieve participatie	0,144		0,313	0,160	0,113	0,199
Civiele participatie	0,108	0,313		0,192	0,109	0,215
Participatie verenigingsleven	0,187	0,160	0,192		0,082	0,139
Sportparticipatie	0,373	0,113	0,109	0,082		0,057
Politieke participatie	0,050	0,199	0,215	0,139	0,057	

Globaal genomen zien we telkens sterk significante verbanden tussen de verschillende participatievormen. Zij die participeren aan een specifieke vorm participeren doorgaans ook meer aan andere vormen van participatie. Daarnaast stellen we vast dat globaal genomen er een relatief sterke onderlinge samenhang is tussen de culturele participatie, de participatie in het verenigingsleven en de sportparticipatie. Dit kunnen we gebundeld de eerder sociale vormen van participatie noemen. Ook de participatievormen inzake betrokkenheid bij het beleid hangen onderling sterk samen (i.c. de informatieve participatie, de participatie aan burgerinitiatieven en de politieke participatie).

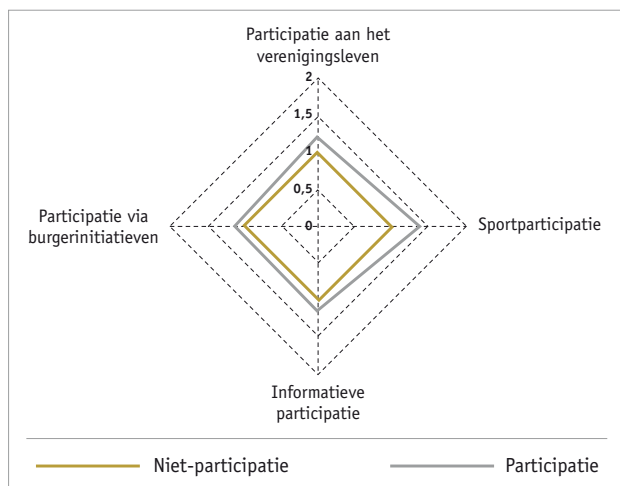
⁴ De cijfergegevens hebben betrekking op de waarde voor Phi. Alle verbanden zijn statistisch significant tot op het niveau 0,001.

De gepaste associatiemaat voor 2*2 tabellen waarin nominale variabelen zijn opgenomen is Phi, een afgeleide van Chi-kwadraat (Page et. al., 1995). Hierbij is het belangrijk om te kijken naar de p-waarde. Indien deze boven de kritische grenswaarde van 0,050 ligt, kunnen we besluiten dat het verschil niet statistisch significant is. De verschillen zijn toe te schrijven aan het toeval en dus niet groot genoeg om statistisch noemenswaardig te zijn.

Als we de specifieke participatievormen bestuderen, merken we dat de culturele participatie het sterkst samenhangt met de sportparticipatie. Zo zien we dat maar liefst 97% van de sportparticipanten ook cultureel participeert, terwijl dit bij niet-sportparticipanten maar 70% is. Een gelijkaardige vaststelling, maar iets minder sterk, geldt voor de participatie aan het verenigingsleven. 97% van zij die deel uitmaken van een vereniging participeren ook aan andere culturele activiteiten, terwijl dit slechts 81% bedraagt bij diegenen die geen deel uitmaken van een vereniging. De participatiegraad aan culturele activiteiten (bioscoop, dansvoorstelling, toneel, concert, museum, bibliotheekbezoek, historische plaats) is dus hoger bij burgers die participeren aan sport en aan het verenigingsleven. Belangrijk is evenwel dat in onderstaande grafiek ook opvalt dat de culturele participatiegraad ook iets hoger is bij burgers die betrokkenheid tonen bij het beleid dan bij zij die dit niet doen. Zo blijken burgers die deelnemen aan overlegmomenten, hoorzittingen en rondvragen, en actief op zoek gaan naar informatie ook iets meer cultureel te participeren. Een gelijkaardige vaststelling is er voor de burgers die activiteiten opzetten om iets te doen/te verbeteren aan de buurt of stad. Burgers die de afgelopen 12 maanden een probleem onder de aandacht hebben gebracht, meegewerkt hebben aan een buurt-, straat- of wijkfeest, e.d. vertonen een iets hoger participatiegedrag aan culturele activiteiten dan zij die dit niet deden.

Figuur 1: De samenhang tussen culturele participatie en de andere vormen van participatie (index waarbij niet-participatie=1).

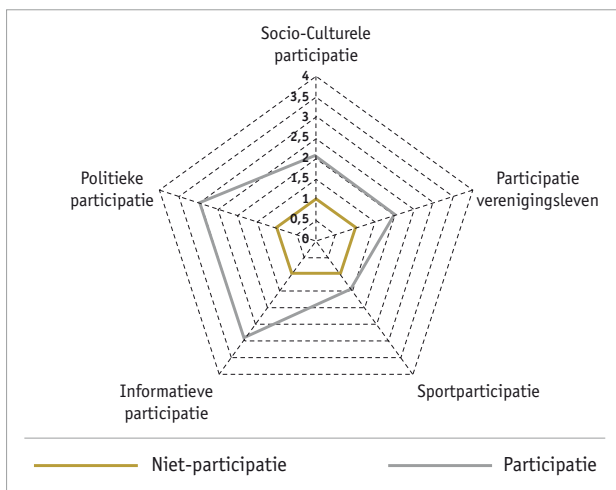

Voor de participatie aan het verenigingsleven is er een significante samenhang met alle andere vormen van participatie. Dat de samenhang met de culturele participatie het hoogst is, is op zich niet verrassend.

De sportparticipatie hangt het sterkst samen met de culturele participatie. Daarnaast is sportparticipatie ook niet los te zien van de burgerbetrokkenheid bij het beleid. Zo participeren diegenen die aan sportactiviteiten deelnemen ook vaker aan vormen van informatieve momenten, burgerinitiatieven en traditionele vormen van politieke betrokkenheid.

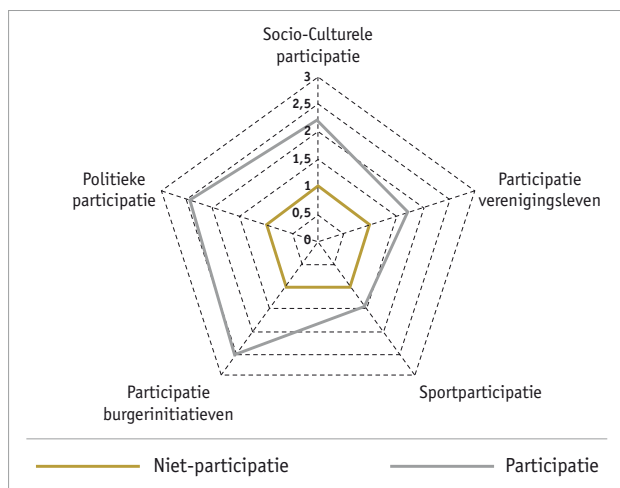
Als we de samenhang van de civiele participatie met andere participatievormen bekijken, blijkt er een positieve samenhang met alle andere participatievormen. Dit verband springt het meest in het oog voor de andere participatievormen die betrekking hebben op de burgerbetrokkenheid bij het beleid, zoals informatieve participatie en politieke participatie. Burgers die deelnemen aan overlegmomenten/hoorzittingen/rondvragen en actief op zoek gaan naar informatie zullen ook sneller de stap zetten naar het zelf signaleren van problemen of het opzetten van buurtactiviteiten.

Figuur 2: De samenhang tussen civiele participatie en de andere vormen van participatie (index waarbij niet-participatie=1).

Toch zien we ook hier belangrijke verbanden tussen civiele participatie en sociale participatievormen. Van zij die af en toe deelnemen aan culturele activiteiten participeert 25,7% ook via burgerinitiatieven, terwijl dit bij diegenen die niet-cultureel participeren slechts 13,4% bedraagt. Een gelijkaardige vaststelling geldt voor de participatie aan het verenigingsleven. Van de deelnemers aan het verenigingsleven participeert 40,2% via burgerinitiatieven, tegenover 19,8% bij diegenen die geen deel uitmaken van een vereniging. Ook sportparticipanten gaan iets meer participeren via civiele participatie dan niet-sporters, maar het verband is hier wel minder sterk uitgesproken.

Figuur 3: De samenhang tussen informatieve participatie en de andere vormen van participatie (index waarbij niet-participatie=1).

Ook de informatieve participatie toont een significante samenhang met alle overige participatievormen. Opnieuw zien we het sterke verband met de civiele participatie en de politieke participatie, maar ook de impact van het cultureel participeren springt hier in het oog. Van zij die af en toe deelnemen aan culturele activiteiten gaat 33% zelf actief op zoek naar informatie over het beleid, terwijl dit bij diegenen die niet-cultureel participeren slechts 15% bedraagt. Van zij die participeren via civiele participatie gaat 55% ook actief op zoek naar informatie over het beleid, terwijl dit bij diegenen die niet participeren via burgerinitiatieven slechts 22% is. Voor de samenhang met de politieke participatie ligt dit in dezelfde lijn.

De klassieke politieke participatie zoals het bekleden van een politieke functie, het lid zijn van een adviesorgaan of een politieke vereniging vertoont een minder sterk verband met de sportparticipatie en de culturele participatie.

2.4. Het profiel van de verschillende groepen participanten

In deze paragraaf maken we een profiel van de verschillende types participanten door de verschillende participatievormen te linken aan diverse andere variabelen in het onderzoeksopzet. Naast de verschillen in de participatieniveaus in de verschillende steden, komen een aantal clusters variabelen aan bod. Zo zijn er een aantal variabelen in verband

met de houding en betrokkenheid tegenover de buurt/stad waarin men woont. Daarnaast peilden we ook naar het vertrouwen en werden er diverse socio-demografische kenmerken opgenomen in de analyse.

Onderlinge verschillen tussen de steden

Als we in eerste instantie kijken naar de verschillen tussen de steden, zien we doorgaans statistisch significante verschillen. Enkel wat de traditionele politieke participatie betreft zijn de verschillen niet noemenswaardig. Ook wat de participatie aan burgerinitiatieven betreft zijn de verschillen minder uitgesproken, maar statistisch nog net significant.⁵

Tabel 4: Participatieniveau naargelang van de stad waarin men woont.

	Culturele participatie	Participatie verenigingsleven	Sportparticipatie	Informatieve participatie	Civiele participatie	Politieke participatie
Aalst	79,3%	16,9%	49,4%	25,9%	23,5%	5,8%
Antwerpen	82,9%	17,2%	46,1%	29,8%	25,9%	4,9%
Brugge	82,8%	20,3%	49,0%	29,5%	21,6%	3,7%
Genk	85,5%	18,8%	58,9%	31,3%	23,3%	6,3%
Gent	86,4%	19,5%	48,4%	31,9%	23,3%	4,9%
Hasselt	86,0%	20,1%	54,9%	26,1%	24,7%	4,5%
Kortrijk	82,1%	22,0%	51,2%	30,2%	23,8%	4,8%
Leuven	84,7%	23,8%	50,7%	35,3%	23,6%	5,3%
Mechelen	80,7%	17,5%	50,7%	30,5%	21,6%	4,2%
Oostende	79,7%	18,6%	48,2%	27,1%	19,2%	5,8%
Roeselare	80,7%	19,3%	51,8%	29,9%	21,6%	6,4%
Sint-Niklaas	83,6%	19,3%	51,3%	27,9%	23,1%	4,3%
Turnhout	81,7%	18,6%	47,8%	26,3%	20,6%	5,0%
Totaal	83,2%	18,9%	49,2%	29,8%	23,7%	5,0%

⁵ De gevonden waarde voor Cramer's V 0,038 bedraagt met een bijhorende p-waarde van 0,043.

Bij de specifieke verschillen tussen de steden (cf. tabel 4) valt op dat de culturele participatie relatief laag is in Aalst en Oostende (resp. 79,3% en 79,7%) en verhoudingsgewijs het hoogst is in Hasselt en Gent (resp. 86,0% en 86,4%). De participatie aan het verenigingsleven van zijn kant varieert tussen de 19,9% voor Aalst tot 23,8% voor Leuven. Wat de sportparticipatie betreft, zijn de verschillen meer uitgesproken. De sportparticipatie is het laagst in Antwerpen (46,1%), terwijl deze in Genk het hoogst is (58,9%).

Verder zien we dat de informatieve participatie varieert van 25,9% in Aalst tot 35,3% in Leuven. Wat de civiele participatie betreft, stellen we vast dat deze het laagst is in Oostende (19,2%) en het hoogst in Antwerpen (25,9%). De verschillen in de niveaus van traditionele politieke participatie zijn verwaarloosbaar klein.

Houding en betrokkenheid in de buurt/stad

Tabel 5: Het verband tussen de houding en betrokkenheid in de stad en de verschillende participatievormen.

	Culturele participatie	Participatie verenigingsleven	Sportparticipatie	Informatieve participatie	Civiele participatie	Politieke participatie
In welke mate ben je tevreden over je buurt?	***	***	***	*		
In welke mate ben je tevreden over jouw stad?	***	***	***			
Ik ben echt fier op mijn stad.		**	***			**
Voldoende info activiteiten		***		***	***	***
Voldoende info voorzieningen		***		***	***	***
Voldoende info plannen/ingrepen		***		***		*
Voldoende info beslissingen	**	***	*			***
Meeste info te ingewikkeld	***	***	***	***	***	***
Voldoende inspanningen wensen te kennen		***		*	***	***
Voldoende inspanningen betrekken (buurt)		***				***
Stad geen rekening vragen/opm bewoners	***	***	***	***		**
Schaal informatievoorziening		***		***	***	***
Bereidheid meepraten stad	***	***	***	***	***	***
Vertrouwen stadsbestuur	***	***	***	***	***	***
Schaal vertrouwen maatschappelijke actoren	***	***	***	***	***	***
Schaal vertrouwen medemens	***	***	***	***	***	***

p < 0,050; ** p < 0,010; *** p < 0,001

Nu we weten dat er stedelijke verschillen zijn in de mate van participatie, kunnen we ons ook de vraag stellen in welke mate er verschillen zijn naargelang andere kenmerken van de respondenten. Vooreerst bestuderen we de bivariate samenhang tussen diverse variabelen onder de noemer "houding en betrokkenheid in de buurt/stad" enerzijds en de verschillende participatievormen anderzijds. Een overzicht van deze variabelen en de significantie van het verband met de onderscheiden vormen van participatie wordt weergegeven in tabel 5.⁶

Vooreerst peilden we naar de algemene tevredenheid over de buurt en de stad. Als we kijken naar de samenhang tussen deze tevredenheidsvariabelen en de diverse participatievormen, stellen we een significant verband vast tussen de sociale participatievormen en de buurt- en stadstevredenheid. Zo blijken burgers die cultureel participeren, deelnemen aan het verenigingsleven en/of participeren aan sport een hogere buurt- en stadstevredenheid te vertonen dan zij die dit niet doen.

Diegenen die informatief participeren zijn doorgaans ook iets meer tevreden over hun buurt en stad, maar deze verschillen zijn niet zo uitgesproken. Daarnaast is er geen noemenswaardig verband tussen de mate waarin burgers politiek participeren of burgerinitiatieven opzetten en de algemene tevredenheid over buurt en stad. Politieke participatie en burgerinitiatieven gaan dus niet per definitie gepaard met een hogere tevredenheid over de buurt en stad. Een mogelijke oorzaak hiervoor is dat het hier gaat om meer "kritische" en "actieve" burgers, die de buurt en stad misschien door strengere ogen bekijken.

Daarnaast peilden we ook naar de mate waarin men fier is op zijn of haar stad. Hierbij stellen we vast dat burgers die participeren aan het verenigingsleven of aan sport doorgaans een grotere fierheid vertonen over hun stad. Hetzelfde geldt voor burgers die politiek participeren. Burgers die politiek participeren mogen dan misschien hun buurt en stad kritischer bekijken, aan fierheid over hun stad ontbreekt het bij hen zeker niet. Dit bewijst ook dat begrippen "tevredenheid" en "fierheid" over de stad niet per definitie samenvallen en elk hun eigen klemtoon hebben. Zo heeft tevredenheid een eerder cognitieve lading (Campbell, 1976), terwijl elementen als fierheid o.i. meer gerelateerd zijn aan het gevoelsmatige.

Daarnaast werd er ook een vragenbatterij opgenomen die peilt naar de tevredenheid over de informatieverzorging van de stad. De verschillende items in de vragenlijst gaan

---

⁶ Wanneer deze p-waarde lager ligt dan de conventionele 0,050, kan men spreken van een statistisch significant verband. Hieruit kunnen we besluiten dat er een noemenswaardig verband is tussen twee variabelen. Met andere woorden, we kunnen hiermee het toeval uitsluiten. We hebben een gradatie gebruikt qua p-waarden. Hoe kleiner de p-waarde hoe significanter, dus hoe meer uitgesproken het verband.

over de mate waarin er voldoende informatie is over activiteiten/voorzieningen/plannen/beslissingen van de stad, de kwaliteit van de informatie en de mate waarin de stedelijke overheden inspanningen leveren om inwoners optimaal te betrekken. Deze items worden afzonderlijk weergegeven in bovenstaande tabel. Niettemin is er ook een onderliggende gemeenschappelijke dimensie te ontwaren door middel van factoranalyse en een analyse van de betrouwbaarheid. Dit maakt dat we ook een samengestelde schaal over informatievoorziening kunnen construeren.

Een belangrijke vaststelling is dat burgers die tevreden zijn over de informatievoorziening van de stad ook vaker deelnemen aan overlegmomenten/hoorzittingen en rondvragen en zelf meer actief op zoek gaan naar info. We merken dus een belangrijk significant verband tussen de tevredenheid over de informatievoorziening en het zelf initiatief nemen om informatie te verzamelen. Burgers die zelf initiatieven nemen om informatie te bekomen zijn globaal meer tevreden over de informatieverspreiding door de stad m.b.t. activiteiten (inzake cultuur, ...), voorzieningen (inzake zorg, opvang, onderwijs,...) en ruimtelijke ingrepen & plannen (inzake buurtinrichting, mobiliteitsplannen, ...). Ook vinden zij de informatie van de stad meestal minder ingewikkeld. Wel zijn deze burgers niet noodzakelijk meer tevreden over de inspanningen die steden leveren om de burgers te betrekken. Hiervoor vinden we immers globaal genomen geen verband.

De tevredenheid over de informatievoorziening blijkt ook nauw samen te hangen met het opzetten van activiteiten om iets te doen/te verbeteren aan de buurt of stad. Burgers die de afgelopen 12 maanden een probleem onder de aandacht hebben gebracht, meegewerkt hebben aan een buurt-, straat- of wijkfeest, e.d. scoren de stad hoger op informatievoorziening (vooral voor activiteiten en voorzieningen). Ook vinden zij de informatie minder ingewikkeld dan andere burgers. Wel merken we dat deze 'buurtactieve' burgers niet noodzakelijk meer tevreden zijn over de inspanningen die steden leveren om de burgers te betrekken.

Ook met de participatie aan het verenigingsleven zien we een significant verband. Burgers die tevreden zijn over de informatievoorziening zullen vaker deelnemen aan het verenigingsleven en omgekeerd. Opvallend is dat deze burgers ook positiever staan tegenover de inspanningen die de steden leveren om de burgers bij het beleid te betrekken.

Een logische link is er ook tussen de tevredenheid over de informatievoorziening en de klassieke politieke participatie. Burgers die een politieke functie bekleden, lid zijn van een politieke vereniging of een adviesraad zijn door hun nabijheid bij het bestuur logischerwijze meer tevreden over de informatievoorziening van de stad. Ook staan burgers die politiek participeren positiever tegenover de inspanningen die de stad levert om de

burgers bij het beleid te betrekken dan andere burgers.

In de context van het peilen naar de burgerbetrokkenheid, werd er in de Stadsmonitor ook nagegaan in welke mate men bereid is om mee te praten over wat er gebeurt in zijn of haar stad. We vroegen hier dus niet naar de feitelijke participatie, maar wel naar de grondhouding inzake de bereidheid om daartoe bij te dragen. Op deze vraag antwoordde 23,1% (helemaal) niet bereid te zijn om mee te praten, 29,6% antwoordde met “noch bereid/ noch niet bereid” en 40,0% is daartoe wel (helemaal) bereid.⁷ De link met de feitelijke participatie is glashelder. Ongeacht het type sociale of eerder politieke participatie, de participanten zijn globaal genomen in sterkere mate bereid om mee te praten over hun stad.

Voor alle participatievormen is er ook een significant verband met het vertrouwen in de medemens, het stadsbestuur en andere maatschappelijke actoren (federale overheid, Vlaamse overheid, gerecht/justitie, politie, pers). Een groter vertrouwen gaat gepaard met een grotere participatie, en omgekeerd. Dit is een belangrijke vaststelling omdat ze aangeeft dat je met een gerichte aanpak om burgers te betrekken en te activeren het vertrouwen kan verhogen. Dit vertrouwen beperkt zich niet tot het vertrouwen in de politieke actoren, maar behelst ook het vertrouwen in zijn of haar medemens. Op die manier kunnen we stellen dat participatie bijdraagt tot vertrouwen, maar natuurlijk kan ook de omgekeerde causale redenering, i.e. dat diegenen met een hoger vertrouwen vlugger participeren, niet worden uitgesloten.

2.5. Socio-demografische kenmerken en participatie

Onder de ruime noemer van socio-demografische achtergrond peilen we o.a. naar de tijd die men al in de stad woont. Uit de bivariate analyse komen we tot de vaststelling dat ‘hoe lang je reeds in een stad woont’ een sterk significant verband heeft met de culturele participatie, de participatie aan het verenigingsleven, de civiele participatie en de informatieve participatie (de mate waarin mensen zelf actief op zoek gaan naar info). Bij de culturele participatie is het wel opmerkelijk dat nieuwkomers (minder dan 1 jaar) bijna even vaak participeren aan het vrijetijdsleven dan personen die tussen 1 tot 5 jaar en 5 tot 10 jaar in de stad wonen (verhouding 7/1). Het percentage dat sociaal-cultureel participeert ligt echter lager bij de groep die meer dan 10 jaar in de stad woont (verhouding 4/1).

Voor de informatieve participatie en de burgerparticipatie merken we eveneens een ver-

---

⁷ De resterende 7,3% van de respondenten antwoordde niet of met “weet niet” op deze vraag.

band tussen het aantal jaren dat men in de stad woont en het participatiegedrag. Wie 5 of langer in de stad woont participeert meer dan wie 1 tot 5 jaar in de stad woont en deze groep participeert op zich meer dan wie minder dan één jaar in de stad woont.

Tabel 6: Overzicht van de bivariate samenhang tussen socio-demografische kenmerken en diverse participatievormen.

	Culturele participatie	Participatie verenigingsleven	Sportparticipatie	Informatieve participatie	Civiele participatie	Politieke participatie
Hoelang in de stad?	***	***		**	***	
Schaal vertrouwen medemens	***	***	***	***	***	***
Geslacht		*	***	***	***	***
Leeftijd	***	***	***	***	***	**
Een ouder van niet-Belgische herkomst?	**	**	**	***		*
Gezinssituatie	***	***	***	***	***	**
Beroep	***	***	***	***	***	***
Opleidingsniveau	***	***	***	***	***	***
Inkomensniveau	***	***	***	***	***	***

$p < 0,050$; ** $p < 0,010$; *** $p < 0,001$

Een tweede vaststelling is dat ook het geslacht en de leeftijd een duidelijk significant verband vertonen met de diverse participatievormen, met uitzondering van de culturele participatie waar het geslacht geen rol speelt. De grootste samenhang m.b.t. het geslacht is er voor de sportparticipatie, maar ook bij de informatieve, burger- of politieke participatie, is er een significant verschil waarbij mannen vaker participeren. Participatie is dus in belangrijke mate een mannenzaak. Niettemin, wat de participatie aan het verenigingsleven betreft, stellen we een iets hogere participatie van de vrouwelijke inwoners vast. Voor de culturele participatie zijn de verschillen verwaarloosbaar tussen vrouwen en mannen.

Vervolgens zien we dat het participatiegedrag ook niet los kan worden gezien van de leeftijd van de respondenten. Voor de culturele en sportparticipatie zien we een daling van de participatiegraad naarmate de leeftijd vordert. Jongvolwassen onder de 25 blijken het meest te participeren, terwijl 65-plussers het minst participeren aan het cul-

turele leven. Voor de informatieve, burger- en politieke participatie daarentegen kennen de 45-54-jarigen de hoogste participatiegraad, terwijl 65-plussers algemeen de laagste participatiegraad kennen. De 54-65-jarigen lieten de hoogste participatiegraad in het verenigingsleven noteren.

In het onderzoek werd eveneens gepeild of de ouders van de respondenten al dan niet niet-Belgische roots hebben. Ook deze variabele "origine" levert significante verbanden op met de diverse participatievormen, met uitzondering van de participatie aan burgerinitiatieven. Toch is dit verband minder sterk dan voor andere variabelen. Opvallend is dat burgers van niet-Belgische origine een hogere culturele participatie kennen dan burgers met Belgische roots, terwijl dit voor de overige participatievariabelen omgekeerd is. We moeten er wel bij stellen dat deze variabele een heterogeen karakter vertoont. Niet-Belgische origine gaat zowel om niet-Europese als Europese roots.

Bij de gezinssituatie merken we dat alleenstaanden een iets lagere participatiegraad vertonen dan gezinnen. Dit geldt voor alle participatievormen, met uitzondering van de deelname aan het verenigingsleven.

Ook het opleidingsniveau, het inkomensniveau en de beroepssituatie blijken heel sterk samen te hangen met het participatiegedrag van de respondenten. Wat de beroepssituatie betreft, zien we dat burgers zonder betaalde job globaal genomen minder participeren, met uitzondering van de participatie aan het verenigingsleven. Daarnaast werd bij diegenen met een job ook gekeken naar eventuele verschillen naargelang het soort beroep. Een constante hierbij is dat de participatie telkens lager is bij diegenen die tewerk gesteld zijn als arbeider.

Verder komt voor elke participatievorm ook overduidelijk naar voor dat de participatie sterk samenhangt met het opleidings- en het inkomensniveau. Er is telkens een gestage toename van de participatiegraad naarmate de respondenten een hogere opleiding hebben genoten of het netto gezinsinkomen hoger is. In dat opzicht kunnen we dus spreken van een participatie-elite. Dit geldt niet enkel voor de politieke vormen van participatie (cf. Verlet & Reynaert, 2004), maar voor alle vormen van maatschappelijke participatie. De grootste verschillen vinden we wat informatieve participatie betreft. Hoe hoger het opleidingsniveau en/of het inkomensniveau, hoe vaker men deelneemt aan overlegmomenten/hoorzittingen en rondvragen, alsook hoe vaker men zelf actief op zoek naar informatie.

3. Op naar een algemeen model ter duiding van het globale niveau van participatie

De diverse vormen van participatie worden in deze studie gemeten door middel van een dichotome variabele, met name het al dan niet participeren op een of andere manier. Willen we de verklarende of voorspellende waarde van diverse kenmerken nagaan, dan dienen we beroep te doen op binaire logistische regressie. De mate waarin de onafhankelijke variabelen bijdragen tot het verklaren van het al dan niet participeren wordt weergegeven d.m.v. een parameter (Nagelkerke R^2). Hoe hoger deze waarde – uitgedrukt in een percentage – hoe sterker een onafhankelijke variabele bijdraagt tot het verklaren van het al dan niet participeren.⁸ Overigens kunnen we strikt genomen geen uitspraken doen over de causaliteit van de gevonden verbanden. Met andere woorden, we kunnen ons enkel uitspreken over de sterkte van verbanden, zonder dat we iets kunnen zeggen over de oorzakelijkheid ervan. Bijvoorbeeld op grond van onze analyses stelden we vast dat diegenen die participeren meer vertrouwen hebben. De vraag of men door het vertrouwen meer participeert, dan wel net door te participeren meer vertrouwen krijgt (of de combinatie van beiden) kunnen we niet empirisch uitklaren. We hebben immers geen meting doorheen de tijd bij dezelfde respondenten.⁹

Tijdens de profielschets kwam naar voor dat het al dan niet participeren in de verscheidenheid aan vormen samenhangt met diverse variabelen in ons onderzoeksoepzet. Tot slot van de profielschets van de verschillende types participanten, hebben we alle significante variabelen in één model opgenomen. Dit finaal model wordt weergegeven in tabel 7.¹⁰ We vinden er de Wald-statistiek en de bijhorende significantie terug. Op grond van die waarde voor Wald kunnen we bij binaire logistische regressie uitspraken doen over het relatieve belang van de verschillende variabelen.

Vooreerst is er het model voor de culturele participatie. Samen kunnen alle variabelen 15,6% van de variantie in het al dan niet cultureel participeren verklaren. Niet alle variabelen zijn evenwel even belangrijk voor het duiden van deze vorm van participatie.

⁸ Voor een meer gedetailleerde uitleg over logistische regressie kunnen we verwijzen naar DeMaris, 1992; Menard, 1995 en Tabachnick & Fidell, 2001.

⁹ Wanneer we ons willen uitspreken over de oorzakelijkheid van bijvoorbeeld het verband tussen de variabelen A en B moet aan diverse voorwaarden voldaan worden. In eerste instantie moet er een verband zijn tussen A en B. Dit kunnen we nagaan door associaties of correlaties tussen A en B. Ten tweede moet A in de tijd vóór B komen. Dat kunnen we niet nagaan, gezien we geen longitudinale studie uitvoerden. We enquêeerden dezelfde respondenten niet meermaals in de tijd. Ten derde moeten er theoretische redenen zijn waarom A B veroorzaakt. We moeten er bijvoorbeeld over waken dat er geen derde variabele C is die het verband tussen A en B verklaart (McClendon, 1994).

¹⁰ Wat de categorische variabelen betreft, beperkten we ons tot de hoofdeffecten.

De bereidheid om mee te praten over de stad is het meest doorslaggevend. Met andere woorden, deze uiting van betrokkenheid bij het reilen en zeilen van de stad is een goede indicator voor participatie aan het culturele leven. Op de tweede plaats komt de leeftijd van de respondenten. Hoe ouder de inwoners van de stad, hoe lager hun culturele participatie. Op plaats drie en vier komen het opleidings- en inkomensniveau van de respondenten naar voor als belangrijke voorspellers van deze vorm van participatie. Hoe hoger het opleidingsniveau en/of inkomen, hoe hoger ook de participatiegraad. Daarnaast kunnen ook nog de tevredenheid over de informatievoorziening en het vertrouwen in de medemens noemenswaardig bijdragen tot het duiden van het al dan niet sociaal-cultureel participeren, rekening houdend met de invloed van de andere variabelen. Tot slot moeten we opmerken dat een aantal variabelen die bivariaat significante verbanden opleverden, niet overeind zijn gebleven in het algemene model. Dit is onder meer het geval voor het vertrouwen in het stadsbestuur en de maatschappelijke actoren, net zoals voor de tevredenheid over buurt/stad en de origine en jobsituatie van de respondenten. De verklarende waarde van deze variabelen zit vervat in deze van andere variabelen in het model. Belangrijk om op te merken is ook dat de variabele stad niet meer significant bijdraagt tot het duiden van de verschillen in het participatieniveau. Concreet wil dit zeggen dat de vastgestelde verschillen tussen de steden kunnen worden verklaard door rekening te houden met de weerhouden karakteristieken van hun inwoners.

Wat de participatie aan het verenigingsleven betreft, stellen we vast dat opnieuw de bereidheid om mee te praten over de stad het meest doorslaggevend is. In tweede instantie zien we dat het opleidingsniveau opnieuw een belangrijke determinant is. Vervolgens drijft opnieuw het belang van de leeftijd van de respondenten boven. In tegenstelling tot de culturele participatie, zijn het wat de participatie aan het verenigingsleven betreft voornamelijk de ouderen (en meer specifiek de 55-64-jarigen) die in hogere mate participeren. Daarnaast dragen ook het geslacht en het vertrouwen in de medemens significant bij tot het duiden van de variantie in het al dan niet participeren aan het verenigingsleven. Opnieuw zien we dat tal van variabelen op zich geen unieke verklarende waarde meer hebben indien we rekening houden met alle variabelen in ons model. Uit de bivariate analyses kwam naar voor dat alle weerhouden variabelen sterk significant samenhangen met het al dan niet participeren in het verenigingsleven. Door de onderlinge samenhang tussen de onafhankelijke variabelen in ons model is dit in het finale model niet meer het geval. Samen kunnen alle variabelen 10,1% van de variantie in het al dan niet participeren aan het verenigingsleven verklaren.

Vervolgens is er het finale model voor de sportparticipatie. Samen kunnen alle weerhouden variabelen 11,6% van de variantie verklaren. De hoogste verklarende (unieke) waarde vinden we in dit model bij de socio-demografische karakteristieken geslacht en de leef-

tijd. Daarnaast heeft ook de betrokkenheid bij de stad (gemeten door de bereidheid om mee te praten over de stad) een belangrijke verklarende waarde. In dit model blijft ook de stad overeind als bepalende factor. Met andere woorden, de weerhouden variabelen in ons model laten ons niet toe om de verschillen in sportparticipatie tussen de steden te verklaren. Verder zien we dat hoe lang men in de stad woont, het inkomensniveau, de gezinssituatie, de al dan niet Belgische roots van de ouders en het vertrouwen in de medemens een unieke verklarende waarde hebben voor het al dan niet participeren aan sport.

Tabel 7: Finale modellen voor het duiden van het al dan niet participeren (A).

	Culturele participatie		Participatie verenigingsleven		Sportparticipatie	
	Wald	Sig.	Wald	Sig.	Wald	Sig.
Stad	18,8	0,094	15,0	0,244	38,1	0,000
Tevredenheid buurt	0,3	0,599	3,4	0,065	6,9	0,009
Tevredenheid stad	1,8	0,181	1,3	0,246	0,3	0,601
Fierheid stad	0,0	0,958	3,5	0,062	14,2	0,000
Bereidheid meepraten stad	127,2	0,000	146,6	0,000	52,3	0,000
Schaal informatievoorziening	7,0	0,008	7,0	0,008	2,6	0,107
Vertrouwen stadsbestuur	0,1	0,807	0,0	0,931	3,6	0,059
Vertrouwen maatschappelijke actoren	0,7	0,413	6,9	0,008	0,0	0,847
Vertrouwen medemens	7,6	0,006	35,9	0,000	12,9	0,000
Tijd wonend in stad	0,2	0,976	10,3	0,016	28,5	0,000
Geslacht	5,5	0,019	20,5	0,000	151,2	0,000
Leeftijd	102,7	0,000	81,4	0,000	138,8	0,000
Origine	0,4	0,520	0,9	0,333	16,7	0,000
Gezinssituatie	9,4	0,024	1,2	0,764	16,7	0,001
Jobsituatie	6,7	0,351	7,8	0,251	19,5	0,003
Opleidingsniveau	55,6	0,000	123,6	0,000	6,0	0,049
Inkomensniveau	12,2	0,007	6,3	0,100	25,3	0,000
Constant	0,6	0,439	87,1	0,000	86,6	0,000
Nagelkerke R ²	15,6%		10,1%		11,6%	
Significantie	0		0		0	
N	11098		11098		11098	

Als we kijken naar de informatieve participatie, stellen we vast dat het belang van een zekere betrokkenheid bij de stad veruit het meest doorslaggevend is. Op de tweede stek zien we opnieuw het belang van het opleidingsniveau van de inwoners. Daarnaast zien we in het finale model dat ook de stad waarin men woont significant bijdraagt tot het duiden van het al dan niet informatief participeren. We slagen er met andere woorden niet in om op grond van de weerhouden variabelen in ons model de verschillen tussen de steden helemaal te verklaren. Verder dragen ook de tijd dat men woont in de stad, de tevredenheid over de informatievoorziening, het vertrouwen in de medemens en het geslacht bij tot het al dan niet informatief participeren in de centrumsteden. Samen kunnen alle variabelen in het model 20,5% van de variantie verklaren. Deze verklarende waarde is het hoogst in vergelijking met de andere vormen van participatie.

Vervolgens is er de civiele participatie. De verklarende waarde van alle variabelen in ons finaal model bedraagt 14,2%. Opnieuw zien we de verpletterende verklarende waarde van de betrokkenheid bij de stad. Op de tweede plaats zien we het belang van een zekere settling in de stad, met name de tijd die men al in de stad woont. Daarnaast zijn ook de gezinssituatie en het vertrouwen in de medemens belangrijke indicatoren voor het al dan niet deelnemen aan burgerinitiatieven. Verder heeft ook de tevredenheid over de informatievoorziening een belangrijke unieke verklarende waarde voor de civiele participatie. Hetzelfde geldt (opnieuw) voor het opleidingsniveau van de respondenten.

Tot slot is er de eerder traditionele politieke participatie. De weerhouden variabelen in ons statistisch model kunnen samen 13,7% van de variantie verklaren. Opnieuw is het het gevoel van betrokkenheid dat naar voor komt als dominante factor. In tweede instantie is er de invloed van de jobsituatie van respondenten. Meer specifiek zien we hogere politieke participatiegraden bij diegenen met een vrij beroep, kaderleden en ambtenaren, terwijl deze vorm van participatie merkelijk lager ligt bij de arbeiders, bedienden en diegenen die geen job (meer) uitoefenen. Verder zien we dat ook de stad waarin men woont, het geslacht, de leeftijd, het opleidings- en inkomensniveau een belangrijke (unieke) verklarende waarde hebben, rekening houdend met de invloed van de andere variabelen in het model.

Tabel 7: Finale modellen voor het duiden van het al dan niet participeren (B)

	Informatieve participatie		Civiele participatie		Politieke participatie	
	Wald	Sig.	Wald	Sig.	Wald	Sig.
Stad	32,7	0,001	20,7	0,055	22,2	0,035
Tevredenheid buurt	0,0	0,970	0,1	0,729	0,1	0,799
Tevredenheid stad	5,0	0,025	7,7	0,006	1,3	0,260
Fierheid stad	6,2	0,013	0,9	0,355	0,3	0,577
Bereidheid meepraten stad	753,7	0,000	555,6	0,000	240,6	0,000
Schaal informatievoorziening	22,4	0,000	18,7	0,000	3,4	0,065
Vertrouwen stadsbestuur	6,3	0,012	0,2	0,687	1,9	0,170
Vertrouwen maatschappelijke actoren	0,0	0,833	0,3	0,562	3,2	0,073
Vertrouwen medemens	13,3	0,000	27,1	0,000	0,1	0,706
Tijd wonend in stad	24,7	0,000	48,4	0,000	1,7	0,639
Geslacht	15,7	0,000	2,8	0,094	10,5	0,001
Leeftijd	14,3	0,014	16,1	0,007	16,6	0,005
Origine	5,2	0,022	0,2	0,673	2,0	0,160
Gezinssituatie	0,8	0,852	25,5	0,000	6,9	0,077
Jobsituatie	22,6	0,001	15,0	0,021	26,1	0,000
Opleidingsniveau	106,8	0,000	17,2	0,000	8,8	0,012
Inkomensniveau	7,2	0,066	8,0	0,046	10,1	0,018
Constant	232,1	0,000	279,0	0,000	202,7	0,000
Nagelkerke R ²	20,5%		14,2%		13,7%	
Significantie	0		0		0	
N	11098		11098		11098	

Besluit

De Stadsmonitor is een instrument om de leefbaarheid en duurzaamheid van de centrumsteden in kaart te brengen. Binnen de actualisatie van de Stadsmonitor 2008 kadert een grootschalige survey bij de inwoners van de Vlaamse centrumsteden. Deze vragenlijst heeft heel wat informatie opgeleverd m.b.t. de participatie van stedelingen. Door de

veelzijdigheid van het begrip participatie wilden wij in ons onderzoek nagaan of er een verband is tussen diverse participatievormen, hoe sterk dit verband is en welke andere verklarende factoren mee aan de basis liggen van het al dan niet participeren.

Door middel van onze analyses kunnen we het geheel van participatievragen in de survey opdelen in zes types of dimensies van participatie, met name ‘culturele participatie’, ‘participatie aan het verenigingsleven’, ‘sportparticipatie’, ‘informatieve participatie’, ‘civiele participatie’ en ‘politieke participatie’.

In een eerste deel van het onderzoek zijn we op basis van een bivariate analyse op zoek gegaan naar de onderlinge samenhang en verwevenheid tussen de diverse types participatie. Globaal was er een sterk significant verband tussen alle participatietypes. Stedelingen die participeren aan één type, blijken doorgaans ook meer te participeren aan andere vormen. Toch kunnen we twee hoofdclusters onderscheiden qua verwevenheid. Enerzijds is er de ‘sociale participatie’ of de deelname aan het maatschappelijke leven met een sterk onderlinge samenhang tussen de culturele participatie, de participatie in het verenigingsleven en de sportparticipatie. Sporters en leden van een vereniging blijken meer cultureel te participeren (bijwonen toneel- of dansvoorstellingen, e.d.), en omgekeerd. Anderzijds is er de ‘burgerbetrokkenheid bij het beleid’ met een sterke verwevenheid tussen de informatieve participatie, de civiele participatie en de politieke participatie. Burgers die deelnemen aan overlegmomenten/hoorzittingen/rondvragen en actief op zoek gaan naar informatie zullen ook sneller de stap zetten naar het zelf signaleren van problemen, het opzetten van buurtactiviteiten of politieke participatie, en omgekeerd. Belangrijk is wel dat er ook kruisbestuiving is tussen de sociale participatievormen en de burgerbetrokkenheid bij het beleid. We willen ons behoeden voor te verregaande conclusies, maar toch kunnen we voorzichtig spreken over een cumulerend effect van participatie. Voor het stedelijk beleid kan dit betekenen dat het toeleiden van burgers naar één participatievorm, een mogelijk zelfversterkend effect kan hebben en een opstapje kan zijn naar andere participatievormen.

In een tweede luik van het onderzoek zijn de verschillende participatievormen gelinkt aan diverse andere variabelen in het onderzoeksopzet om zo een profiel van de verschillende types participanten te vormen. Vooreerst bleek er een positieve samenhang tussen de sociale participatievormen en de buurt- en stadstevredenheid van stedelingen. Een verhoogde politieke participatie en civiele participatie ging echter niet per definitie gepaard met een hogere tevredenheid over de buurt en stad. Een mogelijke oorzaak hiervan is dat het hier gaat om meer “kritische” en “actieve” burgers, die de buurt en de stad misschien door strengere ogen bekijken. Opvallend in de analyse was ook dat de begrippen “tevredenheid” en “fierheid” over de stad niet per definitie samenvallen, maar elk

hun eigen klemtoon vertonen. Binnen de survey was er ook een ganse vragenbatterij opgenomen die peilde naar de tevredenheid over de informatievoorziening van de stad. De tevredenheid over de informatievoorziening blijkt nauw samen te hangen met het zelf op zoek gaan naar informatie en het opzetten van activiteiten om iets te doen/te verbeteren aan de buurt of stad. Voor alle participatievormen stelden we ook een significant verband vast met het vertrouwen in de medemens, het stadsbestuur en andere maatschappelijke actoren. Een groter vertrouwen gaat gepaard met een grotere participatie, en omgekeerd. Dit is een belangrijke vaststelling omdat ze aangeeft dat je met een gerichte aanpak om burgers te betrekken en te activeren het vertrouwen kan verhogen. Van de socio-demografische factoren blijken vooral het opleidingsniveau, het inkomensniveau, de beroepssituatie en in minder mate de leefvorm en de origine sterk samen te hangen met het participatiegedrag van de respondenten.

Een laatste deel van het onderzoek bracht via logistische regressie het relatieve belang van de verschillende variabelen op het al dan niet participeren in kaart. Een belangrijke vaststelling is dat een aantal variabelen die bivaariaat significante verbanden opleverden, niet overeind zijn gebleven in het algemene model. Voor de culturele participatie en de participatie aan het verenigingsleven is dit onder meer het geval voor het vertrouwen in het stadsbestuur en de maatschappelijke actoren, de tevredenheid over buurt/stad, de origine en de jobsituatie van de respondenten. Voor de burgerbetrokkenheid bij het beleid gaat het om de buurttevredenheid en het vertrouwen in maatschappelijke actoren. De verklarende waarde van deze variabelen zit dus vervat in deze van andere variabelen in het model. Ook de variabele 'stad' draagt bij de culturele participatie, de participatie aan het verenigingsleven en de civiele participatie niet meer significant bij tot het duiden van de participatieverschillen. Concreet wil dit zeggen dat voor deze participatievormen de vastgestelde verschillen tussen de steden kunnen worden verklaard door rekening te houden met de andere karakteristieken van de inwoners. Een zeer doorslaggevende variabele voor alle participatievormen is de bereidheid om mee te praten over de stad, als indicator voor de betrokkenheid bij de stad. Deze blijkt een grote impact te hebben op het al dan niet participeren. Daarnaast spelen het opleidingsniveau en de leeftijd een centrale rol bij alle participatievormen. Sportparticipatie is een beetje atypisch. Hiervoor zijn het geslacht en de leeftijd het meest doorslaggevend. Bij de informatieve participatie en de civiele participatie zien we dat naast het belang van het opleidingsniveau, de leeftijd en de bereidheid om mee te praten, ook de stad waarin men woont, hoe lang men reeds in de stad woont, de tevredenheid over de informatievoorziening, het vertrouwen in de medemens en het geslacht significant bijdragen tot het al dan niet participeren. De klassieke politieke participatie heeft een eigen klemtoon omdat hier ook de impact van de jobsituatie naar voren treedt.

Verder speelt de genoten opleiding een centrale rol. Kenmerken die sterk samen hangen

met het opleidingsniveau (jobsituatie, gezinssituatie, origine, inkomensniveau,...) blijken immers minder of geen verklarende waarde meer te hebben in het algemene model. Dit geeft aan dat het in belangrijke mate de kenmerken van de genoten opleiding zelf zijn, zoals verworven kennis, vaardigheden en attitudes, die het participatiegedrag beïnvloeden.

Willen stadsbesturen inzetten op een verhoogde algemene participatie van burgers dan lijkt het toeleiden van hun burgers naar één participatievorm een mogelijke opstap voor bredere sociale, maatschappelijke en politieke participatie.

Bibliografie

- Campbell, A., Converse, P.E. & Rodgers, W.L. (1976). *The quality of American life: perceptions, evaluations, and satisfactions*. New York: Russell Sage foundation.
- DeMaris, A. (1992). *Logit modeling. Practical applications*, Series: Quantitative applications in the social sciences (nr. 86), Newbury Park: Sage Publications.
- Denters, S. (2005). *Achtergrondstudie Stedelijk Burgerschap*. Twente: Universiteit Twente.
- De Rynck, F. & Dezeure, K. (2009). *Burgerparticipatie in Vlaamse steden. Naar een innoverend participatiebeleid*. Brugge: Vanden Broele.
- Dezeure, K., De Rynck, F. e.a. (2008). *Internationaal vergelijkende studie naar lokale participatie*. Gent: SBOV.
- Edelenbos, J. & Monnikhof, R. (1998). Naar een hybride democratie? Spanningen tussen interactieve beleidsvorming en het vertegenwoordigende stelsel, in: Edelenbos, J. & Monnikhof, R. (red.), *Spanning in interactie. Een analyse van interactief beleid in lokale democratie*, Amsterdam, Instituut voor Publiek en Politiek, 11-48.
- Hooghe, M. & Quintelier, E. (2007). Naar een vergrijzing van het verenigingsleven? Trends in de participatie aan het verenigingsleven in Vlaanderen 1998-2006, in: Studiedienst van de Vlaamse Regering (red.), *Vlaanderen Gepeild*, Brussel, 141-166.
- Lievens J., De Meulemeester, H. & Waeye, H. (2005). Naar een verklarende model voor publieke kunstparticipatie, in: Lievens, J. en Waeye, H. (red.), *Cultuurkijker Cultuurparticipatie in breedbeeld*, Antwerpen, 45-81.
- Lowndes, V., Pratchett, L., & Stoker, G. (2001). Trends in public participation: part 1 - local government perspectives. *Public Administration*, 79(1), 205-222.
- Lowndes, V., Pratchett, L. & Stoker, G. (2001). Trends in public participation: part 2 - Citizens' perspectives, *Public Administration*, 79(2), 445-455.
- Lowndes, V. (2001). Rescuing Aunt Sally: Taking institutional theory seriously in urban politics. *Urban Studies*, 38(11), 1953-1971.

- Lowndes, V. & Wilson, D. (2003). Balancing revisability and robustness? A new institutional perspective on local government modernization. *Public Administration*, 81(2), 275-298.
- Lowndes, V., Pratchett, L., & Stoker, G. (2006). Local political participation: the impact of rules-in-use. *Public Administration*, 84(3), 539- 561.
- Lowndes, V., Pratchett, L. & Stoker, G. (2006). Diagnosing and remedying the failings of official participation schemes: the CLEAR framework, *Social Policy and Society*, 5(2), 281-91.
- McClelland, J. (1994). *Multiple regression and causal analysis*, Itasca/Illinois: Peacock Publishers.
- Menard, S. (1995). *Applied logistic regression analysis*. Series: Quantitative applications in the social sciences (nr. 106), Thousand Oaks: Sage Publications.
- Page, H.J., Reniers, G. & Lievens, J. (2005). *Kwantitatieve analysemethoden I : Inleiding tot de beschrijvende statistiek*. Gent: Vakgroep Bevolkingswetenschappen en Sociaal-wetenschappelijke Methodologie, Universiteit Gent.
- Pauwels, G. & Pickery, J. (2007). Wie participeert niet? Ongelijke deelname aan het maatschappelijke leven in verschillende domeinen. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse regering.
- Roberts, N. (2004). Public deliberation in an age of direct citizen participation. *The American review of public administration*, 34, 315-353.
- Scheerder, J. & Pauwels, G. (2005). In-actie(f)? Naar een verklaringsmodel voor actieve sportbeoefening in Vlaanderen, in: Lievens, J. en Waeghe, H. (red.), *Cultuurkijker Cultuurparticipatie in breedbeeld*, Antwerpen, 139-163.
- Stouthuysen, P. (2002). Waarom de burgers niet meer meedoen. De crisis van de democratie in perspectief gezet, in: Hubeau, B. en Elst, M., (ed.), *Democratie in ademnood? Over legitimiteit, legitimatie en verfijning van de democratie*, Brugge, die Keure, 7-17.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2001). *Using multivariate statistics* (Fourth edition). Boston/London: Allyn and Bacon.
- Verlet, D. & Reynaert, H. (2004). De participerende burger op lokaal vlak in Gent, Brugge en Antwerpen. In: *Burger, Bestuur & Beleid*, 3, 237-256.
- Vermunt, J. & Magidson, J. (2004). *Factor Analysis with Categorical Indicators: A Comparison Between Traditional and Latent Class Approaches*. Paper gevonden op: <http://www.statisticalinnovations.com/articles/vanderark2004.pdf>.
- Wagenaar, H. (2005). "Stadswijken, complexiteit en burgerbestuur", *Vlugschrift nr. 5*, XPIN.
- Wagenaar, H. & Staffhorst, B. (2006). Burgerbestuur en de complexiteit van de stadswijk; deliberatieve democratie als bestuurlijk arrangement. In: J. Grin & M. Hajer (Eds). *Meervoudige democratie; ervaringen met vernieuwend bestuur*. Amsterdam: Aksant, 47-65.

Jan Pickery
Studiedienst van de
Vlaamse Regering
Stefaan Tubex
Team Stedenbeleid,
Agentschap
Binnenlands Bestuur

DE NABIJHEID VAN VOORZIENINGEN, EEN POSITIEVE IMPACT OP DE TEVREDENHEID?

Samenvatting

De Stadsmonitor bevat een aantal cijferreeksen over de nabijheid van voorzieningen in de centrumsteden. Zo wordt de toegankelijkheid van die voorzieningen opgevolgd. De nabijheid zou ook de tevredenheid van de burgers over die voorzieningen verhogen en de algemene buurttevredenheid ten goede komen. Deze bijdrage gaat het verband na tussen de 'objectieve' nabijheid van voorzieningen zoals buurtgroen, speelruimte, basismobility... en de 'subjectieve' tevredenheid. Voor 4 van de 7 onderzochte voorzieningen vinden we een samenhang tussen nabijheid en tevredenheid. In een tweede deel onderzoeken we in welke mate de nabijheid van de verschillende voorzieningen een impact heeft op de algemene tevredenheid over de buurt. Hier blijkt alleen de nabijheid van buurtgroen een positieve bijdrage te leveren.

1. Inleiding

De Stadsmonitor werd in 2004 opgestart om de leefbaarheid en duurzaamheid van de centrumsteden in kaart te brengen. De monitor was een antwoord op de toenemende nood binnen de overheid om een beter zicht te krijgen op de ontwikkelingen in de samenleving – en meer specifiek in de steden. De indicatoren omtrent de wijkuitrusting, de zogenaamde GIS-indicatoren (Geografische Informatie Systemen) vormden een belangrijk en vernieuwend luik binnen deze monitor.

Het basisprincipe voor deze GIS-indicatoren was dat in een leefbare en duurzame stad bij het uitbouwen van de woon- en leefomgeving rekening moet gehouden worden met de behoeften van wijkbewoners en wijkgebruikers. De nabijheid van buurtvoorzieningen

kan bijdragen aan een kwalitatieve woon- en leefomgeving en kan het sociale weefsel in de wijk versterken door de deelname van wijkbewoners aan het maatschappelijke leven te verhogen.

We vinden deze achterliggende ideeën ook terug in de visiematrix die via een lang interactief proces tot stand is gekomen en uiteindelijk heeft geleid tot de ontwikkeling van de indicatoren in de Stadsmonitor. Binnen deze visiematrix ging er ruime aandacht naar (a) de kwaliteit van de woonomgeving, met een focus op de uitrusting van de buurt in functie van de dagelijkse noden en de leefbaarheid van de wijk, en (b) functieverweving in de stad, met een focus op de intense ruimtelijke, culturele en socio-economische samenhang en de vermenging van menselijke activiteiten. Functieverweving zou immers een gunstig effect hebben op de ruimtelijke kwaliteit van de omgeving. Functieverweving zou het stedelijke weefsel vitaliseren en de leefbaarheid van de stad verhogen door de nabijheid van diensten en nevenactiviteiten, onderwijs en opleiding, zorg en opvang, arbeidsplaatsen en ontspanningsmogelijkheden. Compactere ruimtelijke structuren door inbreiding zouden ook het gemotoriseerd vervoer terugdringen en de infrastructuurkosten verlagen.

Het is vanuit dit oogpunt dat de indicatoren over de wijkuitrusting, zoals buurtgroen in de wijk en speelruimte in de wijk zijn gegroeid. Dat was echter geen eenvoudig proces. Om cijfergegevens voor de wijkuitrusting in kaart te brengen moest er voor elke voorziening een ideale afstand worden gedefinieerd om de toegankelijkheid en bereikbaarheid te bepalen. Ook dat is gebeurd via een lang participatief proces met tal van experts. Tijdens vele overlegmomenten werden definities ontwikkeld en verscherpt waardoor de GIS-indicatoren over de wijkuitrusting langzaam vorm en inhoud kregen. Deze participatieve aanpak is alvast om andere redenen zeer zinvol gebleken: het bracht vele mensen samen in interessante discussies over de stad waardoor het draagvlak voor de Stadsmonitor groeide.

Het is nooit de bedoeling geweest dat deze indicatoren en de achterliggende visie te sterk 'op zich' worden beoordeeld. Reeds van bij de aanvang van de Stadsmonitor stelde het Centrum voor Duurzame Ontwikkeling dat de verschillende indicatoren samen moeten worden gezien, zowel deze over de aanwezigheid van de voorzieningen als deze over de beleving. Op die manier kunnen we meer leren over de leefbaarheid en duurzaamheid. Het is dan ook vanuit dit oogpunt dat wij in deze bijdrage voor diverse voorzieningen de koppeling willen maken tussen de zogenaamde 'objectieve' nabijheidsindicatoren en de 'subjectieve' tevredenheidsindicatoren.

Ons onderzoek heeft een tweeledige opzet. Enerzijds willen we nagaan of er een verband

is tussen de nabijheid van voorzieningen (op basis van de GIS-indicatoren) en de tevredenheid erover. Anderzijds zullen we bij wijze van besluit onderzoeken in welke mate de nabijheid van de verschillende voorzieningen bijdraagt tot een algemene tevredenheid over de buurt. In zekere zin kan dat dubbele onderzoeksopzet ook gezien worden als een validatie van de GIS-indicatoren op zich.

2. Onderzoek en theorie over buurttevredenheid

In de literatuur zijn er twee stromingen in het onderzoek over de tevredenheid van bewoners met hun buurt. De eerste stroming is de grootste en bekijkt de burgertevredenheid vanuit individuele persoonskenmerken (leeftijd, geslacht, opleidingsniveau...). De tweede stroming is kleiner en analyseert de burgertevredenheid vanuit omgevingskenmerken. Eén van de substromingen daarbinnen werkt vanuit een planologische hoek en gaat na in welke mate structurele ingrepen een impact hebben op de tevredenheid van bewoners.

Hoewel het potentiële belang van buurtkenmerken reeds lang erkend werd, hield het merendeel van het onderzoek tot voor kort amper rekening met de impact ervan op de bewonerstevredenheid (Shields en Wooden, 2003). Onderzoekers stelden dat de burgertevredenheid vooral afhankelijk was van persoonlijke en gezinsomstandigheden en dus minder van buurtkenmerken. Stilaan is de onderzoekswereld zich toch meer gaan richten op de impact van reële buurtkarakteristieken. Meer recent onderzoek toonde immers aan dat buurtkenmerken wel een effect hadden op de burgertevredenheid, maar dat dit gebeurde via tussenliggende effecten op het gemeenschapsgevoel en de woontevredenheid. Dat onderzoek poogde ook om niet enkel één buurtaspect als verklarende factor te gebruiken maar een ganse set van relevante socio-economische buurtkarakteristieken samen te stellen (met armoedegrade, inkomen, e.d.). Onderzoek uit 2003 (Schiels en Wooden, 2003) wees erop dat waar je leeft een belangrijke rol speelt bij de bewonerstevredenheid, naast individuele factoren zoals inkomen, gezondheid, beroep... Opvallend was wel dat factoren die men traditioneel van belang acht, zoals de werkloosheidsgraad in de buurt, de inkomensgraad van de buurt en de diversiteitsgraad in de buurt, een beperktere rol bleken te hebben dan gedacht. Andere buurtkarakteristieken zouden doorslaggevend zijn, bijvoorbeeld de uitstraling van de buurt, de geluidsoverlast, het dienstenaanbod...

De planologische onderzoeksstroming is vooral ontstaan door een confrontatie met de realiteit van de suburbanisatie in stedelijke gebieden, kenmerkend voor heel wat landen. Niet-ontwikkelde gebieden aan de stedelijke rand werden in een sneltempo bebouwd waardoor de groene rand steeds verder teruggedrongen werd (Kearney, 2009). Hierdoor

werden de karakteristieken die die zones zo uniek, aantrekkelijk en waardevol maakten verdrongen, zoals de nabijheid van groen, de ontspanningsmogelijkheden, het mooie uitzicht, het landelijke karakter en de gezonde luchtkwaliteit... Aanvankelijk was de residentiële ontwikkeling ook zo ontworpen om de winst te maximaliseren voor elke meter ruimte. Het gevolg was een uniform aanzicht, met een relatief lage huizendichtheid, zonder oog te hebben voor openbare natuurlijke groenzones en andere gemeenschappelijke ruimtes. Het succes ervan bracht tegelijkertijd de effecten teweeg die men net wou ontwijken: meer autoverkeer, files, sociale segregatie en erosie van de landelijke sfeer. Dit resulteerde in een oproep om de deuren van de ruimtelijke ontwikkeling in randstedelijke gebieden te sluiten, maar dat is nooit een haalbare optie gebleken. Vandaar dat ruimtelijke planners op zoek zijn gegaan naar manieren om ruimtelijke ontwikkeling en bewoning te combineren met het bewaren van natuurlijke zones. Eén van de pistes om met deze uitdaging om te gaan was geclusterde bebouwing. Geclusterde bebouwing gaat uit van gegroepeerde huizensets die sterk verbonden zijn met elkaar zodat ze gebruik kunnen maken van dezelfde groengebieden en buurtvoorzieningen. Meer recent werd een alternatieve, bijna omgekeerde, piste ontwikkeld waarbij het conserveren van bepaalde zones de basis vormt. Eerst wordt dus een netwerk van connecterende groengebieden vastgelegd en op basis daarvan wordt dan de ruimtelijke ontwikkeling vorm gegeven. Of het nu om geclusterde, neotraditionele of bewarende ontwikkeling gaat, alle manieren leiden tot een verhoging van de huizendensiteit op bepaalde zones zodat andere zones gevrijwaard kunnen worden van bebouwing. Deze manier van aanpakken zou volgens de architectuurstromingen ook leiden tot betere recreatiemogelijkheden, een mooiere esthetiek, een groter gemeenschapsgevoel en een verbetering van de levenskwaliteit. Jammer genoeg zijn er slechts weinig onderzoeken die het effect nagaan van de nabijheid van gedeelde groenzones en bewoningsdichtheid op de tevredenheid van bewoners.

Uit internationale publicaties blijkt wel de belangrijke positieve impact van gedeelde ruimte op het gemeenschapsgevoel in buurten (Kearney, 2009). Vooral het belang van gedeelde natuur bleek krachtig in het stimuleren van een groter gemeenschapsgevoel. Volgens onderzoekers van de universiteit van Illinois zou de nabijheid van gedeelde groenzones leiden tot een betere relatie met de burens, minder geweld en een grotere tevredenheid over de eigen woning. Bovendien bleek de nabijheid van groen een rol te spelen bij de algemene buurttevredenheid. Vooral van belang daarbij was de aanwezigheid van bossen of bomenzones, wandelpaden en mooi ontworpen groenzones. Ook het uitzicht op groen kan volgens literatuuronderzoek al een positieve impact hebben op de tevredenheid van bewoners.

Tegelijkertijd toonden andere onderzoeken aan dat een verhoogde woningdensiteit vaak negatieve gevoelens teweegbrengt en kan leiden tot een lagere buurttevredenheid. Be-

langrijk is dat blijkbaar een onderscheid moet worden gemaakt tussen de woningdensiteit en de persoonlijke ervaring ervan. Vooral de persoonlijke ervaring van de dichtheid van woonzones zou immers doorslaggevend zijn.

Tot voor kort waren er weinig tot geen studies die de link tussen de nabijheid van groenzones en de perceptie van de woningdichtheid onderzochten. Zo'n onderzoek is nochtans van belang omdat ervan uit gegaan wordt dat het incorporeren van groenzones in stedelijke gebieden met hoge woningdensiteit de perceptie van die dichtheid kan verlagen, en m.a.w. kan leiden tot een hogere buurttevredenheid. Vandaar dat Kearney de gecombineerde impact van zowel residentiële dichtheid als de nabijheid van groenzones op de bewonerstevredenheid heeft onderzocht. Een opmerkelijke conclusie uit dit onderzoek in diverse deelgebieden was dat zowel de woningdichtheid als de nabijheid van groen eigenlijk slechts een heel beperkte impact hadden op de bewonerstevredenheid. Wat wel een belangrijke rol speelde was het hebben van een 'groen' uitzicht. Volgens het onderzoek had de 'visuele' nabijheid van groen een belangrijkere impact op de buurttevredenheid dan de fysieke nabijheid van groen. Ook resulteerde een 'visuele' nabijheid in een positieve impressie van de woningdensiteit. Een belangrijke conclusie was verder dat zij die nabije groenzones, speelruimtes en jeugdruimtes gebruikten een groter gemeenschapsgevoel en buurttevredenheid kenden.

Het eerste deel van ons eigen onderzoeksopzet is tegelijkertijd breder en specifiekere dan het hierboven besproken onderzoek. In eerste instantie onderzoeken we immers de tevredenheid met 7 verschillende specifieke voorzieningen in de buurt en de impact van de nabijheid daarvan op die tevredenheid. In tweede instantie kijken we ook naar de algemene tevredenheid met de buurt en gaan we na of de nabijheid van de verschillende voorzieningen daarbij een belangrijke rol speelt.

3. Beschrijving onderzoeksopzet

In de Stadsmonitor zijn er 7 voorzieningen (speelruimte, jeugdruimte, buurtgroen, basismobiliteit, kinderopvang, huisarts en apotheek) waarvoor er zowel een objectieve indicator (nabijheid) als een subjectieve indicator (tevredenheid) beschikbaar is. De tevredenheid werd gemeten met de survey. De objectieve indicator werd ingevuld door de respectievelijke GIS-cellen van de steden. Zij bepaalden het aandeel inwoners van de stad dat binnen een straal van een voorafbepaalde afstand van een voorziening woonde. De subjectieve indicatoren zijn beschikbaar voor alle 13 centrumsteden, de objectieve indicatoren konden ingevuld worden door 10 van de 13 centrumsteden.

De samenhang tussen deze objectieve en subjectieve indicatoren kan vooreerst op geaggregeerd niveau onderzocht worden. Zo'n analyse gaat dan na of er een samenhang is tussen het aandeel tevredenen in een stad en het aandeel dat woont in de nabijheid van de voorziening. Een samenhang op stedelijk niveau impliceert echter niet noodzakelijk een samenhang op individueel niveau. Hier loert de zogenaamde ecologische fout om de hoek. Het is niet omdat er in een stad relatief veel tevredenen zijn én relatief veel mensen die nabij de voorziening wonen, dat de mensen die in de nabijheid wonen ook zelf meer tevreden zijn dan anderen. Een analyse op individueel niveau kan hierover wel uitspraken doen.

Om een individuele analyse mogelijk te maken, moesten de surveygegevens gekoppeld worden aan de GIS-gegevens, met behulp van de adressen van de respondenten. Dit bleek uiteindelijk mogelijk bij 7 van de 13 centrumsteden, zij het niet voor alle indicatoren. De koppeling gebeurde op twee verschillende manieren. Ofwel bezorgde de stad verschillende lijsten met alle adressen die zich binnen de voorafbepaalde afstand van een voorziening bevinden. Als het adres van de respondent terug te vinden was op de lijst, woont hij of zij in de nabijheid van die voorziening, in het omgekeerde geval niet. Ofwel bezorgde de Studiedienst van de Vlaamse Regering de adresgegevens van de respondenten aan de steden die daaraan enkele velden toevoegden waaruit bleek of de respondent al dan niet in de nabijheid van de betrokken voorziening woont. Beide koppelingen gebeurden uiteraard met een aparte identificatiesleutel die niet opgenomen werd in het uiteindelijke bestand. Op geen enkele manier konden of kunnen de steden achterhalen welke antwoorden uit de survey overeenstemmen met welke adresgegevens. Over het algemeen lukte de koppeling van de gegevens vrij vlot en aangezien het aandeel respondenten dat zich binnen de voorafbepaalde afstand bevindt, doorgaans zeer vergelijkbaar is met het aandeel stedelingen zoals berekend door de GIS-cellen, kan er ook vanuit gegaan worden dat de koppeling redelijk correct is.

Wij zullen dus het verband tussen de nabijheid en tevredenheid nagaan voor de 7 voorzieningen die hierboven vermeld werden. In eerste instantie kijken we daarbij naar de geaggregeerde gegevens, in tweede instantie onderzoeken we de samenhang op individueel niveau. Dit doen we zowel voor het globale bestand als voor de afzonderlijke steden. Zo kunnen we ook de sterkte van de gevonden effecten vergelijken.

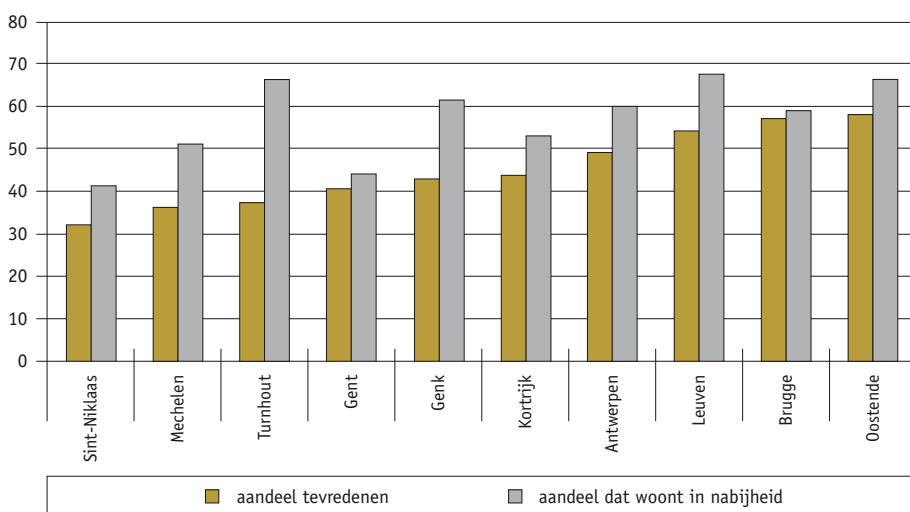
4. Resultaten

4.1. Speelruimte

De eerste analyse betreft de speelruimte in de wijk. De objectieve indicator gaat het aandeel inwoners na dat woont binnen **400 meter** loopafstand van speelruimte. Speelruimte staat voor alle publieke toegankelijke open ruimtes waar een speel- of sporttoestel is opgesteld en die door de stad worden onderhouden.

Bij 10 steden kon deze objectieve indicator ingevuld worden. De percentages variëren daarbij van 41% (Sint-Niklaas) tot 68% (Leuven). De cijfers over de tevredenheid met de beschikbare speelruimte zijn beschikbaar voor alle 13 centrumsteden. In de survey werd gepeild naar die tevredenheid met de stelling: "Er zijn voldoende speelvoorzieningen in mijn buurt voor kinderen (tot 12 jaar)." De respondenten moesten die stelling beoordelen met een vijfpuntenschaal, gaande van helemaal eens tot helemaal oneens. Conform de berekening in het boek Stadsmonitor 2008, worden de respondenten die antwoordden met "helemaal eens" of "eerder eens" gerekend tot de tevreden, de anderen, ook diegenen die "weet niet" aanduiden, tot de ontevreden. Volgens die meting varieerde het aandeel tevreden van 32% (Sint-Niklaas) tot 58% (Oostende).

Grafiek 1. Het aandeel tevreden over de speelvoorzieningen voor kinderen en het aandeel stedelingen dat op minder dan 400 meter afstand van speelruimte woont, per centrumstad

Op geaggregeerd niveau is er zeker een positieve samenhang tussen de objectieve en de subjectieve indicatoren. In steden waar het aandeel mensen dat woont binnen 400 meter loopafstand van speelruimte groter is, is over het algemeen de tevredenheid ook groter. Dat Sint-Niklaas het laagste scoort zowel op de objectieve als op de subjectieve indicator valt meteen op en Oostende, de stad met de grootste tevredenheid, komt bij de objectieve indicator op de tweede plaats. Bovendien bedraagt de correlatie tussen beide percentages 0,64 en dat is zelfs met maar 10 observaties significant op niveau $\alpha = 0,05$. De samenhang blijkt ook uit grafiek 1. De stad Turnhout blijkt volgens deze grafiek wel atypisch te zijn. Het aandeel tevredenen is er klein, ook al woont een grote groep binnen een straal van 400 meter van speelruimte voor kinderen.

Voor een analyse op individueel niveau kunnen we een beroep doen op de gegevens van de respondenten van 7 steden: Antwerpen, Brugge, Gent, Leuven, Mechelen, Oostende en Turnhout. Voor de inwoners van die steden geldt zeker dat er ook een verband is op persoonsniveau tussen de nabijheid en de tevredenheid. Van alle inwoners is 48% tevreden over het aanbod aan speelvoorzieningen, maar dit percentage stijgt tot 56,5% bij diegenen die in de nabijheid wonen van een speelterrein (op 400 meter loopafstand) en bedraagt slechts 37,4% bij diegenen die niet in de nabijheid wonen. Een goede maatstaf om de grootte van het effect van de nabijheid in te schatten is de oddsratio. Die geeft aan in welke mate de kansverhouding tevreden/ontevreden groter is bij de mensen die in de nabijheid wonen in vergelijking met dezelfde kansverhouding bij de mensen die niet in de nabijheid wonen. De formule hieronder maakt duidelijk waarom de globale oddsratio gelijk is aan 2,177. In die formule is 43,5 het aandeel ontevredenen die toch in de nabijheid wonen ($100 - 56,5$) en 62,6 het aandeel ontevredenen bij diegenen die niet in de nabijheid wonen ($100 - 37,4$).

$$\frac{56,5 / 43,5}{37,4 / 62,6} = 2,177$$

Opmerkelijk is dat deze oddsratio vrijwel ongewijzigd blijft als er gecontroleerd wordt voor andere variabelen zoals type woning, bewonerstitel, geslacht, onderwijsniveau, leeftijd, huishoudtype en origine. Meer zelfs, in een logistisch regressiemodel met al die variabelen, blijkt de nabijheid van speelruimte de belangrijkste verklarende variabele. De op één na belangrijkste variabele is de stad waar iemand woont. De conclusie is dus dat de nabijheid van speelruimte (de aanwezigheid binnen 400 meter loopafstand) een positief effect heeft op de tevredenheid over speelvoorzieningen en dat dat effect een netto-effect is, onafhankelijk van andere kenmerken van de woning van de respondent of van de respondent zelf. Maar ook als we rekening houden met die nabijheid en met die andere kenmerken, slagen we er niet in om de verschillen in tevredenheid tussen de steden weg te verklaren.

Er zijn overigens ook verschillen tussen de steden in de grootte van het effect van de nabijheid. Voor elk van de 7 steden hebben we de oddsratio berekend zoals hierboven. Die oddsratio's geven dan aan hoe sterk het effect van de nabijheid is in de steden en kunnen vergeleken worden. Tabel 1 geeft een overzicht van die resultaten en rangschikt die 7 steden volgens de grootte van het effect van de nabijheid, maar ook volgens het aandeel tevreden met de aanwezige speelvoorzieningen en volgens het aandeel inwoners dat woont binnen de voorafbepaalde afstand (400 meter) van speelruimte.

Allereerst blijkt uit tabel 1 dat we in 6 van de 7 onderzochte steden inderdaad een effect vinden. Alleen in Oostende blijkt de nabijheid van speelruimte geen effect te hebben op de tevredenheid erover. Het sterkste effect vinden we in Turnhout. In die stad is het aandeel tevreden bij de mensen die op minder dan 400 meter loopafstand van speelruimte wonen, nagenoeg dubbel zo groot als bij de mensen die verder verwijderd wonen. Na Turnhout volgen Mechelen en Gent. De tabel suggereert een negatief verband tussen de grootte van het effect en de tevredenheid. In steden waar de bevolking over het algemeen minder tevreden is over het aanbod aan speelruimte voor kinderen, is er een groter effect. Dus: in steden met minder tevreden inwoners, heeft de nabijheid een belangrijkere impact op de tevredenheid dan in steden waar er meer tevreden zijn.

Tabel 1. De samenhang tussen de tevredenheid over speelruimte en de nabijheid ervan, onderzocht op individueel niveau

	% tevreden			odds-ratio		rangschikking volgens...		
	globaal	nabij	niet-nabij			grootte effect	tevredenheid	nabijheid
7 steden samen	48,0	56,5	37,4	2,177	***			
Antwerpen	49,1	56,6	37,4	2,175	***	5	4	4
Brugge	57,2	64,5	48,4	1,935	***	6	2	5
Gent	40,5	53,3	31,9	2,427	***	3	5	7
Leuven	54,3	61,7	40,8	2,336	***	4	3	1
Mechelen	36,5	48,0	27,3	2,465	***	2	7	6
Oostende	58,1	57,4	59,0	0,939	ns	7	1	2
Turnhout	37,3	44,7	23,7	2,600	***	1	6	3

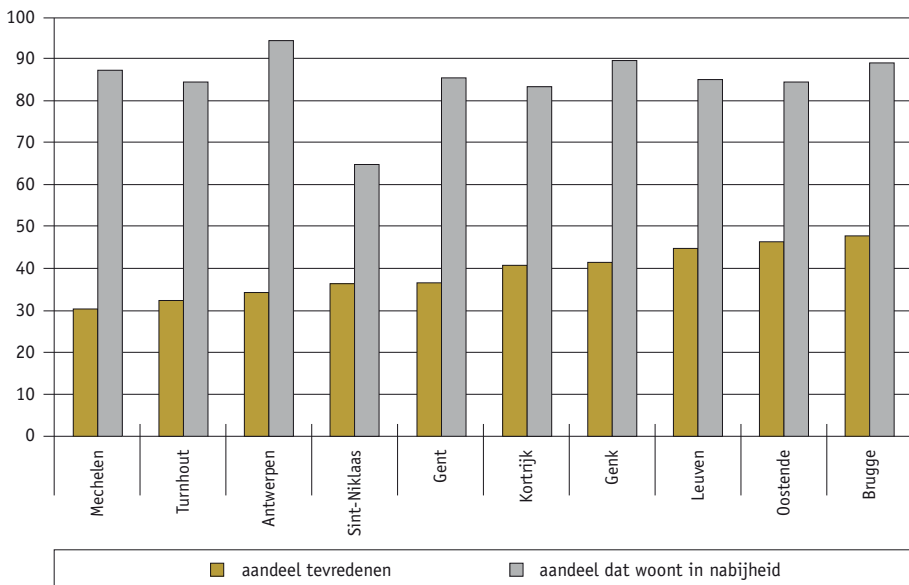
*** $p < 0,001$; ns niet significant

Voor speelruimte kunnen we dus besluiten dat de objectieve indicator (de nabijheid) een belangrijke impact heeft op de subjectieve tevredenheid. Dat blijkt algemeen zo en ook in 6 van de 7 onderzochte steden. Zo bevestigt deze analyse de validiteit van deze objectieve indicator. Bovendien lijkt die indicator sterker te spelen in steden waar de tevredenheid over het algemeen lager is.

4.2. Jeugdruimte

De tweede analyse betreft jeugdruimte. De objectieve indicator meet wie woont binnen **1 kilometer** loopafstand van jeugdruimtes. Jeugdruimtes zijn “alle publieke toegankelijke locaties met infrastructuur voor jongeren zoals een jeugdhuis, jeugdclub, een jeugdlokaal, ongeacht de eigenaar van de infrastructuur”. Deze omschrijving blijkt vrij ruim, net zoals de voorafbepaalde geografische afstand. Dat maakt dat de bekomen percentages voor het aandeel mensen dat woont binnen die omschrijving voor alle steden hoger is dan 80%. Alleen Sint-Niklaas scoort duidelijk minder goed (64,5%).

Grafiek 2. Het aandeel tevreden en het aandeel stedelingen dat op minder dan 1 kilometer afstand van jeugdruimte woont, per centrumstad

De tevredenheid is nochtans niet zo hoog. Die tevredenheid werd gemeten aan de hand van de mate van instemming met de stelling “Er zijn voldoende geschikte plekken in mijn

buurt waar de opgroeiende jeugd (vanaf 12 jaar) buiten kan samenkomen.” Het aandeel respondenten dat het hiermee eerder eens of helemaal eens is, bedraagt in geen enkele stad 50%. Bemerkt wel dat de omschrijving in de survey minder ruim lijkt, dan deze gebruikt voor de GIS-indicator. Uit grafiek 2 blijkt ook dat er op geaggregeerd niveau geen verband is tussen het aandeel tevredenen in een stad en het aandeel mensen dat woont in de nabijheid van jeugdvoorzieningen, zoals bepaald door de GIS-indicator.

Die afwezige samenhang blijkt ook heel duidelijk uit de analyse op individueel niveau. Voor die analyse zijn er gegevens beschikbaar voor 6 steden. Voor de 6 steden samen is de oddsratio ongeveer gelijk aan 1. Dat wil zeggen het aandeel tevredenen nagenoeg exact hetzelfde is bij diegenen die binnen de voorafbepaalde gebiedsomschrijving wonen als bij diegenen die erbuiten vallen.

In de afzonderlijke analyses voor de respectievelijke steden varieert de oddsratio wel een beetje, maar de samenhang tussen nabijheid en tevredenheid is nooit significant. Hoewel die in de tabel wordt meegegeven, is een rangschikking volgens de grootte van het effect dan eigenlijk ook zinloos.

Tabel 2. De samenhang tussen de tevredenheid over jeugdruimte en de nabijheid ervan, onderzocht op individueel niveau

	% tevreden			odds-ratio		rangschikking volgens...		
	globaal	nabij	niet-nabij			grootte effect	tevredenheid	nabijheid
6 steden samen	36,3	36,4	35,5	1,042	^{ns}			
Antwerpen	34,2	34,0	36,6	0,892	^{ns}	5	4	1
Gent	36,5	37,7	29,6	1,441	^{ns}	1	3	3
Leuven	44,6	45,6	40,1	1,248	^{ns}	3	2	4
Mechelen	31,2	31,8	28,4	1,176	^{ns}	4	6	2
Oostende	46,3	44,9	51,6	0,764	^{ns}	6	1	6
Turnhout	32,4	33,4	27,1	1,347	^{ns}	2	5	5

^{ns} niet significant

Het minste wat gezegd kan worden op basis van deze analyse is dat de objectieve indicator niet aansluit bij de subjectieve beleving zoals gemeten in de survey. Redenen daarvoor kunnen misschien gezocht worden in de (te) ruime gebiedsomschrijving

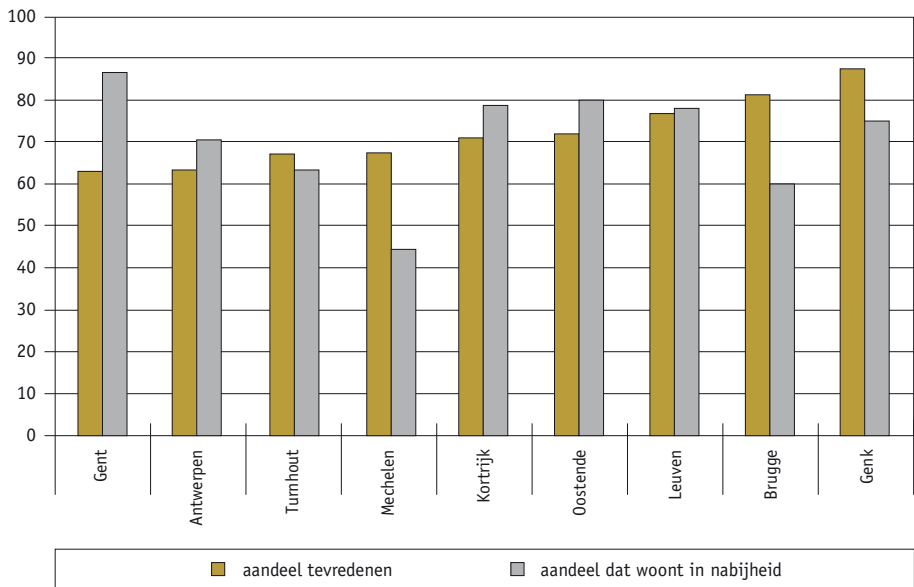
(1 kilometer) of in het feit dat de respondenten van de survey een andere definitie van “plekken voor de jeugd” voor ogen hadden, dan deze die gebruikt werd bij de GIS-indicator. Ook kan de voorkeur voor jeugdverenigingen (scouts, chiro, ksa, jeugdhuis...) soms nog ideologisch zijn en mee door de ouders bepaald, waardoor de nabijheid minder een rol speelt.

4.3. Buurtgroen

Ook voor openbaar buurtgroen kunnen objectieve en subjectieve gegevens aan elkaar gekoppeld worden. In de visie van de Stadsmonitor hebben in een leefbare en duurzame stad alle stadsbewoners toegang tot natuur en groen. Buurtgroen draagt bij aan de kwaliteit van de woon- en leefomgeving, het is een belangrijke voorziening voor de uitrusting van de buurt, het bevordert de verwevenheid van functies en het kan ook recreatief gebruikt worden en ruimte bieden voor sport en spel. De GIS-indicator meet het aandeel inwoners dat woont binnen **400 meter** loopafstand van openbaar buurtgroen. Hierbij werd buurtgroen gedefinieerd als “groen dat een zekere belevingswaarde heeft, vrij toegankelijk is en minimum 2.000m² groot is.” Het moet op “een vrij permanente basis worden opengesteld voor het publiek, ongeacht of het nu een private of een publieke eigendom is”. De 2.000m²-norm is vastgelegd op basis van expertenrondes met de afdeling Bos & Groen (ondertussen opgegaan in het Agentschap voor Natuur en Bos). De internationale norm van minimum 10.000m² werd immers als te ruim ervaren binnen de steden. De selectie van het buurtgroen gebeurt door de steden zelf. Meestal gebeurt die selectie aan de hand van een gegevensbestand van de stedelijke groendienst. Het is niet zo dat van alle groenpercelen en groengebieden in de stad per definitie alle selectiecriteria (oppervlakte, toegankelijkheid, gebruiks- en belevingswaarde) gekend zijn. Hierdoor kan het zijn dat bepaalde groenzones niet meegerekend worden. Het aandeel inwoners dat op minder dan 400 meter wandelafstand woont van openbaar buurtgroen ligt tussen 45% (Mechelen) en 87% (Gent).

De tevredenheid werd in de survey opnieuw gemeten aan de hand van de instemming met een stelling. Die luidde eenvoudig: “Er is voldoende groen in mijn buurt”. Gemeten op dezelfde wijze als hierboven, varieert het aandeel tevredenen tussen 63% (Gent) en 88% (Genk). Op geaggregeerd niveau is er helemaal geen samenhang, zoals ook blijkt uit grafiek 3. In Gent is de tevredenheid het laagst, hoewel het aantal inwoners dat nabij buurtgroen woont er volgens de GIS-indicator het hoogst is. In Brugge is de tevredenheid dan weer hoog, hoewel de stad eerder slecht scoort op de nabijheidsindicator. Hieruit besluiten tot een omgekeerd verband is echter ook niet correct, want in Kortrijk, Oostende, Leuven en Genk gaan een grotere aanwezigheid wel samen met een hogere tevredenheid.

Grafiek 3. Het aandeel tevreden en het aandeel stedelingen dat op minder dan 400 meter afstand van openbaar buurtgroen woont, per centrumstad

Uit de globale individuele analyse voor de 7 steden waarvoor de koppeling mogelijk was, blijkt er alvast wel een positief verband tussen de nabijheid en de tevredenheid. Het aandeel tevreden is bij diegenen die in de nabijheid wonen van buurtgroen ruim 12 procentpunten hoger dan bij diegenen die verder wonen. Dit resulteert in een oddsratio van 1,7 die ook duidelijk significant is.

Die oddsratio van 1,72 wijzigt ook niet veel als in een model gecontroleerd wordt voor persoons- en woningkenmerken. Ook dan blijft er dus een sterk effect van de nabijheid. Anders dan bij de multivariate analyse van de tevredenheid met de speelruimte, blijkt die nabijheid wel niet de belangrijkste verklarende variabele te zijn. Dat is type woning (vrijstaand huis, half-open bebouwing, gesloten bebouwing of appartement). De nabijheid komt wel op de tweede plaats, voor de stad waar iemand woont en de leeftijd (ouderen zijn vaker tevreden). Ook hier kan er dus globaal gesteld worden dat er een duidelijk netto-effect is van de nabijheid op de tevredenheid. Maar, ook als er gecontroleerd wordt voor dat effect blijven er grote verschillen tussen de steden en tussen mensen volgens hun achtergrondkenmerken.

Tabel 3. De samenhang tussen de tevredenheid over groen in de buurt en de nabijheid ervan, onderzocht op individueel niveau

	% tevreden			odds-ratio		rangschikking volgens...		
	globaal	nabij	niet-nabij			grootte effect	tevredenheid	nabijheid
7 steden samen	67,7	71,1	58,9	1,717	***			
Antwerpen	63,6	71,4	43,6	3,232	***	1	6	4
Brugge	81,6	84,0	78,3	1,450	*	4	1	6
Gent	63,1	63,1	63,3	0,991		6	7	1
Leuven	77,1	76,5	78,8	0,878		7	2	3
Mechelen	68,4	73,4	64,2	1,542	*	3	4	7
Oostende	72,3	74,1	66,9	1,415		5	3	2
Turnhout	67,5	71,2	61,0	1,582	***	2	5	5

* $p < 0,05$; *** $p < 0,001$; ^{ns} niet significant

Het effect blijkt ook aanwezig in enkele steden. In Turnhout, Mechelen en Brugge is de oddsratio telkens ongeveer gelijk aan 1,5. In Oostende is het effect bijna even groot, maar net niet significant. Echt opvallend is echter Antwerpen. De oddsratio is hier groter dan 3 en het effect van de nabijheid dus zeer sterk. In Gent en Leuven is er geen significant verschil in tevredenheid tussen de inwoners die nabij buurtgroen wonen en zij waarvoor dat niet het geval is. In tegenstelling tot bij de analyse van de speelruimte zit er op het eerste gezicht geen patroon in de effecten. In Antwerpen is het effect het grootst en daar is de tevredenheid eerder laag, maar in Gent is de tevredenheid nog lager en is er geen effect. Ook in Leuven is er geen effect en daar is de tevredenheid eerder hoog.

De conclusie hier is dat er wel een samenhang is tussen de objectieve en de subjectieve indicator, maar dat deze samenhang sterk varieert tussen de steden en in enkele steden afwezig is. Dat is ook één van de redenen waarom de samenhang afwezig blijkt in de geaggregeerde analyse. Waarom er in de ene stad wel een duidelijk effect is en in de andere niet, blijft gissen. Factoren die kunnen meespelen zijn de inrichting en netheid van het buurtgroen, het veiligheids- en toegankelijkheidsgevoel ervan, het aandeel inwoners met een eigen tuin, de aandacht voor niet-officieel buurtgroen (braakliggende terreintjes, e.d.). Uit het in de inleiding aangehaalde onderzoek, bleek ook dat niet alleen de nabijheid van buurtgroen een rol kan spelen, maar ook het uitzicht op groen. De inplanting van kleine groene elementen, het stimuleren van groendaken,... kunnen zo misschien mee de tevredenheid over buurtgroen verhogen.

4.4. Basismobiliteit

De volgende voorziening waarvoor we de samenhang onderzoeken tussen tevredenheid en nabijheid is basismobiliteit. De objectieve definitie van deze indicator is eerder complex. Die indicator meet het aandeel inwoners dat woont binnen **500 meter** vogelvlucht van openbaar vervoer met een minimumfrequentie. Voor de invulling van deze indicator wordt gekeken naar haltes van De Lijn met een minimum bedieningsfrequentie en maximale wachttijden conform het Vlaamse decreet op de basismobiliteit. De minimale bedieningsfrequentie en maximale wachttijd variëren volgens het type gebied en naargelang het spitsuur, daluur en het weekend. Volgens het decreet varieert de afstand ook tussen het stedelijk en het randstedelijk gebied, maar daar wordt in deze indicator, die ontwikkeld werd in samenwerking met De Lijn, geen rekening mee gehouden.

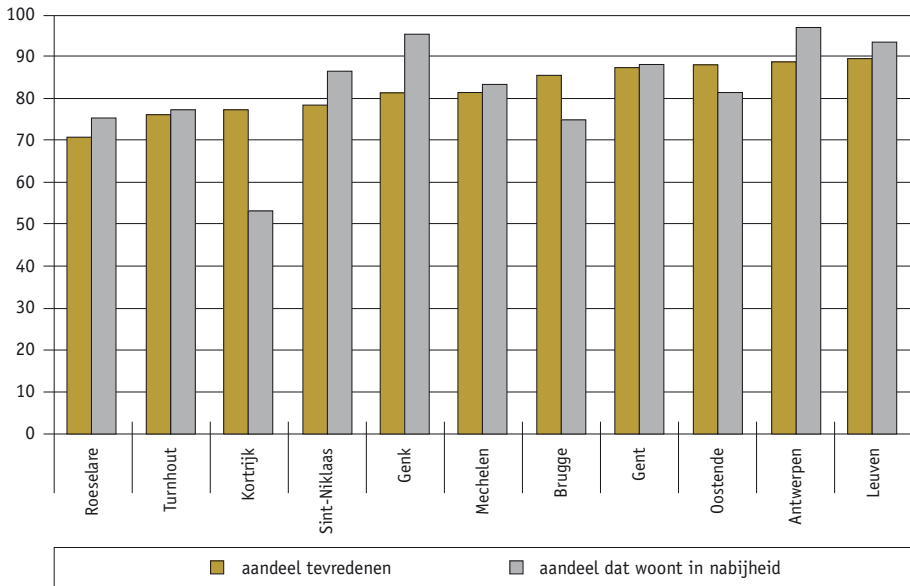
Het aandeel inwoners dat voldoet aan de vereisten van basismobiliteit op 500 meter is in de meeste steden hoog. Met uitzondering van Kortrijk ligt het percentage overal op 75% of hoger. In Antwerpen en Genk is dat zelfs meer dan 95%. Kortrijk valt met 52,9% dermate uit de toon, dat de vraag gesteld kan worden of de berekening voor die stad wel identiek gebeurde aan deze in de andere steden.

Bij de meting van de tevredenheid, was de vraagstelling minder complex. De respondenten van de survey konden hun mate van instemming uitdrukken met de stelling "Er zijn voldoende haltes voor openbaar vervoer in mijn buurt". Algemeen tonen de resultaten voor deze vraag een grote tevredenheid. Gemiddeld is drie kwart van de stadsbewoners het eens of helemaal eens met deze stelling. De tevredenheid ligt het laagst in Roeselare (70,5%) en het hoogst in Leuven (89,4%).

Uit de geaggregeerde analyse blijkt globaal genomen een positief verband. In steden waar meer mensen in de nabijheid van een halte met minimumfrequentie wonen is de tevredenheid over het openbaar vervoer in het algemeen ook hoger. De correlatie tussen beide indicatoren is hoger dan 0,5 (met of zonder opname van Kortrijk bij de berekening ervan). Brugge is eerder atypisch. De tevredenheid is er relatief hoog, ondanks de beperktere dekking van de basismobiliteit.

Ook op individueel vlak vinden we een duidelijke samenhang. Voor alle steden samen ligt het aandeel tevredenen meer dan 10 procentpunten hoger bij diegenen die binnen de gebiedsomschrijving voor basismobiliteit vallen dan bij diegenen die erbuiten vallen. De gevonden oddsratio is groter dan 2 en ook als we controleren voor persoons- en woningkenmerken blijft dat zo.

Grafiek 4. Het aandeel tevreden en het aandeel stedelingen dat op minder dan 500 meter afstand woont van basismobiliteit zoals decretaal bepaald, per centrumstad

Tabel 4. De samenhang tussen de tevredenheid over de aanwezige haltes voor openbaar vervoer en de nabijheid van basismobiliteit, onderzocht op individueel niveau

	% tevreden			odds-ratio		rangschikking volgens...		
	globaal	nabij	niet-nabij			grootte effect	tevredenheid	nabijheid
7 steden samen	87,1	88,2	77,5	2,175	***			
Antwerpen	88,6	89,0	68,9	3,657	***	1	2	1
Brugge	85,5	86,3	83,6	1,242	ns	7	5	7
Gent	87,4	88,6	77,2	2,289	***	4	4	3
Leuven	89,4	90,7	76,6	2,991	***	3	1	2
Mechelen	81,5	83,3	75,1	1,647	*	5	6	4
Oostende	88,0	91,0	76,4	3,134	***	2	3	5
Turnhout	75,5	76,6	71,8	1,288	*	6	7	6

* p < 0,05; *** p < 0,001; ns niet significant

Met uitzondering van Brugge vinden we ook in alle afzonderlijke steden een significant positief verband (zie tabel 4). Het sterkste effect vinden we in Antwerpen, maar ook in Oostende en Leuven is de oddsratio +/- gelijk aan 3. Globaal genomen is er een positief verband tussen de mate van tevredenheid en de grootte van het effect. In steden waar de inwoners globaal genomen meer tevreden zijn, heeft de nabijheid een grotere impact op de tevredenheid.

Alleszins kunnen we hier, net zoals bij speelruimte, besluiten dat er een sterke samenhang is tussen de objectieve indicator en de subjectieve tevredenheid. Gegeven de vaststelling dat de objectieve indicator toch relatief complex is, is dit een interessante vaststelling.

4.5. Kinderopvang

De laatste drie voorzieningen waarvoor een koppeling tussen tevredenheid en nabijheid gemaakt kan worden situeren zich in het domein van zorg en opvang. De eerste daarvan is de kinderopvang.

De GIS-cellen van de verschillende steden bepaalden het aandeel inwoners dat woont binnen **1.000 meter** loopafstand van een voorziening voor voorschoolse kinderopvang. De voorschoolse kinderopvang is de opvang van baby's en peuters van 0 tot 3 jaar in: (1) erkende en gesubsidieerde voorschoolse opvang: bij erkende kinderdagverblijven en onthaalouders aangesloten bij een dienst voor onthaalouders en minicrèches; (2) voorschoolse opvang met attest van toezicht: bij zelfstandige onthaalouders en zelfstandige kinderdagverblijven.

De loopafstand van de woning naar een voorziening waar voorschoolse kinderopvang wordt aangeboden, werd in de expertenrondes vastgelegd op 1.000 meter.

Uit de objectieve indicator blijkt dat de voorzieningen voor kinderopvang ruim verspreid zijn. Het aandeel inwoners dat binnen 1.000 meter van een voorziening voor voorschoolse kinderopvang woont, ligt in alle steden ruim boven 80%. In Antwerpen, Brugge en Turnhout zelfs boven de 95%. In Sint-Niklaas, dat het rijtje sluit, is het toch ook nog altijd 83,5%.

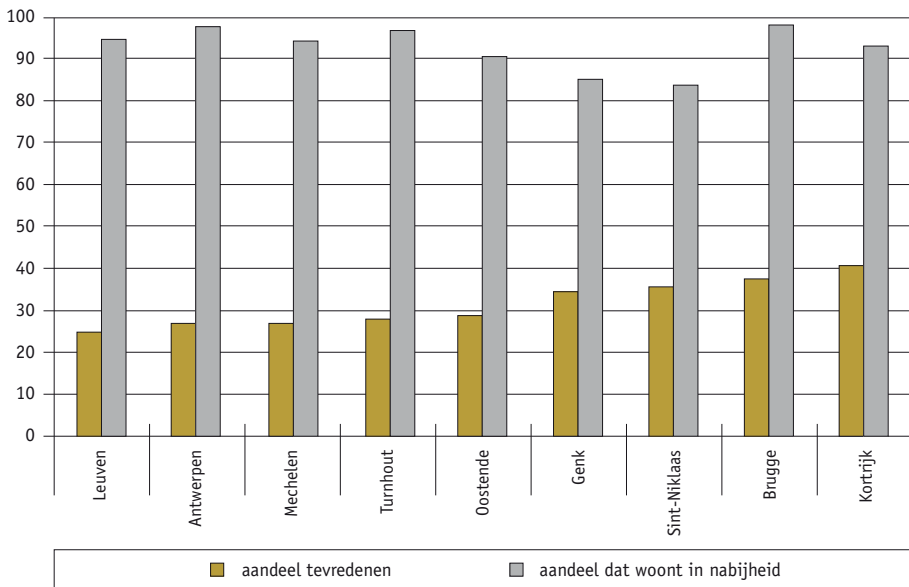
Om de tevredenheid te meten werd de respondenten gevraagd aan te geven in welke mate ze het eens zijn met de uitspraak: "Er is voldoende kinderopvang in mijn buurt." Omdat het aantal "weet niet" antwoorden bij deze vraag groot was, werden die in het boek Stadsmonitor 2008 uiteindelijk niet bij de ontevredenen geteld. Er kan immers redelijkerwijze vanuit gegaan worden dat die mensen niet betrokken zijn, bijvoorbeeld omdat zij geen kleine kinderen hebben en/of weinig contact hebben met mensen met kleine kinde-

ren in hun directe omgeving. Maar ook met deze telling is het aandeel tevredenen maar net hoger dan 50%. Er zijn bovendien grote verschillen tussen de steden. In Roeselare is liefst 70% tevreden, in Leuven amper 43,5%.

In deze bijdrage willen we de verschillende analyses echter vergelijkbaar maken en daarom hebben we de weet-niet antwoorden bij de ontevredenen geteld, net zoals voor de andere indicatoren. Het gebruik van dezelfde categorisering als bij de andere indicatoren maakt dat het aantal tevredenen zakt tot een goede 30%. De verschillen tussen de steden blijven vergelijkbaar. In Roeselare is het aantal tevredenen nog altijd het hoogst (48,7%); Leuven sluit de rij met minder dan 25%.

Op geaggregeerd niveau blijkt er niet direct een verband. Zonder Brugge en Kortrijk zou er waarschijnlijk een negatief verband zijn. Bij de 7 andere steden in grafiek 5 lijkt het aantal tevredenen immers te stijgen naarmate het aandeel inwoners dat woont in de nabijheid van kinderopvang daalt. Maar Brugge en Kortrijk passen dan weer niet in dat beeld, zodat de correcte conclusie is dat het aantal tevredenen in een stad niet samenhangt met het aandeel inwoners dat woont binnen 1.000 meter loopafstand van kinderopvang.

Grafiek 5. Het aandeel tevredenen over het aanbod aan kinderopvang in de buurt en het aandeel stedelingen dat op minder dan 1.000 meter afstand van kinderopvang woont, per centrumstad

De analyse op individueel niveau is nog duidelijker. Het aandeel tevreden is amper hoger bij diegenen die in de nabijheid wonen dan bij hun tegenhangers. De oddsratio bedraagt slechts 1,3 en is ook niet significant. De conclusie is dus dat het wonen in de nabijheid van kinderopvang de tevredenheid erover niet positief beïnvloedt. De volledigheid gebiedt te zeggen dat bij een striktere definitie van tevredenheid (waarbij de weet-niet antwoorden niet meegeteld worden) er wel een verband is tussen nabijheid en tevredenheid. Dat verband is echter ook eerder zwak en geldt niet voor alle steden. Een verklaring kan waarschijnlijk gevonden worden in de beperkte beschikbaarheid van of lange wachttijden voor opvangplaatsen. Het is niet omdat er een erkende kribbe vlakbij is dat de respondent of zijn burens er ook terecht kunnen. Los van deze of andere verklaringen is het hier dus ook zo dat de objectieve indicator niet of amper aansluit bij de tevredenheid.

Tabel 5. De samenhang tussen de tevredenheid over het aanbod aan kinderopvang in de buurt en de nabijheid ervan, onderzocht op individueel niveau

	% tevreden			odds-ratio		rangschikking volgens...		
	globaal	nabij	niet-nabij			grootte effect	tevredenheid	nabijheid
6 steden samen	28,2	28,4	23,5	1,294	ns			
Antwerpen	26,7	26,9	15,5	2,002	ns	1	5	2
Brugge	37,1	37,9	24,7	1,867	ns	2	1	1
Leuven	24,7	24,6	25,7	0,941	ns	5	6	4
Mechelen	27,0	26,6	30,0	0,848	ns	6	4	5
Oostende	28,7	29,7	22,6	1,445	ns	3	2	6
Turnhout	27,8	27,9	23,0	1,293	ns	4	3	3

^{ns} niet significant

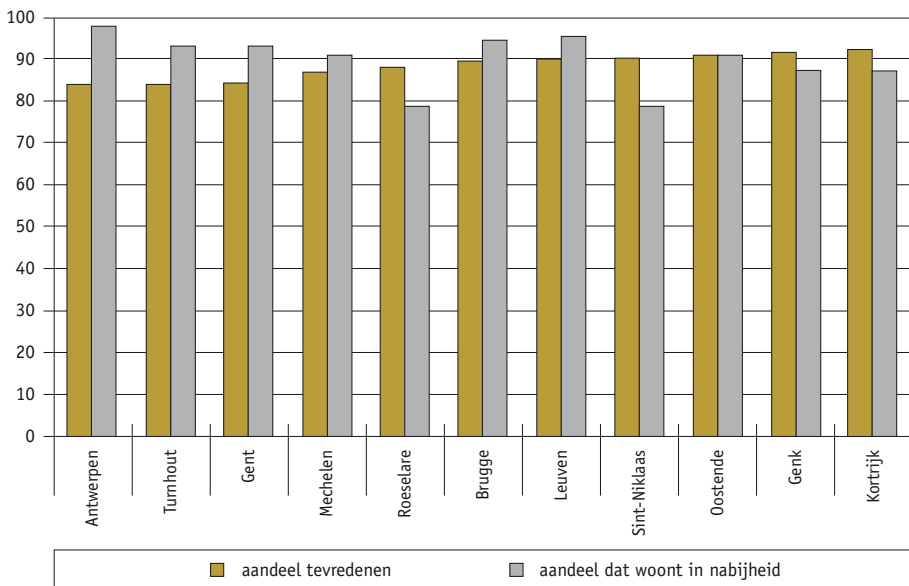
4.6. Huisarts

Voor huisartsen konden we slechts in 4 steden de koppeling maken voor een analyse op individueel niveau. Omdat artsen wel in het rijtje van zorgvoorzieningen passen, tonen we toch ook de resultaten voor deze indicator. De objectieve indicator peilt naar het aandeel inwoners dat woont binnen **1.000 meter** loopafstand van een huisartsenpraktijk. Deze indicator is gebaseerd op de adressen van huisartsenpraktijken in de stad. Alle

steden scoren hoog op deze indicator. Roeselare sluit de rij met nog altijd meer dan 78% en in 7 steden is het aandeel zelfs hoger dan 90%.

De tevredenheid is ook hoog. Gemiddeld 88% van de inwoners vindt dat er voldoende huisartsen in de buurt zijn. Zij zijn het eerder eens of helemaal eens met de gelijklopende stelling uit de survey. De verschillen tussen de steden zijn eigenlijk eerder beperkt. De tevredenheid varieert tussen 83,9% (Antwerpen) en 91,7% (Aalst). Zowel in nabijheid als in tevredenheid is de variatie tussen de steden beperkt en het is dan ook logisch dat er niet direct een samenhang tussen beide is op geaggregeerd niveau.

Grafiek 6. Het aandeel tevreden over het aanbod aan huisartsen in de buurt en het aandeel stedelingen dat op minder dan 1.000 meter afstand van een huisartsenpraktijk woont, per centrumstad

Een individuele analyse beperkt zich dus noodzakelijkerwijze tot 4 steden. De globale analyse voor die 4 steden samen laat geen significante samenhang zien. Voor Oostende en Turnhout is die er wel. Daar zijn inwoners die in de nabijheid van een huisartsenpraktijk wonen significant meer tevreden over het aanbod aan huisartsen dan inwoners die niet in de nabijheid wonen. In Antwerpen is er ook een positieve samenhang en die is zelfs sterker dan in Turnhout, maar deze samenhang is niet significant. Doordat de onafhankelijke variabele (de nabijheid) in Antwerpen zo scheef verdeeld is (97,7%/2,3%) is

het moeilijker om significante samenhangen vast te stellen. In Gent is er helemaal geen samenhang tussen de nabijheid en de tevredenheid.

Tabel 6. De samenhang tussen de tevredenheid over het aanbod aan huisartsen in de buurt en de nabijheid ervan, onderzocht op individueel niveau

	% tevreden			odds-ratio		rangschikking volgens...		
	globaal	nabij	niet-nabij			grootte effect	tevredenheid	nabijheid
4 steden samen	84,6	84,7	82,2	1,193	ns			
Antwerpen	83,9	84,0	75,5	1,701	ns	2	4	1
Gent	84,3	84,3	85,0	0,947	ns	4	2	2
Oostende	90,4	91,3	83,5	2,069	*	1	1	4
Turnhout	84,0	84,4	77,5	1,577	**	3	3	2

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; ns niet significant

Ook bij deze indicator is de aansluiting tussen de objectieve indicator die voortkwam uit de expertenrondes en de subjectieve beleving dus eerder beperkt. Dat de niet-significante samenhang voor een deel te wijten is aan de zeer scheve verdeling van de nabijheid (van de inwoners van de 4 onderzochte steden woont 96% op minder dan 1.000 meter loopafstand van een huisartsenpraktijk) is een terechte kanttekening. Maar dat is natuurlijk ook ineens een kanttekening bij de objectieve indicator op zich.

4.7. Apothekers

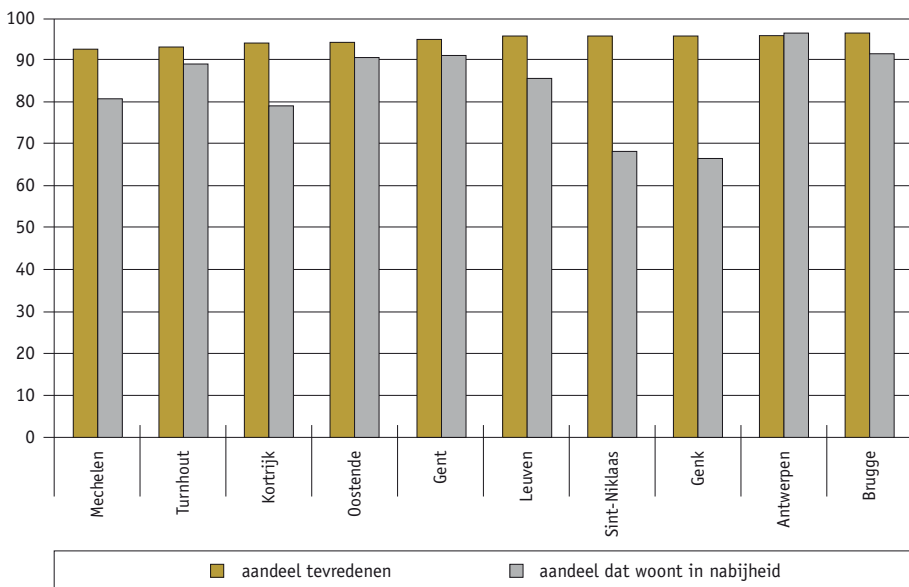
De laatste zorgindicator waarvoor de samenhang tussen nabijheid en tevredenheid nagegaan wordt, betreft de apothekers in de wijk. De objectieve indicator nam terug **1.000 meter** loopafstand als basis. Het gaat daarbij om publieke apotheken en dus niet om ziekenhuisapotheken. Opnieuw is het aandeel inwoners dat woont binnen 1.000 meter van een apotheek erg hoog: in Antwerpen, Brugge, Gent en Oostende zelfs meer dan 90%. Genk (67%) en Sint-Niklaas (68%) kennen het laagste aandeel inwoners dat op minder dan 1.000 meter van een apotheek woont.

De tevredenheid over het aanbod aan apotheken is ook zeer hoog en varieert vrijwel niet.

In alle steden situeert het aandeel tevreden zich tussen 92% en 96%. Mede door dat gebrek aan variatie is er op geaggregeerd niveau geen samenhang: er is geen verband tussen het aandeel tevreden in de stad en het aandeel inwoners met een apotheek binnen loopafstand.

Grafiek 7. Het aandeel tevreden over het aanbod aan apothekers in de buurt en het aandeel stedelingen dat op minder dan 1.000 meter afstand van een apotheek woont, per centrumstad

Op individueel niveau vinden we wel een significante samenhang, zowel bij de globale analyse, als in 4 van de 6 onderzochte steden. Alleen in Mechelen en Gent vonden we geen significant effect. Maar ook in die steden is het aandeel tevreden hoger bij diegenen die in de nabijheid van een apotheek wonen. De oddsratio's zijn voor die steden respectievelijk gelijk aan 1,3 en 1,4. Dat ze niet significant blijken, komt net zoals bij de huisartsen doordat de nabijheid scheef verdeeld is.

Voor de 6 onderzochte steden samen is de oddsratio gelijk aan 2 en dat effect wordt zelfs nog een beetje groter in een multivariaat model dat controleert voor de effecten van leeftijd, geslacht, huishoudtype, onderwijsniveau, origine, bewonerstitel en type woning. De nabijheid blijkt zelfs het belangrijkste effect te hebben. Rekening houdende met de scheve verdeling van deze variabele, kan toch besloten worden dat de nabijheid van apothekers in belangrijke mate bijdraagt aan de tevredenheid over het aanbod. Dit is in

sterkere mate het geval dan bij huisartsen, waar de verdeling ook zeer scheef is. Bij deze analyse wordt ook het belangrijkste verschil opgetekend tussen de geaggregeerde analyse (die helemaal geen verband laat zien) en de analyse op individueel niveau (waaruit wel een duidelijke samenhang blijkt). Dit verschil illustreert dat een geaggregeerde analyse onvoldoende uitsluitsel biedt.

Tabel 7. De samenhang tussen de tevredenheid over het aanbod aan apothekers in de buurt en de nabijheid ervan, onderzocht op individueel niveau

	% tevreden			odds-ratio		rangschikking volgens...		
	globaal	nabij	niet-nabij			grootte effect	tevredenheid	nabijheid
6 steden samen	95,0	95,6	91,6	2,028	***			
Antwerpen	95,6	95,9	86,1	3,807	***	2	2	1
Brugge	96,3	96,8	90,4	3,221	**	3	1	2
Gent	94,8	95,5	93,7	1,422	ns	5	3	3
Mechelen	92,1	92,5	90,5	1,296	ns	6	6	6
Oostende	94,1	95,7	83,8	4,285	***	1	4	4
Turnhout	93,2	93,7	88,5	1,939	***	4	5	5

4.8. Tevredenheid met de buurt en de verschillende nabijheidsindicatoren

In de laatste analyse gaan we na in welke mate de nabijheid van de verschillende voorzieningen bijdraagt aan een algemene tevredenheid met de buurt. Die algemene tevredenheid werd gemeten met een letterlijke vraag: "In welke mate ben je tevreden over je buurt?" Wie met "eerder tevreden" of "zeer tevreden" antwoordde, werd gerekend tot de tevredenen. Ongeveer driekwart van alle inwoners van de centrumsteden is globaal tevreden over zijn/haar buurt. In Brugge en Leuven is de tevredenheid het hoogst (meer dan 86%). In Antwerpen, Mechelen en Aalst die zich onderaan de lijst bevinden, is dat toch ook nog altijd om en bij de 73%.

In de 7 steden, die ook hierboven in de analyse reeds werden opgenomen gingen we na in welke mate de nabijheid van één van de voorzieningen bijdraagt aan die algemene tevredenheid. Als we gewoon naar de bivariate samenhangen kijken, zijn de resultaten

enigszins verrassend en/of teleurstellend. Bij 3 van de 7 onderzochte voorzieningen is er geen verband tussen de nabijheid en de algemene buurttevredenheid. Opvallender is dat er bij de 4 andere voorzieningen een negatieve samenhang is. Mensen die in de vooraf bepaalde gebiedsomschrijvingen wonen zijn eerder minder tevreden met hun buurt dan diegenen die niet in die gebiedsomschrijvingen wonen. Dat geldt voor jeugdruimte, basis-mobiliteit, kinderopvang en huisarts. Voor alle stadsinwoners samen blijkt er – bivariaat – voor die voorzieningen een negatieve samenhang met de algemene buurttevredenheid.

De resultaten van de multivariate analyse zijn echter fundamenteel verschillend. Als we met een logistische regressie buurttevredenheid proberen te verklaren op basis van type woning, bewonerstitel, geslacht, onderwijsniveau, leeftijd, huishoudtype, origine en de nabijheid van de verschillende voorzieningen als onafhankelijke variabelen, dan hebben die nabijheidsindicatoren geen significant effect. De negatieve samenhang die bleek uit de bivariate analyse verdwijnt dus. De nabijheid van buurtgroen daarentegen wordt wel significant. Buurtgroen in de nabijheid blijkt een positief effect te hebben op de algemene buurttevredenheid. Toch zijn de andere variabelen veel belangrijker om buurttevredenheid te verklaren: opleidingsniveau (hoger opgeleiden zijn meer tevreden met hun buurt); geslacht (mannen zijn minder tevreden dan vrouwen); origine (autochtonen zijn meer tevreden dan allochtonen); bewonerstitel (eigenaars zijn meer tevreden dan private huurders, die dan weer meer tevreden zijn dan huurders van sociale huisvesting) en type woning (bewoners van een eengezinswoning in open of halfopen bebouwing zijn meer tevreden dan rijhuis- of appartementsbewoners). De verschillen volgens leeftijd zijn beperkt (de 47- tot 56-jarigen zijn iets minder tevreden) en het huishoudtype blijkt geen rol te spelen.

Het belang van bewonerstitel en type woning geeft aan waarom we bivariaat vooral negatieve samenhangen vonden. Gezinswoningen in open en halfopen bebouwing vinden we natuurlijk meer in de buitenwijken van de steden en die worden ook vaker bewoond door eigenaars. Waarschijnlijk is de buurttevredenheid in die buitenwijken gewoon groter dan in de stadskernen, en dit terwijl het juist de inwoners van de stadskernen zijn die (nagenoeg) alle voorzieningen in hun nabijheid hebben.

Los van de verschillen in tevredenheid volgens persoons- en woningkenmerken en volgens de nabijheid van buurtgroen, blijven er overigens verschillen tussen steden. In Antwerpen, Gent en Mechelen ligt de buurttevredenheid wat lager, in Brugge en Leuven is ze hoger, ook na controle voor het effect van alle bovenvermelde variabelen.

5. Conclusies

In dit artikel stonden twee onderzoeksvragen centraal. In eerste instantie wilden we nagaan of er een verband is tussen de nabijheid van voorzieningen (op basis van de GIS-indicatoren) en de tevredenheid erover. In tweede instantie wilden we onderzoeken in welke mate de nabijheid van de verschillende voorzieningen ook bijdraagt aan de algemene tevredenheid over de buurt. We onderzochten 7 voorzieningen: speelruimte, jeugdruimte, buurtgroen, openbaar vervoer, huisartsen, apotheken en kinderopvang. Voor deze voorzieningen beschikten we zowel over een objectieve indicator (nabijheid op basis van een GIS-kaart) als een subjectieve indicator (tevredenheid op basis van de surveyresultaten). De samenhang tussen de nabijheid en tevredenheid werd onderzocht op basis van geaggregeerde en individuele gegevens, zowel voor alle steden samen als voor de afzonderlijke steden. Zo was het ook mogelijk de sterkte van de gevonden effecten te vergelijken.

Voor 4 voorzieningen, met name speelruimte, buurtgroen, basismobiliteit en apothekers, is er een duidelijke en significante samenhang tussen de nabijheid en de tevredenheid. Zo is 56,5% van diegenen die in de nabijheid wonen van een speelterrein (op 400 meter loopafstand) tevreden over de speelruimte in de buurt, terwijl dit slechts 37,4% bedraagt bij diegenen die niet in de nabijheid wonen. Eenzelfde vaststelling zien we voor buurtgroen, waar 71% van de inwoners in de nabijheid van openbaar groen tevreden is over het buurtgroen, terwijl dit slechts 59% is bij diegenen die verder van buurtgroen wonen. Bij diegenen die volgens de decretale omschrijving beschikken over basismobiliteit is 88,2% tevreden over de aanwezigheid van haltes voor openbaar vervoer. Bij de groep die buiten die omschrijving valt, is dat 77,5%. Verder zijn de stadsbewoners over het algemeen heel tevreden over de aanwezigheid van apothekers in de buurt, maar zelfs nog iets meer tevreden als er zich een apotheek bevindt binnen de 1.000 meter loopafstand. Het belang van de nabijheid van speelruimte, buurtgroen, basismobiliteit en apothekers houdt ook stand als er gecontroleerd wordt voor andere variabelen zoals persoons- en woningkenmerken. Bovendien blijven deze samenhangen tussen de nabijheid en de tevredenheid overeind als we enkele individuele steden afzonderlijk bekijken. Wel zien we de sterkte van het verband variëren en in een beperkt aantal steden zien we ook geen verband. Waarom er in de ene stad wel een duidelijk effect is en in de andere niet, blijft gissen. Factoren die kunnen meespelen zijn de inrichting en netheid van het buurtgroen en speelruimte, het veiligheids- en toegankelijkheidsgevoel, de aandacht voor niet-officieel buurtgroen (braakliggende terreintjes, e.d.), het percentage inwoners met een eigen tuin of een eigen wagen... Opmerkelijk bij speelruimte is dat de nabijheid een meer prominente rol speelt in steden waar de tevredenheid over het algemeen lager is, maar bij basismobiliteit geldt net het omgekeerde.

Voor jeugdruimte, kinderopvang en huisartsen daarentegen blijkt er geen samenhang tussen de nabijheid en tevredenheid. Over de redenen waarom, kunnen verschillende hypothesen geformuleerd worden. Misschien is de vooraf vastgelegde afstand (1 km) te ruim. Misschien stemt de definitie van de GIS-indicator niet overeen met de interpretatie van de respondenten, bijvoorbeeld bij “plekken voor de jeugd”. Verder speelt bij kinderopvang de beschikbaarheid van plaatsen wellicht een meer doorslaggevende rol dan de nabijheid. Bij huisartsen ten slotte kan het ontbreken van een samenhang deels verklaard worden door de scheefheid van de verdeling. Zo woont in de onderzochte steden 96% van de inwoners in de nabijheid van een huisarts.

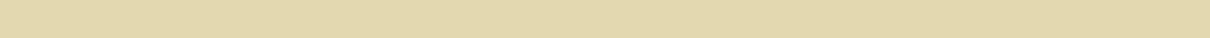
In een volgende analyse zijn we nagegaan in welke mate de nabijheid van de verschillende voorzieningen het algemene tevredenheidsgevoel over de buurt verhoogt. Opmerkelijk is dat de nabijheid van de meeste voorzieningen geen impact blijkt te hebben op de algemene buurttevredenheid. Alleen de nabijheid van buurtgroen heeft een significant en positief effect.

Voor een deel kan deze bijdrage gelezen worden als een relativering van de GIS-indicatoren. De nabijheid van voorzieningen zorgt er slechts in de helft van de gevallen voor dat de stadsbewoners ook meer tevreden zijn over die voorzieningen. Bovendien leidt de nabijheid van verschillende voorzieningen niet tot een grotere buurttevredenheid. Dat is alleen voor buurtgroen het geval. Er kunnen wel enkele hypothesen aangehaald worden, waarom niet voor alle voorzieningen een verband gevonden wordt tussen de nabijheid en de tevredenheid. Misschien sluit de voorafbepaalde gebiedsomschrijving niet aan bij de leefwereld van de stadsbewoners; misschien vinden zij nabije voorzieningen ook niet de essentiële factor bij het beoordelen van een buurt. Op het eerste gezicht is het alvast zo dat functieverweving in de stad niet direct de grootste zorg is van de stadsbewoners. Persoons- en woningkenmerken blijken betere voorspellers van buurttevredenheid. En ook enkele zeer evidente omgevingsfactoren zijn belangrijk. Mensen zijn tevreden over hun buurt als ze de gebouwen mooi vinden en/of de straten en de pleintjes netjes zijn. Niettemin blijft het resultaat voor buurtgroen bestaan. Openbaar buurtgroen op wandelafstand maakt mensen meer tevreden over hun buurt!

Het blijft ook belangrijk om te benadrukken dat de nabijheid van voorzieningen niet alleen een grotere tevredenheid tot doel heeft. De voornaamste doelstelling blijft het verhogen van de toegankelijkheid ervan voor de burger.

Bibliografie

- Kearney, A.R. (2006). Residential development patterns and neighborhood satisfaction, impacts of density and nearby nature, *Environment and Behaviour*, 38 (1), 112-139.
- Schiels, M.A. & Wooden, M. (2003). *Investigating the role of neighbourhood characteristics in determining life satisfaction*, Paper prepared for the Department of Family and Community Services, Melbourne Institute of Applied Economic and Social Research, The University of Melbourne.

*Jo Noppe
Hilde Schelfaut
Studiedienst van de
Vlaamse Regering¹*

OP ZOEK NAAR EEN LEEFSITUATIE-INDEX VOOR DE VLAAMSE CENTRUMSTEDEN

Samenvatting

In deze bijdrage wordt nagegaan of het mogelijk, wenselijk en/of zinvol is om op basis van de indicatoren uit de survey Stadsmonitor 2008 te komen tot één samengestelde leefsituatie-index voor de Vlaamse centrumsteden.

Er wordt aangetoond dat mits het doorlopen van een aantal inhoudelijke en methodologische stappen, wel degelijk betekenisvolle leefsituatie-indices op basis van de survey Stadsmonitor 2008 kunnen worden opgebouwd. Er worden in de bijdrage op een aantal verschillende manieren indexscores berekend voor de 13 Vlaamse centrumsteden en voor verschillende bevolkingsgroepen. Daarnaast wordt nagegaan welke persoonsgebonden eigenschappen en hulpbronnen de individuele leefsituatie van de centrumstadsbewoner positief of negatief beïnvloeden. De bijdrage maakt echter tegelijk duidelijk dat het hier gaat om een onvolmaakte oefening. Dat is vooral een gevolg van het feit dat de vragenlijst van de survey Stadsmonitor 2008 initieel niet werd opgesteld met dergelijke leefsituatie-index voor ogen. Verschillende aspecten van de feitelijke leefsituatie van de stadsbewoners blijven daardoor geheel of gedeeltelijk buiten beeld.

1. Inleiding

De Stadsmonitor 2008 is een monitoringinstrument dat onder impuls van het Vlaamse stedenbeleid is ontwikkeld ter ondersteuning van de beleidsvoering in de 2 grootsteden

---

¹ De auteurs danken collega Guy Pauwels (Studiedienst van de Vlaamse Regering) voor de deskundige methodologische ondersteuning en drs. Jeroen Boelhouwer (Nederlandse Sociaal en Cultureel Planbureau) voor de zinvolle opmerkingen en commentaar op de eerste versie van deze bijdrage.

en 11 centrumsteden in Vlaanderen (Bral e.a., 2009). De Stadsmonitor biedt een schat aan informatie over de ontwikkelingen in de Vlaamse centrumsteden: aan de hand van 129 indicatoren, gebaseerd op tal van Vlaamse en stedelijke administratieve databanken en de resultaten van de eigen survey Stadsmonitor, wordt nagegaan of de steden in een meer leefbare en duurzame richting evolueren. De Stadsmonitor wil zo het debat aangaande strategische beleidskeuzes stofferen en stimuleren en de discussie over zowel het lokale als het Vlaamse stedenbeleid onderbouwen.

Maar 129 indicatoren maken het niet makkelijk om snel en eenduidig zicht te krijgen op de mate van leefbaarheid en duurzaamheid van stad X of Y. Het hoge aantal indicatoren gaat onvermijdelijk ten koste van de vlotte leesbaarheid van de resultaten. De monitor bevat momenteel geen samengestelde maat die op een directe manier antwoord geeft op de vraag naar synthese en integratie van de uiteenlopende resultaten. In deze bijdrage wordt getracht hierop een antwoord te geven. Er wordt nagegaan of het op basis van de Stadsmonitor mogelijk, wenselijk en/of zinvol is om de gegevens over de uiteenlopende sociale ontwikkelingen in een bepaalde stad samen te brengen in één samengestelde index.

Daarbij wordt in navolging van het Nederlandse Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) gefocust op de 'leefsituatie' van de individuele stadsbewoner. Het SCP hanteert het leefsituatiemodel als beproefd concept om zicht te krijgen op het sociaal en cultureel welzijn van individuen en huishoudens in Nederland. Leefsituatie is zoals 'leefbaarheid' een diffuus en multidimensioneel concept dat kan gebruikt worden om de sociale situatie in een stad te beschrijven en te monitoren. Maar terwijl bij het concept leefbaarheid vooral gefocust wordt op de stad en de wijze waarop de stad tegemoet komt aan de behoeftevoorziening van de stadsbewoners en –gebruikers, staat bij het concept leefsituatie het individu en zijn concrete leefomstandigheden centraal. Hoe woont hij of zij? Hoe werkt hij of zij? Wat is zijn of haar gezondheids- en inkomenssituatie? Op welke manier neemt hij of zij deel aan het maatschappelijke leven?

2. Sociale indicatoren en samengestelde indices

2.1. Sociale indicatoren en monitoring

Een groot deel van de indicatoren opgenomen in de Stadsmonitor 2008 kan gecatalogeerd worden als sociale indicatoren. Sociale indicatoren zijn cijferreeksen die op een zinvolle manier bepaalde sociale condities weergeven en die het mogelijk maken deze condities

en hun evolutie te beoordelen (Noll, 2004). Sociale indicatoren worden gebruikt om het niveau van sociale ontwikkeling van een land, een geografische entiteit of een bevolkingsgroep te evalueren en de impact van het beleid hierop in te schatten (Atkinson e.a., 2002).

Het gebruik van sociale indicatoren kadert in een lange onderzoekstraditie die vooral opgang maakte in de jaren '60 en '70 (Noll, 2004). In die periode begon men – in samenhang met de opkomst van een meer postmateriële maatschappijvisie – vragen te stellen bij economische groei (en het BNP als belangrijkste indicator van deze groei) als voornaamste doel van maatschappelijke vooruitgang.

Men ging op zoek naar een andere, meer multidimensionale en complexere invulling van maatschappelijke ontwikkeling. Daartoe werden concepten ontwikkeld als 'levenskwaliteit', 'leefbaarheid' of 'sociaal welzijn'. Om die concepten te operationaliseren, had men nood aan een ander soort indicatoren die de puur economische benadering van welvaart moesten aanvullen of vervangen.

De opkomst van het gebruik van sociale indicatoren liep tegelijk samen met de evolutie naar een andere visie op beleidsvoering (Noll, 2004): een optimistische visie dat sociale structuren en processen gemodelleerd en actief politiek gestuurd kunnen worden. Het ging om een evolutie naar een meer rationele beleidsvoering gebaseerd op kennis en informatie (Kool, 2007).

Het zijn vooral inter- en supranationale organisaties zoals de VN, de OESO en de Europese Unie die een voortrekkersrol hebben gespeeld in de ontwikkeling en het gebruik van sociale indicatoren. Ondertussen gebeuren dergelijke oefeningen in tal van landen, door tal van actoren. Dergelijke oefeningen variëren echter sterk inzake conceptuele benaderingen, diepte van de analyse, behandelde levensdomeinen en gebruikte indicatoren, bestudeerde doelgroepen, gehanteerde methodes en wijze van presentatie van de resultaten (Noll, 2004). Van zodra dergelijke rapportering een recurrent karakter krijgt, kan men spreken van 'monitoring'. Monitoring is het systematisch en periodiek volgen en presenteren van beleidsrelevant geachte ontwikkelingen (Kool, 2007). Via monitorrapporten wordt op structurele basis beleidsrelevante informatie aangeleverd als feedback om het beleid te optimaliseren.

Over de jaren is de beschikbaarheid van kwaliteits- en betekenisvolle sociale indicatoren en monitorrapporten enorm toegenomen. De meest uiteenlopende gegevens zijn beschikbaar over de prestaties van landen, regio's, steden en gemeenten of specifieke bevolkingsgroepen op tal van maatschappelijke domeinen, gebaseerd op zowel administratieve als surveydatabanken. Dat is ook in Vlaanderen het geval. Er bestaan tal van sociale indicatorenrapporten en monitors, met vaak een indrukwekkend aantal indicatoren (o.a.

VRIND, Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting, Genderjaarboek, Monitor Duurzame Ontwikkeling, Stadsmonitor...).

2.2. Waarom een samengestelde index?

Vraag is echter wat deze overvloed aan cijfers ons leert. Wat te besluiten over de algemene sociale ontwikkelingen in land X of stad Y als indicator 1 tot 20 een positief beeld geeft, indicator 21 tot 30 een negatief beeld en indicator 31 tot 40 noch positief, noch negatief? Wil dat zeggen dat de leefsituatie in land X of stad Y er globaal gezien is op vooruit gegaan? Heffen positieve ontwikkelingen in het ene domein negatieve ontwikkelingen in andere domeinen op? En wat met cumulatie-effecten: verbeteringen of verslechtingen op verschillende domeinen die elkaar nog versterken? Het ligt niet voor de hand om op basis van een uitgebreide lijst van indicatoren een eenduidig en eenvoudig antwoord te geven op de algemene vraag hoe het met de sociale situatie gesteld is.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat men tegelijk met de opgang van het gebruik van sociale indicatoren en monitors op zoek is gegaan naar manieren om de algemene ontwikkelingen die uit al die indicatoren kunnen afgeleid worden, overzichtelijk en inzichtelijk samen te brengen. Veelal gebeurt dat door de belangrijkste of opvallendste bevindingen in een samenvattend hoofdstuk te verzamelen. De meest verregaande manier om zoiets te doen, is echter de ontwikkeling van een index die de resultaten van een set van indicatoren samenbrengt in één of een beperkt aantal samengestelde maten (Noll, 2004).

Zo'n samengestelde index heeft tegelijk voor- en nadelen (Boelhouwer, 2008; Booyen, 2002; OECD & JRC European Commission, 2008). Het belangrijkste voordeel bestaat erin dat een dergelijke index op een zeer directe manier antwoord geeft op de vraag naar integratie en synthese van de complexiteit van sociale ontwikkelingen. In plaats van op elk aspect van de sociale situatie apart te focussen (bijvoorbeeld eerst op wonen, dan op gezondheid, dan op sociale participatie...), kunnen in een samengestelde index de verschillende levensdomeinen samen worden genomen en besproken. Zo wordt ten volle rekening gehouden met de multidimensionaliteit van de bestudeerde sociale fenomenen. Het maakt het ook eenvoudiger om te benchmarken: om de prestaties van landen of steden met elkaar te vergelijken en te rangschikken.

Bovendien zijn de resultaten duidelijker te communiceren en te begrijpen door betrokken actoren en beleidsmakers. Op een eenvoudige manier kan aangegeven worden of de globale situatie verbeterd of verslechterd is. Dat is vooral zinvol als er tegenstrijdige ontwikkelingen zijn, wanneer verbeteringen op bepaalde indicatoren hand in hand gaan met verslechtingen op andere indicatoren.

Het belangrijkste nadeel hangt rechtstreeks samen met de hierboven genoemde voordelen. Net omdat de bestudeerde fenomenen zo complex en multidimensioneel zijn, komt men in indicatorenrapporten en monitors vaak tot lange lijsten van indicatoren. Dat reduceren tot één of een beperkt aantal cijfers draagt steeds het gevaar in zich van een te verregaande simplificering van de werkelijkheid. Een samengestelde index construeren dient dan ook weloverwogen te gebeuren en mag zeker niet beperkt blijven tot het lukraak samenbrengen van een aantal kernindicatoren. Er dienen een aantal cruciale inhoudelijke en methodologische stappen doorlopen te worden (zie verder) waarbij de uitdaging erin bestaat om in al deze stappen ter dege rekening te houden met de complexiteit en multidimensionaliteit van het bestudeerde concept.

Bovendien ligt het voor de hand dat dergelijke index niet de plaats kan innemen van de uitgebreide lijst van indicatoren waaruit hij is samengesteld. Een samengestelde index geeft enkel een algemeen beeld van de globale evolutie van de sociale situatie in een samenleving. Hij is zeker niet geschikt om specifieke beleidsvragen te beantwoorden, laat staan om de impact van specifieke beleidsacties te beoordelen. Dergelijke index heeft slechts een algemeen indicatieve functie, en ook niet meer dan dat. Men zou de vergelijking kunnen maken met een koortsthermometer die aangeeft hoe de temperatuur van de patiënt evolueert en enkel expliciteert of de patiënt al dan niet koorts heeft (Boelhauer, 2008). Om de oorzaak van die koorts te achterhalen, kunnen we met de thermometer weinig doen. Daarvoor hebben we andere instrumenten nodig, om te beginnen een diepgaande analyse van de afzonderlijke indicatorencores. Het gebruik van een samengestelde index sluit het apart gebruik van de samenstellende of van andere indicatoren dus niet uit, wel integendeel.

Een belangrijk bijkomend probleem bij het gebruik van samengestelde indices is het gebrek aan methodologische consensus over hun constructie. In elk van de stappen die in de volgende paragraaf beschreven worden, dienen keuzes te worden gemaakt. Daardoor is de constructie van een samengestelde index onvermijdelijk een waardegeladen en subjectieve oefening, ook als hiervoor schijnbaar objectieve statistische methoden van datareductie of weging worden gebruikt (Booyens, 2002). Als onderzoeker dient men zich hier steeds van bewust te zijn en te streven naar duidelijkheid en transparantie door elke gemaakte keuze grondig te verantwoorden en te documenteren.

2.3. In 4 stappen naar een samengestelde index

In de literatuur worden verschillende stappen aangegeven die doorlopen dienen te worden bij de constructie van een samengestelde index (Booyens, 2002; OECD & JRC European Commission, 2008; Boelhauer, 2008). Die stappen kunnen grosso modo worden gereduceerd tot: keuze van het theoretisch concept, keuze van de indicatoren,

samenbrengen van de indicatoren in één index en beoordeling van de kwaliteit van de index.

2.3.1. Keuze van theoretisch concept

Vooreerst dient men zich af te vragen wat men precies in kaart wil brengen en welk overkoepelend concept hiervoor best gebruikt wordt. Om de sociale ontwikkelingen in een land, regio of stad in kaart te brengen, bestaan in de literatuur verschillende, sterk gerelateerde concepten zoals 'levenskwaliteit', 'leefbaarheid', 'leefsituatie', 'levensstandaard', 'sociaal welzijn', 'sociale inclusie', 'sociale cohesie'... die op tal van uiteenlopende manieren gedefinieerd en geoperationaliseerd zijn. De keuze voor één van deze concepten blijft niet zonder gevolg. Het gekozen theoretische concept geeft de onderzoeker een houvast om individuele indicatoren te selecteren, te combineren en te wegen op een manier die de theoretische dimensies van het bestudeerde multidimensionele fenomeen passend reflecteert (Callens, 2009). De uitdaging bestaat er dus in om tussen deze concepten een weloverwogen en verantwoorde keuze te maken en die keuze ook consequent aan te houden (OECD & JRC European Commission, 2008).

2.3.2. Keuze van de indicatoren

In een volgende stap wordt gekeken hoe het gekozen concept cijfermatig in beeld kan worden gebracht. Hoe kunnen de verschillende componenten en dimensies waaruit het concept is opgebouwd, vertaald worden in indicatoren? Welk soort indicatoren wordt best gekozen? Indicatoren gebaseerd op survey- of administratieve gegevens? Indicatoren verzameld op individueel of collectief niveau? Het is op basis van het theoretische concept dat deze vragen beantwoord moeten worden.

De keuze van de indicatoren is een moeilijke evenwichtsoefening. Als te weinig indicatoren worden meegenomen dreigt het gevaar van oversimplificering. In dat geval wordt onvoldoende rekening gehouden met de multidimensionaliteit van het te meten concept. Maar hoe meer indicatoren men toevoegt aan de index, hoe complexer het construct en hoe groter het gevaar dat de index als eenvoudig begrijpbare en samenvattende maat zijn doel voorbij schiet. Jammer genoeg bestaan er op dit vlak geen duidelijke en sluitende regels. In de praktijk is deze oefening veelal gebaseerd op een mix van theoretische overwegingen en pragmatisme (databeschikbaarheid) (Booyesen, 2002).

De sterkte of zwakte van de samengestelde index hangt in grote mate af van de kwaliteit van de onderliggende indicatoren (Callens, 2009). Daarom dient men voorafgaand aan de keuze van de indicatoren na te gaan hoe het gesteld is met de kwaliteit van de indicato-

ren die men zou willen gebruiken en van de dataset(s) waarop de indicatoren gebaseerd zijn. Wat zijn de sterkten en zwakten van de indicatoren? Wat is de invloed hiervan op de uiteindelijke index?

Een van de zwakten die vaak onvermijdelijk met het gebruik van sociale indicatoren is verbonden, is de aanwezigheid van ontbrekende waarden in surveydatasets. Zeker in het kader van een samengestelde index kan dit voor problemen zorgen. Wat te doen wanneer op één van de indicatoren een score ontbreekt? Hoe kan dan de index nog worden berekend? Laten we de cases met ontbrekende waarden gewoon helemaal weg? Berekenen we de index in dergelijke gevallen enkel met die indicatoren waarvoor wel resultaten gekend zijn? Of vervangen we de ontbrekende waarden door bijvoorbeeld het gemiddelde, de mediaan of de modus van de andere waarden (imputatie)? Veel hangt af van het feit of er al dan niet een bepaald patroon zit in de ontbrekende waarden. Gaat het bijvoorbeeld systematisch om dezelfde soort respondenten?

En hoe is het ten slotte gesteld met de structuur van de dataset(s)? Hoe verhouden de gekozen indicatoren zich tot elkaar? Zijn de beschikbare indicatoren geschikt om de multidimensionaliteit van het bestudeerde fenomeen te beschrijven? Of gaat het om indicatoren die allen in bepaalde mate samenhangen met slechts één of een beperkt aantal componenten of dimensies van het concept? Het gevaar is niet denkbeeldig dat hoewel men over heel wat indicatoren kan beschikken, dit maar weinig informatie oplevert. Er bestaan verschillende technieken - expertenbevraging of statistische methoden (principaal componentenanalyse, factoranalyse of Chronbach's Alpha) - om te beoordelen of alle aspecten van het bestudeerde concept in voldoende mate worden gecoverd.

2.3.3. Samenbrengen van de indicatoren in één index

Om de indicatoren te kunnen samenbrengen, dient vervolgens nagedacht te worden over de wijze waarop de indicatoren herschaald kunnen worden. Dat is nodig omdat de scores van de indicatoren veelal uitgedrukt zijn in een verschillende meeteenheid. Hiervoor bestaan tal van mogelijkheden (OECD & JRC European Commission, 2008). Zo kan men onder meer gebruik maken van drempelwaarden. Voor elke indicator wordt zo nagegaan of een bepaalde minimumwaarde is gehaald (1) of niet (0). Deze methode is vooral bruikbaar als de indicatoren duidelijk positief of negatief geïnterpreteerd kunnen worden in functie van het te meten concept. Of men kan de scores standaardiseren via de toepassing van een z-transformatie (score min gemiddelde gedeeld door standaarddeviatie) of een min-max-normalisatie (score min minimum gedeeld door range). Het gebruik van een categorische schaling is ook mogelijk. Op basis van inhoudelijke overwegingen kent men dan een bepaalde betekenisvolle score toe aan elke mogelijke waarde van de indicator.

Als de indicatoren herschaald zijn, kunnen zij vervolgens geaggregeerd worden tot één indexscore. Ook hiervoor bestaan verschillende technieken. Indien men de indicatoren op dezelfde manier kan schalen, kan men ervoor opteren de herschaalde scores van de verschillende indicatoren gewoon op te tellen (lineaire aggregatie). Men kan de scores ook vermenigvuldigen (geometrische aggregatie). Deze techniek is meer geschikt bij niet-verbante en positieve indicatoren die in verschillende ratioschalen zijn uitgedrukt. Hoge scores op de aparte indicatoren zorgen zo voor nog hogere scores op de samengestelde index. Bij beide technieken gaat men ervan uit dat slechte scores voor de ene indicator gecompenseerd kunnen worden door betere scores voor andere indicatoren. Andere meer complexe technieken gaan uit van een niet-compenserende logica en kunnen gebruikt worden als weinig gerelateerde dimensies bij elkaar worden opgeteld (bijvoorbeeld niet-compenserende multicriteria benadering).

Ten slotte dient beslist te worden hoe de indicatoren bij de aggregatie gewogen moeten worden. Ook hier zijn weer verschillende opties mogelijk. Men kan vooreerst werken met gelijke gewichten. Dat kan al dan niet bewust gebeuren. Want ook als men beslist om niet te wegen, gebruikt men impliciet toch een weegcoëfficiënt, met name een gelijk gewicht voor alle indicatoren. Bij gelijke weging wegen alle indicatoren even sterk door in de uiteindelijke index. Dergelijke techniek heeft het voordeel van de eenvoud maar draagt tegelijk ook gevaren in zich. Er bestaat bijvoorbeeld het gevaar van overgewicht van die aspecten of dimensies waarvoor veel indicatoren zijn opgenomen. Andere mogelijke wegingstechnieken houden rekening met het oordeel van experts, bevestigingen van de bevolking of beleidsprioriteiten. Maar ook multivariate technieken kunnen worden gebruikt (principaal componentenanalyse, factoranalyse, canonische correlatie analyse...). In dat geval gaat men via geavanceerde statistische technieken op zoek naar de correlaties tussen de indicatoren of tussen de indicatoren en bepaalde (latente) dimensies die achter de scores verborgen zitten om zo het gewicht van elke indicator te bepalen. Deze technieken lijken op het eerste gezicht objectiever dan bijvoorbeeld bevestigingen, maar zorgen er tegelijk voor dat de onderzoekers uiteindelijk geen controle meer hebben over de weging zelf (Booyen, 2002).

De impact van weging mag echter ook niet overschat worden. Uit onderzoek blijkt dat wanneer eenzelfde index met verschillende wegingsmethoden wordt berekend, de verkregen scores sterk blijven correleren (Russell e.a., 2006).

2.3.4. Beoordeling kwaliteit van de index

Nadat de index geconstrueerd is, kan men ten slotte nagaan in hoeverre de verkregen scores inhoudelijk betekenisvol en statistisch solide zijn. Dat kan onder meer door te kijken naar de gevoeligheid van de index voor bepaalde methodologische ingrepen (interne vali-

dering). Hoe reageert hij op het toevoegen of weglaten van bepaalde indicatoren, op een andere schaling van de indicatoren, op een andere weging of op een andere aggregatie? Maar de index kan ook vergeleken worden met externe gegevens en cijferreeksen (externe validatie). Loopt de relatie met andere verwante, bekende en meetbare fenomenen zoals verwacht?

Idealiter leidt dergelijke interne en externe validering tot aanpassingen in de selectie, schaling, weging en aggregatie van de indicatoren om de kwaliteit van de samengestelde index te verbeteren.

3. Naar een leefsituatie-index voor de Vlaamse centrumsteden

In wat volgt, wordt aan de hand van bovenstaande stappen geprobeerd om te komen tot één samengestelde index voor de leefsituatie van de bewoners van de Vlaamse centrumsteden. Daarbij wordt verkend wat inhoudelijk zinvol en methodologisch wenselijk is en wat mogelijk is op basis van de beschikbare data van de Stadsmonitor.

3.1. *Het concept leefsituatie*

Net als in de Sociale Staat van Vlaanderen wordt de sociale situatie hier benaderd vanuit de leefsituatie van het individu (Vanderleyden e.a., 2009). De leefsituatie van een individu heeft betrekking op de concrete omstandigheden waarin de persoon in kwestie leeft. Hoe woont hij of zij? Wat is zijn of haar gezondheidstoestand? Op welke manier neemt hij of zij deel aan het maatschappelijke leven?

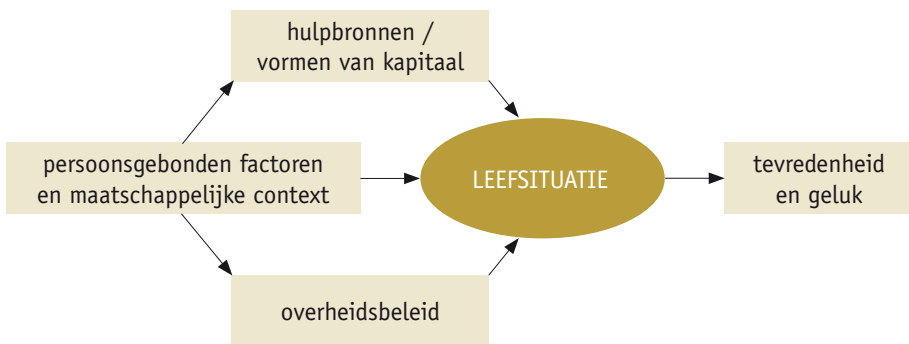
Het concept leefsituatie wordt al verscheidene decennia gebruikt door het Nederlandse Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) bij de uitwerking van hun leefsituatie-index (Boelhouwer, 2002; Boelhouwer & Roes, 2004; Boelhouwer, 2008). Het gaat om een multidimensioneel concept - de leefsituatie omvat verschillende dimensies of levensdomeinen - en wordt bepaald door een ingewikkeld samenspel van persoonsgebonden eigenschappen en maatschappelijke factoren en processen die elkaar kunnen versterken, maar ook tegenwerken. Het SCP vertrekt bij de benadering van het concept vanuit het model weergegeven in figuur 1 (Bijl e.a., 2007).

Op de eerste plaats is de leefsituatie afhankelijk van iemands persoonsgebonden eigenschappen zoals leeftijd, geslacht, sociale status van de ouders, seksuele oriëntatie, samenstelling van het huishouden, etnisch-culturele achtergrond of fysieke en verstandelijke eigenschappen en beperkingen. Het gaat om eigenschappen waarmee mensen geboren

worden, of die stabiel en weinig veranderlijk zijn. Leeftijd is uiteraard wel veranderlijk, maar hier wordt bedoeld dat iedere leeftijdsfase bepaalde kansen of beperkingen in zich draagt die van invloed zijn op de leefsituatie. Dat geldt ook voor de huishoudsamenstelling. Inzake gezondheid kan opgemerkt worden dat dit niet alleen als een persoonsgebonden, verklarende factor voor de leefsituatie gezien kan worden, maar dat iemands gezondheidstoestand ook zelf een onderdeel vormt van de leefsituatie. Gezondheid vormt aldus tegelijk een verklarende factor als een uitkomst. Het geeft aan dat dit model en de daarin opgenomen concepten niet altijd perfect van elkaar zijn af te lijnen.

Figuur 1: Conceptueel kader voor analyse van de leefsituatie.

Bron: Bijl e.a. (2007).

Onder de maatschappelijke context worden relevante ontwikkelingen begrepen op het niveau van de samenleving. Er wordt onder meer gedoeld op macro-economische ontwikkelingen (bijvoorbeeld economische hoog- of laagconjunctuur) die van invloed zijn op de ontwikkelings- en investeringsmogelijkheden van de samenleving als geheel en direct of indirect ook op de leefsituatie van de individuele burger. Ook demografische ontwikkelingen als vergrijzing, ontgroening of gezinsverdunding hebben via hun impact op de arbeidsmarkt, het onderwijs of de huisvesting invloed op de leefsituatie.

Daarnaast wordt de leefsituatie bepaald door de mate waarin een persoon toegang heeft tot en gebruik kan maken van bepaalde vormen van kapitaal of hulpbronnen. Daarmee wordt gedoeld op het financiële, menselijke en sociale kapitaal waarover een individu kan beschikken. Deze individuele hulpbronnen worden in het SCP-model niet als een onderdeel van de leefsituatie zelf gezien, maar als een middel om een betere leefsituatie te bereiken.

Het financiële kapitaal heeft uiteraard betrekking op iemands financiële reserves, op het vermogen en inkomen waarover men kan beschikken.

Het menselijke kapitaal omvat enerzijds de kennis en vaardigheden die een individu heeft opgedaan door opleiding en onderwijs, en anderzijds persoonlijke eigenschappen als iemands uitstraling of emotionele of sociale intelligentie. Er kan vanuit gegaan worden dat hoe groter het menselijke kapitaal waarover men beschikt, hoe groter de kans is op een succesvolle deelname aan de samenleving.

Het sociale kapitaal ten slotte doelt vooreerst op de aard en omvang van iemands sociaal netwerk (structurele component). Door gebruik te maken van het eigen sociaal netwerk kunnen mensen doelen in het leven bereiken die zij alleen niet zouden kunnen bereiken. Het sociaal kapitaal omvat daarnaast ook een culturele component: de mate waarin men vertrouwen heeft in de medemens of het gevoel heeft 'erbij' te horen. Het slaat op het feit of een individu de vaardigheden bezit om op een sociaal aanvaarde manier het eigen leven in te richten en met andere personen om te gaan. Het gaat evenzeer om het zich eigen maken van het culturele erfgoed van een samenleving en de bijhorende normen en waarden. Een levensvisie die sterk afwijkt van wat gangbaar is binnen een samenleving, kan een succesvolle participatie in de weg staan en iemands leefsituatie negatief beïnvloeden.²

De leefsituatie van een individu wordt ten slotte ook beïnvloed door het gevoerde overheidsbeleid. De overheid probeert via de herverdeling van goederen, diensten en inkomen de leefsituatie van individuele burgers te verbeteren.

De persoonsgebonden eigenschappen, de maatschappelijke context, de individuele hulpbronnen en het overheidsbeleid – die elkaar ook onderling beïnvloeden (wat niet is opgenomen in figuur 1) – bepalen samen de leefsituatie van het individu. Deze elementen bepalen op hun beurt samen het subjectieve welzijn van het individu: de tevredenheid met diverse levensaspecten en het geluksgevoel van het individu. Vaak loopt de feitelijke situatie en de subjectieve waardering parallel, maar niet zelden is de situatie complexer. Gelijkaardige leefomstandigheden kunnen door verschillende individuen op een verschillende manier geëvalueerd worden.

De leefsituatie wordt door de onderzoekers van het SCP verder opgesplitst in een aantal dimensies (levensdomeinen). De leefsituatie van een individu wordt gezien als zijnde het gezamenlijke resultaat van iemands gezondheids- en huisvestingssituatie, koopkracht (niet het inkomen op zich maar de levensstandaard die men zich via dit inkomen kan

---

² De onderzoekers van het SCP maken een onderscheid tussen enerzijds sociaal en anderzijds cultureel kapitaal. Wij beschouwen het culturele kapitaal als een onderdeel van het sociaal kapitaal. In navolging van de gangbare literatuur over sociaal kapitaal maken wij daarbij een onderscheid tussen de structurele component van sociaal kapitaal (sociale relaties in informele en formele structuren) en de culturele component van sociaal kapitaal (de oriëntatie op collectieve waarden en normen) (Noppe & Braal, 2010).

veroorloven), sport-, vrije tijds- en sociale participatie, vakantieparticipatie en mobiliteitssituatie.

Het leefsituatie-concept van het SCP wordt in deze bijdrage als vertrekbasis genomen voor de uitwerking van een samengestelde index over de sociale situatie van de Vlaamse centrumstadsbewoners. Daarbij gaat het vooral over de wijze waarop de leefsituatie als apart construct tegenover persoonsgebonden eigenschappen, de maatschappelijke context, de individuele hulpbronnen, het overheidsbeleid en het subjectief welzijn wordt geplaatst. Een leefsituatie-index focust idealiter enkel op de leefsituatie zelf. Dat betekent uiteraard niet dat niet kan worden nagegaan hoe deze leefsituatie zich verhoudt tegenover iemands persoonsgebonden eigenschappen, hulpbronnen of subjectieve welzijn. Men dient daarbij wel steeds voor ogen te houden dat het gaat om verschillende te onderscheiden concepten.

De manier waarop de leefsituatie door het SCP verder opgesplitst wordt in levensdomeinen, wordt hier niet op dezelfde manier weerhouden. In wat volgt, doen wij vooreerst een poging om te komen tot een theoretisch gefundeerde operationalisering van het concept leefsituatie. Daarna bekijken we wat mogelijk is op basis van de beschikbare data van de survey Stadsmonitor 2008.

Het valt op dat om het even welk concept men kiest om de sociale leefomstandigheden in kaart te brengen (levenskwaliteit, leefbaarheid, leefsituatie...), men in de literatuur telkens teruggrijpt naar een beperkte lijst van 7 tot 10 levensdomeinen (Boelhouwer, 2008; Hagerty e.a., 2001; Johansson, 2002). Het gaat daarbij om: opleiding, werk, wonen, sociaal netwerk, persoonlijke veiligheid, vrije tijd, gezondheid, sociale participatie, levensstandaard (inkomen) en leefomgeving. Over de levensdomeinen bestaat dus vaag consensus.

We nemen deze consensus als uitgangspunt en passen dat in in het hierboven beschreven model van het SCP (onderscheid tussen leefsituatie enerzijds, persoonsgebonden eigenschappen, hulpbronnen, overheidsbeleid en subjectief welzijn anderzijds). Dat houdt in dat domeinen als inkomen, opleiding en werk als hulpbronnen worden beschouwd en pas in tweede instantie in de analyse worden betrokken: niet als onderdelen van de leefsituatie zelf maar als factoren die de leefsituatie op een bepaalde manier beïnvloeden.

Voor de opbouw van een samengestelde leefsituatie-index weerhouden we zo voorlopig volgende 5 levensdomeinen:

1. wonen en woonomgeving
2. gezondheid
3. vrije tijd en ontspanning
4. sociale participatie
5. persoonlijke veiligheid

Het domein leefomgeving wordt niet als apart domein behouden maar opgenomen in het levensdomein wonen en woonomgeving. Ook mobiliteit wordt niet als een apart levensdomein opgenomen, maar komt aan bod als onderdeel van een aantal andere domeinen (onder meer via de bereikbaarheid van gezondheids- en vrije tijdsvoorzieningen). Gebaseerd op het onderscheid tussen de leefsituatie zelf enerzijds en de hulpbronnen anderzijds, gaan wij ten slotte uit van een theoretisch onderscheid tussen het levensdomein sociale participatie en de hulpbron sociaal kapitaal. Het verschil komt hierop neer dat de hulpbron sociaal kapitaal betrekking heeft op het sociale netwerk waarover iemand kan beschikken. We kijken dus niet naar het effectieve gebruik van dat netwerk, wel naar het sociaal kapitaal dat hypothetisch aanwezig is via de toegang die men heeft tot sociale hulpbronnen (Wijckmans e.a., 2009). Bij het levensdomein sociale participatie gaat het over het effectief in de praktijk brengen en onderhouden van het sociaal netwerk via informele en formele contacten en deelname aan het maatschappelijke leven.

3.2. Keuze van indicatoren

Nadat de levensdomeinen zijn bepaald die samen het concept leefsituatie vormen, kunnen we in een volgende stap op zoek gaan naar indicatoren die de situatie op deze domeinen cijfermatig weergeven.

Maar daarvoor is vooreerst nood aan een meer concrete invulling van de levensdomeinen. Welke aspecten van deze domeinen dienen te worden opgenomen in de index? We gaan daarvoor voor elk van de weerhouden levensdomeinen op zoek naar die aspecten die als noodzakelijk kunnen worden beschouwd opdat het individu in kwestie volwaardig maatschappelijk zou kunnen participeren. Daarbij baseren we ons op het werk van Doyal & Gough (1991) dat recent ook werd gebruikt in de studie over een Vlaamse budgetstandaard (Storms & Van den Bosch, 2009). Doyal & Gough spreken over een aantal behoeften dat vervuld moet worden om sociaal te kunnen participeren. Het gaat om het kunnen beschikken over voldoende en adequate voeding, behoorlijke huisvesting, een veilige fysische omgeving, kwaliteitsvolle gezondheidszorg en persoonlijke verzorging, kleding, voldoende rust, betekenisvolle sociale relaties kunnen onderhouden en voldoende mobiel zijn.

Deze behoeften gebruiken we om per levensdomein te komen tot een beperkt aantal basisbehoeften of subdimensies:

1. wonen en woonomgeving: de leefsituatie wordt positief beïnvloed door een betaalbare woning van goede kwaliteit, in een behoorlijke woonomgeving en met voldoende woonzekerheid (zie de bepalingen van de Vlaamse wooncode).
2. gezondheid: de leefsituatie wordt positief beïnvloed door de afwezigheid van hinder door ziekte of langdurige handicap, het kunnen beschikken over behoorlijke

voeding, kleding en persoonlijke verzorging, toegang hebben tot kwaliteitsvolle gezondheidszorg, voldoende rustkansen en voldoende lichaamsbeweging.

3. vrije tijd en ontspanning: de leefsituatie wordt positief beïnvloed door het kunnen beschikken over voldoende vrije tijd en ontspanning. De keuze hoe die tijd wordt ingevuld, moet autonoom gemaakt kunnen worden, los van financiële, ruimtelijke of aanbodbeperkingen.
4. sociale participatie: de leefsituatie wordt positief beïnvloed door het onderhouden van betekenisvolle formele en informele sociale relaties.
5. persoonlijke veiligheid: de leefsituatie wordt positief beïnvloed door afwezigheid van bedreiging van de fysieke veiligheid.

Vervolgens wordt voor elk van deze basisbehoeften gezocht naar geschikte indicatoren. Op basis van het gehanteerde theoretische concept kunnen een aantal criteria worden afgeleid voor de selectie van de indicatoren (Boelhouwer, 2008). Het moet vooreerst gaan om indicatoren waarvan duidelijk is of ze positief of negatief bijdragen tot iemands leefsituatie. De indicatoren moeten bovendien algemeen van aard zijn: het moet gaan om indicatoren die voor de gehele bevolking gemeten kunnen worden. Indicatoren die enkel een score opleveren voor een bepaalde groep individuen zijn weinig nuttig. Aangezien de focus ligt op de leefsituatie van de individuele stadsbewoners – niet op de toestand op stadsniveau – lijkt het ten slotte aangewezen bij de opbouw van een samengestelde leefsituatie-index gebruik te maken van surveydata verzameld op individueel niveau. Het gebruik van één geïntegreerde dataset geeft bovendien het belangrijke voordeel dat de relaties tussen iemands leefsituatie, persoonsgebonden eigenschappen en hulpbronnen terdege kunnen worden nagegaan.

Op basis van deze criteria en op basis van het uitgewerkte theoretische concept wordt hierna een niet-exhaustieve opsomming gegeven van een beperkte set van bruikbare indicatoren voor de opbouw van een leefsituatie-index:

1. wonen en woonomgeving:
  - een betaalbare woning: verhouding woonuitgaven tegenover gezinsinkomen
  - van goede kwaliteit: aanwezige comfort in de woning, beschikbare ruimte, afwezigheid van structurele gebreken
  - in een behoorlijke woonomgeving: aanwezigheid van voorzieningen, aanwezigheid van groen, netheid van de buurt, afwezigheid van schadelijke milieufactoren
  - met voldoende woonzekerheid: mate waarin men zeker is in de toekomst te kunnen blijven wonen in de eigen woning of een andere kwaliteitsvolle en betaalbare woning
2. gezondheid:

- geen hinder ondervinden in dagelijkse bezigheden door ziekte of langdurige handicap
  - kunnen beschikken over behoorlijke voeding, kleding en persoonlijke verzorging
  - toegang hebben tot kwaliteitsvolle gezondheidszorg zonder financiële, ruimtelijke of aanbodbeperkingen: mate waarin de kosten voor gezondheidszorg kunnen worden gedragen, beschikbaarheid en bereikbaarheid van kwaliteitsvolle gezondheidsvoorzieningen
  - voldoende tijd voor rust (overdag en 's nachts)
  - voldoende lichaamsbeweging: sportfrequentie
3. vrije tijd en ontspanning:
- voldoende vrije tijd en tijd voor ontspanning
  - autonome keuze over invulling vrije tijd en ontspanning: mate waarin de kosten voor vrije tijds- en ontspanningsactiviteiten kunnen worden gedragen, beschikbaarheid en bereikbaarheid van kwaliteitsvolle vrije tijds- en ontspanningsvoorzieningen
4. sociale participatie:
- informele participatie: kwaliteit en frequentie van de sociale contacten
  - formele participatie: deelname aan het verenigingsleven
5. veiligheidssituatie: afwezigheid van bedreiging van de fysieke veiligheid

De bovenstaande theoretische redenering wordt in tabel 1 geconfronteerd met de beschikbaarheid van indicatoren in de survey Stadsmonitor 2008. Het wordt snel duidelijk dat niet alle basisbehoeften door indicatoren kunnen worden ingevuld. Dat is weinig verwonderlijk gezien het feit dat de survey Stadsmonitor niet werd ontwikkeld om tot een dergelijke leefsituatie-index te komen.

Voor 8 van de 14 opgesomde basisbehoeften zijn één of meerdere indicatoren beschikbaar. Het gaat vooral om de basisbehoeften inzake wonen (3 basisbehoeften), gezondheid en sociale participatie (elk 2 basisbehoeften).

Zoals gesteld wordt in het hier gehanteerde concept de feitelijke leefsituatie onderscheiden van de subjectieve evaluatie van deze situatie door het individu. Bij de constructie van een leefsituatie-index wordt dan ook best gefocust op de concrete leefomstandigheden en niet op de subjectieve evaluatie daarvan door de persoon in kwestie. Toch zijn in tabel 1 ook een aantal subjectieve indicatoren opgenomen. Dat heeft alles te maken met het feit dat er anders te veel blinde vlekken dreigen te ontstaan. Deze subjectieve indicatoren worden hier beschouwd als proxy-indicatoren voor de feitelijke leefsituatie. Men dient er bij de beoordeling van de resultaten echter rekening mee te houden dat dergelijke subjectieve indicatoren de indexscores in bepaalde mate kunnen vertekenen (zie verder).

Tabel 1: Bruikbare indicatoren voor een leefsituatie-index in de survey Stadsmonitor 2008.

Levensdomein	Basisbehoeften (subdimensies)	Bruikbare indicatoren survey Stadsmonitor
Wonen en woonomgeving	1. betaalbare woning 2. kwaliteit van de woning 3. behoorlijke woonomgeving 4. woonzekerheid	- % woonuitgaven ten opzichte van inkomen (=woonquote) <i>geen</i> - tevredenheid met de buurt - beoordeling gebouwen, netheid straten, voldoende groen, plekken voor de jeugd, openbaar vervoer en parkeerplaatsen in de buurt - sociale of privéhuurwoning of (afbetaalde) eigendom
Gezondheid	5. geen hinder in dagelijkse bezigheden door ziekten, aandoeningen of handicaps 6. kunnen beschikken over behoorlijke voeding, kleding en persoonlijke verzorging 7. toegang hebben tot kwaliteitsvolle gezondheidszorg: geen financiële, ruimtelijke of aanbodbeperkingen 8. voldoende tijd voor rust (overdag en 's nachts) 9. voldoende lichaamsbeweging	<i>geen</i> <i>geen</i> - moeilijkheden met betaling gezondheidszorgen - beschikbaarheid huisartsen en apothekers in de buurt <i>geen</i> - sportfrequentie in de afgelopen 12 maanden
Vrije tijd en ontspanning	10. voldoende tijd voor vrije tijd en ontspanning 11. geen financiële, ruimtelijke of aanbodbeperkingen	<i>geen</i> - tevredenheid over aanbod ontspannings- en vrije tijdsvoorzieningen
Sociale participatie	12. formele participatie: deelname aan het verenigingsleven 13. informele participatie: kwaliteit en frequentie sociale contacten met vertrouwenspersonen	- lidmaatschap van verenigingen - beoordeling sociale contacten in de buurt
Veiligheids-situatie	14. afwezigheid van bedreiging van de fysieke veiligheid	<i>geen</i>

In een volgende stap gaan we na hoe het gesteld is met de kwaliteit van de data waarop de hierboven opgesomde indicatoren gebaseerd zijn. Belangrijke factoren hierbij zijn de representativiteit van de gebruikte dataset en de item-nonrespons voor de verschillende indicatoren.

Bij de analyses van de dataset van de survey Stadsmonitor 2008 wordt gebruik gemaakt van weegcoëfficiënten waardoor de gewogen data representatief zijn voor de variabelen leeftijd en geslacht tot op stadsniveau (Schelfaut, 2009). Voor opleiding is dit niet het geval: laagopgeleiden zijn licht ondervertegenwoordigd, midden- en hoogopgeleiden oververtegenwoordigd in de dataset. Ook vreemdelingen (niet-Belgen) zijn in de dataset ondervertegenwoordigd.

De item-nonrespons van de tabel 1 opgesomde indicatoren blijft redelijk beperkt en ligt bij de meeste variabelen onder 5%. We baseren ons bij deze indicatoren op de vuistregel van de OECD die stelt dat als het aandeel ontbrekende waarden onder 5% ligt, deze zonder grote problemen kunnen worden weggelaten in de verdere indexconstructie (OECD & JRC European Commission, 2008).

Bij een aantal indicatoren ligt de item-nonrespons echter hoger. Voor de indicator 'woonuitgaven ten opzichte van inkomen' (=woonquote) ligt het aandeel ontbrekende waarden het hoogst (19,0%). Ook bij de vragen over de vrije tijdsvoorzieningen en de sportparticipatie ligt de item-nonrespons relatief hoog (telkens ca. 10%).

Dat de item-nonrespons bij deze indicatoren betrekkelijk hoog ligt, heeft vooreerst te maken met een bij schriftelijke surveys vaak optredend technisch probleem van volledig blanco bladzijden ten gevolge van het op een bepaalde manier doorbladeren van de enquêtebundel bij het invullen van de vragenlijst (Schelfaut, 2009). Het is echter weinig waarschijnlijk dat dit zorgt voor een systematische ondervertegenwoordiging van een bepaalde bevolkingsgroep. Op basis hiervan hebben we besloten de respondenten die op deze indicatoren een ontbrekende waarde hebben, niet mee te nemen in de verdere analyse.

De item-nonrespons bij de woonquote-indicator ligt nog hoger. Dat hangt waarschijnlijk samen met het feit dat bij de berekening van de indicator gebruik wordt gemaakt van een vraag naar het huishoudinkomen, wat vaak door respondenten als een gevoelige kwestie wordt beschouwd en daardoor traditioneel een hogere item-nonrespons oplevert (Tourangeau e.a., 2000).

Een mogelijke oplossing voor het relatief hoge aantal ontbrekende waarden kan erin bestaan deze waarden te vervangen door het gemiddelde of de mediaan van de andere waarden (imputatie). Maar aangezien de groep respondenten in zijn geheel en per stad groot genoeg blijft om de scores van bepaalde bevolkingsgroepen en van de steden onderling te vergelijken (N=9.732), kiezen wij ervoor dergelijke manipulatie van de data niet door te voeren.

Tabel 2: Aandeel respondenten waarvoor geen indexscore kon worden berekend in %.

Geen indexscore berekend (in %)	
Geslacht *	
mannen	34,8
vrouwen	37,4
Leeftijdscategorie ***	
18-24 jaar	45,0
25-34 jaar	27,7
35-44 jaar	29,9
45-54 jaar	32,2
55-64 jaar	32,7
65-74 jaar	41,0
75 jaar en ouder	53,8
Huishoudtype ***	
inwonend bij de ouders	47,9
met partner en kinderen	27,9
met partner zonder kinderen	26,6
alleenstaand	30,6
alleenstaande ouder	33,1
andere	44,2
Opleidingsniveau ***	
laag	42,9
midden	35,2
hoog	26,6
Werksituatie ***	
werkend	29,2
werkloos	33,1
met pensioen	41,3
andere	47,0
Inkomenssituatie *** ¹	
laagste quintiel	30,1
2de quintiel	27,3
3de quintiel	21,0
4de quintiel	18,7
hoogste quintiel	17,6
Nationaliteit *	
Belg	35,9
niet-Belg	39,7

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$: significantie getest op ongewogen aantallen.

¹ Inkomenssituatie berekend op huishoudniveau.

Een bijkomend probleem bij de berekening van samengestelde indices hangt samen met het feit dat ontbrekende waarden op verschillende variabelen elkaar nog versterken. Het volstaat dat een respondent op één van de indicatoren een ontbrekende waarde heeft opdat voor deze respondent geen indexscore kan worden berekend. Dit leidt er toe dat wij in onze indexberekening te maken hebben met 36,2% respondenten waarvoor geen indexscore kon worden berekend. Globaal genomen zijn vrouwen, jongeren, ouderen, personen inwonend bij hun ouders, laagopgeleiden, gepensioneerden en andere niet-actieven, personen met een laag inkomen en niet-Belgen ondervertegenwoordigd in de groep waarvoor een indexscore kon worden berekend (zie tabel 2). Hiermee dient zeker rekening te worden gehouden bij de interpretatie van de resultaten.

Ten slotte wordt nagegaan of de beschikbare indicatoren wel geschikt zijn om de veronderstelde multidimensionaliteit van de levenssituatie te beschrijven. In hoeverre hebben de indicatoren betrekking op verschillende dimensies van de levenssituatie? Het gevaar is niet denkbeeldig dat hoewel men over heel wat indicatoren kan beschikken, dit maar weinig echte informatie oplevert omdat de indicatoren allen betrekking hebben op eenzelfde of slechts een beperkt aantal (sub)dimensies.

Gelet op het karakter van de variabelen kan via een principaal componentenanalyse nagegaan worden welke dimensies (componenten) achter de indicatoren verborgen zitten (Field, 2000).³ De output van de analyse (zie tabel 3) toont de relaties tussen de oorspronkelijke variabelen en de nieuw gevormde componenten weergegeven door een ladingstructuur. Analyse van de ladingen van de variabelen op de nieuwe synthesevariabelen toont dat 6 componenten een duidelijke opbouw hebben. De totale verklaarde variantie bedraagt 55%.

De eerste component bundelt de indicatoren die peilen naar de tevredenheid over het aanbod aan vrije tijdsvoorzieningen. De tweede component heeft betrekking op de woonomgeving. In component 3 hebben de indicatoren over beschikbaarheid van huisartsen en apothekers in de buurt een grote positieve lading. Component 4 scoort sterk positief op de indicatoren sportfrequentie en actief lidmaatschap van verenigingen. Component 5 bundelt de indicatoren met betrekking tot betaalbaarheid van woning en zorg. Component 6 omvat de indicator over woonzekerheid.

De 6 gevonden componenten lopen in vrij grote mate parallel met de 8 theoretisch gekozen basisbehoeften uit tabel 1 waarvoor indicatoren beschikbaar zijn in de survey Stadsmonitor 2008. De analyse geeft daarmee aan dat het inderdaad zinvol is om binnen de 4

---

³ De Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) statistiek bedraagt 0,84 en geeft aan dat de databank geschikt is om principaal componentenanalyse uit te voeren.

levensdomeinen (wonen, gezondheid, vrije tijd en ontspanning en sociale participatie) verder onderscheid te maken in een aantal subdimensies of basisbehoeften. Zo laden de woonindicatoren op 3 verschillende componenten die samenlopen met de 3 theoretisch door ons onderscheiden subdimensies. Ook bij het domein sociale participatie wordt best een onderscheid gemaakt tussen de subdimensies formele en informele sociale participatie.

Tabel 3: Factorladingen van de gekozen indicatoren uit de survey Stadsmonitor 2008 geordend per basisbehoefte (principaal componentenanalyse, enkel factorladingen groter dan 0,4).

		Component					
		1	2	3	4	5	6
1	woonquote					-0,759	
2	tevredenheid buurt		0,634				
	beoordeling gebouwen		0,694				
	beoordeling netheid straten		0,633				
	voldoende groen		0,628				
	voldoende plekken voor jeugd om samen te komen		0,443				
	voldoende haltes openbaar vervoer						
	beschikbaarheid parkeerplaatsen		0,485				
3	woonzekerheid						0,640
4	geen financiële problemen inzake gezondheidszorg					0,681	
	voldoende artsen in de buurt			0,881			
	voldoende apothekers in de buurt			0,875			
5	sportfrequentie				0,794		
6	tevredenheid sportvoorzieningen	0,597					
	tevredenheid recreatievoorzieningen	0,484					
	tevredenheid horecavoorzieningen	0,801					
	tevredenheid culturele voorzieningen	0,846					
	tevredenheid uitgaansgelegenheden	0,789					
	tevredenheid shopping- en winkelvoorzieningen	0,792					
7	actief lidmaatschap verenigingen				0,706		
8	beoordeling contacten in de buurt		0,640				

Wel is het zo dat de analyse aangeeft dat een aantal basisbehoeften uit verschillende levensdomeinen elkaar deels overlappen. Het gaat om de woonquote en financiële pro-

blemen inzake gezondheidszorg, de woonomgeving en de contacten in de buurt en de sportfrequentie en het actief lidmaatschap. Zeker voor wat betreft de woonomgeving en de sociale contacten in de buurt is dat weinig verwonderlijk gezien het feit dat de indicator over de sociale contacten in de survey Stadsmonitor 2008 zelf deel uitmaakt van de batterij vragen over de woonomgeving. Een indicator over de kwaliteit en frequentie van de sociale contacten met vertrouwenspersonen zou hier beter zijn geweest, maar is in de survey Stadsmonitor niet beschikbaar.

Daarnaast blijken bij de batterij indicatoren over de woonomgeving en de vrije tijdsvoorzieningen een beperkt aantal indicatoren geen factorlading van minstens 0,5 te halen. Toch wordt ervoor gekozen om ook deze indicatoren in de index te behouden. Zowel de indicatoren over woonomgeving als de indicatoren over vrije tijdsvoorzieningen vertonen intern namelijk voldoende samenhang (Cronbach's Alfa is telkens minimaal 0,7). Dat geeft aan dat de indicatoren in grote mate hetzelfde aspect in beeld brengen.

De principaal componentenanalyse geeft dus weinig doorslaggevende argumenten om onze theoretisch onderbouwde indexconstructie overboord te gooien.

3.3. Samenbrengen van de indicatoren in één index

Om de indicatoren samen te brengen in één index dient gekozen te worden voor een bepaalde manier van herschaling, weging en aggregatie. Hierna presenteren we de resultaten van 3 verschillende indices met telkens een andere wijze van schaling en/of weging. Voor de eerste index worden de indicatoren herschaald naar dichotome waarden. Bij de tweede index worden de indicatoren omgezet in categorische variabelen. Bij beide indices worden de indicatoren op een gelijkaardige manier gewogen. Om de impact van de weging van de indicatoren na te gaan, is de derde index gebaseerd op een alternatieve manier van wegen.

3.3.1. Index 1: lineaire aggregatie met dichotome schaling

In de eerste index maken we uitgaande van het gekozen theoretische concept dat gebaseerd is op de vervulling van basisbehoeften, voor de herschaling van de indicatoren gebruik van drempelwaarden: wordt de basisbehoefte al dan niet gehaald? Aldus wordt elke indicator herschaald naar een score 0 of 1 (zie tabel 1 in bijlage). De score 1 houdt in dat de drempelwaarde wordt gehaald (positief voor de leefsituatie), de score 0 dat ze niet wordt gehaald (negatief voor de leefsituatie).

Bij de meeste indicatoren is het duidelijk hoe deze drempelwaarde best wordt gekozen: het al dan niet hebben van financiële problemen inzake gezondheidszorg, het al dan niet

tevreden zijn met de sportvoorzieningen in de buurt... Bij andere indicatoren ligt de keuze voor een bepaalde drempelwaarde minder voor de hand.

Wat de woonquote betreft, hebben wij de in de literatuur vaak gebruikte norm van 30% overgenomen. Er wordt vanuit gegaan dat gezinnen die meer dan 30% van hun huishoudinkomen aan woonuitgaven moeten besteden, in de problemen dreigen te komen met andere uitgaven (Winters & De Decker, 2009).

Wat de woonzekerheid betreft, wordt hier gebruik gemaakt van de indicatoren die aangeven of men eigenaar is van het huis dat men bewoont of men dat huis huurt op de sociale of private woningmarkt. De drempelwaarde ligt hier tussen eigenaars en sociale huurders enerzijds en private huurders anderzijds. Deze keuze is gebaseerd op onderzoek dat stelt dat de woonzekerheid in de eigendomssector nauwelijks wordt bedreigd en dus groot is (Winters & De Decker, 2009). Dit is ook het geval in de sociale huursector, zij het in iets mindere mate. De private huurder is inzake woonzekerheid veel minder goed af.

Bij de participatie aan het verenigingsleven wordt de drempelwaarde gelegd bij het al dan niet actief participeren aan minstens één vereniging. Om in een vereniging contacten te leggen en te onderhouden met mensen gaan we ervan uit dat men ook daadwerkelijk actief moet zijn in die vereniging en dat passief lidmaatschap hiervoor niet volstaat.

Inzake sportfrequentie ligt de grens bij het al dan niet minstens wekelijks sporten.

In een tweede stap worden de dichotoom herschaalde indicatoren gegroepeerd per basisbehoefte. Vervolgens wordt via lineaire aggregatie de score opgeteld voor alle basisbehoeften. Aangezien er sprake is van 8 basisbehoeften kan elke respondent dus maximaal een score van 8 halen (alle basisbehoeften vervuld) en minimaal een score van 0 (geen van de basisbehoeften vervuld). De resultaten worden omwille van de leesbaarheid ten slotte herschaald naar 100.

Aldus wordt in de berekening van deze eerste index een gelijk gewicht gegeven aan de 8 subdimensies, wat verantwoord kan worden aangezien het gaat om basisbehoeften (Guio, 2009). Het lijkt niet aangewezen om de ene basisbehoefte als belangrijker te beschouwen dan de andere basisbehoefte. Er dient wel in het achterhoofd te worden gehouden dat de index vooral betrekking heeft op basisbehoeften inzake wonen, gezondheid en sociale participatie (zie tabel 1).

Gemiddeld genomen haalt de inwoner van een Vlaamse centrumstad een indexscore van 71 op 100. Tussen de steden onderling bestaan duidelijke verschillen. De inwoners van Hasselt scoren het best (77/100). Ook de inwoners van Brugge, Genk, Leuven, Roeselare en Kortrijk scoren significant beter dan het gemiddelde van de steden (significantie getest via procedure 'complex samples', $p < 0,05$; zie betrouwbaarheidsintervallen in tabel 4). De inwoners van Antwerpen scoren het slechtst (67/100). Het is de enige stad die

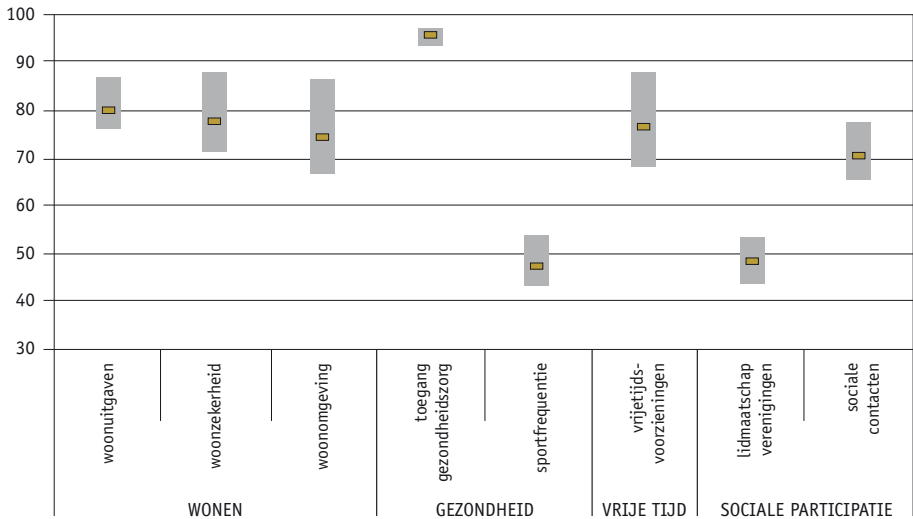
significant lager scoort dan het gemiddelde. De standaarddeviatie blijft voor alle steden relatief beperkt, wat aangeeft dat een grote groep van de stadsbewoners een indexscore haalt die niet al te ver afwijkt van het gemiddelde.

Tabel 4: Index 1 met dichotome schaling (min. 0, max. 100).

	Gemid. indexscore	95% betrouwbaarheidsinterval		Std. Deviatie indexscore
		ondergrens	bovengrens	
Hasselt	77,4	75,8	79,0	18,4
Brugge	76,2	74,7	77,7	18,0
Genk	76,1	74,3	78,0	17,9
Leuven	75,4	73,9	77,0	18,0
Roeselare	74,6	72,9	76,4	18,8
Kortrijk	74,5	72,9	76,2	18,1
Sint-Niklaas	72,6	71,0	74,3	18,4
Turnhout	72,3	71,0	73,6	20,4
Gemiddelde	71,2	70,7	71,6	19,1
Oostende	70,0	68,1	71,9	19,7
Mechelen	69,7	67,8	71,6	19,9
Gent	69,6	68,2	71,1	19,0
Aalst	69,5	67,8	71,2	18,3
Antwerpen	67,4	66,4	68,3	19,1

Hoe kunnen deze indexscores inhoudelijk zinvol geïnterpreteerd worden? Er zijn geen vergelijkingen mogelijk doorheen de tijd of met de score van inwoners van andere geografische entiteiten. Dus wordt teruggerepen naar het gehanteerde theoretische concept. De index is opgebouwd uit 8 subdimensies die elk betrekking hebben op de vervulling van een bepaalde basisbehoefte om volwaardig te participeren aan de samenleving. Een indexscore van 71 op 100 betekent dus eigenlijk dat gemiddeld aan 71% van deze basisbehoefte is voldaan. Omgekeerd betekent dat evenzeer dat 29% van die basisbehoefte niet wordt gehaald, wat toch behoorlijk hoog is gezien de relatief lage drempelwaarden die werden gebruikt. Van de 8 basisbehoefte waarop de index gebaseerd is, worden er in Hasselt gemiddeld 1,8 niet gehaald. In Antwerpen loopt dat op tot 2,6.

Figuur 2: Gemiddelde score index 1 met dichotome schaling en minimum- en maximumscore van de steden per subdimensie (min. 0, max. 100).

De wijze waarop de index berekend wordt, maakt het mogelijk de scores per basisbehoefte of subdimensie te vergelijken. Daaruit blijken opvallende verschillen. De hoogste score wordt gehaald op de subdimensie 'toegang tot de gezondheidszorg'. Tegelijk is het op deze subdimensie dat de steden onderling het minst verschillen. Dat zou enerzijds verklaard kunnen worden door een hoge algemene toegankelijkheid van de gezondheidszorg in Vlaanderen. Anderzijds is het ook zo dat de bruikbare indicatoren voor deze subdimensie in de survey Stadsmonitor beperkt zijn en weinig variatie tussen de respondenten mogelijk maken. Daarna volgen de subdimensies woonuitgaven, woonzekerheid, vrije tijdsvoorzieningen, woonomgeving en sociale contacten. De basisbehoeften op vlak van sportfrequentie en lidmaatschap van verenigingen scoren duidelijk veel minder goed.

Roeselare, Kortrijk en Genk scoren best op vlak van woonuitgaven en woonzekerheid (zie tabel 2 in bijlage). Brugge, Hasselt en Genk scoren opvallend beter dan de andere steden wat betreft woonomgeving. Hasselt doet dat ook inzake vrije tijdsvoorzieningen, sportfrequentie, lidmaatschap van verenigingen en sociale contacten.

3.3.2. Index 2: lineaire aggregatie met categorische schaling

Uit het voorgaande is gebleken dat de variatie tussen de scores van de respondenten op de index met dichtome schaling vrij beperkt blijft. Dat blijkt uit de relatief beperkte

standaarddeviatie van de indexscores. Een behoorlijk grote groep haalt een goede tot zeer goede score. 14% van de respondenten haalt de maximumscore 100. Goed 6 op 10 respondenten (61%) haalt minstens een score van 75 op 100.

We proberen in een tweede index de verschillen binnen deze groep meer in beeld te brengen door de variatie aan mogelijke scores aan de positieve kant verder uit te breiden. Herschaling naar een continue variabele via z-transformaties of min-max-normalisatie lijkt hier minder aangewezen gezien het feit dat de meeste van de geselecteerde indicatoren ordinale of dichotome variabelen zijn. Daarom wordt gekozen voor categorische herschaling die verder bouwt op de bovenstaande oefening met drempelwaarden. De variatie van mogelijke scores wordt aan de positieve zijde verder uitgebreid. Personen die beter scoren dan het louter bereiken van de drempelwaarde, krijgen een score 2 of 3 (zie tabel 1 in bijlage). Personen die enkel de drempelwaarde van de basisbehoefte halen, behouden score 1. Diegenen die de drempelwaarde niet halen, krijgen score 0.

De aggregatie van de herschaalde indicatoren gebeurt grotendeels op dezelfde manier als bij de index met drempelwaarden, inclusief het gebruik van gelijke gewichten voor de 8 subdimensies. Aangezien er sprake is van 8 basisbehoefte kan elke respondent nu maximaal een score van 24 halen. De drempelwaarde blijft behouden (score 0 wanneer drempelwaarde niet wordt gehaald, score 1 wanneer die wel wordt gehaald), maar de maximumscore ligt nu 3 keer hoger dan bij de index met dichotome schaling. Om de parallel met index 1 door te trekken, worden de resultaten herschaald naar 300.

In tegenstelling tot bij de index met dichotome schaling wordt nu bij elke subdimensie met meerdere indicatoren het gemiddelde van de score op de herschaalde indicatoren als continue variabele opgenomen. Bij index 1 werd dat gemiddelde omgezet naar een dichotome variabele (0 of 1).

De centrumstadsbewoner haalt gemiddeld een score van 142 op 300. De ranking van de steden loopt grotendeels gelijk met de ranking op basis van de eerste index. Hasselt scoort nog steeds het best, Antwerpen het slechtst. Hasselt, Genk, Brugge, Leuven, Roeselare en Kortrijk scoren significant beter dan het gemiddelde, Antwerpen en Mechelen significant minder goed (significantie getest met procedure 'complex samples', $p < 0,05$: zie betrouwbaarheidsintervallen in tabel 5).

Net als bij index 1 worden ook hier de hoogste scores gehaald op de subdimensie 'toegang tot de gezondheidszorg' (zie tabel 3 in bijlage). Daarna volgen de subdimensies woonzekerheid en woonuitgaven, op een afstand gevolgd door vrije tijdsvoorzieningen, woonomgeving en sociale contacten. De basisbehoefte op vlak van sportfrequentie en lidmaatschap van verenigingen scoren ook bij deze index veel minder goed. De verschillen per subdimensie tussen de steden komen in grote mate overeen met de verschillen bij de eerste index (zie tabel 3 in bijlage).

Tabel 5: Index 2 met categorische schaling (min. 0, max. 300).

	Gemid. indexscore	95% betrouwbaarheidsinterval		Std. Deviatie indexscore
		ondergrens	bovengrens	
Hasselt	160,4	156,1	164,7	49,2
Genk	157,0	152,1	161,9	48,2
Brugge	156,0	151,9	160,2	50,1
Leuven	151,7	147,7	155,7	46,8
Roeselare	151,6	147,2	156,0	47,8
Kortrijk	149,3	145,1	153,5	46,5
Sint-Niklaas	145,6	141,2	150,0	49,4
Gemiddelde	142,4	141,3	143,6	48,2
Turnhout	141,9	139,0	144,9	48,4
Oostende	140,4	135,6	145,2	49,9
Aalst	139,7	135,5	143,8	44,0
Gent	137,9	134,3	141,4	46,8
Mechelen	135,8	131,5	140,1	45,3
Antwerpen	133,5	131,1	136,0	46,8

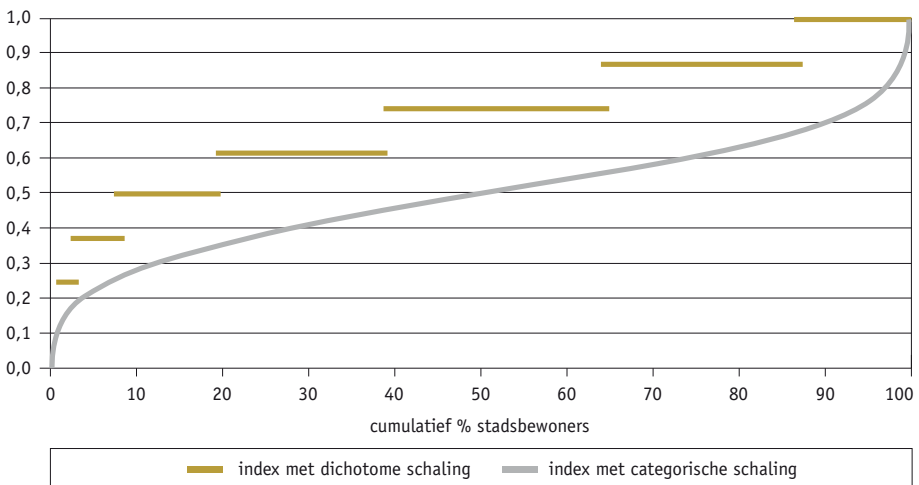
De scores liggen nu hoger dan bij de eerste index niettegenstaande per indicator dezelfde basisscores werden gebruikt (score 1 als drempelwaarde wordt gehaald, score 0 als drempelwaarde niet wordt gehaald). Dat komt natuurlijk doordat respondenten die beter scoren dan de drempelwaarde nu een score 2 of 3 kunnen halen. Dit zorgt er ook voor dat de spreiding van de scores is toegenomen. Dat blijkt vooreerst uit de grotere standaarddeviatie. Men zou kunnen stellen dat dit weinig verrassend is gezien de grotere schaalbreedte van de index. Maar ook als beide indices op eenzelfde manier geschaald worden, blijkt een duidelijk verschil in verdeling van de scores. In figuur 3 werden de scores op beide indices herrekend naar een schaal met minimum 0 en maximum 1.

Vooreerst verloopt de curve van de index met dichotome schaling in 8 trappen naar analogie met de 8 subdimensies waarop de index is gebaseerd. Door de 0 tot 3-categorisering en het gebruik van het continue gemiddelde bij de subdimensies met meerdere indicatoren, is dat bij de tweede index niet het geval.

De spreiding van de index met categorische schaling is ook veel gelijkmatiger dan die van de index met dichotome schaling. De curve van index 2 verloopt aan de linkerkant minder steil. Terwijl bij de eerste index 99% van de respondenten een score haalt van meer dan

0,25, is dat bij de tweede index 93%. Ook aan de rechterkant van de grafiek is er een duidelijk verschil. Bij de eerste index haalt goed zes op tien van de respondenten (61%) een score van 0,75 of meer. Bij de tweede index ligt dat percentage een heel pak lager (6%). De index met categorische schaling slaagt er dus in om meer onderscheid te maken binnen de grote groep van weinig gedepriveerde respondenten. Bovendien vertoont de tweede index een mooi symmetrisch patroon zonder dat een te grote groep respondenten de verdeling scheef trekt naar een van beide zijden. Daarom wordt in wat volgt enkel verder gegaan met de resultaten van de index met categorische schaling (index 2).

Figuur 3: Verdeling van de stadsbewoners per index.

3.3.3. Index 3: aggregatie op basis van niet-lineaire canonische correlatie-analyse

Bij de voorgaande indices zijn we expliciet uitgegaan van gelijke gewichten van de verschillende subdimensies in de berekening van de indexscores. We doen dat omdat het gaat om basisbehoeften die allen evenveel dienen door te wegen in de uiteindelijke index. Ook binnen elke subdimensie krijgen de verschillende indicatoren een gelijk gewicht. Men zou er echter ook voor kunnen opteren om de indicatoren een verschillend gewicht te geven, bijvoorbeeld op basis van hun (vermeende) impact op de leefsituatie. Maar hoe dienen die gewichten dan bepaald te worden? Zoals al gezegd, bestaan daarvoor verschillende technieken (expertenbevraging, bevraging van de bevolking, beleidsprioriteiten...). Ook multivariate statistische methoden kunnen in dit verband zinvol zijn. Zo gebruiken de onderzoekers van het Nederlandse SCP voor de berekening van hun leefsitu-

atie-index de techniek van niet-lineaire canonische correlatie-analyse, via de procedure OVERALS in SPSS (Boelhouwer, 2002; Boelhouwer & Roes, 2004; Boelhouwer, 2008). Deze techniek gaat om het gewicht van elke indicator te bepalen op zoek naar de correlaties tussen de indicatoren en een latente dimensie (de leefsituatie) waarvan wordt verondersteld dat die achter de scores van de indicatoren verborgen zit. Een indicator die beter correleert met de andere indicatoren en die dus meer zegt over de leefsituatie van het individu, krijgt een groter gewicht.

Een belangrijk voordeel van deze techniek is dat zowel nominale als ordinale variabelen kunnen worden opgenomen waardoor deze niet voorafgaandelijk moeten worden herschaald. Bovendien worden niet alleen de indicatoren verschillend gewogen, maar kunnen ook de categorieën binnen dezelfde indicator een verschillend gewicht krijgen.

In wat volgt, hanteren we deze techniek voor de constructie van een derde versie van een leefsituatie-index voor de Vlaamse centrumsteden. Net als bij het Nederlandse onderzoek hebben we de via OVERALS verkregen resultaten in tabel 6 herrekend naar een schaal met een gemiddelde score 100 en een standaarddeviatie van 15.

Tabel 6: Index 3 op basis van OVERALS.

	Gemid. indexscore	95% betrouwbaarheidsinterval		Std. Deviatie indexscore
		ondergrens	bovengrens	
Hasselt	105,1	103,8	106,4	15,0
Genk	104,5	102,9	106,0	14,9
Brugge	104,1	102,8	105,3	15,2
Roeselare	103,1	101,7	104,4	14,8
Kortrijk	103,0	101,7	104,3	14,8
Leuven	102,6	101,4	103,8	13,8
Sint-Niklaas	101,7	100,4	103,1	15,4
Gemiddelde	100,0	99,6	100,4	15,0
Turnhout	100,0	99,1	100,9	14,8
Aalst	99,8	98,4	101,1	14,5
Oostende	99,3	97,8	100,8	15,6
Mechelen	98,6	97,2	99,9	14,1
Gent	98,2	97,1	99,3	14,5
Antwerpen	97,1	96,3	97,9	14,8

Ook deze index geeft een gelijkaardige rangschikking tussen de steden: Hasselt scoort weerom best, Antwerpen het slechtst. Hasselt, Genk, Brugge, Roeselare, Kortrijk en Leuven scoren significant beter dan het gemiddelde, Antwerpen en Gent lager (significantie getest met procedure 'complex samples', $p < 0,05$: zie betrouwbaarheidsintervallen in tabel 6).

De specifieke berekeningstechniek (gemiddelde 100, standaarddeviatie 15) zorgt ervoor dat de indexscores net als de index met categorische schaling een gelijkmatige spreiding kent.

Het belangrijkste verschil tussen de twee indices heeft echter betrekking op het feit dat de weging van de indicatoren bij index 3 op basis van OVERALS in tegenstelling tot de weging bij index 2 met categorische schaling niet afhankelijk is van de keuze van de onderzoeker. Dat kan tegelijk gezien worden als een voordeel en een nadeel. De weging wordt overgelaten aan het gebruikte statistische programma en lijkt daardoor objectiever en minder arbitrair. Tegelijk wordt de wijze van weging behoorlijk ondoorzichtig en valt ze buiten de controle van de onderzoeker wat de inhoudelijke samenhang met het gehanteerde theoretische concept kan verminderen.

Maar zoals gezegd dient de impact van de weging van de indicatoren ook niet overschat te worden. Dat blijkt ook uit de hoge mate van correlatie tussen de scores van de index met categorische schaling en de index op basis van OVERALS (Pearsons correlatiecoëfficiënt = 0,914).

3.3.4. Verschillen tussen bevolkingsgroepen

De resultaten per bevolkingsgroep liggen bij de index met categorische schaling (zie tabel 7) grotendeels in de lijn van wat op basis van eerder onderzoek verwacht kan worden. Groepen waarvan geweten is dat zij op verschillende levensdomeinen een maatschappelijk minder gunstige positie innemen (zie o.a. Pauwels & Pickery, 2007; Vanderleyden e.a., 2009), halen ook een lagere score op de index.

Zo scoren vrouwelijke stadsbewoners gemiddeld iets lager dan mannelijke stedelingen. De leefsituatie-index neemt ook toe met de leeftijd, de jongste groep uitgezonderd. De index ligt het hoogst voor de leeftijdsgroep tussen 55 en 64 jaar en – eerder verrassend – tussen 65 en 74 jaar. Vanaf de leeftijd van 75 jaar daalt de indexscore weer. De jongste leeftijdsgroep (18 tot 24 jaar) scoort opvallend hoog wat samenhangt met het feit dat een groot deel van hen nog inwoont bij de ouders.

Dat wordt bevestigd door de resultaten naar huishoudsamenstelling. Wie inwoont bij de ouders haalt de hoogste score. Vooral de mindere score van alleenstaanden en alleenstaande ouders valt op.

De indexscore neemt ook toe naarmate de persoon in kwestie hoger opgeleid is.

Tabel 7: Leefsituatie-index met drempelwaarden per bevolkingsgroep.

	Index met categorische schaling	Index op basis van OVERALS
Geslacht	**	ns
mannen	143,3	99,9
vrouwen	141,6	100,1
Leeftijdscategorie	***	***
18-24 jaar	141,6	99,5
25-34 jaar	125,4	93,0
35-44 jaar	134,2	95,7
45-54 jaar	146,4	100,7
55-64 jaar	158,4	106,0
65-74 jaar	160,6	108,6
75 jaar en ouder	146,1	105,8
Huishoudtype	***	***
inwonend bij de ouders	156,6	104,3
met partner en kinderen	143,7	99,0
met partner zonder kinderen	149,8	103,3
alleenstaand	128,1	95,9
alleenstaande ouder	120,3	92,4
andere	132,6	97,7
Opleidingsniveau	***	ns
laag	137,6	100,0
midden	143,8	100,3
hoog	145,4	99,8
Werksituatie	***	***
werkend	137,0	97,1
werkloos	122,3	93,1
met pensioen	157,5	107,5
andere	145,4	101,4
Inkomenssituatie ¹	***	***
laagste quintiel	123,0	94,2
2de quintiel	137,4	99,3
3de quintiel	143,8	100,0
4de quintiel	145,6	99,9
hoogste quintiel	153,1	102,4
Nationaliteit	***	***
Belg	144,0	100,5
niet-Belg	115,8	90,8

ns: niet significant; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$: significantie getest op ongewogen aantallen.

¹ Inkomenssituatie berekend op huishoudniveau.

Een ietwat onverwacht resultaat is de hoge score van gepensioneerden: zij scoren hoger dan werkenden. Werkenden scoren wel hoger dan werklozen.

De opvallend hoge score van ouderen en gepensioneerden houdt mogelijks verband met de grote uitval bij de indexberekening voor de oudere leeftijdscategorieën (zie tabel 2). Tegelijk is het ook zo dat de hier opgebouwde index noodgedwongen deels gebaseerd is op subjectieve tevredenheidsindicatoren. Uit onderzoek van het Nederlands SCP blijkt dat ouderen over tal van aspecten van de leefsituatie meer tevreden zijn dan de andere leeftijdsgroepen (Bijl e.a., 2007).

Ten slotte scoren personen met een lager beschikbaar inkomen minder goed op de index. Hetzelfde geldt voor niet-Belgen.

De resultaten per bevolkingsgroep van de index op basis van OVERALS lopen voor wat betreft leeftijd, huishoudtype, werksituatie en nationaliteit in dezelfde richting als bij de index met categorische schaling. Het verschil naar geslacht valt echter weg. Maar nog opvallender is dat ook het verschil naar opleidingsniveau wegvalt. En dat is toch wel opmerkelijk aangezien uit ander onderzoek blijkt dat net de laagopgeleiden een duidelijk mindere positie inzake maatschappelijke participatie innemen (Pauwels & Pickery, 2007). Wat het unieke effect van opleiding is op de indexscores wordt hieronder verder onderzocht.

3.3.5. Impact van persoonsgebonden eigenschappen en hulpbronnen

In het door ons gebruikte theoretische concept wordt een onderscheid gemaakt tussen de leefsituatie enerzijds en de factoren die deze leefsituatie mee vorm geven anderzijds (persoonsgebonden eigenschappen, individuele hulpbronnen en het overheidsbeleid). In wat volgt, zoeken we via multivariate analyse naar de unieke effecten van elk van de persoonsgebonden eigenschappen en persoonlijke hulpbronnen van de respondenten op de door ons berekende indexscores. Het overheidsbeleid blijft hier verder buiten beschouwing.

De analyse gebeurde in 3 fasen (modellen) waarbij achtereenvolgens de persoonsgebonden eigenschappen (geslacht, leeftijd, huishoudtype en nationaliteit), het financiële en menselijke kapitaal (inkomen, werk en opleiding) en het sociale kapitaal in de analyse werden opgenomen. Het sociale kapitaal hebben we geoperationaliseerd aan de hand van het al dan niet kunnen beschikken van steun van familie of vrienden bij ziekte (structurele component van sociaal kapitaal) en het aanwezige vertrouwen in de medemens (culturele component van sociaal kapitaal). In tabel 8 worden de resultaten van de analyse gepresenteerd voor de index met categorische schaling. De resultaten van de multivariate analyse voor de index op basis van OVERALS lopen hiermee quasi volledig gelijk. Zij zijn opgenomen in tabel 4 in bijlage.

Model 1 dat enkel bestaat uit persoonsgebonden eigenschappen verklaart 13% van de variantie. Het effect van geslacht is niet significant. Leeftijd heeft duidelijk een positief effect. De jongste leeftijdscategorieën – ook de groep onder 25 jaar – scoren minder goed, terwijl vooral de groepen tussen 65 en 74 jaar en tussen 55 en 64 jaar het best scoren. Inwonen bij de ouders heeft een positieve invloed, alleenstaanden en alleenstaande ouders zijn minst goed af. Ook nationaliteit heeft een uniek effect op de indexscore.

Met het toevoegen van het tweede blok onafhankelijke variabelen – het financiële en menselijke kapitaal – stijgt de verklaarde variantie tot 19%. De effecten van de variabelen uit model 1 blijven behouden, maar worden in een aantal gevallen minder groot (effect van nationaliteit en alleenstaand ouderschap). Van de nieuwe variabelen weegt de inkomensituatie het sterkst door: hoe hoger het inkomen, hoe hoger de indexscore. Het effect van opleiding blijft relatief beperkt, net als het effect van de werksituatie. Wie werkt, scoort minder goed. Met pensioen zijn, heeft dan weer een positief effect op de leefsituatie.

Het toevoegen van de variabelen rond sociaal kapitaal (model 3) brengt de totale verklaarde variantie op 22%. Vertrouwen hebben in de medemens heeft een positief effect op de index. Ook het kunnen beschikken over steun van familie of vrienden bij ziekte (functioneel sociaal netwerk) draagt positief bij tot de leefsituatie.

---

⁴ (tabel pag. 263) Alle onafhankelijke variabelen zijn categorisch van aard. Vooraleer deze op te nemen in een meervoudige lineaire regressie stelt zich de vraag naar de wijze van codering. Hier is geopteerd voor effect-codering. Bij een standaard dummycodering krijgt de betreffende categorie een 1 en de rest van de categorieën een 0. Bij effectcodering krijgt de betreffende categorie een 1, de referentiecategorie krijgt echter een -1 en de overige categorieën een 0. De effecten dienen dan gelezen te worden ten opzichte van de gemiddelde score op de categorie in kwestie. Het voordeel van deze aanpak is dat er geen keuze moet worden gemaakt voor een bepaalde referentiecategorie. Bij het gebruik van verschillende effectcoderingen kunnen ook de effecten van alle onderscheiden categorieën van de onafhankelijke variabelen weergegeven worden. Die effecten zijn gebaseerd op twee verschillende regressies die helemaal identiek zijn op één parameter na.

⁵ (tabel pag. 263) De significantieniveaus opgenomen in tabel 8 hebben betrekking op alle respondenten waarvoor een indexscore kon worden berekend (N=9.732). Doordat het aantal respondenten zo hoog ligt, is een gevonden effect al snel significant (N maakt deel uit van de formule voor het berekenen van de significantieniveaus). Het lijkt dan ook aangewezen vooral te kijken naar de parameters met significantieniveau $p < 0,001$.

⁶ (tabel pag. 263) Geoperationaliseerd als het bij ziekte al dan niet terecht kunnen bij familie, vrienden of kennissen voor hulp en ondersteuning.

⁷ (tabel pag. 263) Geoperationaliseerd als een gemiddelde van 5 of meer op 3 items met minimumscore 0 en maximumscore 10: de meeste mensen zijn te vertrouwen, de meeste mensen proberen eerlijk te zijn, mensen proberen meestal behulpzaam te zijn.

Tabel 8: Resultaten lineaire meervoudige regressie-analyse met effectcodering ⁴ en index met categorische schaling als afhankelijke variabele (ongestandaardiseerde beta-coëfficiënten) ⁵.

	Model 1 / Beta	Model 2 / Beta	Model 3 / Beta
Constante	132,362	137,626	129,949
Geslacht			
mannen	0,419	0,083	0,012
vrouwen	-0,419	-0,083	-0,012
Leeftijdscategorie			
18-24 jaar	-20,106 ***	-20,391 ***	-20,407 ***
25-34 jaar	-17,527 ***	-19,726 ***	-20,011 ***
35-44 jaar	-8,792 ***	-9,708 ***	-9,263 ***
45-54 jaar	3,688 **	3,906 **	4,902 ***
55-64 jaar	16,768 ***	16,445 ***	17,560 ***
65-74 jaar	18,998 ***	20,218 ***	20,050 ***
75 jaar en ouder	6,970 ***	9,254 ***	7,169 ***
Huishoudtype			
inwonend bij de ouders	26,819 ***	23,886 ***	23,676 ***
met partner zonder kinderen	3,170 **	-0,209	-0,576
met partner en kinderen	8,162 ***	9,250 ***	8,762 ***
alleenstaand	-15,725 ***	-15,652 ***	-15,859 ***
alleenstaande ouder	-17,960 ***	-11,052 ***	-10,070 ***
andere	-4,466	-6,223 *	-5,932 *
Nationaliteit			
Belg	10,545 ***	6,664 ***	6,711 ***
niet-Belg	-10,545 ***	-6,664 ***	-6,711 ***
Inkomenssituatie			
laagste quintiel		-16,018 ***	-14,091 ***
2de quintiel		-7,452 ***	-6,632 ***
3de quintiel		2,046 **	1,701 **
4de quintiel		6,833 ***	5,778 ***
hoogste quintiel		14,591 ***	13,244 ***
Werksituatie			
werkend		-5,713 ***	-5,940 ***
werkloos		-5,326	-4,967
met pensioen		6,675 ***	7,085 ***
andere		4,364 *	3,822
Opleidingsniveau			
laag		-7,365 ***	-6,175 ***
midden		2,058 *	2,341 **
hoog		5,306 ***	3,834 ***
Functioneel sociaal netwerk ⁶			
netwerk			7,168 ***
geen netwerk			-7,168 ***
Vertrouwen in de medemens ⁷			
vertrouwen			7,881 ***
geen vertrouwen			-7,881 ***
R ²	0,125	0,187	0,223

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001: significantie getest op ongewogen aantallen.

3.4. *Beoordeling kwaliteit van de indices*

De kwaliteit van de berekende indices kan op een aantal manieren worden nagegaan.

Inhoudelijk kunnen we ons de vraag stellen of de indices datgene in kaart brengen waarvoor we ze hebben ontwikkeld. In hoeverre zijn alle verschillende facetten van iemands leefsituatie opgenomen in de indices? Het is duidelijk dat de dataset van de survey Stadsmonitor 2008 ons niet toelaat de leefsituatie van de stadsbewoners volledig in kaart te brengen. Daarvoor werd de survey ook niet ontwikkeld. Als uitgegaan wordt van de verschillende levensdomeinen en basisbehoeften zoals weergegeven in tabel 1, blijken een aantal levensdomeinen en behoeften niet of nauwelijks aan bod te komen in de survey Stadsmonitor 2008. Het gaat onder meer om de kwaliteit van de woning, verschillende gezondheidsaspecten, de beschikbare tijd voor rust, vrije tijd en ontspanning en de veiligheidssituatie. De opgenomen indicatoren geven dus onvermijdelijk maar een gedeeltelijk beeld van de leefsituatie van de stadsbewoners.

Maar de indicatoren die wel konden worden opgenomen, geven ons toch een vrij uitgebalanceerd beeld van verschillende belangrijke aspecten van de leefsituatie. Dat blijkt onder meer uit de resultaten van de principaal componentenanalyse in tabel 2.

Op methodologisch vlak kunnen we ons afvragen hoe solide en betrouwbaar de berekende indices zijn. Wat gebeurt er met de indexscores als er op een andere manier geschaald of gewogen wordt (interne validatie van de index)? Dat is precies wat we hebben gedaan door 3 verschillende varianten op te bouwen van de leefsituatie-index. En uit de analyse is gebleken dat de resultaten van de 3 indices vrij stabiel zijn. Of we nu gebruik maken van een index met dichotome schaling, een index met categorische schaling of een index op basis van de OVERALS-procedure, de resultaten wijzen telkens in dezelfde richting. De ranking tussen de steden blijft steeds min of meer dezelfde. Dat geldt ook voor de prestaties van de verschillende bevolkingsgroepen en voor de effecten van persoonsgebonden eigenschappen en hulpbronnen op de indexscores.

Er bestaan natuurlijk ook duidelijk verschillen tussen de indices. Het is gebleken dat de index met dichotome schaling er maar beperkt in slaagt verschillen te detecteren binnen de grote groep van respondenten die goed tot zeer goed scoren op de verschillende indicatoren. Daarom werd in de tweede index de dichotome schaling van de indicatoren omgezet naar een categorische schaling. Dat leverde duidelijk meer variatie tussen de scores van de grote groep beter scorende respondenten.

In de eerste 2 indices werden de indicatoren binnen elke subdimensie gelijk gewogen. Bij de derde index hebben we daarom via de statistische techniek OVERALS nagegaan wat het effect is van verschillende weegcoëfficiënten op de uiteindelijke indexscores. Het verschil

tussen indices 2 en 3 blijft relatief beperkt, getuige daarvan de hoge mate van correlatie tussen de 2. Indices 2 en 3 geven ook gelijkaardige scores voor de bevolkingsgroepen en gelijkaardige effecten van de persoonsgebonden eigenschappen en de beschikbare hulpbronnen. Het grote verschil tussen de 2 indices zit dus in de gebruikte methode. Bij index 2 heeft de onderzoeker zelf de weging van de indicatoren in handen waardoor die zich ten volle kan baseren op het gebruikte theoretische concept. Bij index 3 kan men stellen dat de weging in handen ligt van het gebruikte statistische programma en dus op een 'objectievere' manier gebeurt. Dat programma is echter behoorlijk complex wat dan weer ten koste gaat van de duidelijke communicatie naar de buitenwereld (onder meer de media en het beleid).

In een laatste stap gaan we na in hoeverre de berekende indexscores overeenkomen met andere gekende cijferreeksen en onderzoeksresultaten (externe validatie).

Zoals al gezegd, liggen de resultaten per bevolkingsgroep in de lijn van de verwachtingen. Groepen waarvan uit ander onderzoek gebleken is dat zij op verschillende levensdomeinen een maatschappelijk minder gunstige positie innemen (zie o.a. Pauwels & Pickery, 2007; Vanderleyden e.a., 2009), halen ook een lagere scores op de berekende indices. Eigenschappen en hulpbronnen waarvan verondersteld kon worden dat zij de leefsituatie positief of negatief beïnvloeden, blijken dat ook effectief te doen.

Als we de indexscores ten slotte naast andere beschikbare cijferreeksen over de Vlaamse centrumsteden leggen, blijken ook hier alle correlaties in de verwachte richting te lopen (zie tabel 9). Hoe hoger de aangegeven fiscale inkomens per stad, hoe hoger de gemiddelde indexscore voor die stad. Hoe meer leefloners, werklozen of personen die in aanmerking komen voor de voorkeursregeling in de ziekteverzekering, hoe lager de gemiddelde indexscore.

Tabel 9: Correlatie tussen gemiddelde indexscores en andere indicatoren per stad.

	Index met categorische schaling	Index op basis van OVERALS
Fiscale statistieken 2005		
gemiddeld inkomen per aangifte	0,323	0,347
mediaan inkomen per aangifte	0,308	0,351
aandeel aangiften onder 20.000 euro	-0,302	-0,323
aandeel aangiften boven 40.000 euro	0,391	0,420
Kansarmoede-indicatoren 2007		
aandeel leefloners per 1.000 inwoners		
aandeel titularissen in de voorkeursregeling voor de ziekteverzekering per 1.000 inwoners	-0,678	-0,729
aandeel niet-werkenden werkzoekenden (NWWZ)	-0,335	-0,297
	-0,502	-0,581

Bron: www.lokaalstatistieken.be.

4. Besluit

In deze bijdrage hebben we geprobeerd na te gaan of het inhoudelijk en methodologisch zinvol en/of wenselijk is om op basis van de survey Stadsmonitor 2008 te komen tot een samengestelde leefsituatie-index.

De constructie en het gebruik van geïntegreerde indices is controversieel (Callens, 2009). Voorstanders geloven dat een dergelijke samengestelde index de complexe realiteit goed samenvat en door zijn eenvoud de aandacht kan trekken van media en beleid. Tegenstanders hebben vooral problemen met de arbitraire manier waarop de indicatoren samengevoegd en gewogen worden. Zij vinden dat de analyse best stopt bij de analyse van de afzonderlijke indicatoren.

Beide kampen hebben zonder twijfel een punt. Indices hebben als belangrijkste voordeel dat zij complexe fenomenen kunnen synthetiseren in eenvoudige en begrijpbare maten, hetgeen de communicatie naar de buitenwereld zeker ten goede komt. Maar tegelijk dreigt daardoor steeds het gevaar van oversimplificatie van de werkelijkheid. De constructie van dergelijke indices dient dan ook steeds weloverwogen te gebeuren en in de grootst mogelijke transparantie. Elke stap dient men nauwgezet te argumenteren en te verantwoorden. Wij hebben in deze bijdrage geprobeerd dat te doen. Wij benadrukken bovendien dat de hier berekende indices hoegenaamd niet in de plaats mogen komen van de analyse van de afzonderlijke indicatoren. Wel integendeel. De samengestelde indices kunnen enkel gezien worden als een opstap om verder te gaan, als een thermometer die aangeeft of de patiënt al dan niet koorts heeft. Om na te gaan wat er dan precies mis is, zijn de indices niet geschikt.

Wij hebben in deze bijdrage geprobeerd aan te tonen dat men mits het doorlopen van verschillende inhoudelijke en methodologische stappen wel degelijk betekenisvolle leefsituatie-indices kan opbouwen op basis van de resultaten van de survey Stadsmonitor 2008. We zijn vertrokken vanuit een degelijk uitgewerkt theoretisch concept en hebben op basis daarvan indicatoren geselecteerd die ons informatie leveren over verschillende belangrijke aspecten van de leefsituatie van de individuele stadsbewoners. We hebben deze indicatoren herschaald, herwogen en geaggregeerd op een methodologisch verantwoorde manier wat geleid heeft tot samengestelde indices die behoorlijk stabiele en inhoudelijk verdedigbare resultaten opleveren.

Maar dit blijft uiteraard een zeer onvolmaakte oefening. Dat heeft onder meer te maken met tekortkomingen van de gebruikte dataset zoals behoorlijk hoge item non-responsgraden van bepaalde bevolkingsgroepen op verschillende indicatoren die in de berekening van de indices werden gebruikt. Het zorgt onvermijdelijk voor een vertekening van de resultaten.

Maar dat deze oefening onvolmaakt blijft, heeft vooral te maken met het feit dat de

vragenlijst van de survey Stadsmonitor niet opgesteld werd met dergelijke oefening voor ogen. Verschillende aspecten van de leefsituatie blijven daardoor volledig of gedeeltelijk buiten beeld. Als in een volgende versie van de survey Stadsmonitor ook deze aspecten bevestigd worden, wordt het beeld van de leefsituatie ongetwijfeld completer. Het kan er tegelijk voor zorgen dat geen gebruik meer moet worden gemaakt van subjectieve tevredenheidsindicatoren. En ook dat maakt de leefsituatie-index beslist inhoudelijk sterker.

Bibliografie

- Atkinson, T., Cantillon, B., Marlier, E. & Nolan, B. (2002). *Social indicators: the EU and social inclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Bijl, R., Boelhouwer, J. & Pommer, E. (red.) (2007). *De sociale staat van Nederland 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boelhouwer, J. (2002). Quality of life and living conditions in the Netherlands. In: *Social Indicators Research*, 58(1-3), 115-140.
- Boelhouwer, J. (2008). *Measuring quality of life: what about index construction?*. Paper presented at the 30th General Conference of the International Association for Research in Income and Wealth, Portoroz (SL), August 24-30, 2008.
- Boelhouwer, J. & Roes, T. (2004). The social state of the Netherlands: a model based approach to describing living conditions and quality of life. In: Glatzer, W., von Below, S. & Stoffregen, M. (eds.). *Challenges for quality of life in the contemporary world. Advances in quality-of-life studies, theory and research*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 125-138.
- Booyens, F. (2002). An overview and evaluation of composite indices of development. In: *Social Indicators Research*, 59(2), 115-151.
- Bral, L., Doyen, G., Schelfaut, H., Tubex, S., Vanderhasselt, A. (2009). *Stadsmonitor 2008. Een monitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Brussel: Agentschap voor Binnenlands Bestuur.
- Callens, M. (2009). *Samengestelde indicatoren*. Ongepubliceerde slides bij vorming over output- en effectindicatoren, georganiseerd door het Agentschap voor Overheids-personeel op 18 en 25 september 2009.
- Doyal, L. & Gough, I. (1991). *A theory of human need*. Houndmills: MacMilland Education Ltd.
- Field, A. (2000). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage Publications.
- Hagerty, M.R., Cummins, R.A., Ferriss, A.L., Land, K., Michalos, A.C., Peterson, M., Sharpe, A., Sirgy, J. & Vogel, J. (2001). Quality of life indexes for national policy: review and agenda for research. In: *Social Indicators Research*, 55(1), 1-96.

- Guio, A.-C. (2009). *What can be learned from deprivation indicators in Belgium and regions?*. Discussion paper de l'IWEPS 0805.
- Johansson, S. (2002). Conceptualizing and measuring quality of life for national policy. In: *Social Indicators Research*, 58(1-3), 13-32.
- Kool, D. (2007). *Monitoring in beeld: een studie naar de doorwerking van monitors in interbestuurlijke relaties*. Diss. Doc. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Noll, H.-H. (2004). Social indicators and quality of life research: background, achievements and current trends. In: Genov, N. (ed.). *Advances in sociological knowledge over half a century*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 151-181.
- Noppe, J. & Bral, L. (2010). Social cohesion indicators in Flanders. In: M. Hooghe (ed.). *Theoretical perspectives on social cohesion*. Brussel: Koninklijke Academie.
- OECD & Joint Research Centre (JRC) European Commission (2008). *Handbook on constructing composite indicators. Methodology and user guide*. OECD Publishing.
- Pauwels, G. & Pickery, J. (2007). *Wie participeert niet? Ongelijke deelname aan het maatschappelijke leven in verschillende domeinen*. SVR-Rapport 2007/5, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Russell, L.B., Humbley, A., Palepu, A. & Zumbo, B.D. (2006). Does weighting capture what's important? Revisiting subjective importance weighting with a quality of life measure. In: *Social Indicators Research*, 75(1), 141-167.
- Schelfaut, H. (2009). *Survey stadsmonitor "Thuis in de stad 2008". Methodologisch rapport*. SVR-Technisch rapport 2009/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Storms, B. & Van den Bosch (red.) (2009). *Wat heeft een gezin minimaal nodig? Een budgetstandaard voor Vlaanderen*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Tourangeau, R., Rips, L. J. & Rasinski, K. (2000). *The psychology of survey response*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vanderleyden, L., Callens, M. & Noppe, J. (red.) (2009). *De sociale staat van Vlaanderen 2009*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Van der Graag, M. & Snijders, T. (2004). Proposals for the measurement of individual social capital. In: Flap, H. & Volker, B. (eds.). *Creation and return of social capital: a new research program*. London: Routledge, 199-218.
- Winters, S. & De Decker, P. (2009). Wonen in Vlaanderen: over kwaliteit, betaalbaarheid en woonzekerheid. In: Vanderleyden, L., Callens, M. & Noppe, J. (red.) (2009). *De sociale staat van Vlaanderen 2009*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 199-234.

Bijlage

Tabel 1: Herschaling van de gebruikte indicatoren.

Gebruikte indicatoren	Herschaling met drempelwaarden	Categorische herschaling
% woonuitgaven ten opzichte van gezinsinkomen	1 = woonquote < 30% 0 = woonquote >= 30%	3 = woonquote tussen 0 en 10% 2 = woonquote tussen 11 en 20% 1 = woonquote tussen 21 en 30% 0 = woonquote boven 30%
Tevredenheid met de buurt	1 = zeer of eerder tevreden 0 = noch ontevreden, noch tevreden, eerder ontevreden, zeer ontevreden	3 = zeer tevreden 1 = eerder tevreden 0 = noch ontevreden, noch tevreden, eerder ontevreden, zeer ontevreden
Tevredenheid met netheid, groen, speelvoorzieningen, openbaar vervoer en parkeerplaatsen in de buurt	1 = helemaal of eerder eens met positieve uitspraken 0 = niet eens, niet oneens, eerder of helemaal oneens met positieve uitspraken	3 = helemaal eens met positieve uitspraken 1 = eerder eens met positieve uitspraken 0 = niet eens, niet oneens, eerder of helemaal oneens met positieve uitspraken
Sociale of privéhuurwoning of (afbetaalde) eigendom	1 = eigenaar of sociaal huurder 0 = private huurder	3 = afbetaalde eigendom 2 = afbetalende eigendom 1 = sociale huur 0 = private huur
Moelijkheden met betaling gezondheidszorgen	1 = geen moeilijkheden 0 = moeilijkheden	3 = geen moeilijkheden 0 = moeilijkheden
Beschikbaarheid huisartsen en apothekers in de buurt	1 = helemaal of eerder eens met uitspraak voldoende huisartsen en apothekers in de buurt 0 = niet eens, niet oneens, eerder of helemaal oneens met uitspraak	3 = helemaal eens met uitspraken 1 = eerder eens met uitspraken 0 = niet eens, niet oneens, eerder of helemaal oneens met uitspraken
Sportfrequentie in de afgelopen 12 maanden	1 = minstens wekelijks sport 0 = minder dan wekelijks	3 = dagelijks 2 = meermaals per week 1 = wekelijks 0 = minder dan wekelijks
Tevredenheid over ontspannings- en vrijetijdsvoorzieningen	1 = zeer of eerder tevreden 0 = noch ontevreden, noch tevreden, eerder ontevreden, zeer ontevreden	3 = zeer tevreden 1 = eerder tevreden 0 = noch ontevreden, noch tevreden, eerder ontevreden, zeer ontevreden
Lidmaatschap van verenigingen	1 = actief lid van minstens 1 vereniging 0 = geen actief lid	3 = actief lid van minstens 3 verenigingen 2 = actief lid van 2 verenigingen 1 = actief lid van 1 vereniging 0 = geen actief lid
Tevredenheid sociale contacten in de buurt	1 = helemaal of eerder eens met uitspraak het is aangenaam praten met mensen in de buurt 0 = niet eens, niet oneens, helemaal of eerder oneens met uitspraak	3 = helemaal eens met uitspraak 1 = eerder eens met uitspraak 0 = niet eens, niet oneens, eerder of helemaal oneens met uitspraak

Tabel 2: Score van de centrumsteden op index 1 met dichotome schaling per subdimensie.

	WONEN			GEZONDHEID		VRIJE TIJD	SOCIALE PARTICIPATIE	
	woon- quote	woon- zekerheid	woon- omgeving	toegang gezond- heidszorg	sport- frequentie	vrije tijdsvoor- zieningen	lidmaat- schap ver- enigingen	sociale contacten
Aalst	81,9	82,1	66,7	96,1	43,9	67,8	48,3	69,3
Antwerpen	76,4	73,8	68,4	95,4	44,7	70,3	44,1	65,8
Brugge	79,7	80,8	89,1	96,7	52,3	83,1	51,4	76,6
Genk	86,1	88,0	86,2	96,1	48,2	79,8	49,4	75,1
Gent	77,1	71,5	69,3	94,8	46,6	77,4	50,6	69,9
Hasselt	83,0	83,6	86,3	94,7	54,0	87,9	52,6	77,3
Kortrijk	86,8	87,1	76,6	96,4	46,5	74,9	51,8	76,2
Leuven	83,6	75,1	82,8	97,0	53,2	84,1	53,2	74,4
Mechelen	83,7	80,4	69,4	93,5	48,2	71,9	44,1	66,4
Oostende	76,0	74,4	77,5	95,1	45,5	77,4	44,6	69,7
Roeselare	87,1	86,4	76,3	94,8	46,6	82,5	51,4	71,9
Sint-Niklaas	82,7	79,9	77,3	95,6	43,3	79,5	48,4	74,4
Turnhout	82,0	80,1	69,6	94,1	52,2	77,7	51,2	71,7
Gemiddelde	80,0	77,5	74,2	95,4	47,2	76,1	48,2	70,5

Tabel 3: Score van de centrumsteden op index 2 met categorische schaling per subdimensie.

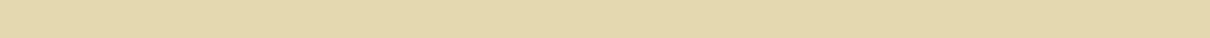
	WONEN			GEZONDHEID		VRIJE TIJD	SOCIALE PARTICIPATIE	
	woon- quote	woon- zekerheid	woon- omgeving	toegang gezond- heidszorg	sport- frequentie	vrije tijdsvoor- zieningen	lidmaat- schap ver- enigingen	sociale contacten
Aalst	190,2	199,8	113,5	232,6	76,7	109,7	74,7	120,2
Antwerpen	167,5	173,2	115,0	220,8	83,0	128,1	64,4	116,3
Brugge	188,9	197,8	151,4	236,7	95,8	157,1	79,1	141,5
Genk	205,5	216,6	151,4	223,5	88,0	146,3	78,7	146,0
Gent	167,9	166,1	120,6	224,1	82,0	143,4	77,7	121,0
Hasselt	192,9	207,3	153,6	227,3	98,1	176,8	82,7	144,5
Kortrijk	206,8	215,3	131,2	226,7	80,6	121,6	81,6	130,3
Leuven	184,0	184,0	137,1	234,0	97,2	165,6	84,0	127,3
Mechelen	184,0	192,3	114,4	215,0	89,0	114,7	63,7	113,3
Oostende	170,9	175,2	132,7	227,9	83,3	139,4	69,3	124,8
Roeselare	206,9	213,6	127,1	224,0	80,2	144,2	82,7	134,5
Sint-Niklaas	191,6	197,0	128,9	224,5	78,8	137,1	71,7	135,3
Turnhout	185,5	192,4	115,0	212,2	92,7	133,3	76,5	127,7
Gemiddelde	180,4	185,9	126,2	224,8	85,6	138,1	73,3	125,4

Tabel 4: Resultaten lineaire meervoudige regressie-analyse met effectcodering en index op basis van OVERALS als afhankelijke variabele (ongestandaardiseerde beta-coëfficiënten).

	Model 1	Model 2	Model 3
	Beta	Beta	Beta
Constante	97,201	98,688	96,395
Geslacht			
mannen	-0,049	-0,168 **	-0,190 *
vrouwen	0,049	0,168 **	0,190 *
Leeftijdscategorie			
18-24 jaar	-7,614 ***	-7,394 ***	-7,423 ***
25-34 jaar	-7,492 ***	-7,839 ***	-7,937 ***
35-44 jaar	-4,839 ***	-4,863 ***	-4,739 ***
45-54 jaar	0,186	0,434	0,725
55-64 jaar	5,508 ***	5,292 ***	5,624 ***
65-74 jaar	7,996 ***	7,923 ***	7,893 ***
75 jaar en ouder	6,256 ***	6,447 ***	5,858 ***
Huishoudtype			
inwonend bij de ouders	8,361 ***	7,451 ***	7,373 ***
met partner zonder kinderen	1,262 ***	0,251	0,144
met partner en kinderen	2,122 ***	2,450 ***	2,328 ***
alleenstaand	-5,253 ***	-5,227 ***	-5,291 ***
alleenstaande ouder	-5,639 ***	-3,513 ***	-3,220 ***
andere	-0,853	-1,412	-1,334
Nationaliteit			
Belg	3,340 ***	2,192 ***	2,199 ***
niet-Belg	-3,340 ***	-2,192 ***	-2,199 ***
Inkomenssituatie			
laagste quintiel		-4,871 ***	-4,326 ***
2de quintiel		-2,084 ***	-1,860 ***
3de quintiel		0,322	0,226
4de quintiel		2,136 ***	1,842 ***
hoogste quintiel		4,497 ***	4,118 ***
Werksituatie			
werkend		-1,768 ***	-1,848 ***
werkloos		-1,849 *	-1,735
met pensioen		2,521 ***	2,642 ***
andere		1,097	0,942
Opleidingsniveau			
laag		-1,833 ***	-1,500 ***
midden		0,584 *	0,659 **
hoog		1,249 ***	0,841 **
Functioneel sociaal netwerk			
netwerk			2,243 ***
geen netwerk			-2,243 ***
Vertrouwen in de medemens			
vertrouwen			2,149 ***
geen vertrouwen			-2,149 ***
R ²	0,190	0,246	0,276

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001: significantie getest op ongewogen aantallen.

*Dries Verlet
Dirk Festraets
Dirk Moons*

*Studiedienst van de
Vlaamse Regering*

DE STADSMONITOR: EEN MAAT VOOR EFFICIËNTIE EN EFFECTIVITEIT?

Casus: het bibliotheekwezen

Samenvatting

In tijden waarin het economisch minder goed gaat, klinkt de roep naar een (nog) efficiënter en effectiever overheidsoptreden luider. Ook de lokale overheden ont-snappen niet aan deze druk. Eigen aan het debat inzake efficiëntie en effectiviteit is evenwel ook het ontbreken van degelijke empirische analyses terzake. In deze bijdrage staan we stil bij de mogelijkheden die de Stadsmonitor biedt inzake het in kaart brengen van efficiëntie en effectiviteit voor de dertien centrumsteden. Dit doen we door het beschikbare gegevensmateriaal van een specifieke casus te analyseren, met name het bibliotheekwezen. De analyse leert ons alvast dat de Stadsmonitor, als strategisch beleidsinstrument, niet geschikt is voor het accuraat meten van efficiëntie en effectiviteit. De meerwaarde van de Stadsmonitor ligt dan ook in het verschaffen van een gedegen omgevingsanalyse, een essentiële randvoorwaarde om te komen tot een efficiëntie en vooral effectieve overheid op lokaal vlak.

Ter inleiding

In de publieke sector is er meer dan ooit aandacht voor de efficiëntie en de effectiviteit van het overheidsoptreden. Op de verschillende beleidsniveaus zijn tal van initiatieven terzake genomen. Zo is er recentelijk op het niveau van de Vlaamse overheid het rapport van de Commissie Efficiënte en Effectieve overheid (CEE0, 2009).

De context waarin de debatten gesitueerd worden is deze van het streven naar een “good governance”, waarin men het begrippenpaar efficiëntie en effectiviteit centraal plaatst. Dit zijn dan meteen de voornaamste standaarden waartegen het functioneren en de “performance” van de overheid worden afgezet. Helaas wordt deze discussie vaak gereduceerd

tot een debat over het aantal ambtenaren, of hoe met een slankere overheid belastinggeld kan worden bespaard. Hoewel het aantal ambtenaren ongetwijfeld een belangrijk element is in het verhaal, zegt dit op zich weinig tot niets over de efficiëntie, laat staan over effectiviteit, tenminste indien ze niet worden geplaast tegenover prestaties en het functioneren van diezelfde overheid (Verlet, 2008).

Veelal tracht men, enkele microstudies niet te nagesproken, te komen tot uitspraken over “de” overheid. Tal van onderzoeksinstanties breken hun hoofd over hoe de efficiëntie en de effectiviteit van overheden kan worden gemeten op een dergelijk macroniveau. In deze context verwijzen we op het niveau van de OESO onder meer naar het project “Government at a Glance” (OESO, 2007) en de “Sustainable Governance Indicators” (Bertelsmann Stiftung, 2009). Op landenniveau is er bijvoorbeeld ook de analyses van het Nederlands Sociaal en Cultureel Planbureau (“Prestaties van de publieke sector”, Kuhry, 2004). Datzelfde planbureau heeft ook een dergelijke analyse gedaan op het niveau van steden en gemeenten in Nederland (“Maten voor gemeenten”, Kuhry e.a., 2008). Dit onderzoek kadert in het opzet van de Nederlandse overheid om de transparantie in de gemeentelijke uitgaven te vergroten. Meer specifiek tracht men deze uitgaven te koppelen aan de gemeentelijke prestaties. Gelijkaardige studies vinden we bij de Audit Commission in de UK. In deze studies tracht men een beeld te krijgen van de prestaties van de lokale overheden.

Allerhande actoren verzamelen data die van ver of dichtbij betrekking hebben op het stedelijke gebeuren. In deze context kunnen we bijvoorbeeld verwijzen naar de dataverzameling in het kader van stedelijke convenanten, beleidsplannen en opvolging ervan. Daarnaast zijn er ook de lokale statistieken die de Studiedienst van de Vlaamse Regering, de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten, de Vereniging van de Vlaamse Provincies en het Agentschap voor Binnenlands Bestuur bijeen brengen (<http://www.lokaalstatistieken.be>). Dit cijfermateriaal betreft vooral de context waarin de lokale overheden (moeten) functioneren. Het Jaarbeeld van het Vlaamse Agentschap Binnenlands Bestuur richt zich vooral op de inputzijde (personeel en financiële middelen). Daarnaast zijn er op een aantal specifieke domeinen ook afzonderlijke thematische databanken. Zo beheert het Agentschap Binnenlands Bestuur een databank met de gedetailleerde begrotingsrekeningen van de gemeenten. In deze analyse wordt een case gewijd aan de bibliotheeksector. De rapporteringswebsite Bios2 van de Vlaamse bibliotheeksector biedt zowel input- als outputindicatoren van het gemeentelijk bibliotheekbeleid. Deze site is een initiatief van het Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen, in samenwerking met Bibnet (<http://www.bibliotheekstatistieken.be>). Deze databank zullen we onder meer gebruiken bij de uitwerking van onze casestudie.

Wat de centrumsteden betreft, beschikken we onder meer over de Stadsmonitor. Dit is een

instrument ter ondersteuning van het strategisch beleid van de dertien centrumsteden in Vlaanderen. Op zich is de Stadsmonitor geen instrument dat ons in staat stelt beleidseffecten te meten. Bij de doorwerking van de output van lokale overheden in de maatschappelijke omgeving spelen immers tal van factoren een rol die niet of heel moeilijk op een algemeen niveau in kaart kunnen worden gebracht. Daarnaast kan de dienstverlening van de stedelijke diensten niet altijd onderscheiden worden van deze van de andere actoren in de stad. Niettemin, de Stadsmonitor omvat ook data die ons iets vertellen over het aanbod, de participatie en tevredenheid over een diversiteit aan types dienstverlening in de stad. In die zin kunnen we op het eerste zicht alvast een blik werpen op een aantal outputs/outcomes van de dienstverlening.

Het voorstellen van de resultaten uit de Stadsmonitor gaat telkens gepaard met instinctieve vergelijkingen van de "scores" tussen de steden onderling en doorheen de tijd, door politici, ambtenaren en perslui (Block e.a., 2007). In dat opzicht is een zekere prestatievergelijking niet vreemd aan de Stadsmonitor. Maar kan de Stadsmonitor daar überhaupt voor worden gebruikt? We stellen ons deze vraag door na te gaan in welke mate de Stadsmonitor bruikbaar is om de efficiëntie en effectiviteit van de steden te analyseren. Hiertoe dienen evenwel inputs (in termen van mensen en middelen) geplaatst te worden tegenover de outputs/outcomes. Wat de inputs betreft, kan de Stadsmonitor niet gebruikt worden. Om inputs en outputs/outcomes met elkaar in verband te brengen kunnen we een beroep doen op de "Free Disposal Hull"-methode. Het omvat een eenvoudige grafische weergave van de verhouding tussen inputs en outputs/outcomes. In onze bijdrage zullen we dit ook toepassen op een specifieke casestudie, met name het bibliotheekwezen in de dertien centrumsteden. Niettemin is het essentieel om het debat ten gronde te situeren. Naast een situering van het efficiëntie- en effectiviteitsdebat willen we eveneens van de gelegenheid gebruik maken om de basisprincipes en de fundamenten van de Stadsmonitor in herinnering te brengen.

1. Het wezen van de Stadsmonitor

Van bij de start werd het wezen van de Stadsmonitor duidelijk omschreven. Hieronder geven we die terug, zoals geformuleerd bij de aanvang van het project (begin 2001):

'De Stadsmonitor is:

- A. Een meet- en leerinstrument op strategisch niveau bestemd voor alle bij de stedelijke ontwikkeling betrokken actoren*
- B. dat via omgevingsindicatoren evoluties toont van actoren en factoren die deel uitmaken van de maatschappelijke omgeving van het politiek-administratief apparaat dat in en voor*

de stad /stedelijk gebied actief is

C. met als doel het strategisch beleid van dat apparaat in het algemeen en van het stadsbestuur in het bijzonder beter te onderbouwen door het geven van een input voor planning en beleidsprogramma's.

D. De Stadsmonitor wordt idealiter beheerd door het stadsbestuur.' (Block e.a., 2004).

De Stadsmonitor is dus bedoeld als instrument op strategisch niveau. Men beoogt namelijk op een geïntegreerde manier een zicht te krijgen op de stedelijke leefbaarheid en dit met de focus op de (middel)lange termijn. Met deze geïntegreerde aanpak en de focus op de toekomst leunt men aan bij het denkkader inzake duurzame ontwikkeling (cf. Block e.a., 2007). Het leeraspect komt tot uiting in de finaliteit dat men in eerste instantie een monitor wil aanbieden die de stad in staat stelt om te leren over zichzelf. In dat opzicht draagt de monitor binnen steden bij tot een gedeelde visie op de stad door het aanleveren van een coherente "taal" en betekenisgeving over de stedelijke omgeving van de stad. Men richt zich hierbij niet alleen tot ambtenaren en de politieke verantwoordelijken van de stad, maar ook tot het zogenaamde middenveld en iedereen die de stad nauw aan het hart ligt.

Uit de uitgangspunten van de Stadsmonitor blijkt eveneens overduidelijk dat men ervoor opteert om het stedelijke weefsel in kaart te brengen, zonder de expliciete link te leggen tussen deze stedelijke omgeving en de overheidsactoren die er actief in zijn. Dit sluit op zich niet uit dat specifieke overheden of andere actoren de mening zijn toegedaan dat bepaalde elementen van de Stadsmonitor als rechtstreekse effectmeting van de eigen beleidsinspanningen worden beschouwd (Block e.a., 2007).

De doelstellingen van Stadsmonitor worden ook expliciet gericht op het ondersteunen van de strategische beleidsplanning van de steden, waarin een voorname rol is weggelegd voor het stadsbestuur. Binnen onze overwegend indirecte democratie zijn dit immers de gelegitimeerde wakers over *'het algemene belang van vorige, huidige en toekomstige generaties in de stad'* (Block e.a., 2007, 157).

Hiermee werden meteen van bij de start de krijtlijnen uitgezet waarbinnen de Stadsmonitor is ontwikkeld.

Vrij uniek aan de Stadsmonitor is dat eerst het conceptuele raamwerk grondig werd uitgewerkt vooraleer de aandacht ging naar de beschikbaarheid van de data. Op die manier voorkomt men het euvel van het feit dat veel monitoren "data driven" zijn. Dit probleem vinden we wel vaker terug in de context van de meting van de kwaliteit van het leven. Het zorgt ervoor dat monitoren moeilijk replicerbaar en vergelijkbaar worden (Heady e.a., 1993; Cutter, 1985). Praktisch nadeel van de Stadsmonitor is evenwel dat niet alle vooropgestelde indicatoren van data zijn voorzien. Niettemin, het biedt een duidelijk raamwerk wat men gefaseerd verder kan uitbouwen.

Bij de ontwikkeling van het concept leefbare en duurzame steden is men vertrokken van de vier duurzaamheidsprincipes die betrekking hebben op het economische, het sociale, het fysiek-ecologische en het institutionele. Deze duurzaamheidsprincipes werden gekruist met activiteitsdomeinen: cultuur en vrije tijd, leren en onderwijs, natuur en milieubeheer, ondernemen en werken, veiligheidszorg, wonen, zich verplaatsen/mobilititeit, alsook zorg en opvang (cf. Bral e.a., 2009). Door het kruisen van de vier basisprincipes en activiteitendomeinen ontstaat er een visiematrix. Het is net op die kruispunten tussen principes en activiteiten dat de Stadsmonitor wil voorzien in data.

In het tweede spoor komt de nadruk te liggen op de doorwerking van de monitor, door te analyseren in welke organisatorische, bestuurs- en beleidskundige context de Stadsmonitor moet gedijen. Dit onderzoek werd vooralsnog uitgevoerd in vier zogenaamde spoor 2-steden, met name Antwerpen, Leuven, Mechelen en Oostende.

Essentieel bij de ontwikkeling van de Stadsmonitor is dat men deze heeft ontwikkeld in een ruim participatief kader. Doorheen het gehele project werd er overleg gepleegd met enkele honderden experts uit de dertien centrumsteden, de Vlaamse overheid, de middenveldorganisaties en de academische wereld. Deze actoren zijn meteen ook de voornaamste doelgroep/beoogde gebruikers van het instrument dat de Stadsmonitor is. Naast die te omlijnen groepen, beoogt men evenwel iedereen die zich bij zijn of haar stad betrokken voelt (Van Assche e.a., 2007). Op die manier waakt men over een kennisoverdracht inzake strategische omgevingsanalyse en voorziet men ook in het creëren van een broodnodig draagvlak voor de monitoring.

Een belangrijk element in het conceptuele raamwerk achter de Stadsmonitor is dat men de horizon plaatst op middellange en langere termijn. In dat opzicht zijn de metingen niet uitgesproken tijdsgebonden. Men focust zich immers op *'fundamentele en daardoor –automatisch– langdurig geldende of cyclisch terugkerende kenmerken van stadsorganisaties'* (Vallet e.a., 2005, 14). Dit maakt het meetinstrument op zich minder geschikt voor prestatieingenomen gezien deze meer gefocust zijn op welomlijnde aspecten van het overheidsfunctioneren, dus ook in termen van tijd. Wel wil men met de Stadsmonitor de steden een instrument verschaffen dat de kwaliteit van de omgevingsanalyses ten goede komt. Uiteindelijk beschikken de steden over een goede status quaestio van de problemen, mogelijkheden/belemmeringen en de verwachte ontwikkelingen op korte, middellange en langere termijn waarmee actoren (zoals het stadsbestuur, OCMW, bedrijven, burgers, scholen, ...) rekening moeten houden (Block & De Rynck 2006).

De Stadsmonitor wordt vaak verkeerd begrepen. Zo stelt de Stadsmonitor ons op zich niet in staat om het stedelijke beleid te beoordelen op zijn resultaten. Dit is alvast niet de finaliteit van dit instrument. De finaliteit van de Stadsmonitor bestaat wel in het ter be-

schikking stellen van een informatiesysteem dat als belangrijke input kan dienen aan het begin van de beleidscyclus. In dat opzicht beschikken de dertien centrumsteden over een instrument ten dienste van de strategische planning van de steden (Vallet e.a., 2005). Niettemin, veelal kan men niet aan de verleiding weerstaan om op grond van dit strategisch planningsinstrument na te gaan hoe het gesteld is met de prestaties van stedelijke overheden ten opzichte van andere steden. Deze verleiding wordt wellicht nog groter onder druk van het efficiëntie- en effectiviteitsverhaal dat onder meer in het streven naar een slagkrachtige overheid steeds meer op de voorgrond komt te staan. In deze is het dan ook belangrijk om dit debat te situeren.

2. New Public Management: “hard to ignore”

Het ligt voor de hand dat het overheidsoptreden efficiënt en effectief moet zijn. Het is een evidentie dat de overheid als goede huisvader de schaarse middelen die ze van de burger ter beschikking krijgt zo zinvol mogelijk moet aanwenden. Efficiëntie en effectiviteit zijn dan ook cruciale concepten in de evaluatie van overheidsprestaties. Ze zijn niet nieuw, maar de publieke sector komt –zeker in tijden waarin het economisch minder gaat– meer en meer onder druk om met minder middelen een betere dienstverlening te verstrekken. Burgers en andere belanghebbenden willen waar voor hun geld. Een toenemend aantal (quasi-)autonome overheidsbedrijven en de introductie van marktmechanismen bij publieke dienstverlening zijn typerend voor deze context. Elementen als concurrentie, efficiëntie en effectiviteit worden expliciet op de voorgrond geplaatst (Spanhove & Verhoest, 2007; Verhoest & Spanhove, 2007). In het kader van de groeiende complexiteit van de beleidsomgeving en in het licht van toenemende verantwoordingsvragen streven beleidsmakers naar “evidence-based policy” dat een (indruk van) hoge “return on public investment” moet garanderen. Het is in datzelfde discours dat bij regelmaat ook de notie “good governance” of deugdelijk bestuur weerklinkt.

Dit alles is te plaatsen binnen het streven naar New Public Management (NPM). Dit NPM kan omschreven worden als de gedachte dat de kwaliteit van de publieke dienstverlening baat heeft bij heldere doelen en afspraken, bij duidelijke afspraken over verantwoordelijkheden, meetbare prestaties en het afleggen van verantwoording.¹ In zekere mate streeft men met het New Public Management naar een scheiding van allocatie en bedrijfsvoering.

---

¹ Deze definitie is gebaseerd op het werk van Hood, 1991; Pollitt, 1993 en Kickert, 1993. Referentie gevonden in Pestman (2007, 104).

De politiek bepaalt wat men veil heeft voor de verschillende taken (allocatie) en wat men met deze taken wil bereiken, terwijl de professionele ambtenaren er naar eigen inzichten voor zorgen dat die resultaten worden bereikt met de afgesproken middelen (Bordewijk, 2005). Kortom, het gaat hier over het onderscheid dat men maakt tussen “policy”, het uitstippelen van het beleid enerzijds en de uitvoering ervan anderzijds. Daarnaast moeten we opmerken dat er op internationaal, maar ook binnen staten, een zekere variatie is in de manier waarop de hervormingen onder impuls van het New Public Management vorm kregen. Voor een desbetreffend overzicht kan onder meer verwezen worden naar het werk van Hood (1996) en Pollitt & Bouckaert (2004). Verder kunnen we niet om de ideologische geladenheid van het New Public Management-discours heen. Te denken is aan het (neo-)liberale gedachtegoed waarin het New Public Management vlotjes zijn weg vond (Vallet, 2008).

Als NPM-instrumenten worden diverse ideeën en technieken uit de private sector in de publieke sector toegepast. Een veel gehoorde kritiek is dat men daarbij voorbijgaat aan de eigenheid van de publieke sector en dat bij de toepassing ervan neveneffecten en zelfs perverse neveneffecten opduiken. Een voorbeeld van zo’n pervers neveneffect is “gaming”, het opzettelijk manipuleren van gedrag om strategisch voordeel veilig te stellen. Voor een overzicht van mogelijke perverse effecten bij prestatiemeting, kan verwezen worden naar Verlet & Devos (2008). De moeilijkheid om bij efficiëntie- en effectiviteitsmetingen de kwaliteit van publieke dienstverlening te meten is er een van (Verlet, 2008). In zijn analyse (waarbij hij prestatiebesturing, het publiceren van prestatiegegevens en persoonsgebonden budgetten bestudeerde) komt Pestman (2007) evenwel tot de vaststelling dat de neveneffecten veelal uitblijven of in belangrijke mate kunnen worden bestreden. Hij roept ook op om het ideologische debat te begraven, om zich ten volle te kunnen concentreren op de vraag in welke situaties en onder welke voorwaarden diverse instrumenten zinvol toe te passen zijn. Er kunnen echter vraagtekens geplaatst worden bij de ideologische maagdelijkheid van dergelijke stellingnames. Over het uitblijven van negatieve effecten valt eveneens te discussiëren (cf. supra).

Het debat over efficiëntie en effectiviteit werd in Belgische context in 2007 opnieuw aangewakkerd door de publicatie van het OESO-rapport over de werkgelegenheid binnen de publieke sector (OECD, 2007). In dit rapport nam de OESO de structuur en het human-resourcesmanagement van de verschillende overheden in België onder de loep. Niet enkel het OESO-rapport maar ook enkele andere studies en gegevens wezen op het feit dat de efficiëntie en effectiviteit van het overheidsoptreden in België voor verbetering vatbaar was (Afonso e.a., 2004; Moesen & De Witte, 2007). Op basis van deze vaststellingen blijkt dat de Belgische overheden wel veel middelen vragen, doch deze niet optimaal besteden. Ze gaven meteen aanleiding tot diverse voorstellen om het overheids-

beslag terug te dringen en de overheid af te slanken. Het valt overigens te betreuren dat men in dergelijke analyses vaak weinig oog heeft voor de uiteenlopende omvang van het takenpakket dat men in diverse landen en regio's aan de overheid toevertrouwt.

Deze context laat zich ook voelen op het lokale niveau. Dit is op zich niet verwonderlijk aangezien de lokale besturen binnen de overheid de belangrijkste werkgever zijn (cf. De Batselier, 2009).

3. MAPE-schema als kapstok

In essentie komt het meten van efficiëntie en effectiviteit er op neer dat het “productieproces” van de overheid in kaart wordt gebracht. Hierbij gebruikt men klassiek het MAPE-schema, wat staat voor Middelen, Activiteiten, Prestaties en Effecten. Bij het productieproces van de overheid kan het klassieke onderscheid worden gemaakt tussen ingezette middelen (=input), proces (=throughput), product (=output, performance of prestatie) en effect (=outcome) (cf. OECD, 2007a: 16). In deze context wordt het begrippenduo efficiëntie en effectiviteit geplaatst. Efficiëntie duidt op de relatie tussen de ingezette middelen (input) en de afgeleverde prestaties, producten of dienstverlening (output).

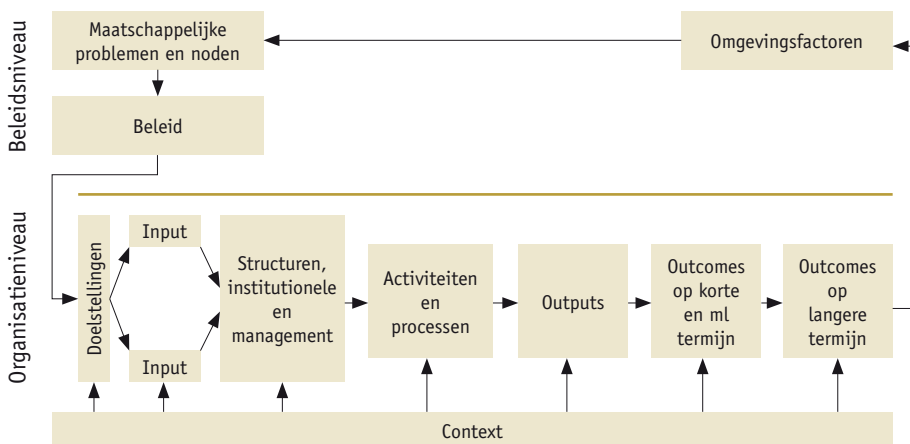
Effectiviteit (of doelmatigheid) verwijst naar de oorzaak-gevolgrelatie tussen output en outcome (effect). Heeft het gevoerde beleid het beoogde effect gehad (binnen de vooropgestelde termijnen)? In welke mate zijn er gewenste of ongewenste neveneffecten?

Een essentieel element in het omschrijven van wat efficiëntie en effectiviteit is, ligt in het feit dat beide in essentie ratio's zijn, waarbij het dus nodig is om een teller en een noemer te specificeren (cf. Verlet, 2008). Input betreft de materiële, financiële en personeelsmiddelen die worden ingezet voor een specifieke overheidstaak. Output verwijst naar het volume, de kwaliteit en de waarde van goederen en diensten van de overheid. Outcomes zijn deze gebeurtenissen die het bedoelde of onbedoelde resultaat zijn van acties van de overheid. Over het algemeen zijn het de outcomes die van direct belang zijn voor de inwoners (of “klanten”).

Als instrument situeert de afdekking van de Stadsmonitor zich in eerste instantie als informatiesysteem dat dient om de omgeving te scannen. De Stadsmonitor is dan ook in eerste instantie een “omgevingsscanner” teneinde een bedding te zijn voor strategisch beleid (Vallet e.a., 2005). In dat opzicht moet de monitor voor een stuk worden gezien los van het eigenlijke overheidsfunctioneren en de invloed die dit heeft op deze omge-

ving. Uit de Stadsmonitor kan men evenwel belangrijke informatie halen die essentieel is om de inputs, activiteiten, outputs en te realiseren outcomes te duiden, zonder dat evenwel de expliciete link te leggen is tussen deze ingrediënten van het MAPE-schema en de omgeving van de steden.

Figuur 1: Het MAPE-schema in zijn context.

Bron: Verlet & Devos, 2008

4. De ingrediënten om te komen tot het meten van efficiëntie en effectiviteit: input, outputs en outcomes, casus: het bibliotheekwezen

We beperken ons in deze analyse tot de casus van de plaatselijke openbare bibliotheken in de centrumsteden. De reden voor deze beperking is dat het een duidelijk omlijnt beleidsdomein is zonder al te veel externe actoren. Het is een gemeentelijke bevoegdheid. In Vlaanderen heeft het cultuurbeleid traditioneel een sterk lokaal karakter. Het decreet van 13 juli 2001 betreffende “het stimuleren van een kwalitatief en integraal lokaal cultuurbeleid” legt nog sterker de nadruk op deze lokale inbedding (Pauwels & Pickery, 2009). Het decreet verplicht elke gemeente met meer dan 750 inwoners een bibliotheek op te richten, eventueel in samenwerking met andere gemeenten. De openbare bibliotheken zijn in de visie van het decreet dan ook belangrijke componenten van het lokaal cultuurbeleid. Ze dienen elke burger gelijke en vrije toegang te verschaffen tot kennis, cultuur en informatie, opgeslagen in gedrukte en andere informatiedragers. Ze scheppen een voorwaarde voor levenslang leren, culturele ontwikkeling van individuen

en het democratisch functioneren van de samenleving. Dit decreet vervult een belangrijke voorwaarde om efficiëntie en effectiviteit te meten tussen verschillende actoren, alle bibliotheken hebben immers allemaal hetzelfde doel voor ogen. En om dat doel te bereiken zullen alle bibliotheken trachten zoveel mogelijk burgers te bereiken. Streven actoren verschillende doelstellingen na, dan is het niet aangewezen om hun efficiëntie en effectiviteit te vergelijken.

Bovendien zijn er relatief veel gegevens beschikbaar over de bibliotheken en het bibliotheekbeleid. Op grond van deze oefening trachten we na te gaan in welke mate we iets kunnen vertellen over de efficiëntie en effectiviteit over dit deel van het stedelijk beleid.

Input

Inputindicatoren geven aan wat gebruikt wordt om prestaties (performance), goederen of diensten, kortom outputs, te produceren. Hier gaat het uiteraard over de outputs die door de stedelijke openbare bibliotheken worden voortgebracht. De inputs bestaan uit financiële, materiële en personeelsmiddelen. Personeelsmiddelen kunnen gemeten worden in fysieke eenheden, bijvoorbeeld het aantal personeelsleden of ambtenaren werkzaam in de bibliotheken. Ze zijn uitgedrukt in aantal personen of in voltijds equivalenten. Geldmiddelen (vooral begrotingsmiddelen), besteed aan de bibliotheken, bieden echter het voordeel van de vergelijkbaarheid en kunnen daarom een totaalbeeld van de inputs geven. Beide soorten inputindicatoren zijn sterk gecorreleerd. De begrotingsuitgaven omvatten immers ook de loonkosten van het bibliotheekpersoneel. In dit artikel gebruiken we zowel begrotingsgegevens als personeelsdata (voltijdse equivalenten), respectievelijk afkomstig van de databank gemeenterekeningen van het Vlaamse Agentschap Binnenlands Bestuur en van de rapporteringswebsite van de Vlaamse bibliotheeksector (Bios2, te vinden op: <http://www.bibliotheekstatistieken.be>). Deze site is een initiatief van het Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen, in samenwerking met Bibnet.

Middelen

De gemeentebegrotingrekeningen geven heel gedetailleerde informatie over de financiële middelen die een gemeente in de diverse beleidsvelden aanwendt. In de gemeentelijke comptabiliteit moet de gemeenteontvanger immers voor alle inkomsten en uitgaven aangeven op welk specifiek beleidsdomein deze geldstroom betrekking heeft. Wel dient opgemerkt dat de gemeenterekeningen enkel de gemeenten zelf betreffen, en niet de verzelfstandigde gemeentediensten of -bedrijven, noch de met de steden gelieerde vzw's of samenwerkingsverbanden met andere overheden. Financiering- en subsidiëringstromen die niet via de gemeenten passeren worden niet in onze analyse betrokken. Dat deze an-

dere inputstromen ook een effect zullen uitoefenen op de outputs en outcomes betwisten wij niet. Toch opteren we ervoor om aan inputzijde enkel rekening te houden met de gemeenterekeringen. We doen immers een poging om na te gaan of er verschillen bestaan tussen de dertien centrumsteden.²

Een gemeenterekening (en -begroting) is opgedeeld in een gewone dienst en een buitengewone dienst, die elk op hun beurt in een aantal "economische groepen" zijn ingedeeld. De gewone dienst geeft informatie over de inkomsten en uitgaven gedaan voor de gewone dagelijkse werking, inclusief de aflossing van en de inrestbetalingen op de gemeentelijke schuld. De buitengewone dienst groepeerde de uitgaven die "rechtsreeks en op duurzame wijze invloed hebben op de omvang, de waarde en de instandhouding" (Leroy, 2008) van het gemeentevermogen. Het gaat dus in hoofdzaak over de investeringen, met dien verstande dat de financiering ervan (aflossingen én interestbetalingen van leningen) in de gewone dienst is opgenomen. In onze analyse werden beide diensten opgenomen, met uitzondering van de schulduitgaven (cf. infra). In de gewone dienst zijn de economische groepen personeelsuitgaven en de werkingskosten vanzelfsprekend. De groep overdrachten, zowel bij de gewone als bij de buitengewone dienst, werd opgenomen omdat die toch nog een aanduiding geeft van de bibliotheekuitgaven wanneer de gemeente ervoor opteerde om de werking van een dienst te verzelfstandigen, of een samenwerkingsverband opricht met andere overheden. De gemeente draagt dan een bepaald bedrag over die de dienst autonoom beheert. Deze autonomie houdt echter ook in dat de verzelfstandigde dienst een eigen boekhouding voert, die niet is opgenomen in de gemeenterekening. Of de overdrachten vanuit de gemeente de enige bron van inkomsten voor zo'n autonome dienst vormen, kan niet vanuit de gemeentebegroting achterhaald worden, evenmin als

---

² Deze functionele indeling van de gemeenterekening bestaat eigenlijk uit twee classificaties. De eerste is een decimale classificatie in functionele codes, waarvan de eerste drie cijfers vastgesteld zijn door de decreetgever. Dit maakt dat deze classificatie vergelijkbaar is tussen de gemeenten. In de decimale classificatie wordt het hoogste niveau vertegenwoordigd door het eerste cijfer (digit), het op één na hoogste door het tweede cijfer, enzovoort. Facultatief kunnen de gemeenten volledig vrij aan de drie opgelegde digits nog één of twee posities toevoegen om de uitgaven en ontvangsten verder onder te verdelen. Op het niveau van de vierde en vijfde digit is deze classificatie dus niet meer vergelijkbaar tussen de gemeentes. Vandaar dat deze vierde en vijfde digit in deze oefening niet aan bod komen. Naast deze decimale classificatie wordt nog een tweede classificatie gehanteerd die echter compatibel is met de decimale. Het gaat over de zogenaamde functionele groepen of "statistische codes". Dit is een, eveneens decretaal vastgelegde, classificatie die op één enkel niveau uitgaven (en ontvangsten) groepeerde. De uitgaven van één statistische code kunnen behoren tot het eerste, tweede en/of derde digit-niveau van de decimale classificatie (uiteraard zonder overlappingen tussen de verschillende statistische codes). Zoals het derde digit-niveau van de decimale indeling worden de statistische codes gewoonlijk (enigszins verwarrend) met een driecijferige code aangegeven. Deze statistische codes worden in de praktijk gebruikt als de hoofdingeling van de gemeenterekening, en verder uitgesplitst volgens de decimale codes waaruit ze bestaan. In het kader van onderhavige studie worden beide functionele indelingen gebruikt. Ondanks het feit dat zowel de decimale classificatie als de statistische codes decretaal zijn vastgelegd, gebeurt het nogal eens dat gemeenten verschillende functionele codes geven aan dezelfde uitgave. Bovendien is er een statistische code voor "niet-verdeelbare uitgaven". Beide zaken maken dat de gebruikte data voor financiële input met de nodige voorzichtigheid gehanteerd dienen te worden

de omvang van de niet-gemeentemiddelen die aan deze verzelfstandigde entiteiten wordt toegekend. Toch is het decretaal niet mogelijk om Vlaamse subsidies rechtstreeks aan zo'n autonome bibliotheek te geven, zodat deze middelen via gemeenteoverdrachten aan zulke bibliotheken worden toegekend. De laatste categorie die we in de analyse opnamen worden gevormd door de investeringen (buitengewone dienst). Die geven een beeld van de investeringen in de infrastructuur. De totale kosten verbonden aan de bouw van een nieuwe bibliotheek bijvoorbeeld dienen zo in deze categorie geboekt te worden. Daarnaast kent zowel de gewone als de buitengewone dienst nog schulduitgaven. Die worden in deze studie buiten beschouwing gelaten. In de gemeenterekeningen worden de aflossingen van de leningen immers als (schuld)uitgaven beschouwd. Als de schulduitgaven meegenomen werden, zou een investering tweemaal (kunnen) voorkomen: eenmaal als investeringsuitgave en eenmaal als schulduitgave, namelijk voor de terugbetaling van de lening die ter financiering van de investering is aangegaan.

Daarnaast is er het probleem van timing van de boeking. Uit analyse van de gemeentuitgaven blijkt dat er jaarlijks behoorlijk grote fluctuaties mogelijk zijn. Het spreekt voor zich dat een gemeente die in een bepaald jaar een bibliotheek bouwt veel meer uitgaven (en dus input) heeft dan een gemeente die besluit nog enkele jaren verder te doen met de oudere gebouwen. Het is namelijk zo dat in de gemeentelijke begrotingsrekening een investering geboekt wordt op het moment van de uitgave, en niet door middel van afschrijvingen over de levensduur van het investeringsgoed wordt gespreid. Welke gemeente daarbij op de langere termijn het meest efficiënt omspringt met de financiële middelen is dan onderwerp van discussie. Bovendien kan het vrij lang duren alvorens een financiële input ook daadwerkelijk effect heeft op het terrein. Om de jaarlijkse fluctuaties op te vangen opteerden we ervoor om de gemeente-uitgaven van de volledige afgelopen legislatuur (2001 tot en met 2006) samen te beschouwen. Van de opeenvolgende jaren wordt het gemiddelde berekend, na indexatie van de jaarcijfers door middel van de Belgische HICP (geharmoniseerde index van de consumptieprijzen) met basis 100 voor het jaar 2005, zodat er geen invloed meer is van de inflatie.

Om vergelijking tussen de dertien centrumsteden mogelijk te maken berekenden we³ de

---

³ Volledigheidshalve is te vermelden dat enkel rekening wordt gehouden met de uitgaven van het eigen dienstjaar. De gemeentecomptabiliteit onderscheidt uitgaven van het eigen dienstjaar en uitgaven van vorige dienstjaren. Onder de uitgaven vorige dienstjaren verstaat men de uitgaven die ofwel betrekking hebben op vorige dienstjaren (jaren voorafgaand aan het jaar waarop de gemeenterekening betrekking heeft), zoals achterstallige lonen, ofwel op uitgaven die van vorige dienstjaren naar het huidige dienstjaar zijn overgedragen. A contrario zijn de uitgaven eigen dienstjaar diegene die betrekking hebben op het eigen dienstjaar en niet zijn overgedragen uit vorige dienstjaren. Hoewel deze laatste overgedragen uitgaven relevant kunnen zijn, beperken we ons in deze studie om pragmatische redenen tot het eigen dienstjaar, dat in omvang veruit het meest belangrijk is. De bedragen zijn vastleggingen. Dit houdt in dat ze geboekt worden op het ogenblik dat het "engagement" genomen wordt, in de vorm van een bestelbon of de gunning of toewijzing van de opdracht.

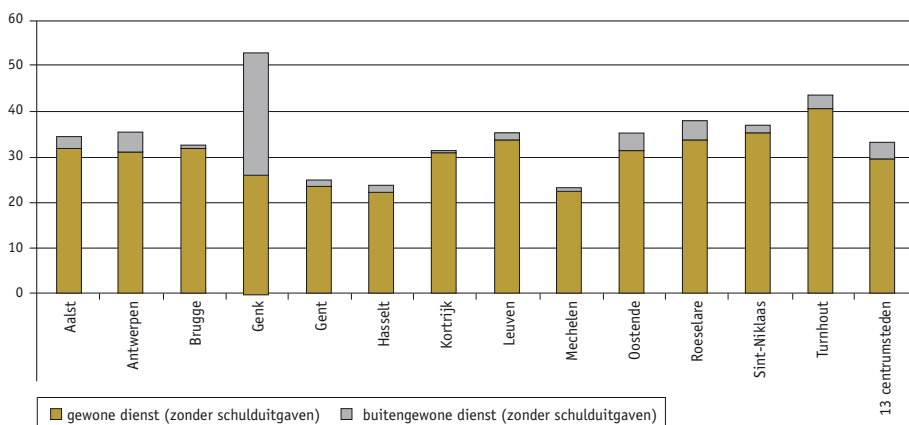
uitgaven per inwoner. Hiervoor nemen we het aantal inwoners, telkens op 1 januari van het jaar.

Binnen de gemeenterekeningen is er de zogenaamde statistische, tevens functionele, code 767 voor bibliotheekuitgaven (cf. voetnoot 2). Wel valt op te merken dat het hier gaat over algemene, openbare bibliotheken. Gespecialiseerde bibliotheken worden ondergebracht onder de functionele code 776 Letterkunde, gespecialiseerde bibliotheken. Die laatste vallen buiten het bestek van deze analyse.

In de uitgaven is Genk met 53 euro per inwoner per jaar een uitschieter, wat samenhangt met de bouw van een nieuwe bibliotheek. Zonder de investeringsuitgaven (buitengewone dienst) valt Genk terug tot de middenmoot. De tweede plaats wordt ingenomen door Turnhout met in totaal 44 euro per inwoner. De laagste waarden zijn te vinden voor Mechelen (23 euro), Hasselt (24 euro) en Gent (25 euro). Voor de dertien centrumsteden als geheel bedragen de uitgaven 33 euro per inwoner.

Wat de buitengewone uitgaven (investeringen) betreft, valt alleen Genk te vermelden, waar de gewone en buitengewone uitgaven elkaar in evenwicht houden. In de overige centrumsteden zijn de investeringen eerder beperkt. Voor de dertien samen bedraagt hun aandeel in de totale uitgaven 11%.

Figuur 2: Input: uitgaven per inwoners aan bibliotheeksector, in euro.

Bron : BZ, Agentschap Binnenlands Bestuur.

In de sector van de bibliotheken gaan de gemeente-uitgaven overwegend naar de eigen diensten en veel minder naar verzelfstandigde diensten of externe instellingen. Het aan-

deel van de overdrachten in de totale uitgaven is kleiner of gelijk aan 5%, met uitzondering van Hasselt waar de overdrachten 17% van het totaal vormen. In Hasselt omvatten de uitgaven ook de Vlaamse subsidies bestemd voor de Provinciale Bibliotheek Limburg.

Personeel

Als bijkomende inputindicator kiezen we voor het personeelsbestand in de bibliotheken. Ondanks de overlapping met de financiële middelen (personeelsuitgaven) en het feit dat het personeel uiteraard maar een van de inputs is, die alle door de geldmiddelen worden weergegeven, heeft deze maat een aantal voordelen tegenover de financiële inputs. Ten eerste komen alle personeelsleden voor, terwijl de gemeentebegroting geen volledig beeld geeft van de bibliotheken die van de gemeente budgettair zijn afgezonderd (cf. supra). Bovendien is het personeelsbestand door de tijd stabielere dan de uitgaven. Personeelsaantallen ondergaan immers niet de invloed van de zeer veranderlijke investeringsuitgaven, die in de gemeentebegroting niet over de duurtijd van de investeringen worden gespreid.

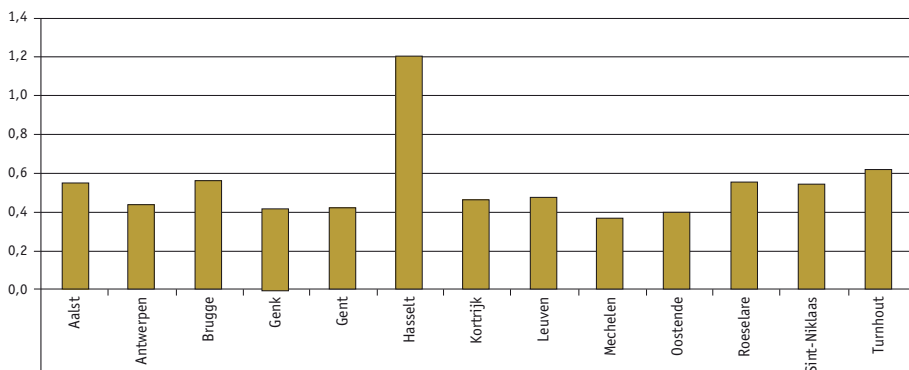
Voor de personeelsgegevens doet deze analyse een beroep op de rapporteringswebsite van de Vlaamse bibliotheeksector. In onze analyse wordt er voor geopteerd om de personeelsomvang uit te drukken in voltijdse equivalenten (vte's) en niet in aantallen ("koppen"). Dit houdt in dat de totale gepresteerde arbeidsduur van alle personeelsleden (in werkdagen) gedeeld wordt door het aantal werkdagen. Door de onderlinge verschillen in uurrooster tussen de steden is dit een betere maat dan het aantal personeelsleden. Vrijwilligers worden niet meegerekend, omdat hun arbeidsduur niet met voldoende betrouwbaarheid bekend is. Het aantal vrijwilligers in vergelijking met het aantal personeelsleden is bovendien gering te noemen.

Zoals bij de middelen werd het aantal voltijdse equivalenten gerelateerd aan het inwonertal van de stad. Gezien de kleinere orde van grootte, werd het personeelsbestand per 1000 inwoners berekend, en niet per inwoner zoals bij de begrotingscijfers. Hiervoor nemen we het inwonertal van de centrumstad, telkens op 1 januari van het jaar. Conform de financiële middelen wordt hiervan het gemiddelde over de vorige legislatuur genomen (2001-2006).

Vergeleken met de financiën is er bij de omvang van het bibliotheekpersoneel in de verschillende centrumsteden minder spreiding vast te stellen. Per 1000 inwoners werken in de bibliotheken 0,4 à 0,6 voltijdse equivalenten. Opmerkelijke uitschieter is echter Hasselt. Deze stad rapporteert echter zowel het personeel in de stedelijke bibliotheek als de

provinciale bibliotheek, wat de cijfers onrealistisch opvoert in verhouding tot de overige centrumsteden.

Figuur 3: Input: aantal voltijdse equivalenten per 1000 inwoners.

Bron: CJSM, Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen: Bios2-rapporteringssite.

Output

De output van de overheid is het geheel van de aangeboden producten en diensten. Ze worden ook wel prestaties of “performance” genoemd. Cruciaal in de discussie over efficiëntie en effectiviteit, is het in kaart brengen van deze prestaties. Maar wat is die performance? Het is duidelijk: “performance” is een veelzijdig begrip en kan contradicto- rische elementen omvatten. Dit maakt het bijzonder lastig om deze performance samen te vatten in één of enkele indicatoren.

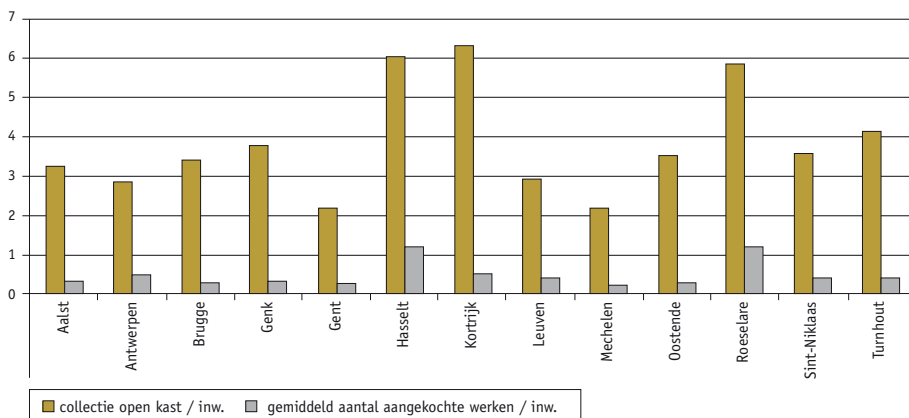
Voor de outputindicatoren van het stedelijk bibliotheekbeleid baseren we ons op de voor- noemde rapporteringswebsite van de Vlaamse bibliotheeksector, Bios2. We opteren ervoor om een tweetal outputindicatoren te gebruiken. Een indicator voor het volledige aanbod van de bibliotheek is de collectie open kast per inwoner. Dat is de verzameling materialen (gedrukte materialen, audiovisuele materialen en elektronische abonnementen) van de hoofdbibliotheek en van alle bedieningspunten, inclusief eigen wisselcollectie binnen het werkgebied (school-, kinderdagverblijf-, rusthuis- en gevangeniscollecties), exclusief ma- gazijncollecties en wisselcollecties van derden, per inwoner van het werkgebied (<http://www.bibliotheekstatistieken.be/>).

Kortrijk heeft met 6,33 collectiestukken per inwoner het grootste aanbod, op de voet

gevolgd door Hasselt en Roeselare. Ten aanzien van Hasselt dient opgemerkt dat de cijfers ook de collectie van de provinciale bibliotheek omvat, wat uiteraard een overschatting van de stedelijke collectie oplevert. Aan de andere kant van het spectrum vinden we Gent en Mechelen, elk met 2,14 collectiestukken per inwoner.

Figuur 4: Output: collectie open kast per inwoner (2007) en het gemiddeld aantal aangekochte werken per inwoner (2001-2007).

Bron: CJSM, Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen: Bios2-rapporteringssite.

Hoewel de collectie open kast per inwoner een indicator is voor het bibliotheekaanbod, geeft hij vooral een beeld van het aankoopbeleid sinds het ontstaan van de bibliotheek. Het kan immers zijn dat er historisch veel materialen zijn aangekocht, maar dat de aankoop de laatste jaren fors verminderd is, waardoor het aanbod nieuwe werken te wensen overlaat. Dit laatste is een belangrijke kwaliteitsdimensie. Het is namelijk zo dat het aanbod recente werken, in het bijzonder audiovisuele materialen, in sterke mate bepalend is voor het bezoek aan de bibliotheek (Pauwels & Pickery, 2009). Dit laatste is een effectindicator, die ook in deze studie wordt gebruikt. Voor een goede meting van de effectiviteit is het van belang dat de ervoor geselecteerde output- en outcome-indicatoren in nauw verband staan, vandaar de keuze. Bovendien dient een outputindicator, zeker in een efficiëntiecontext, betrekking te hebben op de “productie” van de onderzochte inputs. Aangezien hier alleen de input van de laatste jaren wordt beschouwd, is het logisch dat het aankoopbeleid van diezelfde periode in rekening moet worden gebracht. Om al deze redenen wordt gekozen voor een aanvullende indicator: het jaarlijkse aantal aankopen van geschreven en audiovisueel materiaal per inwoner. Bij onze inputindicatoren berekenden we de situatie van 2001 tot 2006, de volledige legislatuur van de vorige gemeenteraad. Voor het aantal aankopen van nieuw materiaal kijken we naar dezelfde periode, ook hier

is de beschouwde periode 2001-2006. Hiervan wordt eveneens het gemiddelde genomen (<http://www.bibliotheekstatistieken.be>).

Het aantal nieuw aangekochte stuks per inwoner toont grote verschillen tussen steden. In Mechelen werd gemiddeld over de voorbije legislatuur het minst nieuwe materialen aangekocht, 0,17 per inwoner. Terwijl de bibliotheken van Hasselt en Roeselare de meeste nieuwe stuks aanschaffen, respectievelijk met 1,14 en 1,15 per inwoner. Ook hier vermelden we dat de cijfers voor Hasselt de collectie van de provinciale bibliotheek omvatten.

Beide indicatoren schetsen ruwweg hetzelfde beeld, de top drie en de laatste twee zijn telkens dezelfde steden. Toch zijn er belangrijke verschillen. Zo heeft Kortrijk de grootste collectie gecombineerd met de derde hoogste nieuwe aankopen. Antwerpen heeft het grootste verschil. Antwerpen heeft de elfde plaats bij de totale collectie en combineert dat met een vierde plaats bij de nieuwe aankopen.

Outcome

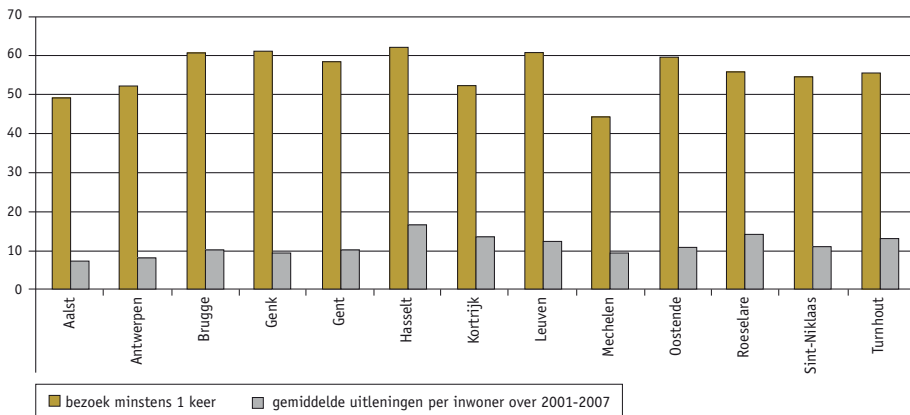
De resultaten van het gevoerde beleid worden aangeduid door de outcome- of effectindicatoren. In tegenstelling tot de outputs, kunnen outcomes veelal niet simpelweg worden toegeschreven aan handelingen van de overheid. Diverse andere (f)actoren, buiten de controle van een overheid om, kunnen een rol spelen (OECD, 2007b). Het is en blijft de vraag in welke mate de overheid door haar output verantwoordelijk is voor veranderingen in de outcome (Hatry e.a., 1994; OECD, 2007c).

In deze casestudie wordt er impliciet van uitgegaan dat het bibliotheekbeleid er in alle steden op gericht is het bibliotheekbezoek te laten toenemen. Om de mate van het gebruik van de gemeentelijke bibliotheek te meten baseren we ons op de Stadsmonitor en voornoemde rapporteringswebsite van de Vlaamse bibliotheeksector.

In de Stadsmonitor van 2008 is opgenomen welk aandeel van de bevolking het afgelopen jaar een bibliotheek bezocht. Dit aandeel werd bepaald aan de hand van de schriftelijke survey onder de bevolking van de centrumsteden die in het kader van de Stadsmonitor werd gehouden. Het aandeel bibliotheekbezoekers is een onderdeel van de vraag naar culturele participatie van de inwoners. In een leefbare en duurzame stad zijn er voor kinderen, jongeren en volwassenen ruime mogelijkheden om te participeren in kunst en cultuur, dankzij een divers en kwalitatief aanbod. Bibliotheken vormen een belangrijk onderdeel van dat aanbod doordat ze de cultuur- en kenniswereld van woord, beeld en muziek voor een groot publiek toegankelijk maken (Bral e.a., 2009, 35).

Iets meer dan de helft van de inwoners van de centrumsteden verklaarde het afgelopen jaar een bibliotheek bezocht te hebben. Vooral Brugge, Gent, Leuven en Hasselt kennen veel bibliotheekbezoekers, terwijl dit in Mechelen en Aalst minder is.

Figuur 5: Outcome: aandeel bezoekers dat minstens één keer per jaar een bibliotheek bezoekt en gemiddeld aantal uitleningen per inwoner over 2001-2007.

Bron: Stadsmonitor (bezoekers), CJSM, Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen: Bios2-rapporteringssite (uitleningen).

Het aandeel bibliotheekbezoekers in de gehele bevolking is een belangrijke outcome-indicator maar heeft als belangrijkste beperking dat het enkel informatie bevat over inwoners van de centrumsteden. De survey van de Stadsmonitor bevraagt enkel de inwoners van de centrumsteden, terwijl de centrumfunctie van de steden net maakt dat ook heel wat niet-inwoners gebruik maken van diensten die de stad aanbiedt. Om dit te ondervangen voegen we een tweede outcome-indicator toe. Het aantal uitleningen (aantal stuks) per inwoner is een maat voor het totale bibliotheekgebruik, omdat, naast de uitleningen aan inwoners van de steden, ook deze aan niet-inwoners in rekening gebracht worden. Een bijkomend voordeel is dat hiermee de intensiteit van het bibliotheekbezoek beter wordt gemeten. Deze gegevens zijn afkomstig van de webtoepassing Bios2.

Hasselt telt het hoogst aantal uitleningen per inwoner, gevolgd door Roeselare, Kortrijk, Turnhout en Leuven. In Aalst en Antwerpen is het aantal uitleningen per inwoner dan weer het laagst.

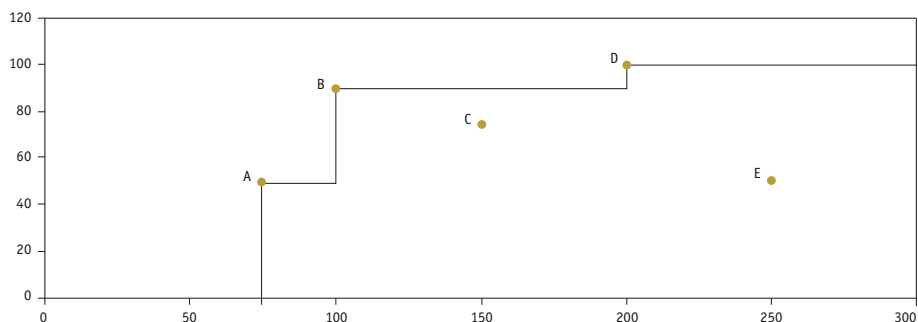
Met uitzondering van Hasselt, dat zowel het hoogste aandeel bibliotheekbezoekers als uitleningen per inwoners heeft, merken we toch grote verschillen tussen beide indica-

toren. Kortrijk heeft relatief een laag aandeel bezoekers, maar behoort tot de top bij de uitleningen. Genk van zijn kant heeft veel bibliotheekgebruikers en combineert dat met weinig uitleningen.

5. Free Disposal Hull als houvast?

Efficiëntie en effectiviteit zijn per definitie verhoudingen. Een instrument om deze verhouding tussen inputs en outputs (dat wil zeggen efficiëntie) en tussen outcomes en outputs (effectiviteit) weer te geven is de Free Disposal Hull-methode. Het is een vrij eenvoudige methode om de efficiëntie en effectiviteit van diverse actoren/organisaties grafisch weer te geven. In essentie dient deze techniek om een zogenaamde efficiëntiegrens in kaart te brengen, waarlangs de meest efficiënte actoren zich situeren. Het wezen van dit raamwerk wordt het best verduidelijkt met het theoretische voorbeeld in figuur 6 (Eugène, 2008, 3). Stel dat de inputs worden geplaatst op de X-as en de outputs op de Y-as en dat er vijf actoren zijn (hier de centrumsteden A, B, C, D en E). Elk van deze centrumsteden kunnen we positioneren in het assenstelsel op grond van de waarden die de steden op de twee assen aannemen. De efficiëntiegrens ligt in dit voorbeeld bij de steden A, B & D. Hun output, in vergelijking met de andere cases, is optimaal gegeven de inputs (en omgekeerd). Met andere woorden : A, B en D zijn efficiënt in vergelijking met de overige steden omdat voor zowel A, B als D geldt dat geen enkele andere stad in staat blijkt hetzelfde (of een hoger) outputniveau te bereiken met minder inputs. C en E, die onder de efficiëntiegrens liggen, kunnen dus efficiëntiewinsten boeken door de inputs te verminderen bij constante outputs (door in de figuur naar links op te schuiven), dan wel door de outputs op te voeren bij constante inputs (door naar boven op te schuiven). Het spreekt voor zich dat ook de combinatie van beide bewegingen (naar boven en naar links) efficiëntiewinsten oplevert.

Figuur 6: Free Disposal Hull: een theoretisch voorbeeld.

Het grote voordeel van deze methode is dat ze een algemeen, simpel en gemakkelijk interpreteerbaar beeld geeft van een op zich complex gegeven. De sterkte van deze benadering ziet men evenwel ook als een belangrijk nadeel. Zo houdt deze methode geen rekening met omgevingsfactoren die verschillend kunnen zijn voor de verschillende cases. Daarnaast is deze manier van werken eveneens erg gevoelig aan outliers (Moesen, 2009). Verder doet deze weergave niets af van het feit dat het moeilijk is en blijft om de prestaties van overheden en andere publieke actoren te meten.

Op te merken is ook dat de efficiëntie enkel op een “relatieve” manier wordt gemeten. De meting gebeurt immers telkens ten opzichte van andere cases die worden opgenomen in de analyse, in casu de centrumsteden. Wat deze bijdrage betreft, is er in dat opzicht geen probleem, omdat we ons enkel willen uitspreken over deze dertien centrumsteden. Toch maakt deze methodiek het niet mogelijk om grovere veralgemeningen te maken, gezien er geen empirische argumenten zijn om aan te tonen dat de best “scorende” steden in vergelijking met andere gemeentes, laat staan internationaal, efficiënt zijn.

Een ander element is dat nieuw beleid niet altijd onmiddellijk vruchten afwerpt. Het is niet omdat men dit jaar grote investeringen deed, dat de resultaten ervan noodzakelijkerwijs hetzelfde jaar merkbaar zijn. We moeten met andere woorden rekening houden met een zekere “time lag” (Eugène, 2008). Dit is ook de reden waarom de inputs hier betrekking hebben, op een langere tijdsreeks (de vorige legislatuur, cf. supra).

Deze illustratie gaat over efficiëntie, maar niets verhindert om dezelfde tool te gerbuiken om iets te vertellen over de effectiviteit.

6. Een proeve van meting: de efficiëntie en effectiviteit van het bibliotheekwezen

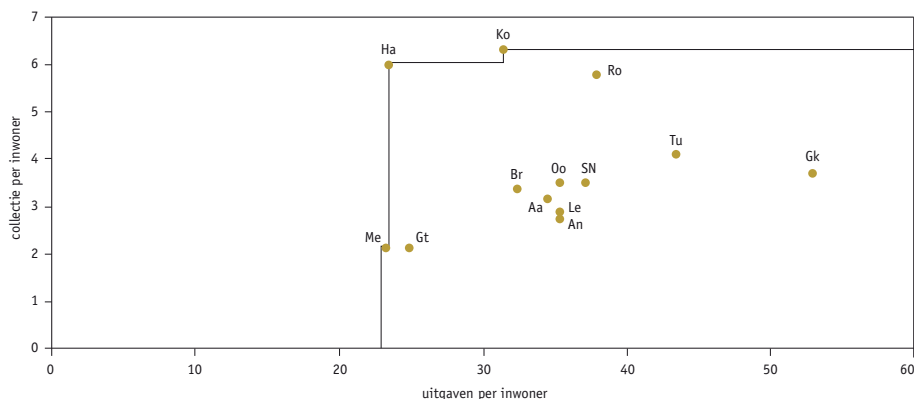
Efficiëntie

Efficiëntie wijst in een overheidscontext op de relatie tussen de ingezette middelen (input) en de afgeleverde producten of dienstverlening (output, ook wel prestaties of performance genoemd).

In ons praktijkvoorbeeld meten we de efficiëntie door gebruik te maken van de hierboven besproken twee inputindicatoren (begrotingsmiddelen en personeel) en twee outputindicatoren (totale collectie en aankopen nieuw materiaal per inwoner). Dit geeft in totaal

vier efficiëntiematen, namelijk door telkens het quotiënt te berekenen van één output- en één inputindicator. Deze worden hier achtereenvolgens besproken en vergeleken.

Figuur 7: Efficiëntie: omvang van de collectie tegenover de uitgaven per inwoner.

Bron: CJSJ, Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen: Bios2-rapporteringswebsite (collectie). BZ, Agentschap Binnenlands Bestuur (uitgaven).

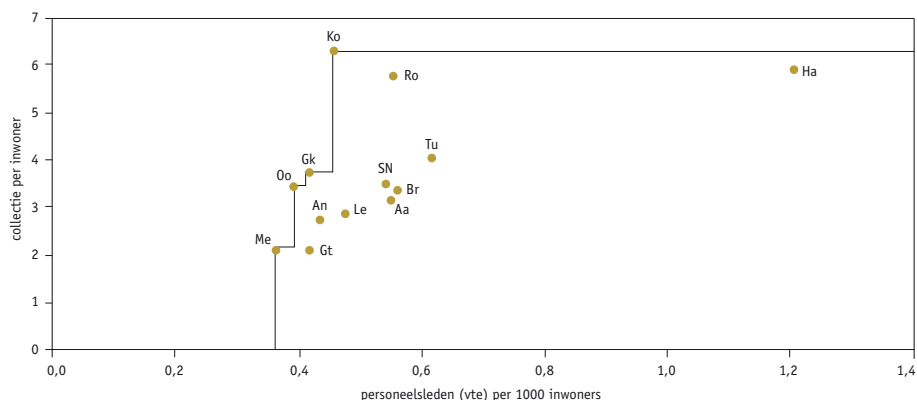
In eerste instantie relateren we de uitgaven voor de bibliotheken, berekend in euro per inwoner, aan het aantal stuks in de bibliotheekcollectie per inwoner. Het resultaat hiervan geven we weer in figuur 7. Drie steden zijn relatief efficiënt, namelijk Mechelen, Hasselt en Kortrijk. Van deze drie combineert Mechelen de laagste input aan een output die even hoog is als deze van Gent. Hasselt combineert lage uitgaven met een hoog collectieaanbod. De prestaties van Hasselt moeten wel in een correct licht geplaatst worden. Het is namelijk zo dat in die stad de stedelijke en de provinciale bibliotheek als een geheel zowel uitgaven als prestaties rapporteren. Kortrijk op zijn beurt heeft het grootste bibliotheekaanbod per inwoner en combineert dat met relatief weinig uitgaven. Gent en Roeselare situeren zich dicht bij de efficiëntiegrens. Turnhout en Genk liggen het verst van de efficiëntielijn. Deze twee geven het meest uit, terwijl hun aanbod gemiddeld is. De overige steden situeren zich allemaal dicht bij elkaar. Alle steden die zich niet op de efficiëntiegrens bevinden, zouden om de efficiëntie van de meest efficiënte centrumsteden te evenaren ofwel hun collectie moeten uitbreiden met dezelfde middelen ofwel hun middelen verminderen zonder hun collectie te reduceren. Natuurlijk is een combinatie van beide ook mogelijk.

Beschouwt men alleen de uitgaven binnen de gewone dienst, dat wil zeggen de uitgaven zonder investeringen, dan ondergaat alleen de relatieve positie van Genk een grotere

verandering. Genk heeft in de afgelopen legislatuur immers in verhouding tot zijn gewone uitgaven en in verhouding met de overige centrumsteden veel geïnvesteerd, namelijk in een nieuwe bibliotheek. Als we deze investeringen buiten beschouwing laten, verhuist Genk naar links, net naast de efficiëntiegrens.

Als het aantal personeelsleden (vte's per 1000 inwoners) - in plaats van de uitgaven - wordt afgezet tegenover de collectie per inwoner, verloopt de efficiëntiegrens over Mechelen, Oostende, Genk en Kortrijk. In deze laatste opsomming worden de steden gerangschikt naar stijgende omvang van de collectie. Zoals eerder aangehaald heeft het personeelsbestand een duidelijk kleinere spreiding dan de begrotingsmiddelen. De enige "outlier" is zoals vermeld Hasselt, dat echter in zijn personeelscijfers, maar ook in de cijfers van de collectie, naast de stedelijke ook de provinciale bibliotheek opneemt. Naar efficiënte komen de grootsteden Antwerpen en Gent, naast Leuven en Roeselare, dicht bij de efficiëntiegrens. De overige steden bevinden zich dicht bij elkaar.

Figuur 8: Efficiëntie: omvang van de collectie tegenover het ingezette personeel.

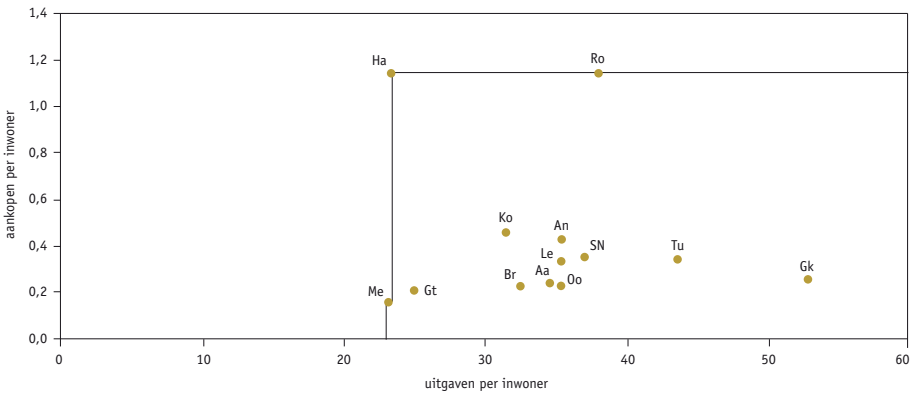

Bron: CJSM, Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen: Bios2-rapporteringswebsite.

De tweede outputindicator die in deze efficiëntiematen wordt gebruikt, is het aantal aankopen per inwoner (gemiddelde 2001-2006). Als deze indicator wordt gerelateerd aan de begrotingsuitgaven voor bibliotheken (cf. figuur 9), loopt de efficiëntiegrens over Mechelen, Hasselt en Roeselare. Aangezien de totale collectie en de aankopen sterk gelijklopend zijn, verschilt het efficiëntiebeeld weinig. Toch kennen de aankopen per inwoner een kleinere spreiding dan de totale collectie per inwoner. De enige "outliers" zijn Roeselare en Hasselt. Roeselare, dat voor de totale collectie vrijwel op de Free Disposal Hull lag, ligt er nu op, dankzij matige uitgaven die desondanks resulteren in de hoogste

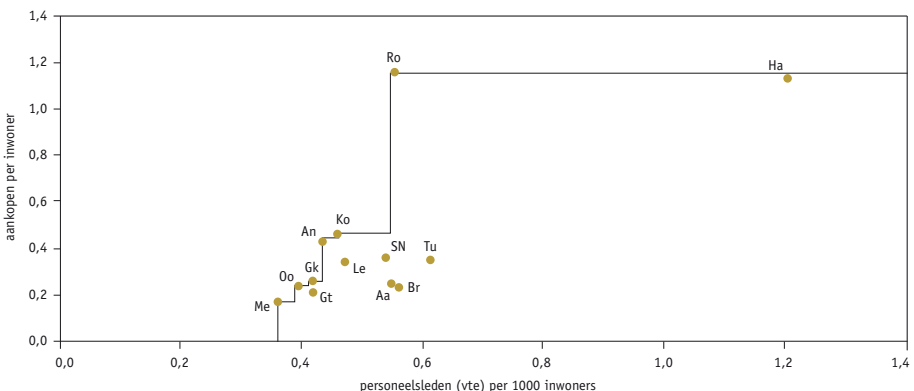
output. Hasselt, dat kampt met outputcijfers waarin ook die van de provinciale bibliotheek zijn vervat, komt ook hier op de efficiëntiegrens voor. Mechelen combineert ook hier zijn lage uitgaven met een beperkte output, in casu nieuwe aankopen. Het ligt dan ook opnieuw op de Free Disposal Hull. De enige stad die afwijkt van het patroon bij de totale collectie is Kortrijk. Deze stad situeert zich door haar grote collectie en beperkte uitgaven op de efficiëntiegrens, maar kan deze positie door relatief minder omvangrijke aankopen niet handhaven. Ze valt dan ook terug tot de middenmoot.

Figuur 9: Efficiëntie: omvang van de aankopen tegenover de uitgaven per inwoner.

Bron: CJSM, Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen: Bios2-rapporteringswebsite (aankopen). BZ, Agentschap Binnenlands Bestuur (uitgaven).

Figuur 10: Efficiëntie: omvang van de aankopen tegenover het ingezette personeel.

Bron: CJSM, Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen: Bios2-rapporteringswebsite.

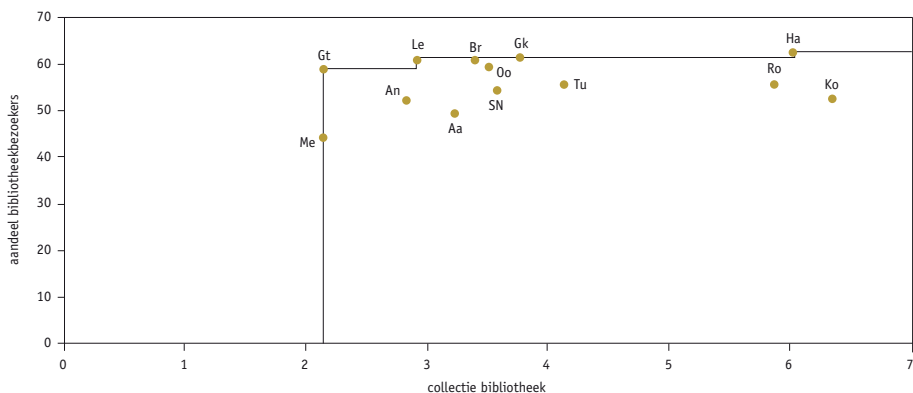

Worden de aankopen per inwoner gerelateerd aan het personeelsbestand per 1000 inwoners (Figuur 10), loopt de efficiëntiegrens over Mechelen, Oostende, Genk, Antwerpen, Kortrijk en Roeselare. Laatstgenoemde stad dankt haar positie aan de hoogste aankopen per inwoner bij gemiddeld personeelsbestand. We vermeldden al de kleine spreiding in de personeelsaantallen per 1000 inwoners. Hetzelfde geldt voor de aankopen per inwoner. De enige “outliers” in dat verband zijn Roeselare en Hasselt (waarvan de aankoopcijfers ook die van de provinciale bibliotheek omvatten). Naar deze efficiëntiemaat liggen alle steden dan ook dicht bij de Free Disposal Hull. De potentiële efficiëntiewinsten, als we de centrumsteden als benchmark beschouwen, zijn derhalve beperkt.

Effectiviteit

De effectiviteit verwijst naar de oorzaak-gevolgrelatie tussen output en effect (outcome). Heeft het uitgevoerde beleid het beoogde effect gehad? Het bibliotheekcollectie-aanbod per inwoner en de bibliotheekaanwinsten per inwoner beschouwen we als indicatoren voor de stedelijke bibliotheekoutput. Het aandeel van de bevolking dat het afgelopen jaar ten minste een keer de bibliotheek bezocht en het aantal uitleningen per inwoner geven ons een beeld of het gevoerde beleid leidt tot meer bibliotheekgebruik. De twee outputindicatoren worden afgezet tegen de twee outcome-indicatoren, zodat we vier Free Disposal Hulls krijgen voor de effectiviteit.

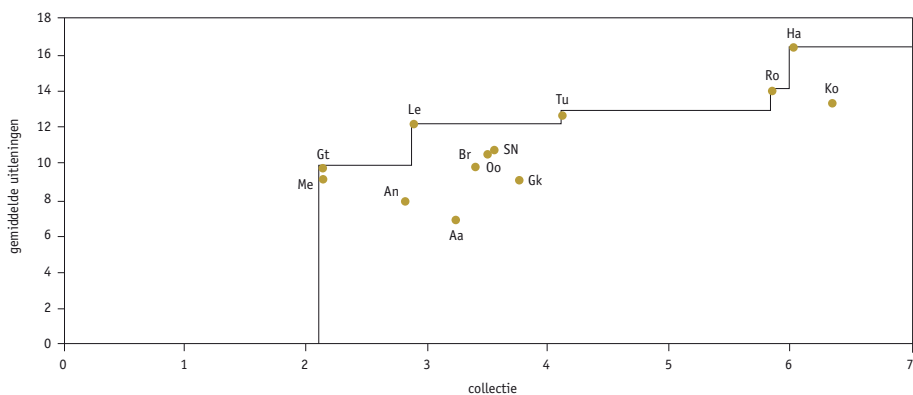
Figuur 11: Effectiviteit: omvang van de collectie tegenover het aandeel bibliotheekbezoekers.

Bron: CJSM, Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen: Bios2-rapporteringswebsite (Collectie) en Stadsmonitor (aandeel bibliotheekbezoekers)

Zetten we de bibliotheekcollectie af tegenover het aandeel bibliotheekbezoekers, dan loopt de effectiviteitsgrens via Gent, Leuven, Genk en Hasselt. Mechelen bevindt zich wel op de grens, maar Gent heeft met dezelfde collectiehoeveelheid een groter aandeel bibliotheekbezoekers. De andere steden situeren zich allemaal redelijk dicht bij de effectiviteitsgrens, waarbij we wel opmerken dat de meeste van deze minder effectieve steden een groter collectieaanbod per inwoner hebben dan Gent, maar toch een lager aandeel bibliotheekbezoekers. Vergelijken we even Hasselt, Roeselare en Kortrijk. Deze steden maken de top drie uit qua collectie per inwoner. Hasselt heeft het grootste aandeel bibliotheekbezoekers. Als er geen invloed is van externe factoren dan zouden de bibliotheken van Roeselare en Kortrijk met hun huidige collectie een groter aandeel van de bevolking moeten kunnen bereiken. Er zijn echter wel belangrijke verschillen tussen de Hasseltse bibliotheek en de andere twee te vinden. Zo leert de Bios2-rapportingswebsite ons dat de bibliotheek van Hasselt 's avonds en in het weekend 55 uren open is, terwijl de andere twee met 44 uren toch heel wat minder openingsuren hebben. Andere redenen waarom Hasselt meer bibliotheekbezoekers heeft is de oppervlakte van de bibliotheek per inwoner. In Hasselt heeft de bibliotheek drie keer meer ruimte ter beschikking dan in Kortrijk en Roeselare. Meer ruimte creëert meer gebruikersgemak, wat nog een deel van het grotere aandeel bibliotheekbezoekers van Hasselt verklaart. Het verschil tussen Hasselt en Kortrijk heeft nog een derde externe oorzaak. Hasselt combineert een grote collectie met een grote hoeveelheid nieuwe materialen. In Kortrijk worden heel wat minder aankopen verricht.

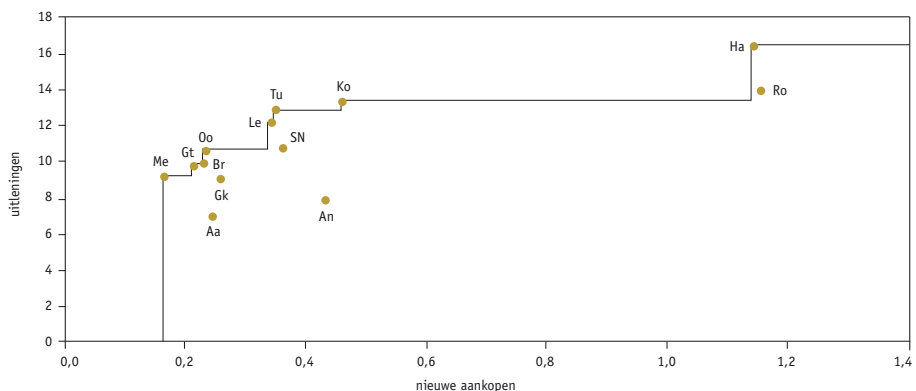
Figuur 12: Effectiviteit: gemiddeld aantal uitleningen tegenover de omvang van de collectie.

Bron: CJSM, Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen: Bios2-rapportingswebsite.

Zetten we de bibliotheekcollectie af tegenover het aantal uitleningen dan loopt de relatieve effectiviteitsgrens via Gent, Leuven, Turnhout, Roeselare en Hasselt. Heel wat centrumsteden hebben een collectie van de grootte van Leuven en Turnhout, maar tellen gemiddeld toch 2 tot 4 uitleningen per inwoner minder. Indien deze lagere effectiviteit niet veroorzaakt wordt door andere omgevingsfactoren, zijn er effectiviteitswinsten mogelijk. De specifieke Leuvense situatie als studentenstad is zo'n externe factor. Uit gebruikersonderzoek in 2004 bleek dat laagopgeleiden en ouderen ondervertegenwoordigde bevolkingsgroepen zijn in de bibliotheek. In studentenstad Leuven verblijven immers relatief veel hoogopgeleiden en jongeren (Glorieux e. a., 2005 geciteerd in Glorieux & Kuppens, 2006). Het verschil tussen Leuven en Antwerpen is niet zozeer het aantal studenten, maar eerder het aandeel dat die studenten uitmaken in de gehele bevolking. Voor Turnhout halen we de specifieke centrumfunctie aan als externe beïnvloedende factor. Bij de gemeentefusie in 1976 is Turnhout met geen enkele omliggende gemeente gefusioneerend, dat maakt dat Turnhout als kleine stad een grote verstedelijkte rand heeft en dat deze bovendien in de fysieke nabijheid ligt. Vergeleken met de minder effectieve steden (ongeveer even grote collectie, minder uitleningen) wordt dit onder andere weerspiegeld in de herkomst van de lener. Twintig procent van de inwoners van Turnhout zijn ook leners in de bibliotheek, dat is lager dan het gemiddelde voor alle centrumsteden (22%). Nemen we echter alle leners, dus ook deze van buiten de stad in acht, dan stijgt het aandeel in Turnhout tot 35%, boven het gemiddelde van 31%. Daar mogen we uit besluiten dat Turnhout een grote groep leners van buiten de stad heeft.

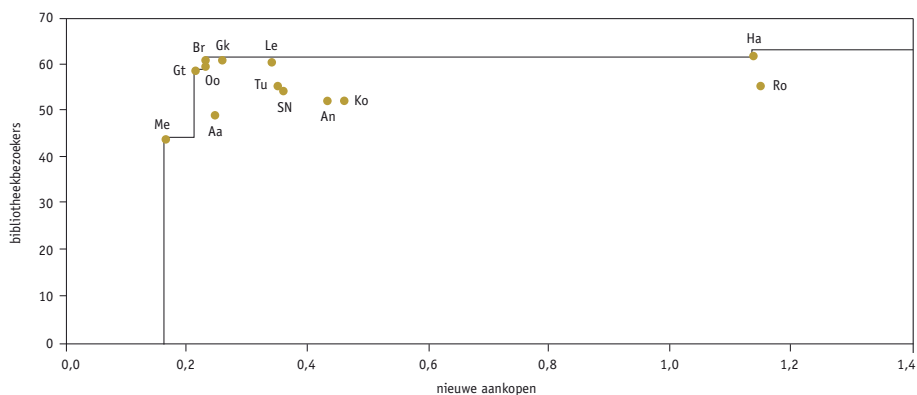
Figuur 13: Gemiddeld aantal uitleningen tegenover nieuwe aankopen als indicator voor de effectiviteit van de bibliotheken in de dertien centrumsteden.

Bron: CJSM, Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen: Bios2-rapportingswebsite.

Hanteren we de nieuwe aankopen per inwoner in plaats van de totale collectie en zetten we dit dan af tegenover het aantal uitleningen dan liggen maar liefst acht steden op de effectiviteitsgrens (cf. figuur 13). Mechelen, Gent, Brugge, Oostende, Leuven, Turnhout, Kortrijk en Hasselt. Bovendien bevinden Genk, Sint-Niklaas en Roeselare zich erg dicht bij deze grens. Aalst doet iets meer nieuwe aankopen dan Oostende en Brugge, maar heeft toch een lager aantal uitleningen. Indien er geen andere factoren een rol spelen dan is de aankoop van nieuwe werken in Aalst minder effectief om meer uitleningen te krijgen dan in Oostende en Brugge. Graven we dieper dan merken we dat Aalst een lage leenfrequentie heeft, wat betekent dat er minder uitleningen zijn per lener. Aalst heeft met name erg weinig uitleningen van gedrukt materiaal per lener. De reden hiervoor is onduidelijk. Ook Antwerpen en Kortrijk kopen per inwoner evenveel nieuw materiaal aan, toch leent Kortrijk zes stuks meer uit per inwoner. Tenzij dit verschil in aantal uitleningen per inwoner verklaard wordt door externe factoren, kan Antwerpen effectiever meer uitleningen behalen met de het huidige aankoopbeleid. Een belangrijke externe factor is natuurlijk de totale collectie. Ondanks een gelijkaardig aantal nieuwe aankopen, heeft Kortrijk een collectie per inwoner die dubbel zo groot is als deze van Antwerpen. Dat dit een gevolg heeft op het aantal uitleningen is evident.

Figuur 14: Effectiviteit: aandeel bibliotheekbezoekers tegenover nieuwe aankopen.

Bron: Stadsmonitor (bezoekers), CJSJM, Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen, Bios2-rapporteringswebsite (aankopen).

De nieuwe aankopen afgezet tegenover het aandeel bibliotheekbezoekers levert een effectiviteitsgrens op die loopt van Mechelen, over Gent, Brugge, Genk en Hasselt. Mechelen combineert het laagste aantal nieuwe aankopen per inwoner met het laagste aandeel bibliotheekbezoekers, wat wil zeggen dat het bij deze effectiviteitsgrens die relatief is,

een buitenbeentje is. Mechelen is immers niet effectiever dan een andere stad, Mechelen is “effective by default” om eens een woordspeling te gebruiken op grond van de terminologie van Afonso & Fernandes (2003).

Hoewel ze niet op de relatieve effectiviteitgrens liggen bevinden de andere steden zich allemaal erg dicht bij deze grens. Bij deze meting moeten we wel opletten want het aandeel bibliotheekbezoekers werd bevraagd door de survey van de Stadsmonitor en deze richtte zich enkel op inwoners van de steden.

Vergelijken we de vier figuren betreffende effectiviteit, dan merken we dat de keuze van de indicatoren erg belangrijk is. Sommige steden verschuiven van toppositie in de ene indicator naar middenmoot in de andere, dit heeft vanzelfsprekend een invloed op de Free Disposal Hull voor effectiviteit. Genk is daarvan een duidelijk voorbeeld. Genk heeft een hoog aandeel bibliotheekbezoekers maar een laag aantal uitleningen. Bij de effectiviteitsmetingen waarbij het aandeel bibliotheekbezoekers als outcome-indicator gehanteerd werd, bevindt Genk zich op de relatieve effectiviteitgrens, wordt het aantal uitleningen echter als outcome gehanteerd dan is het niet meer effectief. Het is eens te meer een illustratie dat omzichtig moet worden omgesprongen met dergelijke ratio's. Het plaatje kan sterk verschillen naargelang van de specifieke indicatoren die men gebruikt.

6. Het moeilijke meten van efficiëntie en effectiviteit

Het is duidelijk, met de meting van de efficiëntie en de effectiviteit tracht men de prestaties van de publieke sector te meten. Deze meting is evenwel geen evidentie. Daarom staan we stil bij een aantal algemene problemen alsook een aantal specifieke problemen wat betreft de meting van de efficiëntie en effectiviteit in onze concrete casus.

6.1. Algemeen

Metten mag dan wel weten zijn, dit meten is echter niet evident. Bijvoorbeeld: wat is “good performance”? Probleem hier is dat er is geen standaard of marktwaarde is om de outputs van een overheid te beoordelen. Bijvoorbeeld: een overheid mag geen middelen verspillen, maar hoe gaan we bepalen wanneer er sprake is van verspilling? In de context van “good governance” wordt er vaak gepeild naar de mate waarin er corruptie is. Indien men geen corruptie vaststelt, levert dat een overheid goede punten op. Maar dat wil natuurlijk nog niet zeggen dat die overheid per definitie performant is (Van de Walle, 2008).

Van de Walle is van mening dat het meten van realisaties van de overheid niet kan worden bereikt door het louter afwegen van outputs en outcomes ten opzichte van bepaalde doelstellingen omdat de doelstellingen van overheden over het algemeen vaag en onvermijdelijk contradictorisch zijn (Van de Walle, 2008). Daartegenover kan men stellen dat binnen diezelfde overheid door de verschillende meer specifieke actoren duidelijke doelstellingen naar voor worden geschoven. In deze context kunnen we denken aan de verschillende beleidsbrieven en -nota's, beheersovereenkomsten, strategische doelstellingen et cetera. Daarnaast kan men argumenteren dat gezien beleidsdoelen voor meerdere interpretaties vatbaar zijn, er meervoudige indicatoren vereist zijn. Deze indicatoren verwijzen naar verschillende aspecten (tastbare en niet-tastbare) van de beleidsuitvoering en weerspiegelen de belangen van alle belanghebbenden (politici, bestuurders, leveranciers, "consumenten", ...). Daarnaast moet een evenwicht gevonden worden tussen te veel en niet genoeg "meetdruk" (van Thiel & Leeuw, 2003).

Niettemin is het analyseren van effecten geen evidentie. Bij een effect is de relatie tussen de gemeten realiteit en de indicator vaak vaag. Effecten zijn moeilijk vast te stellen. Indien ze al vast te stellen zijn, dan nog is het niet eenvoudig om de rol van de overheid in het al dan niet optreden van het effect te identificeren in een omgeving met vele actoren en factoren (De Smedt, Conings, Verhoest & Bouckaert, 2004, 61).

Het is duidelijk dat de meting van effectiviteit nog minder evident is dan de meting van efficiëntie. De relatie van output tot effecten (outcome) is vaak minder direct. Het is in dit verband zinvol om een onderscheid te maken tussen directe, via het eindproduct meetbare, doelstellingen en diepere achterliggende maatschappelijke doelstellingen (cf. Callens, 2007).

6.2. Waarderen van dienstverlening in de publieke sector

Het productievolume kan in de marktsector gemakkelijk afgeleid worden uit de marktwaarde van de betreffende goederen. Tijdreeksen kunnen op die manier worden geconstrueerd, rekening houdend met de prijsindex. Zo kan men "waarde-indicatoren" ontwikkelen.

Voor publieke dienstverlening is dat evenwel minder evident. De diensten die door de publieke sector worden geproduceerd, worden immers doorgaans niet op de vrije markt verhandeld. Dit maakt dat hun marktwaarde meestal niet bekend is. De waarde van deze productie kan men dan ook veelal niet in geld uitdrukken. Daarom wordt in de meeste gevallen gebruik gemaakt van wat men noemt fysieke productindicatoren (Kuhry, 2004). Dit is een verzamelterm die betrekking heeft op verschillende types indicatoren die als

directe of indirecte maat voor de productie kunnen gelden. Hierbij kan een onderscheid gemaakt worden tussen prestatie-, gebruiks- en procesindicatoren. Prestatie-indicatoren hebben betrekking op de geleverde eindproducten, bijvoorbeeld het aantal ter beschikking gestelde boeken. Gebruiksindicatoren van hun kant betreffen de afnemers van de diensten, bijvoorbeeld het aantal lezers. Procesindicatoren zijn dan weer indicatoren die slaan op de verrichte werkzaamheden of tussenproducten, zoals het aantal geïnventariseerde collecties.

Probleem blijft dat het moeilijk is om zuiver collectieve goederen/diensten op die manier te meten. Een alternatieve manier om deze te meten bestaat erin om de ingezette middelen te plaatsen tegenover een groter geheel zoals het de totale begroting of het BBP (Kuhry, 2004, 48). Een dergelijke benadering geeft ons slechts een partieel beeld. Zo doet de loutere weergave van bijvoorbeeld de personeelskost afbreuk aan de samenstelling van het personeelsbestand (bijvoorbeeld in termen van anciënniteit en opleidingsniveau). Daarenboven zegt dit element van de input ons op zich nog niets over de efficiëntie.

6.3. Kwaliteit van de dienstverlening

Een specifiek probleem om de efficiëntie van de publieke sector in kaart te brengen ligt in de meting van kwaliteit van de dienstverlening. Reden hiervoor is de grote onenigheid over de definitie van kwaliteit en/of verandering van de invulling ervan (Eggink en Blank, 2002). Die auteurs zien ook een eventuele “trade-off” tussen kwaliteit en efficiëntie. Als kwaliteit niet voldoende tot uitdrukking komt in de productiematen dan kunnen lage kwaliteitsinstellingen zich als zeer doelmatig kwalificeren. Deze trade-off is overigens geen wetmatigheid, efficiëntie en kwaliteit kunnen ook hand in hand gaan (van Thiel & Leeuw, 2003).

Ook binnen de publicatie van de Sociaal Cultureel Planbureau is er ruime aandacht voor het aspect kwaliteit van de dienstverlening en de meting ervan. Naar hun mening is het essentieel om een onderscheid te maken tussen objectieve en subjectieve kwaliteitsmaten enerzijds en proceskwaliteit, productkwaliteit en systeemkwaliteit anderzijds (Kuhry, 2004, 49).

6.4. De casestudie: een onvolkomen meting

Tot slot dienen we ook kritisch te staan ten aanzien van de eigen hier geïllustreerde casestudie omtrent het bibliotheekwezen in de dertien centrumsteden. Zo beschikken we niet

over indicatoren voor de inputs, outputs en outcomes die afdoende zijn. De weerhouden indicatoren zijn dan ook eerder illustratief, net zoals de case zelf.

We kunnen wat de inputs betreft, op zich wel nagaan wat de gemeentelijke financiële bijdrage betreft aan het bibliotheekwezen. Daarnaast is het ook niet evident om alle middelen die worden aangewend voor de dienstverlening inzake bibliotheken te destilleren. Zo vallen bijvoorbeeld subsidies namens de provincie of de Vlaamse overheid die rechtstreeks aan verzelfstandigde bibliotheken worden toegekend theoretisch buiten ons vizier. Dit wordt echter in de praktijk grotendeels opgevangen door het feit dat Vlaamse subsidies decretaal aan de gemeenten zelf dienen te worden toegekend, die deze via overdrachten aan hun verzelfstandigde bibliotheken transfereren, zodat deze middelen in onze begrotingscijfers zijn opgenomen.

Daarnaast belichten de weerhouden indicatoren voor de output van de bibliotheken slechts één aspect van de dienstverlening. Het aantal aantal collectiestukken per inwoner, zegt ons bijvoorbeeld op zich weinig over de (gepercipiëerde) kwaliteit van de dienstverlening. Hetzelfde geldt voor onze indicator voor de outcome. De beoogde maatschappelijke doelstellingen van bibliotheken omvat ongetwijfeld meer dan enkel en alleen het doen toenemen van het aantal bezoekers en ontleningen. Hierbij is bijvoorbeeld een specifiek doelgroepenbeleid een even legitieme doelstelling die zich niet makkelijk laat vertalen in een indicator als bijvoorbeeld het aantal bezoekers van de bibliotheek. Tot slot verdient een dergelijke analyse ook dat we meer rekening houden met de context waarin de verschillende steden hun dienstverlening moeten waarmaken.

Ter uitleiding

De eenvoud van een grafische voorstelling zoals de Free Disposal Hull-methode blijkt al snel bedrieglijk te zijn. Zo kan het plaatje dat het oplevert nogal variëren naargelang van het type indicatoren dat we opnemen in onze analyse. Indien we het bijvoorbeeld hebben over het aanbod aan dienstverlening in de stad: kijken we dan naar de “werkelijke” dienstverlening, dan wel naar de manier waarop deze wordt ervaren? Indien we peilen naar de perceptie van het stedelijke aanbod is en blijft het maar de vraag in welke mate men het stedelijke aanbod kan onderscheiden van dat van andere dienstverleners. Daarnaast kan er veel discussie zijn omtrent het aggregeren van diverse indicatoren tot één indicator om het reilen en zeilen in een specifieke sector te meten. Daarnaast is ook het in kaart brengen van de inputs op zich geen evidentie. Zo is het geen sinecure om alle geldstromen te ontrafelen. De dienstverlening van steden is immers vaak het resultaat

van financiële inspanningen van een samenspel van overheden over de verschillende bestuurslagen alsook de inbreng vanuit de private sector. Dit ontrafelen is met het beschikbare instrumentarium een moeilijke oefening. Bijkomend zijn er belangrijke verschillen in de context waarbinnen de verschillende stedelijke overheden dienen te opereren en doet het mogelijkwijze afbreuk aan een beleidsopties die de lokale overheden hebben genomen. Zo kan een lokale overheid, net zoals andere overheden, ervoor opteren voor een uitgebreid sociaal beleid te voeren en/of sterk in te zetten op zijn/haar centrumfunctie in de stadsgewesten. Deze nobele doelstellingen vertalen zich niet makkelijk in vergelijkbare indicatoren. Daarnaast raken we met een dergelijke evaluatie aan de bestuurlijke autonomie van de steden.

Merk ook op dat in de empirische toets in deze bijdrage slechts in beperkte mate gebruik kon worden gemaakt van gegevens uit de Stadsmonitor. Met het oog op een analyse van efficiëntie en effectiviteit is de Stadsmonitor dan ook te weinig gericht op de korte termijn en te weinig op lopende zaken van het overheidsfunctioneren. Maar daar is de Stadsmonitor in essentie ook niet voor gemaakt. De meerwaarde van de Stadsmonitor ligt dan ook in het schetsen van de maatschappelijke omgeving waarin een stad gedijt. Op die manier beschikken stedelijke actoren over een waardevol instrument die strategische planning mogelijk maakt. Wil men specifiek de efficiëntie en effectiviteit van het overheidsoptreden meten, dan zijn meer domeinspecifieke instrumenten nodig. Hierbij dient bijzondere aandacht te gaan naar het overheidsfunctioneren, rekening houdend met de ingezette middelen, processen, outputs en outcomes en dit alles binnen de eigenheid van de maatschappelijke omgeving waarin deze worden aangewend en gerealiseerd. Hierbij is eveneens een gedragenheid van het evaluatie-instrument nodig. Wil men komen tot waarachtige efficiëntie- en effectiviteitsmetingen is het dan ook essentieel om dergelijke instrumenten in overleg met alle betrokken actoren te ontwikkelen.

Kortom, in deze bijdrage bespreken we tal van inhoudelijke en methodologische beperkingen die een zinvolle vergelijking in termen van efficiëntie en effectiviteit tussen steden in de weg staan. Het is eens te meer duidelijk: het in kaart brengen van “de” efficiëntie en effectiviteit is geen evidentie, laat staan dat we op een verantwoorde manier steden kunnen rangschikken in dat opzicht. Op de keper beschouwd blijven dergelijke oefeningen aartsmoelijk. Iedereen is geïnteresseerd in rankings allerhande, maar wat efficiëntie en effectiviteit betreft is en blijft het moeilijk om een instrumentarium te ontwikkelen dat daartoe geschikt is.

Bibliografie

- Afonso, A. en Fernandes, S. (2003). *Efficiency of Local Government Spending: Evidence for the Lisbon Regio*. Department of Economics at the School of Economics and Management (ISEG), Technical University of Lisbon, working paper 2003/9.
- Afonso, A., L. Schuknecht, L. & Tanzi, V. (2004), *Public Sector Efficiency: an International Comparison*, European Central Bank Working Paper no. 242.
- Agentschap Binnenlands Bestuur (diverse jaren), *Jaarbeeld*.
- Audit Commission (2003). *Corporate Governance: Improvement and trust in local public services*, London: Audit Commission, 2003.
- Bertelsmann Stiftung (ed.), *Sustainable Governance Indicators 2009. Policy Performance and Executive Capacity in the OECD*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Block, T., Van Assche, J., Vandewiele, D., De Rynck, F. & Reynaert, H. (2008). Bouwstenen voor de opmaak van een strategische indicatorenset. In: *Personeels- en Organisationsmanagement Lokale Besturen*, 2008, 1, 159-202.
- Block, T., e.a. (2004). *Containerbegrippen ontrafelen en meten. Stadsmonitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Paper geschreven voor het politicologenetmaal mei 2004.
- Block, T. & De Rynck, F., (2006). Indicatoren voor burgerbetrokkenheid en bewonersparticipatie. Een greep uit de Stadsmonitor. In: Reynaert, H., Van de Walle, S. & Verlet, D., *Naar een DJ-overheid? Burgers en hun bestuur*. Brugge: Vanden Broele, 57-85.
- Cuttler, S.L. (1985). *Rating places. A geographer's view on quality of life*. Washington, D.C.: Association of American Geographers.
- Bral, L., Doyen, G., Schelfaut, H., Tubex, S. & Vanderhasselt, A. (2008). *Stadsmonitor 2008. Een monitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Brussel : Die Keure.
- Callens, M. (2007). *Efficiëntie en effectiviteit in de publieke sector*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, draft nota.
- CEEO (2009). *Een slagkrachtige overheid in Vlaanderen. Finaal rapport van de Commissie Efficiënte en Effectieve Overheid*. Brussel, 26 mei 2009.
- De Batselier, N. (2009). *Macroschets van de evolutie van de personeelsaantallen binnen de publieke sector in België*. Lezing op de studiedag "De efficiënte en effectieve overheid", Brussel, 29 september 2009.
- Deschamps, L. & Verlet, D. *Indicatoren voor overheidsbeleid: historiek, begrippen en trends*. Presentatie op de VEP-studiedag over "indicatoren als grondstof voor het opvolgen en evalueren van beleid", 18 februari 2009.
- De Smedt, J., Conings V., Verhoest, K. & Bouckaert, G. (2004). *Beter Bestuurlijk Beleid. De integratie van de beleids-, contract- en financiële cyclus*. Het agentschapsperspectief: De managementsrapportage in de beheersovereenkomst in het kader van de koppeling van de cycli. Leuven, onderzoeksrapport SBOV.

- Eggink, E. & Blank, J.L. (2002). Efficiëntie in de publieke sector. In: *Beleidswetenschap*, 16 (2), 144-161.
- Eugène, B. (2008). *The efficiency frontier as a method for gauging the performance of public expenditure: a Belgian case study*. Brussel, Nationale Bank van België, working paper 138.
- Geys, B. & Moesen, W. (2008). Measuring Local Government Technical (In)efficiency: An Application and Comparison of FDH, DEA and Econometric Approaches. Discussion Paper SP II, 2008 – 21, Wissenschaftszentrum Berlin.
- Glorieux, I., Kuppens, T. *De effectiviteit van Vlaamse bibliotheken. Een analyse op basis van het gebruikersonderzoek in 2004*. TOR 2006 / 13.
- Glorieux, I., Van Thielen, L. & Vandebroeck, D. (2005) *De bibliotheek, een huis vol meningen. Het bibliotheekgebruik van 32041 bezoekers in 165 bibliotheken*. Eindrapport van het Vlaams gebruikersonderzoek. Brussel: Vlaams Centrum voor Openbare Bibliotheken.
- Hatry, H., Gerhart, C. & Marshall, M. (1994). Eleven Ways to Make Performance Management More Useful to Public Managers. In: *Public Management*, September 1994, 15-18.
- Heady, B., Kelly, J. & Wearing, A. (1993). Dimensions of mental health : life satisfaction, positive affect, anxiety and depression. In: *Social Indicators Research*, 29 (1), 63-82.
- Hood, C. (1996). Exploring variations in public management reform of the 1980's. In: Bekke, H., Perry, J. & Toonen, T. (ed.). *Civil service systems in comparative perspective*. Bloomington: Indianapolis.
- <http://www.bibliotheekstatistieken.be>
- <http://www.lokaalstatistieken.be>
- Kuhry, B., Jonker, J., e.a. (2008). *Maten voor gemeenten 2008. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid*. Den Haag: Sociaal-Cultureel Planbureau.
- Kuhry, B., (ed.), (2004). Den Haag: Sociaal-Cultureel Planbureau.
- Leroy, J. (2008). *Gemeentefinanciën voor niet-specialisten*. Brussel: Politeia.
- Moesen, W. (2009) *Het meten van efficiëntie in een overheidscontext*. Presentatie op de studiedag "De efficiënte en effectieve overheid.", Brussel 5 juni 2009.
- Moesen, W., & De Witte, K. (2007). Welke benchmark voor de uitgavenquote van de overheid in België?, gevonden op: www.econ.kuleuven.be/ces/les.
- OEESO/OECD (2007). *OECD Reviews of Human Resource Management in Government. Belgium*. Brussels Capital Region, Federal Government, Flemish Government, French Community, Walloon Region. Advance Copy, October 2007.
- OECD (2007a). *OECD project on Management in Government: Comparative Country Data. Issues in Output Measurement for "Government at a Glance"*, OECD GOV Technical Paper 2 (Second Draft), 2007.

- OESO (2007b), *Employment in government in the perspective of the production costs of goods & services in the public domain*. GOV/PGC/PEM(2007)2 – update 17/12/2007 (draft version), 2007.
- OECD (2007c). *Issues in Output Measurement for “Government at a Glance”* OECD project on Management in Government: Comparative Country Data. OECD GOV Technical Paper 2 (Second Draft).
- OECD (2007d). *OECD project on Management in Government: Comparative Country Data. How and Why should Government Activity be Measured in “Government at a Glance”?*, OECD GOV Technical Paper 1, 2007.
- Pauwels, G. & Pickery, J. (2009). Het verband tussen het lokale cultuuraanbod en cultuurparticipatie. In : Pickery, J. (red.), *Vlaanderen gepeild!* Brussel, Studiedienst van de Vlaamse Regering, 196-219.
- Pawson, R. & Tilley, N. (1997). *Realistic Evaluation*. London: Sage.
- Pestman, P. (2007). NMP-instrumenten in de praktijk. Van ideologisch debat naar kritische toepassing. In: *Bestuurskunde*, 4 (3), 104-114.
- Pollitt, C. & Bouckaert, G. (2004). *Public management reform: a comparative analysis* (2nd edition). Oxford: Oxford University Press.
- Spanhove, J. & Verhoest, K. (2007). Analyse van government governance op verschillende niveaus: ontwikkeling van een normatief en analytisch raamwerk gebaseerd op principes, processen, instrumenten en cycli. In: *Vlaams Tijdschrift voor Overheidsmanagement (VTOM)*, 12 (4), 56-71.
- Vallet, N., De Rynck, F. & Block, T. (2005). Kijken naar stadsorganisaties in Vlaanderen. Kansen, uitdagingen, grenzen en illusies omtrent het gebruik van de Stadsmonitor voor Leefbare en Duurzame Vlaamse steden In: *Praktijkids Management Lokale Besturen*, oktober 2005.
- Vallet, N., (2008). Nieuw Publiek Management in Vlaamse steden : signalen over paradoxale effecten van een onzichtbare hand. In: Burger, bestuur & beleid : tijdschrift voor bestuurskunde en bestuursrecht, 5 (4), 318-330.
- Van Assche, J., Vandewiele, D., Block, T., De Rynck & Reynaert, H. (2007). De toestand van de steden in Vlaanderen. In: *Praktijkids management lokale besturen*, augustus 2007, 137-178.
- Van de Walle, S. (2008). Comparing the performance of national public sectors: conceptual problems. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 57 (4), 329-338.
- van Thiel, S. & Leeuw, F. (2003). De prestatieparadox in de publieke sector. In: *Beleidswetenschap*, 17 (2), 123-144.
- Verhoest, K. & Spanhove, J. (2007). Inleiding tot het themanummer: Deugdelijk bestuur en government governance. In: *Vlaams Tijdschrift voor Overheidsmanagement (VTOM)*, 12 (4), 2-6.

Verlet, D. & Devos, C. (2008). Prestatiemeting: doel of middel? Over de niet-evidente meting van prestaties binnen de publieke sector. In: Verlet, D. & Devos, C., *Over beleidsevaluatie: van theorie naar praktijk en terug*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-studie, 2008/2, 44-67.

